

A-8104
Duplum

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE
ÜLEVAADE

I

TÖÖRAAMAT KESKKOOLI III KLASSILE

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

KARL MIHKLA

EESTI KIRJANDUSE ÜLEVAADE

I

TÖÖRAAMAT KESKKOOLI III KLASSILE

19244

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

KARJ MIKKLA

EESTI KIRJANDUSE

65506

Trükitud G. Roht'i trükikojas
Tartus, 1932. a.

A-8164 -
" "

NOOR-EESTI KIRJASTUS TARTUS

S a a t e k s.

„Eesti kirjanduse ülevaade“ I, mis on koostatud uute õppekavade alusel, tahab olla tööraamatuks keskkooli III klassile. Aine käsitletu lähtekohaks on valitud kirjanduslikud teosed, mille kaudu jõutakse vaadeldava ajastu toodangu mõistmiseni ja paralleelselt tutvutakse kirjandusteoreetiliste küsimustega.

Selle tööraamatu koostamisel on mitmeti täiendatud ja muudetud varemilmunud „Lühikese eesti kirjanduse ülevaate“ I vihu II trükki ja II vihku. Samuti on puuduv osa — järelromantiline kirjandus — juurde kirjutatud.

Autor on saanud eluloolisi teateid: Jaan Bergmanni kohta õp. M. Vahtralt ja M. Sass'ilt (Paistus); Eduard Bornhöhe kohta C. Brunbergilt ja Julie Mickilt (Tallinnas); Fr. Kuhlbarši kohta N. Raska'lt ja õpet. Kivirist'ilt (Viljandis); Jakob Hurda kohta Joosep Hurdalt (Himmastes); Jakob Pärna kohta Abram ja Karl Pärnalt (Tormas), B. Brandt'ilt ja E. Fabriciuselt (Lihulas); Jakob Tamme kohta J. Blumfeldt'ilt ja K. Elkenilt (Väike-Maarjas). Avaldan neile siinkohal suurimat tänu.

Palju tänu olgu öeldud August Rauale ja Rudolf Reimani le, kelle asjalikud arvustused on olnud tööle suureks kasuks ja virgutuseks.

Tartu, juulikuus 1932.

K. M.

A. Vanem kirjandus (1535—1850).

Eesti vanem kirjandus, mis ulatub kaugest orduajast ärkamisaja koidikuni, jaguneb sisult ja algupäralt kolme ossa: 1) kirikukirjandus, 2) ilmaliku kirjanduse algus ja 3) omapärase kirjanduse algeid.

1. Kirikukirjandus (1535—1739).

Vanimad eestikeelsed trükkteosed ja käsikirjad on pärit 16. sajandist, katoliku ja usupuhastuse ajast. Eesti talupoeg oli sel ajal raskes pärisorjuses. Talupojal puudus liikumisvabadus, tal polnud mingit varandust, teda võidi müüa, osta ja kinkida nagu iga asja. Koole polnud eesti talupoja-laste jaoks veel olemas. Ainsaks haridusekandjaks oli kirik. Viimase ülesandel hakkasid kirikuõpetajad soetama tõlkimise varal eestikeelset vaimulikku kirjandust, mis aluse pani eesti kirjakeelele ja hiljem tõuget andis ilukirjanduse tekkimiseks.

Üksikuid eestikeelseid sõnu ja lauseosi leidub 13. ja 15. sajandil ilmunud ladinakeelseis raamatuis. Nii esineb Läti Hendriku kroonikas „Origines Livoniae“, mis ilmus 13. sajandi algupoolel, mitmeid muinaseesti nimesid ja sõnu, nagu: **Sontagana** = soo taga, **Hydempe** = hiie pea, **kylekunda** = kihelkond, **maleva** = sõjavägi, **Laula! Laula! Pappi!** jm. 1240. a. ilmunud Taani valitsuse maksuraamat „Liber census Daniae“ sisaldab üle 500 kohanime. Samuti on leitud 15. sajandi lõpul väljaantud dominiiklaste kloostri raamatuist mõningaid eestikeelseid märkmeid. Näiteks: **Myna... tha syno pera tulla** = Mina taha(n) sinu per(r)a tulla; **vxpeyue, äppetut** = ükspäev, õpetud jt. Need vanimad eestikeelsed mälestusmärgid omavad ainult keeleteaduslikku ja kultuurajaloolist väärtust.

Esimesi eestikeelseid palveid ja katekismusi. Varasemal katoliku ajal peeti jumalateenistust ladina keeli ja ei luba-

tud kirikuraamatuid tõlkida eesti keelde. Alles 16. sajandi alul nõudis kirik preestritelt, et nad peaksid jutlust rahvakeeles ja õpetaksid palveid ja kümmet käsku talupoegade lastele nende emakeeles. Samast ajast ongi säilinud käsikirjas meie vanimad eestikeelsed palved: *Isa Meie*, *Ave Maria* ja *Usutunnistus*, milised on Kullamaa kirikuõpetaja Johannes Lelow' poolt tõlgitud 1524. ja 1528. aasta vahel ning praegu tuntud *Kullamaa käsikirjana*.

Usupuhastuse saabumisel meie maale hakkasid kirikuõpetajad hoolsamini õppima eesti keelt ja pühakirjast soetama eestikeelseid tõlkeid, et võimalduks pidada rahvakeelseid jutlusi, nagu seda ette kirjutas luteri õpetus.

Kuna algeliseks nõudeks oli kümne käsu tundmine, asuti katekismuse tõlkimisele. Vanimaks eestikeelseks katekismuseks ja ühtlasi esimeseks eestikeelseks trükkteoseks osutub saksa jutlustaja Simon Wandradi alasaksakeelne katekismus, mille on varustanud eestikeelse tõlkega Tallinna Pühavaimu kiriku õpetaja Johann Kõll. Nimetatud alasaksa-põhjaeestikeelne katekismus on trükitud 1535. a. Wittenbergis. Katekismusest on alal hoidunud 11 katkendlikku trükilehte, mis leiutati 1930. a. veebruaris Tallinna arhiivraamatukogus. Selle leiutisega on eestikeelse trükkteose algus jõudnud ette naabermaist¹⁾.

Teised varasemad eestikeelsed katekismused on seni kaotsi jäänud. Katoliku ajal on oletatavasti käsikirjas valminud Saaremaa piiskopi Kieveli katekismus (1517.) ja trükkis ilmunud Tartu jesuiitidekolleegiumi rektori Busäuse rooma-katoliku katekismus (1586.). Kuid nad nähtavasti hävisid järgneval sõja ja usupuhastuse ajal. Samuti on kaduma läinud katoliku õpetaja Bucciuse eestikeelne käsiraamat „*Institutiones Aesthonicae*“, mis sisaldanud suurt katekismust, tseremooniade seletusi, katoliku hümne jm. Kindlamaid teateid on Tartu Jaani koguduse õpetaja Franz Witteni poolt väljaantud eestikeelse luteri väikese katekismuse kohta (1554.), aga seegi on jäänud kadunuks.

¹⁾ Esimene soomekeelne raamat — Agricola ABC-raamat — ilmus 1542; leedukeelse esikraamatuna trükiti luteri katekismus a. 1547 ja läti keelne katoliku katekismus — 1585.

Katke Wanradt-Kõlli katekismusest a. 1535.

Synu tachtmas fundkiut kuth taywas / nynda faes maapeel.

Nynda muhsta ¹⁾ se kolmandes palwe / Armas Jssa erakeelda
 synu arman tachtman faes ²⁾ / medy lehasen kuryan tachtman /
 Nynd sen kuryan fudun / mea meil sündnüt on / Seysa faes
 armas Jssa sedda kõhenrettyd ³⁾ ning sedda ylma wasta / kelyses
 mea synu Jumalan auru ning tachtmas eb taha / Nyndapereft
 meye emme wõy / eh meddy motlusten / eh tachtman faes / meyst
 omast henest / mued / kuth synu tachtmad wasta ygex ⁴⁾ seystma
 fynd needma...

Ülesanne 1. Lugege see katke nüüdiskeeles. Nimetage sõnad, mis täpsalt vastavad praegusele kirjaviisile. Missuguseid häälikuid märgitakse -y-ga? Kuidas märgitakse pikki täishäälikuid? Missugused eesti häälikud täiesti puuduvad? Missuguse käände lõpul on -n? Tooge näiteid kaasaütlevast käändest. Millega seletub -ü- esinemine teises silbis (sundnüt)? eitav partikkel emme?

Vanimaid jutlusi. 17. sajandi alul, rootsi-poola sõja ja katku ajal tehakse esimesi märgatavaid katseid eesti haridus- ja kirjandusloos. Tallinnas ja Tartus asutatakse eestikeelsed kirikukoolid, kus talupoegade lapsed võivad õppida. Samuti katsetatakse eestikeelseid teoseid trükki toimetada.

Selle aja tähtsamaks haridusetegelaseks oli Tallinna Püha-vaimu kiriku eesti koguduse abiõpetaja ja kooliõpetaja Georg Müller. Ta õpetas Tallinna kirikukoolis talupoja-lapsi nende emakeeles ja kirjutas mingi eestikeelse teose ning jutlusi.

Kirjanduslooliselt väärivad tähelepanu G. Mülleri 39 eestikeelset jutlust (1601—1606), mis on tänini alal hoidunud. Eestikeelse teksti kõrval esineb jutlustes saksa- ja ladinakeelseid tsitaate ja märkmeid. Jutluste trükkitoimetaja V. Reimanni arvamus mööda on G. Müller kasustanud neid jutlusi mustandina jutlustamisel, kusjuures ta võõrkeelsed osad tõlkis eesti keelde. Sisult on Mülleri jutlused huvitavad ja elamusrikkad. Aine käsitusel lähtub jutlustaja kirikulaulest ja piiblisalmest, aga põimib pühakirja seletustesse põnevaid ja haaravaid lugusid elust. Ta kirjeldab looduseõnnetusi, kujutab katku koledusi ning piinu, jutustab sõja viletsustest, sajatab katoliku preestreid ja manitseb vagu ning patustunuid tänulikkusele, tuues eeskujuks pühakuid ning kuningaid ja tsiteerides antiikseid

1) muhsta = mõista, saa aru; 2) arman tachtman faes = armsa tahtmise; 3) kõhenret = kurivaim; 4) ygex = ikka.

kirjanikke. Meisterlikult ja kindla kava järele on Müller oma jutlused üles ehitanud.

Palju puudulikumad ja üksluisemad on Põhja-Eesti pastori ja praosti Heinrich Stahli jutlused, mis ilmusid ühes saksakeelse tekstiga neljaköitelises jutluseraamatus *Leyen-Spiegel* (Võhikute-peegel) a. 1641—1649. Need jutlused on kuivad pühakirja seletused, milles pole elamust ega isiklikku värvingut. Ka keelelt on Stahli jutlused saksapärasemad ja vigasemad Mülleri omist. Kuid et nad trükkis ilmusid, siis leidsid nad rohket tarvitamist kirikuõpetajate poolt 18. sajandi teise pooleni. Kuna H. Stahli peale jutluseraamatu ilmusid trükkis mitmed kirikuraamatud ja esimene eesti keele grammatika, jäi ta „kõigile eesti kirjakeele tarvitajaile pikemaks ajaks kõikumatuks autoriteediks“ (E. biogr. leks.).

G. Mülleri jutlused aga püsivad vanima kirikukeele mälestusmärgina ja osutavad, et juba 16. sajandil oli välja kujunenud enamvähem kindel tarvitamisviis eesti kirjakeeles. Pealegi võib neis süvendatud vaatlusel aimata kunstikavatsuslikke püüdeid.

Katke G. Mülleri 30. jutlusest 1. nov. 1605.

Laewuri töötus.

Wir sollen nicht thuen wie iener Schiffman, da er auff dem Meer in großer gefahr war, nicht motlis, eth täma oma Baiwa nicht feideede k̄s¹⁾, ke Baiwa fiddes ollit, piddy huda menema, fiel [er] nieder auff seine Knie, rieff S. Nicolaum²⁾ an, nicht palwus, Ach fina Zumal Nicolae, Kuh fina mind sefinake Baiwa, Süide³⁾, nicht keid neidsamat, ke minu k̄s Baiwa sid: omat, hästi nicht terwe illeawitat, Ny pea kudt mina Maa päle tulle, syß taha mina sinu awwur üz sefarn suhr Mechewaa⁴⁾ Kühnla lasde teha, kudt sefinane Mastpuh⁵⁾ on. Wie solchs sein Sohn, d' hind' ihm kniete, höret, paiatis täma halleda Süddame k̄s: Ey lieber Vater, wor wollen wir souiel wachß nemen? Dem antwortet d' Vater: Olle rahmul minu mein Sohn, komen wir nur zu Lande, wir wollen die Wachßferke klein genug machen...

Ülesanne 2. Saksakeelsed osad tõlkides kirjutage see katke praeguses kirjakeeles kirjandusloo vihku. Tutvunud Juhan Liiva jutuga „Peip-sil“ ja Koidula jutukatkendiga „Loigu perenaine“ (vt. Koidula),

¹⁾ feideede k̄s = kõikidega; ²⁾ S. Nicolaum = püha Nigula (pöördumine pühaku poole); ³⁾ Süide = varandus; ⁴⁾ Mechewaa = meevaha; ⁵⁾ Mastpuh = mastipuu.

võrelge neid laevuri looga. Missuguseid ühiseid ja erinevaid jooni on antud kolmel jutukatkendil? Tuletage meelde, kas olete kuulnud sellist anekdooti rahvasuust, ja kirjutage see kirjandusloo vihku. Missugused kaks vastuolulist momenti esinevad sellelaadilistes juttudes? Millega seletub selle motiivi sagedane esinemine kirjanduses? Tutvuge motiivi küsimusega (vt. poetika).

Kodu-, kiriku- ja lauluraamatuid. Meie rahva olukord paranes tunduvalt rootsi ajal. Kuningas Gustav Adolf oma heatahtlikkude korraldustega kergendas talupoegade tulunduslikku seisukorda ja tõstis talurahva hariduslikku taset, asutades rohkel arvul koole, muu seas ka Tartu Ülikooli (1632), kus ka eesti keelt on õpetatud. Selle tagajärjel elustus Eesti- ja Liivimaa kirikuõpetajate tegevus ja ärksamad vaimulikud hakkasid koostama saksa-eestikeelseid kirikuraamatuid, et hõlbustada saksa soost kirikuõpetajaile jumalateenistuse pidamist rahvakeeles.

Eestimaa silmapaistvama kirikutegelase Heinrich Stahli sulest ilmus säärane põhjaeestikeelne *Hand- und Haussbuch (Käsi- ja koduraamat)* neljas osas 1632—1638. Nimetatud raamat sisaldab 5 peatükki, palveid, 144 kirikulaulu (osa laule on kaastöölised tõlkinud), evangeeliume, epistleid, õpetusi jm. Stahli „Käsi- ja koduraamat“ on esimene tervikuliselt alalhoidunud eestikeelne trükkteos. Erilist tähelepanu väärivad II osas avaldatud kirikulaulud, mis on vanimad eesti keeles. Värsimõõduliselt on need laulud äärmiselt puudulikud, mille tõttu oli neid võimatu laulda ¹⁾.

Samal ajal (1632.) andis välja Joachim Rossihnius, Sangaste-Laatre õpetaja, samasuguse käsiraamatu lõuna-eesti keeles pealkirjaga *Catechismus Dr. Martini Lutheri, Evangelia und Episteln*. Käsiraamatu keel on pisut varjundrikkam ja puhtam, kuid üldiselt väga sarnane Stahli keelega. Nähtavasti on mõlemad kasustanud ühist käsitsikirjutatud allikat.

Stahli ja Rossihniuse käsiraamatute alusel tekkis kaks teineteisest erinevat kirikukeelt — Põhja- ja Lõuna-Eesti oma.

¹⁾ Pole imeks panna, et G. Müller hurjutas koguduse laulu 11. jutluses: „...monikat laulvat ehk maekawat, kudt ned rumalat Lambat segkamesse“.

Au, kiitus olgu igawest.

5. Stahl.

Üksines Jummalal üllewel ol-
kut aaw / nind tenno temma
armo eddes / semperräst eth nüdt
nind eddespeite ennamb / meid ep
lihtotap ühtefit wigga / üx heh
meel Jummalal meist on / nüdt on
suhr rawo ilma jellestietmatta ¹⁾ /
feifel wainul on nüdt üx oõ.

3. Rossihnius, 1632.

Üksines Jummal üllewen olgto
aaw, Nind tenname temmä armo
eddes, Seperräst eth nüdt nind
eddespeiti eh ennamb, meit likuta
eh woj üttefit wiggä, üt hä mehl
jummalast meist om, nüdt om
suhr rawo ilma jelles jetmatta ¹⁾,
feifel Wajnläfil om nüdt üt oõa.

Ülesanne 3. Võrreldes mõlemaid salme kriipsutage alla erinevad häälikühendid ja vormid Rossihniuse tekstis. Missugused lõunamurdelised jooned esinevad Rossihniuse keeles? Millega seletub mõlemate salmide suur sarnasus? Laulus „Au, kiitust olgu igavest“ vaheldub järjekindlasti lühike silp pikaga — — — — —; 1., 3., 5. ja 6. värsis (lauleas) esineb 8 silpi; 2., 4. ja 7. värsis 7 silpi. Määrake Stahli ja Rossihniuse värside silpide pikkused ja arv ning võrrelge antud andmetega. Laulus „Au, kiitus olgu igavest“ esineb korrapärane rõhuliste silpide vaheldus rõhututega, s. o. kindel rütm. Kas võib märgata rütmi Stahli ja Rossihniuse salmides? Missugused puudused olid Stahli ja Rossihniuse kirikulauludel ja millest sõltus koguduse lauluoskamatus? Öppida üldjoontes rütm ja värsimõõt.

Kuna Stahli värsimõõduta kirikulaulud ei suutnud oma otsarvet täita, tegi Tallinna energiline piiskopp Ihering Põhja-Eesti õpetajaile — H. Gösekenile, R. Brocmannile, G. Salemannile ja M. Gilläusele — ülesandeks Stahli käsiraamat parandada ja uuendatult trükki toimetada. Raamatu redigeerijad, kes tundsid saksa värsiõpetust, pöörsid peatähelepanu kirikulauludele. Nad jätsid kõrvale Stahli laulud ja tõlkisid ise saksakeelsed laulud vastavas värsimõõdus ja riimis eesti keelde. Keeleliselt nad tegid vähe parandusi. Suurima osa lauludest tõlkis H. G ö s e k e n. Raamat anti välja lauluraamatu kaustas ja ilma saksakeelse tõlketa 1656. a. Seda *Käsi-, kodu- ja kirikuraamatut*, mille väljaandja oli kirikuõpet. Abr. Winkler, kutsutakse esimeseks põhjaeestikeelseks lauluraamatuks.

Tartukeelne *Laulu- ja palveraamat* ilmus pärastise Puhja õpetaja A d r i a n V i r g i n i u s e poolt a. 1685. Selles avaldatud kirikulaulud on meetriliselt ja rütmilt ebatäpsad.

Viimane, J o h. H o r n u n g i *Koddo ning Kirgo Ramat* (1695) pälvib erilist tähelepanu oma rahvapärase ja ühtlase keele

¹⁾ jellestietmatta, jelles jetmatta = järelejätmata.

poolest. „Siin leiame esimest korda tõsist eesti keelt. Küll ei ole ta vigadeta, — kuid igal pool ilmub tõsine püüdmine just nõnda kirjutada, nagu eestlane räägib“... (Ed. Ahrens).

1. Helfft mir Gottes Güte preisen.

H. Göseken. Lauluraamatust 1656.

Nühdt Jumla Armo kihtkem	D moistakem doch Süddas
D Kristi Rahwas teid /	Need armat Jumla Tõhdt /
Mind leideft Süddast hühdkem /	Kui armsast meitet piddas /
Seft nüdt on oge Nigt;	Mis meitel teggi Hehdt;
See oigle Nigt on nühdt;	Dch olko Meele sees!
See Ahst on Dha wotnut /	Kui Jummal Hehdt on annud /
Se uhs on meile totnut ¹⁾ ;	Keid Kurja wasto pannut /
Sihš jektem wannat Sühdt.	Mind hoidnut kahjo ees...

2. Christus der uns seelig macht.

J. Hornung. 1694.

Kristus meie Önnistus /	2. Kristis jure andis Suud /
Keigest Pattust wagga /	Kui üks karwal Pettis /
Sind se kurri Roggodus /	Peetrus / ninda kui teid muud /
Dsel ajas tagga /	Siis sind mahha jättis /
Kui sa ollid pallumas /	Üllekohhus Hult sind wiis
Mähti Werre Higgsi /	Sure Kohto ette /
Kui sind Engel kinnitas /	Kaersid sind / ja pekfid siis /
Tulli Judas liggi.	Sundsid Surma Kätte...

Ulesanne 4. Missuguse autori keel esineb Gösekeni kirikulaulus? Võrrelge esitatud laulude keelt. Kuidas märgitakse mõlemas pikki vokaale lahtises ja kinnises silbis? Lühikesi konsonante teise silbi alul, lühikeste vokaalide vahel? Kas mitte-eestilised tähed leiduvad mõlemate autorite tekstis? Kumba autori kirjaviisi on ühtlasem ja selgem? Määrake mõlemate laulude värsimõõt. Kirjeldage Gösekeni ja Hornungi kirikulaulude värsimõõdulist erinevust Stahli ja Rossihniuse lauludest. Jälgige Gösekeni ja Hornungi laulu riimi. Kriipsutage ühesuguselt alla riimuvad sõnad. Missugused riimid esinevad neis lauludes? Korrata riim.

Esimesed eesti grammatikad. Eesti algse kirjakeele kujunemist mõjustasid suurel määral kiriklikkude käsiraamatute kõrval vanimad eesti keeleõpetused, mida umbkeelsed kirikuõpetajad kasustasid õpiraamatuina eesti keele omandamisel.

Esimese tallinnamurdelise grammatika „Anführung zu der Estnischen Sprach“ avaldas tuntud kirikuraamatute autor H. Stahl a. 1637. See keeleõpetus on koostatud saksa grammatikate eeskujul ja sisaldab rohkesti mitte-eestilisi sõnakujusid. Raamatu lõpul (lk. 34—134)

1) totnut = tötanud.

leidub saksa-eesti sõnastik, mis on esimene sellesarnane. Joh. Gutsblaffi lõunaestikeelses grammatikas (1648), mis on täielikum Stahli omast, käsitletakse esmakordselt sõnade astmevaheldust (Meggi-Mäje, Kuld-Kulla, Poick-Poja). Järgmises, Heinr. Gösekeni grammatikas (1660) saab alguse eesti tuletusõpetus. Täieliku pöörde eesti kirjaviisi toob **Joh. Hornungi** „Grammatica Estonica“ a. 1693. Selles antakse kindlad juhised häälikute märkimise kohta sõna alul, sees ja lõpul. Näiteks soovitatakse pikki vokaale järjekindlasti kirjutada kinnises silbis kahekordselt ja lahtises ühekordselt (**Juur** — jures). Hornungi grammatikaga lõpeb kauakestnud vigane kirjaviis ja eesti kirjakeel omandab ühtlase ilme. Täiesti jäetakse välja eesti kirjakeelest h pikendusmärgina ja võõrapäraseid tähed c, f, x, y ja z. Hornungi grammatika osutab ka käänamise ja pööramise alal suurt edusammu. Siin ei tarvitata enam s a a m a abil tuletatud pöördvorme ja esitatakse rahvakeeles kuulud õigeid i-mitmuse vorme, mida vähe tunti varasemais grammatikais. Ka lauseõpetuse alal tuuakse kujukaid näiteid. Vähem tunnustust on leidnud A. Thor Helle eesti keeleõpetus (1732), milles leidub ainult mõningaid uuendusettepanekuid. Nimelt soovitatakse tarvitada vorme hea, pea, seal ja substantiive kirjutada väikese algustähega.

Eespoolnimetatud saksa- ja ladinakeelsed grammatikad rajavad aluse üldjoontes eesti keeleõpetusele. Suurimat tähtsust omab neist J. Hornungi grammatika, mis algatas uue normitud ja ühtlustatud kirjaviisi.

Näide nimisõna käänamisest ainsuses:

H. Stahl		J. Hornung	
Nom.	ür Summal	Nom.	Summal
Gen.	õhest Summalast	Gen.	Summala
Dat.	õhel Summalal	Dat.	Summalalle
Acc.	õhe Summala	Acc.	Summalad
Voc.	õ ü Summal		
Abl.	õhest Summalast õhelt Summalalt	Abl.	Summalast
			Summalalt
			Summalasse
			Summalas

Ülesanne 5. Missugused võõrad käändvormid ja käändelõpud esinevad Stahlil ja Hornungil? Mitut õiget käändvormi tunneb Stahl? Hornung? Iseloomustage Hornungi uuendatud kirjaviisi (vt. tekstid lk. 11 ja 20). Kas artiklid see ja üks on omased eesti keelele?

Trükitud rahvaluuletooteid. Keeleliste nähete kõrval on H. Göseken ja A. Thor Helle oma grammatikate lõpus avaldanud rahvasuust ülestähendatud vanasõnu ja mõistatusi. See osutab, et saksa pastorid juba varakult jälgisid rahva suulist vanavara ja kombeid. Eriti paelus nende tähelepanu ebausku, mille vastu nad agaralt võitlesid. Rahva ebausku kommete ja toimingute kohta kirjutasid J. Gutsblaff ja Joh. Forselius üksikasjalised ülevaated

(a. 1644 ja 1685). Ka üksikuid rahvalaule avaldati trükis. Nii ilmus Kelchi *Liefländische Historia's* 1695. a. *Jörru! Jörru! jooks Ma tullen?*, mida peetakse esimeseks trükitud eesti rahvalauluks. Teine trükitud rahvalaul — *Tule tenne Titerken* — on avaldatud Brandi reisikirjeldises a. 1702.

Esimene trükitud eesti rahvalaul 1695.

Jörru! Jörru! jooks Ma Tullen?	Eile ollin Ella üxineffe
Erä tulle Elafen.	Nüht ollen Wirbi wiefesse
Wicks ep ella eite tulnut:	Tulle Home Homikulla ..

Esimesi trükitud vanasõnu.

H. Göseken 1660.

Ruõ on teggiat / sehl on neggiat.
 Sebba hajab Herja kajwo siffe.

A. Thor Helle. 1732.

Res kibbedat kannatab, se maggusat maitseb.
 Rouga tödd tehhasse, ei sure wäega.
 Te diguõt, siis sind kibab Zumal ning innime.

Esimesi trükitud mõistatusi.

A. Thor Helle. 1732.

Urwa mis se on: mis muldas ei maddane, wees ei uppu ja tules ei põlle
 Pittem puud, pittem maid, maddelan ma rohto.

Ülesanne 6. Missugune värsimõõt esineb eesti rahvalauludes? Määrake esimese trükitud rahvalaulu värsimõõt. Mis tähtsust omavad vanasõnad? Mispärast võitlesid pastorid ebausust vastu?

Uued Testamendid ja piibli tõlkimiskatsed. Siinsete võimalikkude peapüüdeks oli piibli tõlkimine eesti keelde. Küsimuse algatas 1645. a. Tallinna piiskopp J. Ihering, kuid tegusalt teostama hakkas suurt kavatsust Liivimaa superintendent **Johann Fischer**. Kuningas Karl XI andiski nõusoleku ja a. 1684 saabus kuninglik käsukiri tõlkida piibel tallinna ja tartu keelde, milleks saadi toetust 800 taalrit. Tõlkimistöo korraldus usaldati Fischeri hoolde.

Fischer oli varem eeltöid alanud ja tartukeelse piibli tõlkimise teinud ülesandeks õpet. **Adrian Virginiusele**. Tõlkimine edenes kiiresti ja juba 1686. a. ilmus **Adr. Virginiuse** sulest *Wastne Testament*. Nähtavasti oli tal abiks ta isa, Kambja õpet. **Andreas Virginius**, kes oli paremaid eesti keele tundjaid. Hiljem valmistas **Adrian Virginius** oma isaga tõlke Vanast Testamendist

kuni Hiiobi raamatu 42. peatükini. Vastse Testamendiga pääses esikohale lõuna-eesti kirjakeel. See teos, milles esmakordselt esineb puhastatud kirikukeel, on tähtsaimaid monumente eesti vanemas kirjanduses. Vastne Testament soodustas mitmeti põhjaeestikeelse testamendi ilmumist.

Et piiblit Tallinna murdesse tõlkida, kutsus Fischer Põhja-Eesti pastorid konverentsidele. Esimene piibli konverents peeti a. 1686 Lätimaal Lindenhofis, teine aasta hiljem Pilstveres, kuna kolmas, Tartus kavatsetav konverents jäi pidamata. Konverentsid ei annud soovitud tagajärgi. Valminud Uue Testamendi käsikirja¹⁾ läbivaatamisel tekkisid teravad lahkkelid keele ja teksti pärast. Tallinna õpetajad soovitasid Stahli vigast keelt ja luteri algteksti, kuna elava rahvakeele tundjad B. G. Forselius, Adr. Virginius ja J. Hornung kaitsesid uuendatud kirjaviisi ja konverentsi juhataja Fischer nõudis tõlke läbivaatamist kreeka-keelse teksti alusel. Teksti suhtes jõuti teisel konverentsil kokkuleppele. Käsikiri kontrolliti kreeka-keelse teksti järele ja Fischer andis Uue Testamendi Joh. Hornungile ümber kirjutada. Järgmisel aastal tegi Hornung ühes Virginiusega Pilstveres läbivaadatud käsikirja alusel Uue Testamendi tõlke, mille nad loovutasid Fischerile. Aga kirikuülem Fischer ei suutnud piibli tõlkimistööd lõpule viia.

Uus superintendent Bergius tegi Palamuse, Pilstvere ja Suure-Jaani õpetajatele kohuseks ümber kirjutada Hornung-Virginiuse tõlge, et seda trükki toimetada. Kuid neil ei olnud võimalust oma ülesannet tol korral täita. Tartu langemisel a. 1704 põgenesid nad Tallinna, kus nad alles võisid asuda ühes Tallinnamaa vaimulikkudega õpet. Eberhard Gutsleffi juures Uue Testamendi tõlke revideerimisele ja puhtakirjutamisele. *Uus Testament* valmis ühise töötulemusena „ilusasti puhtaks kirjutatuna“ (1705. a.²⁾). See teos on alal hoidunud Stokholmi kuninglikus raamatukogus ja nimetatakse *Stokholmi käsikirjaks*.

Põhja sõja ja katku vaibudes jätkusid uue hooga Uue Testamendi trükkitoimetamistööd. Selleks pakkus kaasabi Tallinna

1) Mille nähtavasti valmistas Läänemaa praost H. Göseken Iheringi ülesandel.

2) Vt. A. R. Cederbergi artikkel „Eesti Keeles“ 1927, lk. 60—66.

kirjastaja Brendeken. Käsikirja korraldas trükivalmis Kullamaa õpetaja Heinrich Gutsleff ja põhjaestikeelne *Uus Testament* ilmus 1715. a. Selle teose saksakeelses eessõnas antakse esimene ülevaade eesti kirjandusloost.

Katke testamentidest.

Evangelium neljandel pühäl Peiwäl / perräst kolme kunninga Püha. (Matt. VIII pt.)

Wasine Testament 1686.

Nink kui temmä Baiwa siffe aste / sis läsiwa temmä Jüngre temmä perrä.

24. Nink nähe / suhr Tuist tössi Jerwe pähl / nida et tah se Baiw Bainist saije kattetus: Ent temmä maggas.

25. Nink ne Jüngre astsiwa temmä mannu / nink errätiwa tedda ülles / nink ütliwa: Is-sand / awwita meid / meie läh-me hukka.

26. Sis üttel temmä neide wasta: Kuus teije ni pelglikko ollete / teije meiko Ustja? Nink tössi ülles / nink ähwärd sedda Tuhld nink sedda Jerwe; sis saije kohalt waiit.

Uus Testament 1715.

23. Ja kui temma Baewa astus / siis läksid temma Jüngrid temma järrele.

24. Ja waat / siis tous suur Tuul Järwe pääl / ninda et se Baew Baenedega katteti / aga temma maggas.

25. Ning need Jüngrid astsid temma jure / ja ärratasid tedda ülles / ja ütliid: Is-sand aita meid / meie lähheme hukka.

26. Siis ütles temma nende wasto: Mispärrast teie ninda arrad ollete / teie Mõdra-ussuliffed? ja tous ülles / ja ähwerdas Tuult ja Järwe / siis sai se koggone waigfets.

Ülesanne 7. Jälgige lõunamurdelisi keelendeid, võrreldes neid põhjaestilistega. Otsige näiteid vokaalharmoonia kohta. Käsitlege võõrapäraseid vorme. Kummale tekstile kuulub teksti pealkiri?

Piibel. Peale Uusikaupunki rahulepingut a. 1721, mille alusel Eestimaa liideti Venemaaga, püstitati uuesti piibli tõlkimise küsimus. Tallinnamaa konsistorium nõu pidanud Liivimaa õpetajatega, otsustas piibli välja anda põhjaestikeelsena. A. 1732 hakkas Jüri õpetaja Anton Thor Helle, kes oli hea eesti rahvakeele ja heebrea keele tundja, saadud ülesandel piiblit trükki toimetama. Töö juures olid tal kaastöolistena abiks: Uue Testamendi trükkitoimetaja Heinrich Gutsleff, Tallinna õpetajad Vierorth ja Eberhard Gutsleff. Käsikiri valmis 1736. a. ja anti Liivimaa kubernerilt saadud laenuga trükki. Korrekture

luges kooliõpetaja Biek, kes kahjuks käsikirjast kinni ei pidanud ja saksapäraseid keelevigu raamatusse poetas. Piibli trükkimine jõudis lõpule kolme aasta pärast ja 1739 a. ilmus eesti-keelne *Piibli Ramat*.

Selle kapitaalse teosega ühtlustus ja fikseerus eesti kirjaviis. Tartu kirikukeel jäi kõrvale ja põhja-eesti murre võeti tarvitusele eesti ühiskirjakeelena.

Katke piiblist.

Apokriwa.

Need on nisuggused ramatud / mis ep olle kül ni kalliste petud kui pühha Äitri; agga ommeti head on luggeda / kust innimenne ka woib kasso sada.

Juditi Ramat. — 10. Peatük.

Judit lähhäb Dlowernessse Ieri.

1739.

1. Ja se sündis, kui Judit lõppes Iisraeli Jummalala pole kaisendamast, ja keit needfinnatjed sannad sai wäljaräkinud.

2. Toufisis temma maast ülles, ja kutfus omma ümmardajat, ja läks alla sinna kotta, kuhho ta hingamisje päwil ja omma Pühhade aeges wibis.

3. Ja heitis kotti-riet ennese ümbert ärra, mis temma selgas olli, ja panni omma lesje-riet peält ärra, ja pesfis omma ihho ülleüldes, ja woidis ennašt patso salwiga, ja seädis ommad juuksed, ja panni tanno ennese pähhä, ja panni ommad illusad rided selga, misga ta olli ehhitud, omma mehhe Manasse ello aeges.

4. Ja panni kingad ennese jalga, ja ehhitas ennašt kää ja kaela kedidega, sörmustega, kõrwa-röngastega, ja keige omma illusa ehtega: ja ta teggi ennese filmad wägga illusaks, et ta pididi meeste filmad ärrapetma, kes ial temma peäle pididi waatma.

5. Ja omma ümmardajale andis temma ühhe nahkkehri winaga, ja kruusi ölliga, ja täitis ühhe kotti jahhoga ja wigikakudega, ja puhta leibadega, ja mähtis keit riistad kotto, ja panni tema selja peäle.

10. — — — — — Ja Judit läks wälja, temma iski, ja ta ümmardaja temmaga, ja linna mehhed waatfid temma järrele, jenni kui ta mäe alla, ja orrust läbi läks, et tedda ei saand enam nähha.

20. Siis läksid Dlowernessse üllemad teenrid, ja keit temma sullased wälja, ja wiisid tedda telgisje.

21. Ja Dlowerness hingas ommas modis kardinide tagga, need ollid purpurist, sullast, Maragdi ja kallist kiwidest, mis ollid siise kootud.

22. Ja kui nemmad temmale ütlesid Juditist, tuli temma telgi oue, ja lampid hõbbe-kaukside sees kanti temma ees.

23. Agga kui Judit temma ja temma sullaste ette tuli, pannid nemmad keit temma illusa näo immeks, ja temma heitis filmil mahha, ja kumardas temma ette; agga temma sullased tõstfid tedda ülles.

Ülesanne 8. Käsitlege, kuivõrt erineb esimese piibli keel praegusest kirjakeelest. Missugused arhailised (vanamoelised) jooned on omased piibli stiilile? Võrrelge piibli väljendusviisi Aino Kalda novelli „Barbara von Tisenhusen“ stiiliga. Tutvuge üldjoontes **stiiliga**.

Lugege läbi piiblist Juuditi raamat ja kirjutage karakteristik Juuditist kirjandusloo vihk. Kes on käsitlenud Juuditi tüüpi eesti kirjanduses? saksa kirjanduses?

Eesti kirikukirjandus oma kahesaja-aastasel kestusel (1535—1739) on arenenud pikaldaselt, kuid pidevalt tõusvas suunas, alates katolikuaegsete puudulikkude palvetõlgetega ja jõudes haripunkti piibli ilmumisega. Käsikäes vaimulikkude kirikuraamatutega kujunes eesti kirjakeel kordkorralt rahvapärasemaks, ühtlasemaks ja täielikumaks. Seejärest omab kirikukirjandus põhilist väärtust meie kirjakeele arenguloos.

Silmapaistvamaid kirikukirjanduse soetajaid ja eesti kirikukeele põhjendajaid ning arendajaid olid: Põhja-Eestis H. Stahl, J. Hornung ja A. Thor Helle; Lõuna-Eestis J. Rossihnius ja Adr. Virginus. Nimetatud kirjameestest võib täie õigusega pidada Joh. Hornungit eesti rahvapärase ja normitud kirikukeele isaks.

Meie kirikukirjanduse õitsenguks oli usupuhastuse aeg, mil tärkas ka ilmalik kirjandus.

2. Ilmaliku kirjanduse algus.

A. Luuletised.

Juhuluuletised. Esimesed ilmalikku laadi värsikatsed võrsusid eesti kirikuraamatute sünniaastail 17. sajandi esimesel poolel. Tallinna oli kogunud kirjanduseharrastajaid saksa haritlasi, kes tähtsamate perekondlikkude sündmuste puhul uudusena hakkasid sepitsema eestikeelseid laule ja salmikuid. Teoreetilisi juhendeid selleks saadi saksa lüürikult Paul Flemingilt, kes viibis 1635—36. Tallinnas. Luuletaja P. Fleming tutvustas Tallinna luuleharrastajaile pastoreile ja kooliõpetajaile saksa kirjandusteoreetiku Opitzi värsitehnilisi uuendusi, nagu rõhuoludel põhinevat värsimõõtu ja kuuejalgset aleksandriini. Opitzi värsijuhised leidsid pooldamist ja juhuluule kujunes Eestis rohkesti viljeldavaks.

Tähtsamaks juhuluuletajaks oli gümnaasiumiõpetaja R. Brocman, kes julges sakslastest esimesena ülistada hüljatud maarahva keelt. Brocmani esimene juhuluuletis ilmus 1637. a.

Carmen alexandrinum esthonicum ad leges opitij poëticas compositum (Opitzi poeetika reeglite järele koostatud eesti-keelne luuletis aleksandriinis).

Õi õnnis on se Mees / ke Issa pehle lohtap / 1637.
 (Ke keides Paigkas on) ninck Õnne jerrel ohtap /
 Kumb Jummal isfi tohp / kumb Jummal annap neile /
 Ke hehsti keiwat ehl / O Kisti rahwas / teile!

Seperrast süddamest sünd / Peickmees / kihtan minna /
 Eth ollet Meele kahs ni kouwe ohtnut sinna /
 So aumsa Ello sees se suhre kõrge Õnne /
 Kumb Jummal annab nühd; kui töddeg teep mo Õnne.

Se Abbitahs on Õn / kumb Jummal isfi lohnut
 Ninck sünnul tennapehw on Rõhmur isfi tohnut...

Peigmehe kiitusele järgneb pruudi ilu ülistus. Siis kirjeldatakse mõrsja isa rikkust. Laulik soovib noorpaarile jumala õnnistust ja palju lapsi. Lõpuks kujutatakse mõrsja saabumist oma mehe majja.

Järgmine Brocmani pulmalaul on pühendatud tuntud kirikulaulude-tõlkijale Heinr. Gösekenile.

Oda Esthonica Jambico-Trochaica. 1638.
 (Eestikeelne ood jamb-trohheuses.)

„Õh oli tõisford kaunis Õm	„Ma kuhlsin Vinnut Taiwa all /
„Ninck alli soi / ninck mitte külm /	„Õx oli walgte / tõine hall;
„Sinna Werrast	„Kende Sugtu
„Rõhmo perrast	„Laulis Lugtu ...
„Ma lexin kõndma Welja pehl;	
„Ehs kuhlfet / miß ma kuhlsin sehl.	

Mõlemas Brocmani juhulaulus on täpsalt jälgitud Opitzi luulereegleid.

Teised juhulaulikud G. Salemann ja M. Gilläus arvestasid vähem Opitzi põhimõtteid. Pastor J. Möllenbeck luuletas isegi värsimööduta salmikuid. Sisuliselt on pulmalaulud üksteisega väga sarnased, neis esinevad peaaegu samad mõtted.

17. sajandi lõpult on pärit alljärgnev eesti parim pulmalaul, mis kellegi tundmatu autori poolt on üles kirjutatud.

Pulmalaul.

17. j. lõpult.

Armaß kalliß kuldene Wend.
 Ep sa ollet kuhlnud End ¹⁾.
 kui ned pillit hüedawatt
 pillij nappat ²⁾ pillij nappat kulewatt.

Minna ollen kuhlnut küll,
 Meite killaß ³⁾ hüeap pill,
 minno hüet pulmalle,
 johma heyle johma heyle Behwale ⁴⁾,

Tulle ka mo Armaß wend,
 wiewitakem hendesß hend ⁵⁾
 Pulma Roß ⁶⁾ on walmistut.
 Keik ohn hestij, keik ohn hestii Ehetut.

Saiat kackut ollut wien,
 kil mißtarbiß ollep sien,
 kahlhat kahnnat Dijnikut ⁷⁾,
 küpsetut küpsetut nick kehsetut,

Saia wannannß ⁸⁾ hüap kahlß,
 Tullket pulmal, Röhmsast thafß
 Nalia heitap pruht ninck peid
 Röhmuß olkut wöhrat keik.

See juhuluuletis sisaldab pulma-meeleolu kohast elevust ja hüplevat rütmi.

Peale pulmalaulude kirjutasiid juhuluuletajad matuste puhul leinalaule. Parimaid leinalaule on kirjutanud G. Laurentius. Matuselauludes, mis on pikad ja kirjeldavat laadi, kujutatakse tavaliselt surija pääsemist maapealsest vanglast igavesele „pärismaale“.

Esimene salm Keila pastori Heiderichi abikaasa surma puhul 1686. a. luuletatud G. Laurentiuse leinalausust:

1686.

GH selle, kumb siht hedda seest
 Sahp aigksast erraminna!
 Kumb Risti, Baiwa, Murre eest
 Sahp Röhmo fiske sinna!

Ke Surma ette Ello nehp,
 Ninck ünnes Jesu jures jehp,
 See woit sa öndsar kichtma...

¹⁾ End = mitte; ²⁾ nappat = (torupilli) suulised; ³⁾ killaß = külas; ⁴⁾ heyle Behwale = häile päevile; ⁵⁾ wiewitakem hendesß hend = viibigem endi keskel; ⁶⁾ Roß = roog; ⁷⁾ kahlhat kahnnat Dijnikut = kalad, kanad, oiniklambad; ⁸⁾ Saia wannannß = saaja vanem; ⁹⁾ pahrieste = paariti, paari-kaupa; ¹⁰⁾ Summal-Isa keit = Jumal-Isa käest; ¹¹⁾ waii nap = võinapp (kauss); ¹²⁾ sahlw = salv; ¹³⁾ lehme oße = läheme otsekohe.

Juhuluuletised heidavad valgust eesti kunstluule tekkimisele, nad ei oma erilist kirjanduslikku väärtust. Juhulaulude tekkimisel kadusid luuletised proosas ja nende asemel hakati looma värsimöödulisi kirikulaule ja ilmalikke luuletisi.

Ülesanne 9. Kirjutage katke esimesest eestikeelsest luuletisest nüüdiskeeles kirjandusloo vihku. Tuletage meelde pulmalaule rahvaluulest. Võrrelge neid antud pulmalauludega sisuliselt ja vormiliselt. Määrake Brocmani luuletiste värsimöödi. Missugustest värsijalgadest koosneb aleksandriin? Missuguses esitatud pulmalaulus esineb sõnakordus? Kirjeldage sõnakorduse väärtust laulus. Õppida aleksandriin.

Käsu Hansu nutulaul. Selle lõnamurdelise kaebeluletise algallikaks on jutustis *Jerusalemmi Lina Ärrahäetamisest*, mis ilmus a. 1691 Adr. Virginiuse lauluraamatus ja a. 1695 J. Hornungi *Koddo ning Kirgo Ramatus*. Jutu sisu Hornungi järele on järgmine:

1695.

Kui Neg hakkas Kätte joudma / et Jummal Jerusalemma Linna / ning Juda Rahva päle omma minist Wihha tahtis lasta käia / ninda kuido Pro-wetid ja Zffand Kristus isje neile ahwerdades ollid enne üttelnud / siis on nifuggusid Tähte enne nähtud: Üks Sawwaga Täht / otsego Mõök / on Tae-was nähtud / sefamma on terve Aasta Linna kohhal seisnud / ninda / et igga-mees sedda on nähnud...

Kuid Jerusalemma elanikud ei lase endid heidutada halvust endeist. Nad jätkavad oma jumalakartmatut ja pillawat elu. Rahva lõbujanu, ahnus ja viha ulatub juba niikaugele, et nad kihutavad valitseja minema ja lõövad lahku Rooma riigist. Keiser Nero läkitab sinna suure sõjaväe, kes vallutab kogu Kalilea-maa ja lõpuks asub Jerusalemma linna piiramisele. Parajasti on kogunud Jerusalemma suured rahvahulgad paasapihade pühitsemisele. Kuna Jerusalemma linn oli kolme müür-valliga kaitstud, kestis linna vallutamine kaua. Sel ajal vaevles linnarahvas näljas ja viletsuses. Lõpuks lõhuti müür ja sõjavägi hakkas linna laastama.

... Ninda risoti / süttitadi ja põletadi koggona Jerusalemma Linna puhtaks ning sutumaks ärra; Suremb Dssa Linna kiffoti ja hämwitedi hirmwaste ärra. Monni Hone jäeti seisma Roma Rahwa Sõa Meeeste Warjuks / kummad sinna pandi sedda Maad wahtima; Ka muud tühjad Riimi Honed ja wõgad ¹⁾ Tornid jäiwad seisma Tähhets ning Tunnistussets / et jäl oli Lin ennemuiste olnud...

Sepärast piddagem Jerusalemmi Linna Ärrahäwitamist allati Mees / jättem Patto teggemist mahha / ja pöörgeft feigeft Süddameft Jummal pole...

Sama kurb saatus tabas **Tartu** linna Vene valitsuse algpäevil. Kui Tartu elanikud, peale linna langemist venelaste kätte, julgesid veel rootslastele õnne soovida nende võitude puhul mujal, siis vihastunud venelased purustasid ning lõhkusid tart-

¹⁾ Wõgad = võikad.

laste majad ja saatsid nad a. 1708 asumisele Venemaale Vologdasse.

See kohutav sündmus vapustas õrnatundelist Puhja köstrit Käsuhansu. Härdasti kaasa tundes kodulinna õnnetule saatusel koostas ta samal aastal oma nutulaulu, eeskujuna kasustades Jeruusalemma linna hävimislugu.

Käsu Hansu nutulaulus on Tartu elustunud. Ta ise kurdab oma õnnetut saatust sõnadega:

1708.

1. Oh! ma waene Tardo Piin:

Mes sündi nüüd siin minnoga
Perratu¹⁾ ma olle siin:
Kes moib mo päle kaeda?
Mo Pat mulle teggi sedda,
Et mul johtu ni suur Hedda,
Sedda pea nüüd tundma siin.
Oh! ma waene Tardo Piin.

2. Mes mul olli enne waja?

Kui mul Käsi häste teuß:
Torre Roa, torre Maija,
Sure Aida, Wilja teuß.
Kalli Kooli, Kerriku,
Jlusast keit ehhitu,
Olli minno sißen siin:
Oh! ma waene Tardo Piin.

3. Ma olli wäega kullus Piin

Ülle tige Piwa²⁾ Ma:
Kif ne kalli Ußju siin,
Minno sißen olliwä,
Uffademi säeti,
Sure Kõhto moisteti;
Enne minno sißen siin:
Oh! ma waene Tardo Piin.

4. Wilja Kaup mul olli hä

Kõhte olli minno Mõõt,
Woißi torrest ellada,
Egga Meeß tei Patto Tõõd.
Kõhkeste ma siße sai,
Kafinaß ma wälja mõj³⁾.

Nappist müdi Ollu, Wiin.

Oh! ma waene Tardo Piin...

10. Kõhald kõrgiß lätsi ma,

Wimate siin elladen,

Olli ilma peljota,

Torrest, surest wallaten,

Eß mõtle minna joht⁴⁾ se pääl,

Et pididi sündma mulle sääl

Ütsit Hedda, waitw ning Piin;

Oh! ma waene Tardo Piin...

12. Pappi rõõkswa Kantõli pääl,

Et Hedda saab mul tullesma;

Ent panni sedda naruß tääl,

Eß naffa joht waamb ollesma,

Pappi Rõõksminne tõtteß jäi,

Hedda minno kätte sai,

Hedda süßndji minno siin.

Oh! ma waene Tardo Piin.

13. Kui mo alla tuli tenn',

Kurri wäggew Wainlanne

Ülli hirmuß Wennalinne,

Olli wäega wißhane

Mitto Põmbid siß hõõid,

Nida mo ta wäärda mõit⁵⁾,

Hirnuß Hedda olli siin.

Oh! ma waene Tardo Piin...

19. Pallut, kõrwet⁶⁾ Kõhwast waest,

Kui üts Tyrran kunnaki,

Eß armatse joht Meeß, ei Raest,

Kuutiga⁷⁾ neid lahhoti...

1) Perratu = päratu, mahajäetud; 2) Piwa asemel on teise tindiga parandatud Pißlandi (wa asemele Pißlandi); 3) mõj = müüsin; 4) joht = üldse, sugugi mitte; 5) wäärda mõit = alla heitis, vallutas; 6) Pallut, kõrwet = põletas, kõrvetas; 7) Kuutiga = nuudiga.

20. Hirmuſt Hedda ſe olli nätta,
Halle om ſeft kirjota,
Mes ta Rahwal wõt ſiin tetta,
Wõt neid perran kiuſata . . .

21. Kui Ta ſedda Kulda ſai
Et Nooſt pallaw päle paſt,
Sis Ta Wenne-Male weij,
Kif ſe Wiina Rahwaſt wäeſt,
Nzanda ning Emmaſda,
Ülli halleſt igkiva,

Wenne-Male minnen ſiin.

Dh! ma waene Tarto Wiin . . .

25. Minno Illuſt, torre Näggo,
Minno kallis Kerriku,

Minno kallis Karw, ning Teggo,

Mo Rao, minno Põningo

Kif om mahha ſaddanu,

Õtſe ärra mädđanu,

Nida ſaiſa ma nüüd ſiin.

Dh! ma waene Tarto Wiin.

Luuletis lõpeb sügava kahetsuse ja ohkega:

32. Dh! olleſt mul ſe õn weel,
Kui teil' om, mo Wellt nüüd,
Kittaſt Sunmalad mo Meel
Ning ei teſi ennamb Süüd,

Ent nüüd om möda Armo-Nig,

Se perraſt jä ma õtſe waif;

Kiwwi Unnit ma olle ſiin,

Dh! ma waene Tarto Wiin.

Käsu Hansu nutulaul sisaldab ühetoonilist, naiivset ja lihtsamelset kaebust, mis väljub paiguti härdasti. Tartu murre lisab laulule kodusust. Vormilt läheneb nutulaul kirikulauludele. Kujundilisest puisusest hoolimata väärrib Käsu Hansu nutulaul küllaldast tähelepanu esimese huvitava ilmaliku lauluna.

Ülesanne 10. Kandke nutulaulust 2 esimest salmi praeguses kirjaviiſis, võimalusel lõuna-eesti murdes, kirjandusloo vihku. Kust on pärit Käsu Hansu nutulaulu aine? Tõmmake mõned paralleelid Jeruusalemma hukkamisloo ja nutulaulu vahel. Määrake nutulaulu värsimõõt. Missugused riimid esinevad selles luuletises? Nimetage nutulaulu kordusriim. Pange tähele laulu tartumurdelisi jooni. Tutvuda teose aine ja laulu refrääni küsimusega.

Armastuslaule 18. sajandi lõpul. 18. sajand oli liiati luulekehv. Terve aastasaja kestel ilmus ainult kümme-kond ilmalikku luuletist, needki peamiselt sajandi lõpul. Eesti rahval polnud sel ajal värsimeistreid, ta pidi oma vaimseid huve ja lüürilisi kalduvusi rahuldama vaid suulise luulevara ja vaimulikkude lauludega.

Sellest ajast on tänini püsinud kaks tunde küllast armastuslaulu *Tomas ja Liso* ja *Minno römo olli Rosi*, millest esimene ilmus raamatus „Ehstländ. poetische Blumenlese“ (1779) ja teine avaldati ajakirjas „Teutscher Merkur“ (1788).

Tomas ja Liso.

1779.

L.

Ülle pimmedusse warjo,
— Ülle armas Liso,

Kus jo Luſt ja rõõm on paris,

Kus ei ilmas murret ka

Etſ ſind õpitt melita;

Kennad nooud rõmusta,
Tulle pimmedusse warjo
Tulle armas Ufjoke.

L.

Mitte Tomas, ma ei tulle
Vasse kaub kerwade
Minno walli emma ütleb:
Poifid ma pean põlgama,
Karjas ukspäine ma
Poifita pean olema,
Mitte Tomas ma ei tulle
Vasse kaub kerwade

L.

Bannen sulle Vindid pari,
Punnun transit Zuutseffe,
Mits peab meie noor ello
Nenda ärratulluma.
Tulle minno järrele,
Orgo Jõe Kaldasse,
Bannen sulle Vindid pari
Punnun transit Zuutseffe!

L.

Bunno sinna omma käega
Krantfi, Pohla- lehtidest

Minna tahhan Vintidega,
So kep übermässida
Uga praego põlga mind,
Emma tulleb, leiab find
Bunno sinna omma käega
Krantfi, Pohla-lehtidest.

L.

Minno karjad mis ma kaitfen,
Roer ja kep saab sinnule
Tulle moga rõmuskama
Eida minno na-ale
Kuleb emma sedda Nouu
Ünnistab La Vaste Töö
Minno Karjad mis ma kaitfen,
Roer ja kep saab sinnule.

L. ja L.

Waggaseft ja ifka rõdmast,
Peame mei' ellama
Koggodus on meie Wainul,
Selge rahho, marja-ma
Vähme nüüd siis käsksiste 1)
Andma teada muudele:
Surem õn ei wõi mull' olla,
Kui se, kui ma sulle jään!

See on esimesi paremaid armastuslaule nii sisult kui ka vormilt, küllalt hoogus ja tundepehne.

Järgmise luuletise *Minno rõmo olli Rosi* autoriks peetakse Kaarepere mõisa omanikku v. Tiesenhauseni, kes selle laulu oma abikaasa surma puhul olevat loonud.

1788.

Minno rõmo olli Rosi
Rõmuks omma wennale
Pea oitfis pea närtfis,
Närtfis joudis surmale
Nenda on need ilmsed rõmud
Ürikenn' on nende õn
Tänna paistab päw meil selgest
Homme pilwed kattawad

Minno Rosi oitseb jälle
Sure ifsa rohho ajas
Joua aeg wi mind sinna
Kus ei surm meid lahjutab.

Ja se mütte Rosi peäle
Vühhendago meie aeg
Võpivad otsa meie rõmud
Oh siis lõppeb kurbadus ka.

Kerge muld se katko kinni
Sedda kallest põrmokest
Villed bitfke hana peale
Depit laulgo halledast.

1) käsksiste = käsikäes.

See haledasisuline leinalaul tuletab meelde üldlauldavat laulu „Tiiu tasane ja helde“. Nähtavasti on *Minno römo olli Rosi* loodud luuletise *Tio tassane ja helde* eeskujul, mis ilmus ühes viisiga juba 1784. a. A. T. Grahli noodiraamatus 1).

Luuletised „Tomas ja Liso“ ja „Minno römo olli Rosi“ esitavad meie tärkava kunstlühirika väärtuslikemaid tooteid. Kahekõnes avaldatud „Tomas ja Liso“ tuletab meelde karjastelaulu, kuna Roosi-laul kuulub sentimentaalse lühirika alale.

Ülesanne 11. Võrrelge eespool-esitatud kaht luuletist teineteisega värsimõõduliselt ja sisuliselt. Mis annab „Tooma ja Liiso“ laulule dramaatilise ilme? Tooge näiteid refrääni kohta.

Frey vaimulikud laulud. Saaremaa pastor Peter Heinrich v. Frey, eesti luule esimesi teoreetikuid, hakkas parandama ja uuendama meie kirikulaule, et rahva seas rohkem huvi ja innustust äratada usuliste laulude vastu. Olles hea värsitehnika tundja ja eesti keele oskaja, suutis ta oma ülesande edukalt lõpule viia. Tema sulest a. 1793 ilmunud kirikulaulude kogu *Ued waimolikud Laulud* võeti mitmesse kirikuisse lauluraamatuna tarvitusele. Frey vaimulikud laulud on kirjutatud kindlas värsimõõdus ja ladusas rahvakeeles.

Näit. esimene ja viimane salm P. H. v. Frey leinalaulust:

Trööstmisje-Laul,

1793.

felle hana jures laulda, kedda meie wägga! armastanud.

1.

Pühhi ärra onnad filmad,
olle rahhulge!
fenne pärraft sinna nuttab,
jo läks ärra se!
Oh! se maggus heäl ja fanna,
feif, mis tenmaft olli kanna,
tenma illus näggo, se
maggab muldas põrmuste.

8.

Eht lööb hinge kellofenne
pea minnul'ge;
eht mo wiimne tunnikenne
jubba tänna kä;
oh, mo Waim! ni kui ja tead,
te siis iggal aial head.
Tulleb Issa kutsuma,
siis woid öndsast' lahkuda.

Frey õhutas ka teisi kirjamehi luuletama vaimulikke laule, oode, epigramme jm. Laulude vormilise tasapinna tõstmiseks ja eesti luule värsitehnilise külje selgitamiseks avaldas Frey a. 1813 eesti esimese poeetika ajakirjas „Beiträge“.

Frey tõlkeist on hästi õnnestunud Witscheli vaimulik ood „Pühapäeva hommikul“.

1) Vt. G. Suits ja M. Lepik „Eesti Kirjandusajalugu tekstides“ lk. 153.

Winkleri sõjalaulud. Napoleoni sõdade ajal olid Saksa-
maal moes lauldavad sõjalaulud. Sääraseid jõulisi sõjalaule järele
aimates koostas Harjumaa Jüri koguduse õpetaja R. J. Winkler
sõjalauliku *Eesti-ma Ma-väe sõa-laulud* 1807. Winkleri sõja-
lauludel, mille peamiseks ülesandeks oli luua meeoleolu sõjaväes,
pole kirjanduslikku väärtust. Populaarseks kujunes nimetatud
lauludest vaimustada püüdev nekrutilaul:

1807.

Nüüd, mehhed, olgem tuggewad!
Üks tihbe tund on kä;
Meid kutsub sõtta sõa-heäl,
Ja keif, mis meil on armas weel,
Jääb meist nüüd järrele :. . .

Kes langeb meie seltsi seeft,
Se hüab surses weel:
„Oh, wennad, mehhed, moitlege!
Nüüd Issa-maa peäl' mõtlege!“
Ja surret rõmoga :. . .

Winkleri teine luuletiskogu *Juttud* (1816) sisaldab saksa
keelest tõlgitud Gellerti valme ja muid luuletisi, millistest väär-
tuslikum on filosoofiline luuletis „K a h e s u g u n e s u u r u s“.

Lõunaeestilisi looduslaule ja muid lõunamurdelisi luuletisi
sepitse Kanepi kirikhärra Johann Philipp v. R o t h. Need luu-
letised ta kirjutas enda asutatud Kanepi kihelkonnakooli õpilas-
tele laulmiseks. Osa laule ta tõlkis saksa keelest, osa luuletas ta
ise. Rothi luuletised on säilinud tänini käsikirjas, ainult üksi-
kuid on trükkis ilmunud. Oma looduslauludes kujutab Roth ilus-
tavalts loodust ja maaelu. Teda peetakse esimeseks parimaks
kodumurdeliste luuletiste loojaks.

Saul suwwe õddanguft.

So se taiwas werretap¹⁾
Õddang²⁾ jõwwap kätte
So se kaste hännemetap³⁾
Kif meš puttup ette.
Hainale sai koštuf⁴⁾
Orrafel ninf lilil
Eggäl üttel rõmustuf
Mõtfa ni kui wäljal.

Kühhip aijaft üsjäga⁵⁾
Haina koštis wima
Perräft andwa rahhoga
Lehma meile pima.

Karri tahhap koddo pool
Rõnuga jo tõtta
Perrenaifel om jo hool
Teddä wašta mõtta

Welli tullep adbraga
Pästap hobbest ärrä
Esfä kannap mattiga
Talle walfit karu⁶⁾
Wimäte me esfiki
Murro pääl nie sõmi
Leiba kõrwal rõmuga
Pima meije jome.

1) werretap = punetab; 2) õddang = õhtu; 3) hännemetap = teeb niis-
keks; 4) koštuf = kosutust; 5) üsjäga = sülega; 6) karu = kaeru.

Kif weel enne magamise
 Tõstwa omma häle
 Ütlewä weel tennämist
 Maan ninf osfa¹⁾ pääl.
 Konna krookswa rõõmsast
 Vehmä määgwa seggi
 Siskal²⁾ laulap armfaste
 Mes ta päitwa näggi.

Illus õbbang, sinnust kif
 Hendä rõmüstawa
 Se kel om üts kunint riif
 Ninf se kannataja
 Rigil südda tunnistap
 Et kif hä ninf illus
 Mes se loja tallitap
 Rittust wäärt ninf kallis.

Jummal kaep³⁾ helteste
 Eski ka me päle
 Et kül päiwliit mujale⁴⁾
 Paistap Rahtwal jälle
 Siski kui meil tunnistap
 Et ka õsel Jummal
 Omma ilma wallitsep
 Rittus olgu temmäl.

Südda om ni wallale
 Neide ande ülle
 Kas kül minna lunnagi
 Ka ni helde olle
 Ja ma tahha rõmuga
 Waestele ka anda
 Häddalifi awwita
 Omma häddä landa.

Ülesanne 12. Missugune motiiv esineb Frey „Trööstimise laulus“? Missugust värsimõõtu on kasutatud Winkleri luuletises „Nüüd, mehed, olgem tugevad“ ja kas see on vastav võimsale sõjalaulule? Käsitlege lähemalt „Laulu suve õdangust“ sisu. Nimetage kirjanikke, kes on nüüdisajal loonud lõunamurdelisi luuletisi. Korrake vaadeldud eesti ilmalik luuletodang ja õppige paar ilusamat salmi pähe.

Luuletodang a. 1637—1817 on äärmiselt väike. Kahe sajandi kestel ilmus ainult mõnikümmend vähenõudlikku eestikeelset luuletist. Needki vähesed luuleriismed pole sisemise elamuse tõlgitsused, vaid pigemini kirjutatud praktilise huviga, kas õnnesoovi salmiku või leinalauluna, kas kaebeluletise või sõjahümnina. Siiski jäävad need luulekatsed tähtsaiks ja huvipakkuvaiks kui näidised eesti ilmaliku luuletodangu algusest.

B. Õpetlikud jutud.

*Jut on se Koroke,
 Öppetus on se Iwwa. (O. R. Holtz).*

Kui rahvale oli kättesaadavaks tehtud kõige hädatarvilikum — testamendid ja piibel, siis hakati kirjutama väikesi jutuke si vaimulikkude teoste kaudseks seletuseks ja nende lugemisele õhutamiseks. Ühtlasi taheti juttudes esinevate eluliste näidete

¹⁾ osfa = oksa; ²⁾ siskal = sisask (lind); ³⁾ kaep = vaatab; ⁴⁾ päiwliit mujale = päike mujale.

varal kuivi õpetusi illustreerida, et rahvale silmanähtavaks teha nende eksimusi ja nii neid kõlblalt kasvatada ja kõrgemale tõsta.

Hanso ja Mardi jutt leidub väikeses juttudekogus, mis säilinud tänini tiitelleta raamatuna aastast 1739. Jutu pealkiri osutab kahekõnet, millist jutustuslaadi oli tarvitatud varemgi kujukuse ja elustavuse tõttu. Juba Anton Thor Helle grammatikas oli ilmunud selliseid dialoogilisi jutujätke.

Kaks talupoega Hans ja Mart jutustavad selles jutus teineteisele nähtud-kuuldud sündmusi, pöimides sellega kaks jutustist kõnesoleva jutu raami. Nii esineb meie esimene ilmalik jutt raamjutustisena, kuigi algelisena ja kunstipärasuseta. Jutu autor on jäänud anonüümseks.

Katke nimetatud jutustisest.

Üks hea jut, mis kats talupoega Hans ja Mart isetehtis aiawad. 1739.

Terre õhtust, mo hea söbber, Mart.

M(art). Terre wend tullemast.

H(ans) Kust sa nüüd tulled?

M. Et kust muido kui linnast tullen.

H. Mis sa olled linna winud?

M. Wiisin pissut Jummal wilja, mis Jummal olli annud, ruffid, woid ja ühhe lamba.

H. Kuida kaup sündis, kas läks korda?

M. Jummal tännatud, hästi kül.

H. Mis anti siis ruffi tündri eest?

M. Ma sain pea sefamma hinna, mis ausad moisa-wannemad sawad.

H. Kuida se õn sulle juhtus?

M. Et kule wennike, ma pallusin Jummalat, et ma onnia pissut warrandust ilma pattota saaksin müa; ja armolinne Jummal juhhatas mind hea sõbra jure kes õigust teggi.

H. Kas ta wottis hästi wasto, andis ka monne hea pea täie jua?

M. Andis Jummal wilja ka, olgo tännatud, ni palju kui pattusse kehha tarwidusseks tarwis: agga sedda ligajomist, kaardi mängimist mäs'amist ja prassimist, ei ta sedda sallind mitte.

H. Se armas Jummal parrandago mind waest, ja teised wallatumad innimesed; küllab ifka meie rummalusse ja wallatusse pärrast mitto nuhtlust meie waeste peäle tulnud, ehk tullewad weel raskemad järrele.

M. Tõksi on se, mis sa nüüd rägib, sest Jummal on ahwardand nuhhelda neid, kes temma sannast ei holi. Jummal annab ka monne korda sedda pattustele ja waggadele unnes teada, nenda kui hilja ühhes teadawas küllas on sündinud.

H. Polle ma sedda kulnud, et ütle mulle se aski alles.

M. üks noormees on teisel lehte-ku päeval enne koito unnes ilmfi nätnud, et kirriko aedas furnud inimeshed kui loogus maas olnud, et ei woinud jalgagi wahhele pista. Ka kirriko-ata tagga pollege maad ennam ei olnud furnud matta. Üht meest on piddand maetama, agga seal polle muud rumi olnud kui üks wessine soo sarnane koht, sinna on ka selle kehha mahha pandud. Se noormees on käsko sanud ülles torni minna ja kellad hellistama, agga ta ei woinud reddelit möda üllesminna, et need pulgad ärralaggunud, fiiski on ta reddeli puud möda üllesronninud, ja kui ta kellade liggi sainud, siis on ta leidnud, et kellade köied ärrakattend olnud; kui ta mahhatulnud, siis on ta näinud, et kaks meest rani peäl ühhe furno metsa winud mahhamatta, et ei olnud ennam maad ei kirriko-aedas eggä seal tagga. Pärast sedda on tedda kästud rahwale sedda kulutada ja neid maenitseda, et nemmad piddand pattust pöörma, et se aeg liggi joudnud. Kui ta üllesärkanud, siis on ta needsammad sannad kuulnud: touste ülles, ja pöörge pattust, aeg on liggi joudnud, ei polle mitte paljo aega ennam.

Kui ta onma fangi peält üllestousnud, siis on ta naene temma käest küsstinud, kas ta pidid haige ollema, siis wastand temma: ei ma polle haige, fiiski on ta tunnud ni suurt nõdrust onmas süddames, ofsefui olleks ta warfi piddand surrema; siis on ta põlwele mahha heitnud seinä naale, ja süddamest pallunud, et Jummal wottaks temmale weel ühhe tunnikesse ehk päwa aega anda, et ta weel dieti saaks pattust pöörda. Pärast sedda on ta üllestousnud, ja on liggi kaks tundi aega rahwast kalliste sannadega maenitsenud, kuus inimest on olnud sedda peält kuulmas.

S. Armas wend, kas se peaks dieti tössi ollema, ehk se on tühhi unnenäggo?

M. Se on töeste nende sündinud. Monned on öölnud: se on tühhi unnenäggo, monned: se noormees on joobnud, aga monned on hea nou wotnud Jummalat kangeste palluda, ja nende wimistega ollen ma ühhes nous...

Ülesanne 13. Arutlege „Hansu ja Mardi jutu“ keelt. Võrrelge raamjutustist A. Kalda „Barbara von Tisenhuseni“ „Hansu ja Mardi jutuga“? Mis on raamjutustis?

Rahvavalgustuse-kirjanduse algus. Peale laastavat Põhja sõda raskenes tunduvalt eesti talupoegade olukord, vaimlises elus tekkis seisak ja kirjanduslik tegevus jäi täiesti soiku. Alles 18. sajandi teisel poolel hakati enam hoolitsema koolide asutamise ja ilmaliku kirjanduse soetamise eest. Selleks tõuke andis Lääne-Euroopas targanud valgustusaja liikumine oma kõrgete ideedega inimeste vendusest ja vabadusest, mõistuse valgustamise vajadusest ja õpetuse harivast väärtusest. Tiivustunud valgustusaja aateist, nõudis Katariina II uute koolide asutamist ning talupoegade seisukorra kergendamist. Riigivõimu heatahtlik suhtumine talupoegadesse õhutas ka edumeelsemaid sakslasi töötama lihtrahva kasuks. Eriti olid mõjustatud valgustusaja ideist need saksa haritlased, kes olid õppinud välismaa ülikoolides. Märgetes

Eesti- ja Liivimaal harimatu pärisrahva haletsemisväärset olukorda, püüdsid ärksamad nende hulgast talurahva hariduslikku ja kõlblat taset tõsta õpetlikkude juttude kaudu. Kuna need kirjamehed olid eranditult sakslased ja vähese kirjandusliku haridusega, tõlkisid nad oma õpetlikud jutud võõrkeelset eesti keelde. Algupäraseid teoseid nad kirjutasiid õige vähe.

Meie rahvavalgustuse-kirjanduse algatajaisid olid: Arvelius, Willmann, Luce ja Holtz. Nende juturaamatud ilmusid 18. saj. lõpul ja 19. s. alul „marahwa rõmuks ja õppetuseks“.

Arveliuse jutud noorsoole ja maksuta pühapäevased lugemised rahvale. Esimesena haaras sule rahvavalgustamise ots-tarbel aadliperekondade kodukooliõpetaja Friedrich G. Arvelius. Mõisalõssides oli ta harjunud tähele panema äärmist viisakust ja häid kombeid. Seepärast oli Arveliuse üllatus suur, kui ta lähemalt tutvus eestlaste elu-oluga. Talutaredes ja mõisaväljal puutusid talle silma maarahva arenematus, lohakus, laiskus, rumalus, toorus, ebaviisakus jne, jne. Pahesid oli niivõrt palju, et kodukooliõpetaja ei saanud mahtigi tähele panna rahva tublidust, sitkust ja püüdlikkust kurnava töö juures. Lühinägelik Arvelius, pidades talupoegade ebavooruste ainsaks põhjuseks nende halbu harjumusi (vargus, joomine) ja andetust, ruttas rahvast, eriti aga vastuvõtlikku ja arenemisvõimelist noorsugu noomima, manitsema ja õpetama saksa keelest eestistatud juttude kaudu.

Koolialistele lastele koostas Arvelius Rochowi saksakeelse lastelugemiku „Kinderfreund“ alusel rahvaliku juturaamatu: „**Äks Kaunis Jutto- ja Oppetuse-Ramat.**“ Sõhbhra polest, meie maa-laste heaks, ja nendele rõõmsaks ajamiitaks koggutud ja kokto pandud, kes aegsaSte õppitvad luggema, Tallinas 1782.“ Teine jagu ilmus a. 1790. Raamat sisaldab peamiselt eesti oludele kohandatud õpetlikke visandjutukeSi, millistes põlastatakse rahva pettust, hooletust ja joomist, ülistatakse õiglust ning usinust ja manitsetakse talupoegi sõnakuulmisele oma mõisavanemate vastu.

Laialiste rahvahulkade valgustamiseks andis Arvelius välja teose: „**Ramma Josepi Hädda- ja Ubbi-Ramat.**“ Ehk maggu-
fad ja tullufad juttud ja õppetuseSed, kuidas marahwas võib rõõm-
faste ellada, auSjal wiSifil rikfaks sada ja isfi ennesele ja mu rahwale

M. Üks noormees on teisel lehte-ku päeval enne koito unnes ilmfi näinud, et kirriko aedas furnud innimesesjed kui loogus maas olnud, et ei woind jalgagi wahhele pista. Ka kirriko-ala tagga pollege maad ennam ei olnud furnud matta. Üht meest on piddand maetama, agga seal polle muud rumi olnud kui üks wesfine soo sarnane koht, sinna on ka selle kehha mahha pandud. Se noormees on kasko sanud ülles torni minna ja kellad hellistama, agga ta ei woind reddelst mödda üllesminna, et need pulgad ärralaggunud, fiiski on ta reddeli puud mödda üllesronninud, ja kui ta kellade liggi sanud, siis on ta leidnud, et kellade köied ärrakattend olnud; kui ta mahhatuud, siis on ta näinud, et kask meest rani peäl ühhe furno metsa winud mahhamatta, et ei olnud ennam maad ei kirriko-aedas eggä seal tagga. Pärraft sedda on tedda kaskud rahwale sedda kulutada ja neid maenitfeda, et nemmad piddand pattust pöörma, et se aeg liggi joudnud. Kui ta üllesärkanud, siis on ta neesjammad sannad kuulnud: touske ülles, ja pöörge pattust, aeg on liggi joudnud, ei polle mitte paljo aega ennam.

Kui ta omma sängi peält üllestoušnud, siis on ta naene temma käest küšsinud, kas ta pididi haige ollema, siis wašand temma: ei ma polle haige, fiiski on ta tunnud ni suurt nõdrust ommas süddames, otsekui olleks ta warfi piddand surrema; siis on ta põlwele mahha heitnud seina naale, ja süddamest pallunud, et Jummal wottaks temmale weel ühhe tunnikesse ehk päwa aega anda, et ta weel dieti saaks pattust pöörda. Pärraft sedda on ta üllestoušnud, ja on liggi kask tundi aega rahwast kalliste sannadega maenitsenud, kuus inimest on olnud sedda peält kuulmas.

H. Urmas wend, kas se peaks dieti töšfi ollema, ehk se on tühhi unnenäggo?

M. Se on töšte nenda sündinud. Monned on öölnud: se on tühhi unnenäggo, monned: se noormees on joobnud, aga monned on hea nou wotnud Jummalat kangešte palluda, ja nende wimistega ollen ma ühhes nous...

Ülesanne 13. Arutlege „Hansu ja Mardi jutu“ keelt. Võrrelge raamjutustist A. Kalda „Barbara von Tisenhuseni“ „Hansu ja Mardi jutuga“? Mis on raamjutustis?

Rahvavalgustuse-kirjanduse algus. Peale laastavat Põhja sõda raskenes tunduvalt eesti talupoegade olukord, vaimlises elus tekkis seisak ja kirjanduslik tegevus jäi täiesti soiku. Alles 18. sajandi teisel poolel hakati enam hoolitsema koolide asutamise ja ilmaliku kirjanduse soetamise eest. Selleks tõuke andis Lääne-Euroopas tärgranud valgustusaja liikumine oma kõrgete ideedega inimeste vendusest ja vabadusest, mõistuse valgustamise vajadusest ja õpetuse harivast väärtusest. Tiivustunud valgustusaja aateist, nõudis Katariina II uute koolide asutamist ning talupoegade seisukorra kergendamist. Riigivõimu heatahtlik suhtumine talupoegadesse õhutas ka edumeelsemaid sakslasi töötama lihtrahva kasuks. Eriti olid mõjustatud valgustusaja ideist need saksa haritlased, kes olid õppinud välismaa ülikoolides. Mär gates

Eesti- ja Liivimaal harimatu pärisrahva haletsemisväärset olukorda, püüdsid ärksamad nende hulgast talurahva hariduslikku ja kõlblat taset tõsta õpetlikkude juttude kaudu. Kuna need kirjamehed olid eranditult sakslased ja vähese kirjandusliku haridusega, tõlkisid nad oma õpetlikud jutud võõrkeelist eesti keelde. Algupäraseid teoseid nad kirjutasid õige vähe.

Meie rahvavalgustuse-kirjanduse algatajaks olid: Arvelius, Willmann, Luce ja Holtz. Nende juturaamatud ilmusid 18. saj. lõpul ja 19. s. alul „marahwa rõmuks ja õppetuseks“.

Arveliususe jutud noorsoole ja maksuta pühapäevased lugemised rahvale. Esimesena haaras sule rahvavalgustamise otsustarbel aadliperekondade kodukooliõpetaja Friedrich G. Arvelius. Mõisaloossides oli ta harjunud tähele panema äärmist viisakust ja häid kombeid. Seepärast oli Arveliususe üllatus suur, kui ta lähemalt tutvus eestlaste elu-oluga. Talutaredes ja mõisaväljal puutusid talle silma maarahva arenematus, lohakus, laiskus, rumalus, toorus, ebaviisakus jne, jne. Pahesid oli niivõrt palju, et kodukooliõpetaja ei saanud mahtigi tähele panna rahva tublidust, sitkust ja püüdlikkust kurnava töö juures. Lühinägelik Arvelius, pidades talupoegade ebavooruste ainsaks põhjuseks nende halbu harjumusi (vargus, joomine) ja andetust, ruttas rahvast, eriti aga vastuvõtlikku ja arenemisvõimelist noorsugu noomima, manitsema ja õpetama saksa keelest eestistatud juttude kaudu.

Kooliealistele lastele koostas Arvelius Rochowi saksakeelse lastelugemiku „Kinderfreund“ alusel rahvaliku juturaamatu: „**Üks Kaunis Jutto- ja Oppetuse-Ramat**. Söbbra polest, meie maa-laste heats, ja nendele rõõmsaks ajawiitekse koggutud ja kokko pandud, kes aegjaste õppivad luggema, Tallinas 1782.“ Teine jagu ilmus a. 1790. Ramat sisaldab peamiselt eesti oludele kohandatud õpetlikke visandjutukesi, millistes põlastatakse rahva pettust, hooletust ja joomist, ülistatakse õiglust ning usinust ja manitsetakse talupoegi sõnakuulmisele oma mõisavanemate vastu.

Laialiste rahvahulkade valgustamiseks andis Arvelius välja teose: „**Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat**. Eht maggu- sad ja tullusad juttud ja õppetused, kuido marahwas woib rõõms- jaste ellada, aujal wiifil rikkaks sada ja isfi ennesele ja mu rahwale

monnefuggufes häddas ja willetsufses abbi tehha" a. 1790. Nime-
tatud jutu- ja õpetusraamatu, mis oli eestistatud Beckeri „Noth-
und Hülfsbüchleini“ järele, läkitas Arvelius mõisavanemaile
10.000 eksemplaris rahvale maksuta väljajagamiseks. — Häda- ja
abiraamat koosneb peamiselt tervishoidlikest näpunäiteist ja
moraaliõpetusist. Seal noomitakse laisku, hooletuid ja joodikuid
ning seatakse neile eeskujuks korralikke ja püüdlikke talupoegi.

Näiteks jutustatakse raamatu lõpp-peatükes Hinriki Ville-
mist, kes oma arukuse ja hoolsuse tagajärjel maa ning maja
omandab ja oma talu majapidamises hästi edeneb. Teda ei imetle
ainult talupojad, vaid isegi mõisnik hindab ning austab Villemit.
Tänutäheks ja igaveseks mälestuseks asetab mõisavanem eeskuju-
liku eesti talupoja Hinriki Villemi kalmule raiutud kivi mälestus-
sõnadega:

Parremaks sada, keit parremast tehha;
püdis ta ifka, ja rõmo sest nähha:
palka nüüd Willem Summala kääst,
wottab ta hea teggude eest.

Selle hauakivile asetatud tööle virgutava salmiga lõpeb
„Ramma Josepi Hädda- ja Abbi-Ramat“, mis hinnata lektüürina
levitas tulusaid õpetusi tuhandete eestlaste suitsutaredesse
18. sajandi lõpul.

Keelelt ja stiililt on Arveliusse jutud ladusad,
lihtsad ning rahvalikud. Samuti areneb jutukeste sünd-
mustik kujukalt ja elavalt.

Arvelius esimese rahvaliku jutukirjanikuna andis oma järg-
lastele head eeskuju õpetlikkude juttude kirjutamiseks.

Näide Arveliusse jutu- ja õpetusraamatust.

Rehhe Pappid

1782.

Tetli Siim olli kaunis hea mees, agga keige omma asjade
fees olli ta wähe pittalinne, ja ei kandnud õiged hooft ommas
ammetis moisa rehhe-pappiks olles. Sel astal olli hea wiljawaos¹⁾
olnud; aga Siimo rehhed andsid ifka kasfinast wilja wälja. Se-
pärrast ähwardas Moisawannem wimaks tedda nuhhelda, kui ta
rohkemast wilja ei sataks; sest ta arwas tedda wargaks. Mis nüüd
nouuks Siimul? Temma olli rummal ja ebbauskone mees, sepärrast
läks ta arstide ja lausojadte jure, ja maksis nendele rahha, et nem-
mad temmale piddid ütlemä, kes temma rehhe jures wargal käis.

¹⁾ wiljawaos = wiljasaak.

Need ollid pettised, nenda kui keif nisuggune rahwas on, ja ütlesid süüd selle peäle, kes agga esmalt nende meele johtus. Siimo meel olli hea, ja temma läks moisa, selle rahwa ülle kaebama, kedda lausjoja olli nimmetanud: agga kui selle asja järrele kulati; siis leiti kedda rahwast ilma süüta olewad, ja nüüd arwas Moisawannem weel ennam, Siimo ennast wargaks: sepärrast laskis ta kedda hästi nuhhelda, ja Siim sai ammetist lahti.

Temma asemelle woeti Kristo Herm rehhepappiks. Herm olli kerme ja walwaks¹⁾ mees: temma film olli keikes paitus. Kui temmal esimest rehhe peksti; siis tabbas temma kohhe kaht noord meest warrastamast. Neid nimmetas temma moisa, ja need pandi wangi. Kui pärrast järrele kulati; siis nähti, et needsammad mehhebed ollid, kes Siimo ajal ollid warrastanud. Siis saiwad need mehhed esite nahnapeäle; ja pärrast panni neid Herrra ühheks astats linna kunninga pajasse tagguma. Seal nemmad hirmsa raske töeja nuhtlusse läbbi õppisid, warga ammeti mahajätma. — Sest ajast ükski ennam ei julgend moisa rehhe jure wargale menna, sest et Hermal ni tärrawad filmad ollid. Herm satis ka ifka ennam wilja ommast rehhest, kui ühheksi moisas ümberkaudo ei saadut. Sepärrast andis Moisawannem Hermale head jotorahha, ja laskis teda keigest muu moisa töest lahti, et ta ükspäinis talwel rehhepappiks olli. Seläbbi siis Herm sumwel keif omma murred omma enese tallo eest wois kanda; ja temma tallo olli pärrast keigerikkam kulla sees...

Sellele järgneb õpetus lastele ja vanale rahvale, et nad oleksid tähelepanelikud ning truud ja ei läheks petiste lausujate juurde.

Ülesanne 14. Iseloomustage „Rehepappide“ peategelasi, võrreldes neid teineteisega. Mispärrast on kõrvutatud jutus erinevad tegelased? Nime-tage loetud muinasjutte ja jutustisi, kus esinevad kontrastsed tüübid. Mis-sugune tendents on jutul „Rehepapid“? Kuivõrt erineb see jutt keeliliselt ja stiililiselt „Hansu ja Mardi jutust“?

Willmanni valmid ja jutustised. Järgmine jutukirjanik, Saaremaa Karja koguduse õpetaja Friedrich W. Willmann erines tunduvalt oma vaateilt eelmisest kirjamehest Arveliusest. Willmann ei jaganud Arvelius arvamusi, et eesti talupojad on loomult rumalad ja laisad, vaid selle vastu hindas veenvalt eestlaste iseloomu häid külgi, olles teadlik, et rahva arenematus ja ebausku on tingitud peamiselt raskest pärisorjusest. Seepärrast nõudis ta talupoegade vabastamist orjusest ja nende lastele kooliharidust.

Willmann oli oma noorpõlve ja kooliaastad veetnud Läti- ja Saksamaal. Eestimaale kirikuõpetaja ametisse asunud, omandas

¹⁾ walwaks = tähelepanelik.

ta peagi eesti keele ja hakkas eesti jututoodangut rikastama, et arenematuid eestlasi valgustada ja kasvatada. Kuna ta puudulikud kirjanduslikud võimed ei küündinud algupäraste teoste loomiseks, eestistas ta läti- ja saksakeelseid salme ja jutukesi. Suurima osa oma jututoodangust tõlkis ta läti kirjaniku Friedrich Stenderi teose „Fabeln u. Erzählungen“ (1766) järele.

Willmanni õpetlikud valmid ja haledasisulised jutud ilmusid „Eesti-Ma Rahwa kalendris“ ja teoses „Juttud ja Moistatused.“ Nimetatud Willmanni juttudekogu võeti rahva poolt soojalt vastu, nii et seda tuli korduvalt uuesti välja anda (I trükk ilmus 1782., II tr. 1787., III tr. 1804. ja IV tr. 1838). Ta jutud taotlesid, nagu alljärgnev märge raamatu sissejuhatuses osutab, puhtkasvatuslikke püüdeid: Kui peeglist nääd, et silmad muštad, siis pesjed sa neid puhtaks. Kui sa õppetusest tunned, et so südda roiane, siis harri süddant. — Mailma illo kaub; waimo illo jääb sulle iggameste.

Kasulikke juhendeid kõlbluse alal jagas Willmann maarahvale eeskätt oma valmides. Kuid lugejate südant liigutasid pisarateni haledad lood ilmsüütute noorukeste kannatusist. Nii istutas Willmann esimesena eesti kirjandusse valmi ja sentimentaalse jutustise.

Varem peeti Willmanni valme ja jutte algupäraseiks, aga viimasel ajal on teaduslikult tõestatud, et suurim osa ta toodangust on sõnasõnalt tõlgitud läti¹⁾ ja osalt saksa keelest. Ometi on need valmid ja jutud suure loetavuse tõttu jätnud püsiva jälje eesti kirjandusse, näiteks 26 juttu on levinud meie rahvaluulesse.

Willmanni valm maarahva kalendrist.

Kas, mis leßfels jaanud.

1787.

Üks emmane kas olli nenda õnneto, et temma keige armsam isjane kas ärrasurri. Ja temma kurbus olli selle pärrast wägga suur. Sõd ning päwad nuttis ning nougas²⁾ temma selle järrele. Ta läks omma kambri ning panni uft luffo et ükski temma jure sai. Kül tullid teised kasfid, et nemmad tahtfid temmaga kaebada³⁾, aga nemmad ei saa sisse lastud, sest tüdruk ütles ifka:

Se emmane kas nüüd wägga nougab
ja nuttab omma mehhe pärrast.

¹⁾ Vt. W. Andersoni artikkel „Eesti kirjanduses“ 1925; lk. 385—396, 408—413; ²⁾ nougas = näugus; ³⁾ kaebada = kurta, leinata.

Ja jälle tullid nüüd kossilassed teine teise järke. Tüdruk läks sisse sedda dõlba. Kas küsis: mis saggused nemmad on? Temma kostis: on ka nenda kahhe wahhel. Siis ütles temma: mingo nemmad pörgusse minna pean ifka weel omma endise pärrast nutma. Tüdruk tulli siis wälja ja ütles:

Weel ifka emmane kas nüüd nougab,
seft temma nuttab õigete omma mehhe pärrast.

Agga nüüd tulli üks suur kanna nasflit¹⁾ isane kas. Tüdruk jooseb ku tuul sisse, ning ütles: armas emma! Siin on praego üks wägga illus nasflit isane kas, kas ta peab sisse tulles? Siis hakkas kas suure heälega küssendada

Et sa kuled sinna jamp²⁾!

Wista wälja wanna ramp³⁾!

Jubba tulles isane kas tuppä, emmane lähheb ning wottab woerad wasto. Isane hakkab kossima, ning emmane wottab anned juba wasto ning pulmad saamad ka tehtud. Kus nüüd wanna isane on? Siin ta jäi!

Ö p p e t u s.

Nenda on se ka paljo naestega. Senni, kui kossilassed ei olle weel tulnud, nutwad nemmad päaw päwalt õigete ärdaste. On agga kossilassed seal, jubba siis filmapissarad saamad ärrapühkitud ning filmad kuiwawad warfi.

Haledasisuline jutustis teosest „Jutud ja mõistatused“.

Jnkle ning Jariko.

1838.

Jnkle, kes ristiihinne, ja üks noor kaupmees olli, läks omma kaubaga laewa peäle, et ta sellega pidid senna maale minnema, kus keif innimesesed pagganad ja mustad. Agga laew sai lange tule läbbi ühhe kiwi wasto katki pekstud. Waesed innimesesed uppused ennamiste keif ärra, ja kes patiga said male minna, neid mustad innimesesed wõtsid finni ja tapsid ja sõid neid ärra. Noor kaupmees uius ühhe laua peäl ning tulli ka randa, ja joofis siis metsa ja pugges eest ärra, et ta kartis, et mustad innimesesed tedda ka pidid ärrasõma. Kui waene keif wärrises kartusse pärrast, siis tulli üks must paggana tüdruk, ja heitis arno temma peäle ja juhhatas tedda oma maiasse, mis warjul olli, et teised pagganad tedda mitte ei pidand leidma ja ärraneelma. Selle tüdruffo nimmi olli Jariko. Tüdruk tõi siis temmale ifka sallaja süa ja jua, ning mängis temmaga. Jnkle hakkas tedda, ta helde süddame pärrast, armastama, ja Jariko armastas tedda, ka. Esfite kõnnelesid nemmad märkide läbbi, seft et teine teise keelt ei moistnud. Pärrast, kui nemmad juba monned sannad moistfid, olli keel walmis, ja Jnkle räkis Jarikul, mis kaunis ellamine risti innimeste seas pidid olla. Temma lubbas ka, kui Jummal peaks neid ärraitma, et ta tahtis Jarikut kalli riietega ehhitada, ning et ta siis pidid tõlla sees sõitma. Jariko igatses risti⁴⁾ innimeste seas ellada, ja tootas, et ta tahtis temmaga minna kuhhu mailma, ning et ta tahtis ennast lasta ristitada. Nemmad andsid ennast siis sellepärrast te peäle ja wõtsid ni paljo toidust ennesega kui nemmad suutsid. Kül te olli pitk, ja nemmad käisid üksi umbõne kõrbe ja metsa sees, seft nemmad kartsid neid mustad innimesesed, kes neid ollesid ärratapnud, kui nemmad agga

¹⁾ kanna nasflit = kena hallikirju, tiigritaoline; ²⁾ jamp = jamps;

³⁾ ramp = ramb, jõuetu, vilets.

nende kätte ollesid juhtund. Wimaiks tullid nemmad ommeti ühhe linna, kus risti innimesesed mustade seas ellafid. Siit läks Inkle omma Jarikoga laewa peäle, ja laew foudis fenna linna, kus need foddanikkud mustad innimesesed oftwad ja jälle ärramüwad. Se olli aga se koht, kus kurrat Inklit kuufas, et ta pibdi oma musta Jariko, kes omma ello ja õnne temma eest ohwerband, ärramüma. Wõttis siis Jarikut ennesega kaupmehhe jure; ja se waene läks ka röömsa süddamega fenna, sest ta ei teadnud mitte, mis pibdi sündima. Sai ta fenna tulnud, siis müüs ta tedda ärra, ja ütles kaupmehhe wasto: wõtta tedda ennesele, nüüd on ta sinno pärralt. Waene langes omma põlwepeäle ja pallus tedda nuttes; ta tõstis ommad käed ja filmad taewa pole ja kissendas: oh heida armo minno peäle! mõtle ommeti mis ja teed, on se tänno mo hea süddame eest, et ma find so häddas aitnud; sest muido ollesid mustad find ammo ärrafõnud? Armastussest sinno wasto ollen ma omnia au, omma usko, omma leiba, omma pärris-ma, ommad wannemad ja ommad suggulasseid mahha jätnud ja sinnoga metsade kaudo effind. Innimene! üks Junmal on meil keit — ja temma leiab find — Temma nuhtleb! temma nuhtleb! — usso, temma nuhtleb! Jah, kui sul ei olle armu minno pärrast, siis wata ommeti selle peäle, kes mo süddame al. Inkle küssis: olleb sinna siis käima peäl? Se on wägga hea, nüüd saan ma meel ennam rahha. Temma ütles siis kaupmehhe wasto: teie ollete isse kuulnud, et ta käima peäl, ma pean nüüd ennam rahha sama.

Armota Inkel! kuhho lähhäb sinno te? Olli ka nenda, sest kui ta siit laewaga ärralainud, siis sattus se laew Türgi-rahwa kätte. Temma sai ärramüüd ja temmal olli sandim põlli kui koeral. Ja et ta ei wõinud sedda ennam kannatada, siis jooksis ta ärra. Agga ta sai pea kinniwõdetud ja Türgi-rahwa wisi järrel jalla tallade peäle hästi pekstud, ja wimaiks nülgiwad nemmad ellufalt tedda ja siis puistafid nemmad sola temma peäle, et temä hirmsal wifil ärrafurri.

Jutustis Inkle ja Jariko kurb-õnnetust saatusest on rännanud kaugeil mail enne saabumist eesti juturaamatusse. — Jutu allikaks on prof. G. Suitsu uurimuse järele tõestisündinud lugu, mis Ameerika rändaja Lignoni reisi-kirjeldise kaudu oli saanud tuttavaks Inglismaal. Selle kirjeldise järele koostas inglise kirjanik Steele meeliliigutawa raamjutustise Inklest ja Jarikost, mis ilmus ingliskeelse ajakirja veergudel a. 1711. Steele'i raamjutustises jutustab keegi õrnatundeline lady mälestuse järele Inkle ja Jariko loo. Kuulaja on-niivõrt liigutatud, et ta pisarsilmi lahkub toast. — Edasi esineb jutt „Inkle und Jariko“ saksa 18. sajandi kirjanikkudele Gellerti ja Gessneri jut-tude- ja valmidekogus. Nende jutustiste järele areneb tegevus lõunamail ja Jariko esineb veetlewa indiaanlannana. — Siit pääses Inkle ja Jariko lugu läti kirjanduse isa Fr. Stenderi teosesse „Fabeln u. Erzählungen“ (1766). Selles teoses on kaunishingeline Jariko moondatud mustaks neegrineiuks¹⁾. — Lätist saabusid Inkle ja Jariko Willmanni vahetalitusel Eestisse.

Peale ilukirjanduslikkude toodete avaldas Willmann oma teose *Juttud ja moistatussed* lõpul õpetusi mesindustest ja looma-tervishoiust:

1) Vt. prof. G. Suitsu kirjutis „Olion'is“ 1930, nr. 3, lk. 14—15.

1) Õppetus, kuidas teie ma=rahvas võib ilma sure wae wata, linnopund piddada, ja se läbbiriffaks sada; 2) Õppet us, kuidas Teie ommad ellajad peate hoidma, et nemmad ei ja többifeks.

Nagu esitatud näited viitavad, on Willmanni toodete keel wigane ja võõrapärane. Väljendusviis on tugevasti mõjustatud läti- ja saksakeelseist originaalteoseist. Tõlkides pole Willmann juttude sündmustikku kohastanud eesti oludele, vaid on sõna-sõnalt orjalikult tõlkinud.

Ülesanne 15. Eraldage antud valmis: 1) algus (ekspositsioon), 2) tegevuse arendus (dispositsioon), 3) lõpplahendus (konklusioon), ja kirjutage valm nüüdisekeeles kirjandusloo viihu, ära näidates nimetatud osad. Õppida valm ja tutvuda üldiselt kompositsiooni küsimusega. Misuguses suunas on „Inkle ja Jariko“ aine eesti kirjandusse rännanud? Misuguseid tundeid sisendab „Inkle ja Jariko“ lugejasse? Mida õpetab see jutt? Mispärast tõlkisid toleaeegsed kirjanikud suurima osa oma tõist ja nii vähe kirjutasid algupäranded?

Luce Saaremaa juturaamat. Vabameelne kirikuõpetaja, agar haridusetegelane ja arst J. W. L. v. Luce seab oma kirjatöödele *Sarema Jutto ramatus a. 1807* kolm põhilist ülesannet: 1) arendada mitte usu, vaid vooruste ja eeskujude abil viletsuses vaevlevat rahvast; 2) anda rahvale näpunäiteid ja juhendeid tegeliku elu korraldamiseks; 3) jagada neile arstiteaduslikke õpetusi. Juttude ained ei laenata võõrsilt, vaid tuginedes oma tähelepanekuile saarlaste elust kirjeldab juttudes rahva kombeid ja jutustab neilt kuuldud reaalseist elujuhtumest. Nõnda on kirjanik mõned lood täiesti rahvasuust üles kirjutanud.

Näiteks kahetseb Luce, et ta pole suutnud oma sentimentaalse jutu *Hinso Jago viimsed ello päwad* peategelase kõiki jutustisi täpsalt üles kirjutada ja selle tõttu jutt jäänud katkendlikuks.

„Saaremaa juturaamatu“ lõpposa moodustavad „Vana targa mehe kirjutatud paberilehed“, milles asjatundja ja arukas Martin Riige jutustab oma varapärijale Siimule juhtumeid omast elust ja annab kasulikke õpetusi tervishoiuks ja haiguste arstimiseks.

Jututegevustiku elustamiseks tarvitab Luce sageli dialoogilist väljendust. Kuid temagi toodangu õpetlik tendents on liiga läbipaistev ja annab teostele naiivse värvingu. Väljendusviisilt on ta jutukesed rahvapärased Will-

manni omist, kuid neis leidub küllaltki võõrailmelist ja puudulikku.

Luce ja Willmann olid tol ajal tähtsamaid Saaremaa rahvalgustajaid ja kirjamehi, kes muretsesid rahvale õpetlikku kirjvara ja edendasid haridust.

Eesti keele uurimise ja arendamise otstarbel asutas innustunud haridusetegelane Luce ühes teiste ärksamate kirikuõpetajatega esimese Eesti Kirjanduse Seltsi (Ehstnische litterarische Gesellschaft) Kuressaares a. 1817. Seltsi tegevus, mis ei olnud kuigi saavutusrikas, lõppes Luce surmaga 1842.

Jutt „Saaremaa juturaamatust“.

Koosilane.

1807.

Siin on wina! ütles Laes omma poja wasto, kui ta koio tulli. Lähheme nüüd koosima!

P o e g. Miks nenda nobbeste? ja polle jo weel ühtegit seft lausunud.

J s s a. Agga sagedaste se peäle mõtlenud, seft se on jubba faks aastad, et so emma on ärrafurnud, ja et perrenaene mitte perres ep olle.

P o e g. Ja onneti on keif tö tehtud, ja keif wiisi pärraft olnud, seft Rudo andis meile mitte tunda, et perrenaene wajak olli.

J s s a. Woib kül olla, agga Rudo on ifka mõras: kes Jummal teab, kui kaua ta perresse jääb.

P o e g. Ta jääks kül siis ifka perresse, kui ma tedda naefeks wottaffin.

J s s a. Sedda ka ühtegit! Rudo on üks hea laps, agga waene laps, temmal ep olle muud ühtegit kui agga se, mis minna ollen temmale annud. Waat seäl on selle rikka Mardi tüttar Eiso, kui ja tedda naefeks wottad, siis saad temmaga hobhofed, lambad, lehmad, rahha, ja se tulleb meitele abbiks.

P o e g. Armas isja! se woib kül olla! agga ma ei tunne tedda mitte, kuidas ma woin tedda armastada. Ja kui ma woifin tedda sallida, siis ma tea mitte kuidas ta eddespidi minno wasto wöttaks olla.

J s s a. Tühhi jut! Eiso on prüß¹⁾ tüdruk, ta jouab omma tödga, ta on rikkas, mis ja ennam tahhad?

P o e g. Ma ei tunne tedda mitte, armas isja! kas ta on wagga, ja Jummalafartlik, kas ta on hea süddamega, ja moiflik, kas ta woib mind, kas minna woin tedda armastada? Seft mis ja kidad temmalt, mis se on? ta on prüske, ta on joudsam omma tödga, agga ta woib többifeks sada! ta on rikkas, agga Jummal woib sedda rikkust ärrawotta, kui ta polle Jummalafartlik! mis mulle seft siis on? Skuidas ma woin tenma eeft tödd tehha, keif waewa üffi ennepe peäle wotta, tedda harrida, kui ma tedda ei armasta? ehk kui minna rikkust ennam armastan kui oma naest? Kui nüüd agga Jummal rikkust ärra-

¹⁾ prüß = priske.

wõttaks, jo mina saaksin keddewaks, mis-suggusse harrimise peäle woitsin minna siis lota, kui mo naene mind ei armastaks? Oh! ma ei woi mitte keif õõda mis ma mõtlen, laste ülleskaswatamisest, ja monnesuggusse teise asjast. Agga armas isä! ja polle jo ka mitte rikkust sanud kui ja minno emma naeseks wõtsid?

Issä. Olle wait! pojoke! rikkust kül! ma sain ühhe helde, tasase, moists-liffo, Jummalafartliffo, oh! wägga hea naese — oh! et Jummal tedda ni nob-beste ärrakorristas! — Sul on õigus kül! mo poeg! hüa Rudo siis!

Rudo tulli tuppa.

Issä. Säh! Rudo, wotta wina! mo poeg tahhab sind naeseks wõtta. Mis ja sest arwad?

Rudo kõhtus ärra, se tulli temmale koggenatta. Mitto kord olli ta fedda ommas süddames sowind, agga ial mitte usfnud, et se wanna isä pidi sega rahhul ollema, et ta kui üks waene laps pidi perrenaeseks sama: ta wottis wina wasto, ja hakkas ümber wanna laela kinni, ja tännas tedda, ja tootas temmale et ta tahtis tedda armastada, kui omma isä.

Issä. Kül ma nään, et mo poial olli üks targem nou, Mardi Eiso ei olleks kül mitte mo laela ümber hakkand: olleks temma ka tootanud mind armastada, kes teab kui ta fedda tootust olleks piddand? agga nüüd ma tunnen fedda rõmo ommas süddames, teie wõttate mind armastada teie ja teie lapsed, teie wõttate teine teist armastada — Jummal õnnistago teid keige ettemõtmise, ja kinnitago teid keiges waewas, ja tasfugo teile keif armastust ja harrimist, mis teie mulle wõttate teha, teie laste läbbi.

Ülesanne 16. Missugused ühised motiivid esinevad selles jutukeses ja Juh. Liiva „Nõiatütres“? Käsitlege antud dialoogilist jutustist, kõrvutades seda kirjeldavate jutukestega („Rehepapid“, „Inkle ja Jariko“ jt.). Kuidas dialoogilises jutustises areneb sündmustik? iseloomustatakse tegelasi?

Holtzi õpetlikud lugemised talurahvale. Tolleaegseks väljapaistvamaks ja viljakamaks kirjameheks oli Lääne- ja Harjumaal praost ning koolitegelane **Otto R. v. Holtz**, kelle sulest ilmusid a. 1817 *Luggemissed Eestima Tallorahwa Moistusse ja Süddame Juhhatamiseks*. See võrdlemisi kogukas raamat üldilmelt ei erine eelnevate kirjanikkude teoseist, vaid jälgib juba ettetallatud õpetlikku suunda.

Needsinnatsjed Suggemissjed on sepärrast üllespandud ja kokko forjatud, et nad meie Marahwa moistust ja süddant selletaksid. Sest monni wihtab õppetust, agga armastab jutto. Kirriko Sanna ei maksja temma melest, agga kül mu kõnneleminne. Oh! niisuguste Suggemiste katte al tungib Õppetus nende süddamette jisse. (Väljavõte sissejuhatusest).

Raamatu sissejuhatuses kohaselt ongi esitatud moraaliõpetusega varustatud jutud, nagu *Jut on se Koroke, Õppetus on se*

Iwwa; Kes teisele auko kaewab, langeb Isse sisse jm. Eriti rõhub Holtz oma juttudes jumalakartlikkust ja vagadust, sest „keif tulleb heafis neile, kes Jummalat armaštawad.“

Kulunud õpetuse kõrval aga paelub lugejat Holtzi jutustiste korralik keel ja kunstipärane stiil. Holtz on esimesi eesti stiilimeistreid jututoodangu alal ja hea eesti keele tundja. Temalt õppis eesti kirjakeelt ja sai kirjan- duslikke äratusi noormehena lauluisa Kreutzwald, kui ta valmis- tus seminari õpetajaks.

Holtz ei jutusta ainult jutusündmustikku, vaid ta saab mahti ka loodust kirjeldada. „Otsekui vaikse idüllil pehmed värvid paitavad meid ta loodusekirjeldused, mis... nii suursugused ja luulelised on, et me saja-aastast kaugust, mis meid Holtzist lahu- tab, vahel tundvatki ei näi¹⁾“. Tema loodusekirjeldu- sed on esimesi eesti jututoodangus.

Kirjamees Holtz alustas eesti kohtukeele tõlkides tähtsad talurahva-seadused eesti keelde, nagu *Eestima Tallo- rahwa Seädu* (1805), *Eestima Tallorahwa Kohto-Seädu* ehk *Walla-Kohto kässoraamat* (1817) jt.

Näide Holtzi parimast jutust, mis a. 1814 ilmus Gresseli *Eesti-Ma Rahwa Kalendris* ja hiljem varemnimetatud jutu- raamatus.

Jut on se Korofe, Öppetus on se Iwwa

1817.

Jubba Leofe kulutas kewwadit. Pardid ja Luiged ja Kured joudsid taggasi, ja igga Boom ronnis talwe-pessast wälja Suit terretama. Keif weed wa-usid alla, ja ifka soemad ilmad hakkasid tullemä, ning Ma ifka rohhelissemaks minnema, et monnikord jo särgi wäel mois tule warjul olla, Kuded laulsid helledama heäleaga, ja Päsofe lendas kui Peiopois kes Saja tullemist kulutab. — Siis läks Kadri ühhel Pühha-päwa õhtul Sare Jürri perrese. Sest Wannemad ollid sõbrad, ja ka nende lapsed.

Agga fenna perrese juhtus ka teise walla Jaan wobrats. Käl ollid selle Jani Wannemad tenimale mitto tüttart ennesele Minniaks nimmetanud; ifka ta weel arwas, Poismehhel wähhemat murret ollewad. Ommeti nüüd tullit teine nou: Sest ta näggi Kadrit, ja kummagi südda tundis teise kutsmist. Siiski ei wiibind Kadri fenna Jämata, waid läks pea jälle koiu.

Agga et kül Jaan sedda murretsema jäi, et Kadri ni ussinaste ärvaläinud, wottis ta siiski mõttelba: kas ehk ollegi ni wagga kui peält näitab, sest mitto

¹⁾ Fr. Tuglas „Kriitika“ I, lk. 68.

asssi kulla karwa — ja küsis omma Issa de, Sare Jürri naese käest, mis head eht alwa ta temmast pididi teadma? Ja se ütles: ei sedda last woi laita; mul on temmast rõmo ni mitto kord kui tulles, sest temma meel jühhatab ka minno laste meelt. — Reed sannad wa-usid Zani süddame pohja.

Zubba talw orras laenetas ja rohhi kattis keif kohhad, et kannopöeg ja kannagi kulli eest warjo said. Zubba ütles Tomitas ja Pihlakas, ja keif suggu lilled teggid heina ja karja-maad kennaks. Agga lehtpuu andis warjo, ja keif metsad hellisesid Vinnude heältest. — Siis tulli jälle Zaan ühhe laupäwa õhto willoga, kui õpit ja Räär händsid omma Issa õdde waatma. Ja kui ta senna küllasse sai, nägi ta Kadrit, wet kaeuust wotwad, ning ütles, mödda minnes temmale, tedda terretades: anna jua Tekäiale. Ja Kadri andis temmale jua omma puhta koppaga. Et ma sedda tele-kastet ellades ei unusta! hüdis Zaan, kapp taggasi andes. Ja Kadri loi filmad mahha üteldes: ärra pilka alwa an-net; winnas wet peäle ja läks koto. Agga senna perrese, kus ta Janit teadis ollewad, ta ei läinud mitte. Sest ta arwas: kui temma-südda nenda minno pole weab, kui minno südda temma pole, siis otsid temma mind, ja se tüdruk ei maksa middagi, kes jootseb Mehhe w a s t o.

Zubba ruffi põllud suitsefid ja heina Voog pandi sausse. Zubba masikas olli walmis, ja kaarlad ¹⁾ jäid maggusaks ja poesamarri hakkas punnama ning päike keif taewa-allust kui saunaks jwendama. Siis ütles Pühapäewa hommikul Zaan: tänna lähän jalla Kirrikule; sest Wojus on äästand ja himmustab hingamisi; ka on ilm jälle selge wihmast mis odra aiab loma, ja pallawat on pehmitand. Agga kui ta Kirriko liggidale sai, juhtus ta Kadri selfi, kes teiste Kullalistega ka jalla senna läks. Jäka oli hea, mõtles Zaan nüüd, et armo heidsin Wojusse peäle, sest see eest kõnnin temma kõrwas. Siiski nad ei räkind wiit sanna. Sest kerge innimenne kohhe walmis jutto aiama, agga aulit löbb kartma. Oumeti lõppes te otsa, enne kui tahtsid.

Ei wahtind Kirrikus Zaan Kadrit, egga temma Janit, waid kumbki pannid õppetust tähele lauldes ja kuuldes. — Tõeste! Jummal Koiad on mitto innimesse melest ni alwaks sanud, et igga Diglane kõrtsis tasasem on. Ja oumeti ka nemmad tahtwad, et Jummal neid peab hoidma — egga olle neilgi teist abbinneft surma häddas, kui Tedda. Oh telago igga Wagga nisuggust dällust! — Ei olle tarwis, et ta sannaga nomib, sest temma waggabusse tödde kullast! — Ei olle tarwis, et ta sannaga nomib, sest temma waggabusse tödde kullast! — Ei olle tarwis, et ta sannaga nomib, sest temma waggabusse tödde kullast!

Agga Kirrikust wäljainnes pallus Kadri ennaft ühhe naabri naese wantri peäle, ja sõditis temmaga ärra. Ja Zaan jäi agga ümberringi waatma — mõtteldes: kuhho ta oumeti sai? eht on jo teise pärralt, ja löbb sepärrast minno eest ärra! Sedda kartes, ja nenda isse enneses räkides läks ta üffi taggasi, igga muud selfi kõrwale jättes. Agga omma Wannemattete räkis ta omma luggu.

1) kaarlad = murakad.

Jubba tuul aias ülle ruffi-körre ja odra pea langes kummar-külle, ja talu-orras toufis werre-karwa. Jubba rehhe suits kuiwatas uut willa ¹⁾, ja hone-sjö ²⁾ rõmustas Wäljaliste süddant. Keif linno poiad hakkasid emma surussaks sama, ja wars ja lamba tal emmast lahkuma. — Siis juhtus Kadri kord karja korraliseks. Agga Zani hobbone olli sel õsel ärrakadunud, ja temma sedda jo warra hommitult takka aiand — ning, rahwa juhhatamist möda, ifka liggemale Kadri kulla pole sanud. Ja ennä! Kadri istub ühhel pool põesa ja kuddub kinnast, ja hobbene sõõb teisel pool. Mollemad otfin! mollemad leian! hüdüs Jaan sure rõmuga; ja Kadri ei näinud tedda mitte enne kui ta selle heäle peäle loi maatma, ärraehmatand keif, aino üffi olles: Sest Karjane seisid hopis teisel. Jaan rätis temmale kohhe omma hobbose luggu ülles, ning ütles sesamma jonega et Zummal mind seddawist sinno jure juhhatand, siis kule mo süddame nou: ja said armsaks mo melest esimesest otfast ³⁾ kui sind näggin — agga mis S i n n o südda ütleb?

Kadri kostis: rägi sedda minno Wannemattele, sest ilma nende teadmatta ei tea minna ühtegi — ei siin sünni sest räkida. Siis panni Jaan wäljad omma hobbose pähhä ja ütles ärrasoites: „Kidetud olgo Se, kes sind on lonud!

Agga ni pea kui Kadri koto sat, ütles ta emmale: ei olle ma tännini weel middagi omma Wannematte ees warjul pidband, sepärrast tunnistat, et tunaeile, kui karja hoidmas korral ollin, teise walla Jaan, omma lojust otfides, minno jure juhtus, ja sesamma jonega mind ennesele abbitaks küsis; agga ilma teie teadmatta ma ei annud temmale ühtegi otjust weel, et mo süüda kül temma pole on. Siis kostis moistlik emma: egga meiegi nisuggust Meest sulle ei kela: ommeti kallimaks ta melest said, et Wannemattele andsid sedda au. Sest igga Wannem näab omma lapse pärrast mitto waewa, ja ei tahha muud tänno se eest, kui et lapse käsfi hästi käib.

Jubba leht-pu olli omma kattet mahha heitnud, ja ükski lind ei laulnud ennam temma oksade peäl. Keif rohi olli jo närtfind ja Karjane ja lambolinne ⁴⁾ wärrisefid metsa-tulle paistel. Siis tullid ühhel laupäewa õhtul kaks Meest ratsa, fenni kui Kadri isja aue. Perre koerad haukusid ja teiste perrette koerad tagga järrel, et se jut kohhe ülle kulla weres; sest ku paistis otse kui künal ja Jaan ja temma Jsa-mees ollid need kaks Tulliat. Kadri südda loi kenta, ja temma Wannemad wotfid nende terretamist ja nende winad illufaste wasto.

Jubba kandsid keif jäed ja järwed, ja lumme kord kattis orrud ja määd. Kus wanker sõitnud seäl aias nüüd reggi ja saan, ja kus lamba- ja kits-tall hüppand ja hanne ja pardi poeg oiund, seäl seisid nüüd süggawad hanged; ja kus lapsed palja jallo män-gind, seäl mõus kuub ja kassokas, et roigas agga praksus ja seinapalk paukus. Sel õhtul wasto pühhapäwa, kui keif tähhed hilgasid, tullid Zani ja Kadri pulma Wöbrad Peio ja Neio kotta kotto, ning leidsid seäl lauad ja lauapeälst walmis, et keif rõmoga maggama läfid...

¹⁾ willa = vilja; ²⁾ hone-sjö = hoone-, toa-soojus; ³⁾ esimesest otfast = kohe alul; ⁴⁾ lambolinne = lambur, lambakarjus.

Järgneval päeval sõitsid peig ja pruut vanemate pühaliku õnnistuse saatel laulatusel. Jutu lõpul ülistatakse veel abielu õnne ja armastust. Siis järgneb luuletis:

Ruttust kaub ello kärra
 Rätki woitleb Hauaga
 Rahwas kaswas, bitseb ärra,
 Tulleb, lähhäb feismatta.

Senna, tänna ello weab
 Kui ta meie jonntes keeb;
 Önnis, kes keit nenda jeab
 Et woit waggadusfel' jääb!

Seft, mis kaddum fiin meil näitab,
 Teise ello jour on fe;
 Wagga ello waimo toidab,
 Patto rödm on ürrife.

Ülesanne 17. Kirjutage mõned loodusekirjeldused kirjandusloo vihku. Missugune ülesanne on neil loodusekirjeldustel? Võrrelge jutustise loodusepilte üksteisega. Jälgides jutu stiili, nimetage näiteid võrdluse, sõnakorduse ja verbaalse metafoori kohta. Määrake selle jutu põhiidee. Arutlege luuletist „Ruttust kaub ello kärra“. Tutvuda loodusekirjelduste ja verbaalse metafooriga.

Üldvaade jututoodangust. Vaadeldud õpetlikud ja haleda-sisulised jutud olid meie rahvale kasulikuks lugemisvaraks 18. sajandi viimasel veerandil ja 19. aastasaja alul. Nende kaudu kajastusid valgustusaja ideed meie maal ja eesti ilmalik proosakirjandus sai alguse.

Selle aja juturaamatute peaülesandeks oli valgustada talupoegade mõistust ja harida nende südant. „Et õpetused paremini luusse ja lihasse mõjuksid ja ühtlasi ka huvitavamad ja lõbusamad lugeda oleksid, anti neile kas jutu, valmi või, harvem, salmi kuju.“¹⁾ Enamik talurahvast luges neid raamatuid õhinal, kuid ärksamad polnud teostega rahul, sest juttude väljendusviis oli võõrapärane ja puudulik. Kord kaevanud keegi mõistlik suure ranna mees oma kirikuõpetajale: „Pannakse sel ajal paljogi ma kele ramatud trükki, agga sest on kahjo, et need, kes kirjutavad, ei tunne ei maarahva meelt egga temma keelt.“²⁾

Keeleliselt olid vigased eriti Willmanni tooted ja „Hanso ja Mardi jutt“. Rahvapärast keelt taotlesid enamvähem Arveliuse ja Luce juturaamatud. Ent kunstikavatsuslikke võtteid võis märgata vaid Holtzi jututoodangus.

Vaatamata suurtele puudustele, oli neil juttudel küllalt suur mõju järgneva eesti omapärase proosa arengusse.

1) G. Suits „Sihid ja vaated“, lk. 64.

2) „Eesti Kirjandus“, 1932, lk. 181.

C. Näitekirjanduse algus.

Eesti näitekirjanduse algus on tublisti maha jäänud luule- ja jututoodangust. Alles 18. sajandi lõpul algasid sellekohased üritused. Kirjamees Arvelius katsetas oma õpetlikku Ramma Joosepi juttu ümber töötada näidendiks — *Ramma Joosepi Jubilei, üks römo ja õpetusse mäng, ühhes jones, mis takistuste tõttu ei valminud.*

Edasi on teateid, et Pärnus a. 1816 etendati ühevaatuslikku saksa- ja eestikeelset näidendit *Der Talkus*, mille koostasid saksa soost teatritegelased Kotzebue ja Knorring. Kuid esimene puht-eestikeelne näidend — *Permi Jago unnenäggu* — tuli ettekandmisele a. 1824. Selle kolmevaatusliku lustmängu autor on Tallinna näitleja P. A. J. Steinsberg.

Nimetatud näitemängu teema pääses eesti kirjandusse a. 1782 Willmanni teosega „Jutud ja mõistatused“, kus esineb samasisuline jutustus — *Jonud tallopoeg.*

Üks suur ja rikkas Herra, kes Tallinna läks, leidis keft te peäl ühhe jonud tallopoega kui surnud maggamast. Küll sullasjed tedda rapputasid, et ta pididi üllasärkama, aga ei aitnud ühtegit. Nüüd tulli selle herra mele lusti temmaga pidhada. Ta kästis sepärrast, et see tallomees pididi tõlla sisse sama pandud, ja kui nemmad linna temmaga said, siis pididi sullasjed wannad hilbud temmast ärrawõtma, teised kallid rided temma ümber pannema ja siis tedda woodi tõstma. Se peäle kästis herra, et sullasjed pididi teda üllespassima ja austama kui omma herrat. Nüüd pallus herra keif ommad suggulasjed, prauad ning preilid kofko, et ka nemad pididi ennesele lusti temmaga teggema. Sai nüüd se tallomehhe unni lahkund, siis ta teggi suud laiaki lahti ja watis ennese ümber kui üks pertif¹⁾, ja ei teadnud mitte, kus ta pididi ollema ning mis se pididi tähhendama. Seddamaid tullid sullasjed kummardades sisse, ja teised töid temmale wet ning rättifo, teised jälle wina, kofid ja keifsuggused kallid ja maggusjad asjad. Temma, kes keige eisse päwa söömatta olnud, nelas nüüd ning lafkus viete peäle. Sai ta sõnud, siis juhhatasid sullasjed tedda sure tuppa, kus jaksad kous ollid. Need kummardasid tedda ja hirwitasid ja pallusid, et ta pididi mahhaisuma. Temma agga kui lööp²⁾ innimenne ei tea mitte, mis sündind. Keif illusaste hiilgab, keif kummardawad ja auustawad tedda, sepärrast hakkab ta seda keif uskuma ning arwab ennast taewas ollewad. Juba ta jälle käsib, et laud peab kaetud sama. Laud saab kohhe kaetud, ning sea lihha ja saia, kallad,

1) pertif = pärdik, ahv; 2) lööp = lööp, alp.

prahid, ounad ja jobavad wina sawad rohkeste peäle pandud. Mees istus siis mahha ja hakkab jälle sisse nelama ning panneb ta keik taskud täis, mis ülle keik tätest suust naersid. Kui nemmad nüüd ollid sõnud, siis läksid nemmad nüüd keik aeda, ja need prauad ja preilid andsid kummardades temmale käsperi marjad¹⁾ ja ounad, ja mees panni ikka nahka. Pärast hakkasid kartid temmaga mängima, mis läbbi ta ennam rahha sai, kui ta keige omma ello aia sees olli näinud. Wimalts läksid nemmad temmaga tantsuma, siis olli kërra õige lahti, sest kül woib arvada, kuido temma tantsis. Olli se keik sündind ja keik immeteud temmaga tehtud, siis nemmad andsid temmale jälle ni paljo wina ja õllut, et tal kül olli, ja ta jäi jälle maggama. Need kallid rided said ärrawoetud ja need wannad nartsud jälle ümberpandud ning nenda, jonud sai ta jälle fenna widud, kust nemmad teda ollid leidnud. Sai temma ülesärkand, siis näggi ta ennast jälle wanna põlwe peäl, sepärast arwas temma, et ta unnes taewariiki römo näinud.

Esitatud „Joonud talupoja“ loo on Willmann eestistanud läti keelest (vt. lk. 34). Kuid samalaadset teemat on mitmel puhul varem käsitletud väliskirjanduses. Juba idamaises muinasjuttude kogus *Tuhat ja üks öö* esineb selletaoline jutustus.

Näitekirjanduses on kujutanud joonud talupoja tüüpi taani dramaatik Ludvig Holberg oma viievaatuslikus näidendis *Mæotsa Jeppe* (1722.) ja saksa näitekirjanik Kotzebue kahevaatuslikus jandis *Lakard* (1805.). Viimase näitemängu järele ongi Steinsberg koostanud „Pärmi Jaagu unenäo“, mis on tänini käsikirjas alal hoidunud. Samanimeline J. V. Jannseni naljamäng, mida a. 1873 etendati „Vanemuises“, on seni jäänud kaotsi.

Steinsbergi lustmängu sisu on järgmine:

Permi Jago unnenäggu ²⁾).

Jant 3 osas.

Tegelased:

Permi Jaak ein Bauer Hans Bedienter
Liiso dessen Weib Maddis ein Krüger ³⁾).

Ivaatus. Talueit Liiso saadab mehe linna kraami tooma.

Üiisõ. Sedda minna sinnule kinnitan, Jaak, et sa illuste wiisi perrast koik se kraam, mis ma sinnule nimetasin, mulle linnast

1) käsperi marjad = kirsimarjad; 2) Kuna Steinsbergi näidendi „Pärmi Jaagu unenäo“ käsikiri on ajuti kaotsi läinud, siis on võidud allpool esitada katkeid ainult prof. G. Suitsu artikli järele „Eesti Kirjanduses“ 1927, lk. 417—432; 3) Krüger = kõrtsmik.

tood, — ja lasse ennast mitte petta. Need kaupmehhed ja poe-
poisid, on sured kelmit, ühhe lehhe tubaka est, nemad pettavad
poole rubla eest; na samoti kui meie sõbber *Shves* — üks sõoma
aeg maksab ikke üks leifikas linnu.

Jaak. Erra kardab, mis sa minust arwad, — mina olle
mitte ni rumal, kui ma wälja paistan.

Liiso. Minna annan jelle tarwis sinule üks rubla lubi
rahha ¹⁾, — agga — ärra jo mitte wanna wisi järrele.

Jaak. Armas *Eisofenne*, sina räkid nenda et ma ilm mind
lakkokoeraks peab; — ja peale jedda olled sinna mulle ni arro
kätte andnud, et mit üks koppikas wina tarwis ülle jäeb, —

Liiso. Se olle ka mitte tarwis, minna tunnen find wennike —
egga sul ühhe suu täist ei soa.

Jaak. Sinnu wigus, — agga kui ennam olle, ma wöttan
ka ühhe suu täuwe wasto — pai kulla sukru *Liisofenne*, anna weel
paar koppikad tee rahha.

Liiso. Ei mitte üks poluska ²⁾! — kui sinna koik asjad
illuste koio tood, ehk siis soab üks klaas wina anda —

Jaak asub teele ja tuletab vahetevahel meelde, mida ta
ostma peab: „nelja kümne koppika eest üks paar pastlad, kolme
kumne koppika eest punast wärwi, kahhe kümne est kübbara
musta, ja kümne eest marjad.“ Ta ei suuda kiusatusese vastu
panna, koputab *Matsi* kõrtsi uksele.

Jaak. Terre omikust, wanna wadder, too mulle üks suu
teis wina.

Matz. Kas sull on ka raha?

Jaak tahab wiina wõlgu saada. Kuid kõrtsmik tähendab, et
wõlaarve olevat liiga suur, nagu osutawat must tahvel — „seal on
need kipsud ³⁾ jubba wäga rohkeste“.

Nupukas *Mats* soovitab *Liisolt* saadud rubla eest wiina osta:
„Kule ütle *Liisole*, kui temma sedda rublat pärrib, et sa olled tend
linnas rendi peale pan'dnud — Uindi jures —.“ Kõrtsmiku kaval
nõu meelitab *Jaagu* jooma. Wiina maitstes *Jaagu* tuju tõuseb, ta
tellib järjest lisa ja annab *Matsilegi*. Lõpuks jääb jooobnuks,
kukub maha ja uinub magama.

Juhtumisi satub sinna *Jaagu* naine *Liiso*, kes kurtes ja nut-
tes raputab roidunud *Jaaku*. Kuid *Jaagu* uni on sügav, ta ei ärka.
Mõisniku ülesandel viib mõisatoapoiss *Hans* jooobnud *Jaagu*
mõisa, et temaga kometit mängida ja sellega teda joomatõvest
parandada.

¹⁾ lubi rahha = väike paberraha; ²⁾ poluska = poluska, veerandkopik;
³⁾ kipsud = kriipsud.

II v a a t u s. Jaak ärkab tugitoolis, pärani silmi vahib hämmastunult ringi.

Jaak. Mis kallid pillid minna kulen? — (sieht sich erstaunt um). Kus minna ollen? — Mis illus tubba se on? — se ond üks saksa maja. Mis minust ond nüüd saanud? — Mis kallid sidi ribed minno seljas? — Jummal andku mino pattud andeks. — Minna ollen wist ärra furnud. — Oh! kallis pühha waim! — Minna ollen nüüd taewas — minna kuulsin ned taewa inglid pillidega ja Posaunitegga. — Sedda minul meeles, et ma Maži jures wina wõtfin — wisfeste ollen minna wägga rohkeste tend fanud ja ollen omma pattu sees ärra furnud! — (weint) ui, ui — mis minno armas Eiso üttleb, kui temma mind furnud leiab! Oh! minul on wägga alle meel, mo kallist Eijsod mahha jätta!

Pikkamisi koduneb Jaak mõisalossi säravas saalis. Sööb tublisti ja joob hõisates kanget viina. Võimutseva parunina määrab ta kupjale isegi kuuskümmend kepihoopi. Oma Liisole jääb aga Jaak truuks. Kui ta ette ilmub preili von Trommelblutiks rõivastatud Liiso, siis lükkab Jaak ta käe tõrjuvalt tagasi, hüüdes haletsevalt: „Kus mo Liiso on, Liiso soab aus praua.“

III v a a t u s sünnib nagu esimenegi kõrtsiesisel. Jaak toibub ja ärkab unest. Ta on hirmul oodatava karistuse pärast. Ent Liiso kohtleb teda ülilahkesti. Jaagu imestus on suur, kui Liiso tõmbab ta vöö vahelt ja taskust linnast toodavad asjad välja, mida toapoiss Hans oli mõisahärra käsul Jaagule kaasa pannud. Jant laheneb järgneva dialoogiga:

Jaak. Eisokenne! ehk kurri waim tahhab mind petta! tema näitas mulle taewa rifi — ja pärrast panneb temma mind pürgu.

Eiiso. Se woib küll olla, kui sinna se joomine mitte mahha jätta!

Jaak. Minna lubban sinnole mitte enam palju wina wõtta, wahel arwaste üks Paas.

Eiiso. Soab nähja! Agga kui sinna jälle jooma akad — ehk siis tulleb sinul üks teine unnenäggu peale, mis irmus ond.

Jaak. Ditgu Jummal! Se tennane unnenäggu olli hea küll. Kule Eijsokenne! Minno südda ond rõmus! laula sinna Pilli luggu, minna teen torro ¹⁾!

Teatrinäitleja Steinsberg pole oma janti „Pärmi Jaagu unenägu“ orjalikult tõlkinud Kotzebue teose järele, vaid on viimase näidendi mitmeti ümber teinud ja lihtsustanud eesti algelise näitelava jaoks. Selle kaunis rahvaliku näidendiga algab a. 1824 eestikeelse näitemängu ajalugu.

Aastal 1829 on Pärnus etendatud näidendit laulude ja tant-
sudega pealkirja all *Liso ja Ado* ehk: *See kawwal Peigmees* ja

¹⁾ teen torro = puhun sarve.

selle jätku *Liso ja Ado kihlatuse päew*. Kahjuks pole need näidendid tänini püsinud.

Pärnu on saanud esimeste eestikeelsete näidendite hälliks ja etendamiskohaks sealse eestimeelse pastori Rosenplänteri aktiivsel algatusel.

Ülesanne 18. Võrrelge „Pärmi Jaagu unenägu“ jutu „Joobnud talupojaga“. Jälgige „Pärmi Jaagu unenäo“ ülesehitust, ära määra näidendi kompositsioonilised osad (algus, arendus, hariaste ja lõpplahendus). Missugused tõkendavad motiivid esinevad „Pärmi Jaagu unenäos“? Missuguseid koomilisi elemente leidub käesolevas jandis?

D. Kalendrid ja nädalalehed.

Eestimaa rahvakalendrid. Ajalehtede puudumisel olid tähtsamatud 18. sajandil ainsad perioodiliselt ilmuvad väljaanded, mis pakkusid rahvale pidevalt lugemismaterjali. Nad olid väikesed, kaustalt ainult peopesa-suurused, kuid mitmekesise sisuga. Alul esinesid kalendri lõpposas õpetused ja mitmesugused tarvilikud teated, aga 18. sajandi viimasel veerandil hakkas seal ilmuma ka jutukesti ja luuletisi.

Esimene alalhoidunud tähtsamat **Eesti-Ma Rahwa Kalender** on trükitud a. 1731 Tallinnas Köleri trükikojas. Üldtuntud olid 18. ja 19. sajandil Lindforsi ja Gresseli tähtsamatud. Lindforsi kalendris on avaldatud Willmanni valmid („Teekäibia ning Ingel“; „Kas, mis lesseks saanud“ jm.) ja luuletised, nagu: „Laul“, „Lapse uinutamise Laul“, „Kewwade laulda“ jne. Gresseli „Eesti-Ma Rahwa Kalender“ sisaldab Holtzi väärt-teost „Jut on se Koroke, Õppetus on se Iwwal“

Kirjanduskehval 18. aastasajal, mille keskpaigu pikemat aega ühtki kirjanduslikku toodet ei ilmunud, olid Eestimaa rahvakalendrid meie rahva vaimsete huvide elustamise ja virgutamisega tähtsaks tegureiks eesti vaimuelus.

Kaks esimest eestikeelset nädalalehte. Eesti ajalehe eelkäijaks on perioodiliselt ilmunud nädalalehed, milliste väljaandmist katsetati juba 18. sajandi keskpaigu.

18. sajandi kolmandal veerandil kujunes Põltsamaa Liivimaa tööstus- ja hariduskeskuseks. Möisaomanik major Lauw asutas Põltsamaale mitmesugused vabrikud, apteegi ja haigemaja, kuhu ta kutsus ametisse eriteadlased välismaalt. Haigla juhatajaks tuli a. 1766 Riiaast energiline arst dr. Peter Wilde, kes sinna asutas samal aastal trükikoja ja jätkas Lätis alustatud saksakeelse arstiteadusliku ajakirja toimetamist. Tutvunud sinise talurahva viletsa olukorraga katsetas ta kirikuõpetaja A. W. Hupeli kaasabil välja anda ka väikest eestikeelset arstiteaduslikku nädalalehte. Hupel tõlkis dr. Wilde mõned saksakeelsed õpetliku sisuga kirjutised eesti keelde ja avaldas nad kavatsetud nädalalehes „Lühhiike õppetus“, mis hakkas 1766. a. lõpul Põltsamaal igal nädalal ilmuma. Ajakiri oli niivõrt väike, et

järgmised numbrid nn. „tükid“ jätkasid eelmisis numbreis alatud ainsat kirjutist. Selle nädalalehe ilmumise kestusest puuduvad lähemad teated. Täni on säilinud 41 numbrit (163 lehekülge).

Esimese eestikeelse nädalalehe tiitelleht.

Eühhife õppetus

1766.

mis sees

monned head rohhud täeda antakse, ni hästi in-
nimeste kui ka weiste haigusse ning wig-
gaduste wasto,

et se

tellel tarwis on, woib moista, kuidas temma
peab nou otsima ning mis tulleb tähhele

panna igga haigusse jures,

Selle kõrwas on weel muud head nouud, õp-
petusjed ning maenitsusjed leida,

feif

meie Eesti ma rahwa kasuiks ning siggi-
dusseiks üllespandud

esfinenne tüf

Trükitakse Põltsamal 1766.

Teist, juba suuremat ajakirja „Tartoma rahwa Näddali-
lehte“ andis välja Põlva koguduse õpetaja Gustav Oldekop ühes
Kanepi pastori Joh. v. Rothiga a. 1806. See oli väikesekaustaline õpetliku
sisuga ajakiri, mida ilmus 41 numbrit. Kahjuks pole nimetatud tartukeelsest
nädalalehest ainustki eksemplari tänini alal hoidunud.

Tagasivaade kirikukirjandusele ja ilmaliku kirjanduse algusele.

Esimene eestikeelne trükkteos ilmus a. 1535 ja esimest
eestikeelset näidendit etendati alles 1824. a. See on kolmesaja-
aastane vahemaa, mil kestel ilmus vähem teoseid kui praegu ühe
aasta jooksul. Sellest nähtub, et meie kirjandus oma algsajan-
deil edenes visalt, milline asjaolu oli tingitud peamiselt meie
rahva selleaegseist raskeist ühiskondlikest oludest.

Ordu- ja usupuhastuse aeg pärandas meile trükituna vaid
katekismuse. Pidev kirjanduslik tegevus algas rootsi ajal. Siis
ilmusid tähtsamad teosed kirikukirjanduse alalt: käsi- ja kodu-
raamatud, lauluraamatud ja testamendid. Tehti eeltöid eesti-
keelse piibli väljaandmiseks ja loodi juhuluuletisi. Vene aja
esimesil aastakümneil valitses kogu Eesti- ja Liivimaal vaimu-
pimedus. Ainsaks lugemismaterjaliks olid sel ajal kalendrid.
Uuesti elustus kirjanduslik looming 18. sajandi viimasel veeran-

dil, mil välja anti rahvavalgustuse-kirjanduse esimesed tooted ja loodi mõned kunstiväärtuslikud luuletised. 19. sajandi alul jätkus õpetlik jututoodang, muutudes kunstipärasemaks.

Võrreldes üksikute kirjandusliikide algust, märkame nende vahel ligi saja-aastast vahemaad. Esimene ilmalik luuletis loodi a. 1637, esimene jutt kirjutati a. 1739 ja esimest näidendit etendati 1824. a.

Luule käis ees ja näitas proosale teed. Pole siis imestada, et luuletoodang varem jõudis oma arengu tippudeni.

Kas siis selle maa feel
Laulo tules ei voi

Taewani toustes illes
Jggawust¹⁾ ommale otšida?

3. Omapärase kirjanduse alged (1818—1850).

1816. ja 1819. a. vabanesid eesti talupojad pärisorjusest. Kuid igatsetud priius ei annud talurahvale loodetud kergendusi. Talupoeg sai küll isiklikult priiks, aga ta oli maata ja varanduseta. Ta pidi mõisnikku edasi orjama, et endale ülalpidamist hankida. Seepärast ei tekitanud priikslaskmine erilist vaimustust. Kreutzwald lausub priiusetuleku kohta: „Ka mina sain 13 aasta vanaduses ühes oma vanematega vabaks, aga ei märganud mina ega mu vanemad sellest midagi, kõik jäi niisamuti, kui ta enne oli. Mina käisin Rakveres koolis, ega ma kuulnud kellegi hõiskamist ega paistnud mu silma rõõmutuld. Sedasama värki oli lugu tervel Eestimaal.“²⁾ Ometi võis talupoeg teoorjuses endale varandust koguda ja enam hoolitseda oma perekonna eest. „Ja juba see võimalus kihutas inimesi nagu loomusunnil taga mineviku viletsusest välja püüdma.“³⁾

Eriti püüdlikud olid talurahva andekamad pojad (K. J. Peterson, Faehlmann ja Kreutzwald). Et oma kodurahvale kasuks olla, ei piirdunud nad alg- ja keskkooliharidusega, vaid lõpetasid ka ülikooli, seejuures võideldes tulunduslikkude raskustega. Tõusnud eesti esimesteks haritlasteks, asusid nad meie kirjanustaimelavale tööle ja rajasid eesti omapärase kirjanduse.

¹⁾ Jggawust = igavikku.

²⁾ J. Bergmann „Mis mäletan mina Koidulast?“ (käsikiri).

³⁾ G. Suitsu „Sihid ja vaated“, lk. 62.

19. sajandi alul ulatusid ka meie maale kodumaise keele, kirjanduse ja rahvaluule uurimise püüded. Saksa kirjanik Joh. G. Herder juhtis esimesena tähelepanu eesti rahvalaulude ilule ja avaldas 8 eesti rahvalaulu oma rahvaluuleantoloogias *Stimmen der Völker in Liedern* (1778). Siinseist haridusetege- lastist oli kõige enam haaratud „rahvaste ülesleidmise“ ajastu aateist Pärnu kirikuõpetaja Joh. H. Rosenplänter. Oma üleskutsetega ta õhutas kõiki tähtsamaid kiriku- ja koolitegelasi eesti keelt ja kirjandust uurima ning rahvaluulet koguma. Rosenplänteri poolt algatatud vanavara uurimise mõte innustas mitmeid haritlasi tööle. Uurimistöøde ja kogutud materjali avaldamiseks hakkas Rosenplänter välja andma teaduslikku ajakirja *Beiträge zur genaueren Kenntniss der ehstnischen Sprache*, mis ilmus kahekümnes vihus a. 1813—1832. Selle ajakirjaga tekitati sakslaste ringkonnis huvi ja lugupidamist eesti keele ja kirjanduse vastu. Nii algatati eesti rahvaluule kogumine saksa soost haritlaste poolt. Seda ajajärku meie kultuuriloos nimetatakse eestisõbraliste (estofiilide) ajastuks.

Aateliste liikumiste tähe all algab 19. sajandi kahekümnen- date aastate kirjandus. Talupoeg on vabaks saanud. Temasse suhtutakse kirjanduses südamlikumalt. Eesti keel on hindamist leidnud haritlaste keskel. Kirjamehed ei julge enam vigaselt kirjutada, nad püüavad oma teoseis kasustada elavat kõnekeelt. Nii kirjutab O. W. Masing: „Agga sest et omma waesust makele polest wägga hästi tundsin, ei sanud mul sedda julgust ollema, et warreminne sulge olleksin ussaldanud kättewõtta, enne kui teie kele olleksin õskand ilma wiggata kirjutada.“¹⁾

A. Jututoodang.

Teoorjuse ajal jätkub rahvavalgustuse-kirjandus. Jutud muutuvad väljendusviisilt rahvapärasemaiks ja sisult eesti olu- dele vastavamaiks. Pöörde vanema kirjanduse arengus tekitab produktiivne kirjanik ja eesti keele uuendaja Otto Wilhelm Masing.

¹⁾ „Eesti Kirjandus“, 1932, lk. 183.

1. Otto Wilhelm Masing (1763—1832).

O. W. Masing sündis 1763. a. Tartumaal Lohusuus rannakabeli köstri pojana. Kuigi koduseks keeleks köster Masingi perekonnas oli saksa keel, mõistis O. W. Masing juba lapsena oma kodukoha murret. Algõpetust sai oma haritud emalt, kes ta viis Narva gümnaasiumi. Kuna Masing oli keskkoolis andekamaid õpilasi, saatsid vanemad oma poja praost Asveruse heatahtlikul nõuandel Saksamaale õpinguid jätkama. Mõisnik v. Paykull oli valmis edasipüüdjat noormeest rahaliselt aitama, kuid Masing oma nooruse uhkuses loobus toetusest. Ta õppis Halle ülikoolis usuteadust (1782—1786), teenides endale ülalpidamist tunniandjana, kooliõpetajana ja keeledotsendina. Masing ei piirdunud ülikooliaastail usuteaduslike õpingutega, vaid omandas kaunis põhjalikke teadmisi ka muus aineis. Peale selle ta matkas krahv Mannteuffel'iga pikemat aega Lääne-Euroopas, avardades oma silmaringi ja tutvudes võõraste maade ja rahvastega. Masing oli kirikuõpetajaks Lüganeses, Viru-Nigulas ja Äksis. Kõige õnnelikumana ta tundis end Viru-Nigulas, kus ta töötas vahetpidamata ligi 20 aastat (1796—1815). Õnnelikud hetked vaheldusid siin kurbadega. Ta naitus Tartu rachärra Ehlertzi tütrega ja neil oli palju lapsi. Kuid ühel aastal kaotas ta surma läbi poja, naise ja tütre. Tulikahju hävitas suure osa tema varandusest kirikumõisas. Üle elanud rasked saatuselöögid, siirdus Masing Äksi, kus ta veetis oma kirjanduslikult viljakad vanadusaastad. Ta tundis vanaduseas end nooruslikuna. „Peaaegu 70-aastasena särasid ta silmad nagu 25-aastasel noormehel“.

O. W. Masing suri 1832. a. ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule Ehlertzi kabelisse. Kirikuõpetaja Martin Lipu algatusel asetati kabeli seinale a. 1906 kaks marmortahvlit pühendistega väsimatule tõe ja õiguse eest võitlejale.

O. W. Masing asus eesti kirjanduspõllule alles viie kümneaastasena. Seda hoogsamalt ta töötas oma vanaduses. Ta koostas vaimuliku sisuga raamatuid, et rahvale selgitada pühakirja ja usuelu; soetas ilmalikku lugemisvara laialistele rahvahulkadele; toimetas ja andis välja nädalalehte ja kalendreid; kirjutas õppivale noorsoole täieliku ABC-raamatu ja *Arvamisse-Ramatu*; täiendas ja rikastas kirjaviisilt ja sõnavaralt eesti keelt; tõlkis seadusi jne. Ilukirjanduslikke tooteid sisaldab peamiselt ajakiri *Marahwa Näddala-Leht*.

Masingi jututoodang. Valgustusaja ideede kandjana püüdis Masing pakkuda rahvale sisuliselt huvitavaid ning õpetlikke, keeleliselt häid jutte ja kirjutisi. Oma põnevate lugemispaladega kavatses rahvakirjanik laialiste hulkade silmaringi arendada

ja võidelda varemilmunud haledasisuliste, vigaste jutustiste vastu.

Ta esimene rahvalik raamat *Pühhapäwa Wahheluggemised* ilmus a. 1818. Raamat sisaldab huvitavaid õpetlikke jutustisi kaugeist maist ja nende elanikest, nagu laplastest, indiaanlastest, Aafrika ja Kamčatka asukaist ja muist. Põneva sisu ja rahvapärase keele tõttu oli Masingi rahvaraamat rahva seas väga loetav, ehkki ta ei oma erilist kirjanduslikku väärtust.

Kirjaniku kuulsuse tõi O. W. Masingile ajakiri *Marahwa Näddala-Leht*, mida ta toimetas järjekindlasti 4 aastat (1821. kuni 1823. ja 1825. a.). Varem olid küll ilmunud nädalalehed „Lühike õpetus“ ja „Tartumaa rahva nädalaleht“, kuid nad olid enam kohalikku laadi. Masingi nädalaleht oli määratud kogu eesti rahvale. Seal esines sõnumeid ja kirjeldisi kodu- ja välismaalt, jutukesi, luuletisi ja vanasõnu. Politilised artiklid puudusid täiesti, kuna neid ei lubatud tagurlikkude valitsusvõimude poolt. Leht ilmus igal nädalal 8-leheküljelisena harilikus raamatu-kaustas.

Kujukalt ja tõetruult kirjeldati nädalalehes rahvaelu ja talupoegade tüüpe. Näiteks katke jutustisest „Sündinud asjad“.

Sündinud asjad.

1822.

Satta väljas Sugganduse kihhelnõnnas; olli üks ellatand wägga auus ja nõukas tallopoeg, nimmega Maddi Rein. Temmal olli kolm poega, kes kõik naesemehhed, ja paljo perret majas. Wanna mees ei tehnu isfi ennam töed; waid watas omma perre järrele, ja diendas agga maja töed. Kui aeg iggawaks tahtis minna, siis läks mõnnikörd hea ilmaga merrele, mõrtu wälja wõtma; ehk nikkerdas ajawiteks üht ja tõist tühja paljast; agga muist olli ikka istumas, mütsifene peas, ja piip suus, Piibli-ramatud luggemas.

Mõisa olli wersta pooltõist küllast, ja olli wanna kårdner temma armas sõbber; sedda käis saggedaste watamas, ja se ka jälle tedda. Kårdner olli ka wägga tubli ja õiglane mees, kellest muud ei olnud laita, kui sedda, et ta ennast targemaks arwas, kui ei sündinud arwata: ning sedda ennesest kindlaste uskus, et waim temmale sedda andnud kõik Prohweti kirjad mõista, ja Joannese Almutamise ramatud ärrafelletada. Kui siis wanna Reinoga ühhes olli, siis selletas neidsinnatsid siinsammas nimmetuid ramatuid, kennest üks teadmata ja õppetamata innimenne piisut jõuab mõista, sest et neid luggedes, paljogi õppitud tundmist tarwis lähheb, kui sest õiged arru sada, mis nemmad kulutawad.

Kõige enamiste ollid mõlemad Prohweet Danieli ramatud, Jerimia Nutto-Paulu, ja Joannese Smutamise ramatud luggenud, ja Kärđner neid Reinole selletand, ja wimaks sedda head innimest nenda ärrasegganud, et ta wiimseks õtje kui pool rummalaks sai, ja liggi pooltođst aastad igga nädđalas förd, faks, ehk kolmk õppetaja jures käis, omma waeratud süddamele jahhutust ja fergitust õffimas.

Tähendas õppetaja temmale kül kōik hästi; näitas temmale ka sedda, et need kirja tütkid, mis Kärđner ommas sõggedas rummaluses halbiste olli selletand, nenda polle mõista, kuidas temma neid mõistis, . . . ja ütles: et kui siis jälle Piibli-ramatud kätte wōttad; siis ärra hakka mitte prohwetide peäle, . . . waid selle asemel loe sedda, mis Snnisteggija Jesus Kristus omma pühha suga õppetand, ja mis pühhad Apostlid Ehwangeliumitēsse ülespānnud . . .

Agga ei sanud sest sinnatsest nõuandmisest suurt kasu ollema, innimese mõtted läksid ikka segasemaks, ja temma süddame tust ja waer suremaks. Unni ja isjo kaddusid ärra; ja hakkas waene ennast kõrwal hoidma, egga tahtnud ennam omma tubli moriga, kēllega peäle nellikümmend aastad abbiellus olli ellanud, ei sõnnagi rākida, weel wāhhemalt laste ehk laste lastega, kes kōik hea isja waewa pārrast jures kurwastuses ja mures olliwad.

Sündis siis, et ühhel õfel illestõusis; tuld kēstis ülleswōtta, ja kōik perret palwele tulla. Kui ollid lõpnuud laulmast ja pallumast, siis ütles: „lapsed nüüd on mul wiinne luggu käes! Jummal on mind kiufaja kätte, ja temmale melewalda minno peäle andnud, ning on temma tännasest esimesest tükkelaulust, ühte puhko, minno ees seismas, mind hirwitamas ja pilkamas, egga lahu mo kõrwest, waid näitab mülle keelt, kui ma ristikest ette lõen.“

Selle hādđa, hirmo ja waewa sees seisis temma seitse ehk kahheksa nädđalad, ja käis mõnnikörd päwa taggant õppetaja jures . . . Kūsfis tedda siis õppetaja, miks ta kirrikusse ei pidand tulles, ning miks usje ees pididi ümberpōrama ja ärraruttama? „Jah! kostis willets: kui ma kirriko usje ette saan, siis hakkawad kōik kirriko seinad ja mürid kēsendama ja ütles: minne ärra sinna rojane oma rojase waimoga, sul ei wōi fiin ei asjet ehk teggemist olla! —

Mõnni aeg pārrast, . . . tulli kēskmine poeg ütles, et õnneto ennesele willetsad surma teinud.

Neistsinnatist, fiin üllemal nimmetud sündinud asjust . . . nāhhikse sedda . . . et se, mis teadmatad innimesed, sel ehk teisel kõrral, kurradi kiufamist ütlewad ollewad, muud ep olle, kui üks waimo haigus . . .

Samuti esitas Masing ülewaateid Eesti- ja Liivimaa tähtsamaist paikadest, jutustades seal sündinud huvitavamaist ajaloolistest lugudest.

Kirjanduslikult väärrib tähelepanu alljärgnev jutukatke Porkuni preili õnnetust saatusest, millise loo on Masing jutustanud Kelchi kroonika alusel.

Wanna põlwe aeg ja tännine aeg.

(Ratke.)

1825.

Ratwerre maafõnnaš, Weife Maarja kihhelfõnnaš, on suur Borkholmi¹⁾ mõisa, mis wägga perrefaš, et sel ajal, mil wiimsest lätku meie maal olnud, lät mitte sinna, nenda kuida ka Willandi=maal mitte Kolga Jani (Klein Johannis) kihhelfõnna putund, kedda šellepärrast ka liig perrefa šeldafše ollewad. Olli wanna põlwe ajal sefamma Borkholmi mõisa ühhe raudride mehhe käes olnud, kedda neil päwil rittarišs ninnetati, ja olli temma omma mõifaf wällide, müitride ja tornidega kindlufeks tehnuš, mis aeg nüid jo ärrahawwitand, ja neid kiwifangruks²⁾ teinud kuida praego nähtafše. Se wäggew innimene olli Saksmaalt feie tulnud ašfuma, ja omma noremat šõdēt ka tänna³⁾ tonud: agga olli sefinnane noor hing, nore innimese nõdrufest, meesterahwaga õnnetumalt ešfima ja rafšeks sama. Kui wend kedda teada olli fanud, mis ühhel Šõulo laupäwal šündind, fiis olli ta waefš ešfijat seššammaš paigas šõtti lašknud top-pida; suurt kiwwi temmaga šõtti fišše panna; jäešše hauku raiuda, ja kedda šõffe lašta, et iggawefšēt sinna jätta⁴⁾.

Maarahva Nädalalehes ja muis väljaandeis tarwitas Masing uuendatud, hääldamisele kohandatud kirjawiisi. Nii ta wõttis tarwitusele õ-tähe (kõik, õhtu, wõikjad 'varemed'), rõhumärgiga eraldas lühikest konsonanti pikast (*murre* on südames ja *mürre* on keeles) jm. Ühtlasi ta rikastas eesti kirjakeelt sõnavaraliselt ja tarwitas oma tõis ohtrasti rahvakeelseid kõnekäände. Masingi uuendatud kirjakeel ja paljuloetavad rahvalikud raamatud tekitasid pahameelt vanameelsete saksa haritlaste seas. Nad ignoreerisid ta keeleuuendust ja rahvavalgustuslikku kirjandust. — Nädalalehe ülesandeid ja arwustajate arwamusi peegeldab alljärgnev eessõna.

No. I.

1825.

M a r a h w a

N ä d d a l a - l e h t .

Januari ku 7. päwal.

G e s t j õ n n a .

Et meie Nädalaleht, mis kolm aastat järško ollime murrešend wäljaanda, meile küil muud polle šaatanud, kui agga

1) Borkholmi = Porkuni; 2) kiwifangur = kivivare; 3) tänna = siia (soome k. tänne); 4) Kelchi kroonika.

Kullutust meie enneste kahjuks; mõnda melehaigust, muist ka wihkamist, ja palju ilmaüita teotust ja ausa nimme ärra laimamist: siis on meil õmmetige mitmest kõhhast ustawad ja armsad sõnnumed tulnud, et meie mitte asjata sedda lehte polle kirjutan, waid et ta meie süddame iggatsemise järrele, seal ja teäl, mõnda head semet on külwand . . .

Tundjad ja mõistlikud mehhed, on meie tõest ja nõust diete kül arwand, ja sedda ka Saksa-maa kirjades arwalikult kulutand, et meie ommas Nädala-lehhes muud polle õppetand, muud kui sedda, mis tallopoja rahwale ommane, ja mis temmal häddast tarwis teada ja mõista, kui ommas põlloharrija seisuses Jummal ja inimeste ees kõlblikuks tahhab sada; äbbausfo paelust lahtipeäseda, ja kõige selle kahjo ja hädda eest, mis wannast perritud rummalus toob ja teeb, warjul olla . . .

Mõnmed on meie keelt tahtnud sandiks ja hülluks laita: ühhed ütlewad sedda meie enneste lodud ja tehtud ollewad, kenneft ei saks egga tallopoeg tartust jõua sada; . . . tõised on sellepärast pahhamelelised, et meil mõnmed ued kirjatahhed ja märgid olleme prugitawaks wõtnud . . .

Saitfo sedda, mis siin olleme ütelnud . . . Kolmkümmend seitse aastat on nüüd täis sanud, et meie omma rahwa kelega énnast olleme tuskand ja waewand, ja näeme siiski weel mõnda tummedust temma sees ollewad, mis meie filma ees weel polle tahtnud selgida.

Ballume siis, et meid makele pärrast tahaksite waewamata jätta! Meie olleme teinud, mis olleme jõudnud . . . Wanna sõnna ütleb:

kui wigga näed laita,
siis tulle ja aita! —

Rahvamees Masing oskas tabada lugejate maitset oma nädalalehes ning neile pakkuda meelepärast ja kasulikku ajaviidet. Eriti paelus lugejaid ladus keel ja ilmekas väljendusviis. Kuid kõige selle juures puudus ta ilukirjanduslikes tooteis sügavam kunstiline elamus.

Peale selle algatas O. W. Masing eesti esseekirjanduse, et saksa soost haritlaste eesti keele oskust tõsta ja teritada. Sellekohases raamatus *Ehstnische Originalblätter für Deutsche* (1816) ta esitas filosoofilisi arutlusi ilmavaateliste ja üldiste küsimuste kohta. Vaatamata huvitavale käsitlusviisile ja korralikule keelele leidis raamat vähest poolehoidu eestivaenuliste sakslaste keskel. Näit. katke:

Eluõdraft haritlasest.

... Üttelge nüüd isfi, kuidas se hea woib olla, et õppetud innimenne ennam ei teaks kui agga ühtsuggu tundmist? Jah! kui temma Kingsep, siis ep olle sennest sanna lausuda, agga kirjamoistja, kas se kingsep? Ei! ja kui nisuggune ennam ei tea egga moista kui teised; kui temma neis asjus mis ellusse putumad, teistest weel rummalamki tahhab olla, mis ta siis maksab? Eks ta siis olle üks kelloke mis elliseb, ja wass mis kummiseb, üks wanna tõugasõdud¹⁾ ramat, mis tolmotand ramatokappi nurgas hallitamas on?

Oma hästi-õnnestunud saavutisena nimetas Masing *Lihwlandi-ma Tallorahwa Seäduse* tõlget (a. 1820), millisega ta rajas eesti kohtukeele, luues mitmed, tänini tarvitatud õigusteaduslikud oskussõnad.

Kokku võttes mainitagu, et O. W. Masingi rikkaliku proosatoodanguga laienes eesti juttude ainestik ja märgatavalt edenesid jutustiste keel ja stiil, vabanedes võõrapärasusest ja puisusest.

Ülesanne 19. Jälgige õ-tähe ja rõhumärgi tarvitamise ulatust, tuues sellekohaseid näiteid. Nimetage tekstidest: 1) kujukaid rahvapäraseid ja 2) võõrailmelisi lauseid. Käsitlege Masingi keelt sõnavaraliselt. Tutvuge võrdlevalt Porkuni preilit ja Barbara v. Tisenhusenit käsiteldavate toodete motiivistikuga. Jälgige mainitud aine esinemist kirjanduses ajalises järjes- tuses (vt. poetika). Arutlege Masingi „Maarahva Nädalalehe“ tähtsust.

Masingi valm Päts. Rahvalik mõistuluuletis *Vändra metsas Pärnumaal* on üldtuntud kogu Eestis lauldava lauluna. O. W. Masing on selle valmi loonud saksa valmi- ja jutukirjani- ku Gellerti mõistuluuletise „Der Tansbär“ eeskujul²⁾). Kohan- dades valmi sisu eesti oludele on Masing püüdnud mõistu kaju- tada enda rasket ülesannet ajakirjaniku ja keelemehena, keda teised haritlased ei tahtnud mõista ja teda teravalt arvustasid. Valm on kirjutatud lihtsas ja rahvalikus keeles, kuid lamedas ja kulunud stiilis.

päts.

1821.

(üks mõistjut)

Wendre metsas Perno maal
lasti wanna karru mahha;
pojad jäiwad ennamast mahha,
mõeti, widi turrule,
Perno linna kaubale.
Suhtus karrotantfitaja

parrajast seal ollema,
ja ta wanna tantfarru
ram³⁾ ja wanna ollema.
Se siis õstis karropojad
õppetas neid istuma,
kübbaraga tantfima,

1) tõugasõdud = tõugu sõõdud; 2) Vt. „Olion“ nr. 3, 1930; 3) ram = ramb, jõuetu.

ja mõnda tempu teggema.
 Ammetid kõik kätte antud,
 rõngad ninna sõorme pantud,
 läksid perremehhoga,
 mõda maad siis tantsima;

Võõrsil väljaõppinud karupoegade hulgast põgeneb Päts, kõige tugevam
 neist, kodumaale.

Bendre male jõudis Päts,
 alles olli wanna mets;
 alles mitmed mesõsipuud

Seal ta hakkab oma kunsti teistele etendama.

Juhtusid siis piddud seal
 wana Ottil mustal karrul,
 olli siis ka Pätski seal
 tõiste karrudega warrul;
 rätis, mis ta ilmas näinud,
 mitmed maad ta läbbikäänud;
 kuida Pohla karro suggu,
 kenneft wägga petaks luggu,
 tark ja weider tantsimas,
 weddopulka weddamas,
 kufferpalli, rastaft¹⁾ lõmas...

Suud ja filmad lahti peas,
 kulis Pätsi iggamees.

Wimaks iggatsesid nähha,
 kuida Pohla tantsi tehha:
 pallusid siis Pätsikeft,
 et tantsiks, ehk ta nantikeft.

Päts siis tõusis tantsima
 ja tantsi luggu jorroma.
 Büsti jalgel kehha kãnas,
 liikmid imelikult wãnas;
 kãppa wãljasõrutas,
 laiali neid la-utas;
 panni kõrd neid rinde peãle,

ja, et mõisõfid tantõ lãa,
 olli perremehhel sãa,
 tes kui rãngast mõttis wina,
 waestel liaft teggi pina...

Kedda norelt olli tundnud
 neile andis ellast suud.
 Kus mo tãddid? kus mo tutwad? —

Kõrd neid seãtis puõa peãle.
 Hüõõõid kõik, kes ollid seãl:
 wata immet ilma peãl! —

Päts, kui lõppis tantsimast,
 kummardas neid pohla wiõi;
 sowis head õed kõigile,
 ja ruttas koddo rahhule.
 Kõif tes õiglamad seal ollid,
 ütlid: Päts on kallis mees!
 ei ta tahha kitelba,
 ei rummalamaid põlgada.
 Agga ollid tõifed seãl,
 tes wanna wiõi armastafid,
 targaks ennast arwafid,
 ja targemaid ka wiõfafid:
 Need siis pahandafid meelt,
 prufõfid ka omma keelt;
 teggid hõnnus sure kãrra,
 lãksid murõõfid Pätsi õrra.

* * *

Sedda iggal ajal nõhtud,
 et sell' ifka waema tehtud,
 tes kui targem tõega,
 rahwast püõndnud walgusta.

Ülesanne 20. Willmanni valme tuntakse wãhe rahwa seas, kuid
 Masingi „Pãts“ on praegu kõigile tuntud. Millega see seletub? Kas on
 tabavalt võrreldud selles valmis wãljaõppinud karu saatust rahwawalgustaja
 omaga?

2. Krahv Mannteuffeli jutud.

Peter Mannteuffel, 9 mõisa ja 2 karjamõisa pãrishãrra, oli
 ainuke aadliseisusest kirjamees, kes püõdis eesti talupoegi oma
 õpetlikkude jutupaladega kasvatada ja harida. Ta oli iselaadi
 mõisnik, meisterdas lennumasina, kirjutas eestikeelseid jutte
 ning luuletisi, tegeles kunstide ja teadustega. Eestlastele huba-

¹⁾ rastaõ = ratas.

seks a j a v e e t e k s t a koostas *Aiawite peergo walgussel* (1838) ja tulusaks õpetuseks *Willem Nawi ello-päwad* (1839). Viimane, puht-karskussisuline teos kirjeldab joomise pahesid eredais värves ja manitseb karskusele. Kuid väärtuslikum on „Ajaviide peeru valgusel“, milles esineb väikesi valme ja pikem pealkirjata jutustis. Selles jutustises kujutatakse detailselt ja realistlikult mõningaid tähtsamaid sündmusi rahva elust, nagu rukkilõikust, pulmi jm., põimides jutustisse lüüri- lisi luuletisi, mis on loodud rahvasuust kuulnud aineil. Suurem osa jutustisest arendatakse dialoogis. Jutuvestjaina esinevad: taluperemees ja perenaine, nende poeg, kes jutu lõpul naitub, eeskujulik sulane Jüri Tarvel ja tüdruk Leenu; siis lobiseja saunanaine Maret, kelm Taakel jt. Mannteuffeli väljendusviis on selgejooneline ja keel rahvapäraselt lihtne. Arvatakse, et Mannteuffeli käsikirju keeleliselt on parandanud Kadrina kirikuõpetaja A. Knüpffer. Peale mainitud juturaamatute on Mannteuffel loonud elurõõmsaid, iharaloomulisi luuletisi, mis on säilinud käsikirjas.

Katkeid teosest „Ajaviide peeru valgusel“.

Õõifuselaul.

1838.

1. Sirriſe, firriſe, firbikenne,
Kõlliſe ¹⁾ , kõlliſe, kõrwere raud!	Kelle heäl ſeäl ſelgeſt koſtab,
Sellel peigmees müti oſtab.
Kelle ſirp nüüd ette jouab
Selle waſto peigmees ſouab.	3. Jouame jookſates ſoja ſauna,
Wihhake wõttab wiimſe tolmo.
2. Kaſſime kergeſte koio pole,
Lähhäme lauldes läbbi metsa.	Illuſam hiilgawad lahtid juuſſed,
Parremad paiſtawad punnaſed palled.

Pulmad.

Pulma päwal olli keif kõrwale kantud, oue puhtaks pühhitud; reie al ſeiſid iggas nurkas nored kuſuſſed; wenniteſte²⁾ möda ollid kuſuſſe topjud, mis küll illus olli nähha. Oue wärrawas ſeiſid kaks kuuske püſti, kaks ollid loga wiſil kōkko ſeutud. Et tuhha walgem olleks, olli perreelit laſtnud linnad möda ſeina lüa. Üks walgustaja rippus laeſt, illuſa paela külles ja kandis nelli künalt. Pulma-laual olli igga aſſeme kohhal taldrif, ja suur ſeppiko tüſ peal. Tawal olli ſea lihha, hanne pradi, kogid ja kapſtab; mitme kanno ſees ſeiſis õllut.

¹⁾ kõlliſe = kõliſe; ²⁾ wenniteſ = wenitſpui, murispui (haampalkide) otstel lamav palk, millele toetuvad sarikate alumised otsad.

Keif olli walmis; otasid agga pulmalisfed tulles.

Sai pulma saia¹⁾ külla liggi, läks peiopoiz naggo tuul, pulma maiasse teada andma, et tulleswad; sadeti temmaga nore rahwale toop õllut. Peiopoiz, toop kõrges käes, läks õistades tuhhat nelja taggasi . . .

Ollid keif wankrest mahha tousnud, naesterahwas rided heintest puhhastand, põlled seädnud, küsis peiopoiz: ollete walmis? Wastati: jah! Astus ette, löi möögaga risti ufse peäle, astus tuppä, löi weel kolm risti, wasto hommikut, wasto lounat ja wasto õhtut, hüüdis waljo heäleaga: Kaddugo kurjad waimud; teie pühhad inglid, wõtke meie noort rahwast hoida, toge nende maiasse õnne, et keif neile heaks tulles. Siis wöttis noriko käest kinni ja wiis sõma-laua tahha, seddamõda istusid keif pulmalisfed sõma-lauda.

Kui ollid sõnud, töi perreet lapsokesse, panni noriko sülle, ütteldes: Annan sulle, armas tütar, last hoida, se on naese essimenne murre; kui sul lapsi jäggatud, siis kaswata neid Jummalä auuks ja liggimeeste rõmuks, sest wannematte murre on, omma laste eest hoolt kanda: — nemmad peawad wastust andma Jummalä ees.

Wasto õhto töi peiopoiz toli, panni padja peäle ja illusa waiba selle ülle. Jssamees linno:as²⁾ noriko, ja panni põlle ette, ütteldes, nenda kui pulmas petafse kui mütsi pähhä panna: „Jätta tüdrukto kumbed mahha, pea meest meles ja kanna maia eest murret. Et se sulle mele jääks, anna sulle hobi. Wõi, naggo paitamisfe wiisil, plaksu palle peäle. Siis keif naesed hakkasid laulma. Kui laul olli otjas, ütlesid naesed: nüüd noor naene ehhitud. Tä tousis toli peält ülles ja kummardas keifide wasto.

Norik olli ue kohhaga wägga rahhul, ja keif perre tedda armastas.

Geesti-ma rahwas! olgo se teile mällestusfeks, et teie mo melest armsad ollete.

Rawwila moisawannem
P. Gr. Mannteuffel.

10mal Mai-ku päwal 1838 aastal.

Ülesanne 21. Mis liiki laulude hulka kuulub „Sirise, sirise, sir-bike“? Käsitlege pulmakoibeid Eestis. Iseloomustage Mannteuffeli stiili ja pulmapäewa kirjeldist. Kuivõrt tundis Mannteuffel eesti talupoja elu-olu? Kuidas suhtus Mannteuffel eesti rahvasse?

Sentimentaalsete rahvaraamatute eestikeelsed tõlked. 19. sajandi esimesel poolel levisid meie maale haledasisulised saksakeelsed rahvaraamatud, millised sisaldasid südant liigutavaid lugusid süütult kannatanud tegelasist. Tolleaegsed haridust saanud köstrid ja kooliõpetajad hakkasin neid palju-loetavaid raamatuid eesti keelde tõlkima. Eriti pühendusid tõlkimistöole

1) jata = saaja; 2) linnotama = linutama; linikut, tanu pähe panema.

Pärnu energilised kõstrid. Heinrich Gottlieb **Lorenzsonn** tõlkis eesti keelde inglise kirjaniku Defoe maailmakuulsa noorsoo lemmikraamatu „Norem Robinson“ (1822) ja Caspar Franz **Lorenzsonn** eestistas prantsuse kirjandusest võrsunud loo „Jenowewa ellust, üks wägga armas ja halle luggemine“ (1839). Liigutav Jenoveva lugu õhutas teisi kirjamehi tõlkima muid haledasisulisi rahvaraamatuid eesti keelde. Faehlmanni koolipõlve sõber W. N e d a t z eestistas keskaegse jutustise „Kriseldis ja Markgrahw Walter“ (1843), milline lugu esines juba itaalia novellikirjaniku Boccaccio jutukogus „Decamerone“. Tartu eestikeelse algkooli õpetaja Johann T h o m a s s o n i sulest ilmusid: „Puust rist; üks kaunis luggeminne neile troostiks, kes willetsusse sattunud“ (1840), „Irlanda, ehk puhta ello wõit. Üks halle luggeminne, mis igga innimesse kassuks wäljaantud“ (1844) jt. — Need hale-armsad jutukesed said haruldaselt populaarseks lihtsameelse rahva keskel. Pisarsilmi tundsid lugejad kaasa jututegelaste õnnetule ja kannatusrikkale saatusele.

Nimetatud rahvaraamatute tõlked esitasid vähenõudlikku väljendusviisi ja lihtlabast keelt.

3. Suve Jaan (1777—1851).

Suve Jaan e. Johann Sommer on ainulaadne vanema ajastu kirjanik, kes oma teoseis on jäljendanud vene autoreid. Tema on maetud Pärnu alevikalmistule, kus ta hauale asetatud suurelt raudristilt loeme: *Johann Sommer. Geboren in Reval den 12-ten December 1777. Gestorben in Pernau den 6-ten Januar 1851.* Suve Jaan omandas hariduse Tallinna vene kreiskoolis ja Venemaal, seejuures tutvudes lähemalt vene kirjandusega. Tagasi tulnud Eestisse, oli ta viis aastat kooliõpetaja Rakveres ja üle kahekümne aasta töötas Pärnu kreiskoolis, õpetades vene keelt ja joonistamist. Oma õppeaine muutis ta õpilastele huvitavaks ning meelepäraseks. Elava keele omandamiseks ta etendas õpilastega venekeelseid näidendeid. Südamlikult õpetajalt Suve Jaanilt sai kirjanduslikke äratusi muuseumis Faehlmann Rakvere kreiskoolis. Väljapaistvale noorsoo kasvatajale J. Sommerile annetati autähti ja ta ülendati rüütliseisusse. A. 1837 ta vabanes vanaduse tõttu õpetajaametist ja pühendus täiesti eesti kirjandusele.

Ta kirjutas kaks pikemat jutustist: 1) *Wenne südda ja Wenne hing. Suwwe Jaani mällestamised surest Wenne ja Prantsuse sõast* (1841), mis pühendatud „Sure ja auuliko hooste wäe Kindrali, Sandarmi pea-peäliko Krahw Benkendorwile“ ja

2) *Luige Laus. Suwwe Jaani sõbradele, 1843.* Mõlemad teosed on loodud vene haledasisulistele rahvaraamatute eeskujul.

„*Luige Laos*“. Võimas sõjalaev „*Tuvike*“ oli parajasti reidil ootamas oma hakkajat kaptenit, kes oli haigestunud Tallinnas, kui saabus Luige Laose väeteenistusse astumishetk.

Luige Lause kord tuli nüüd ka kätte, solbatiks minna. Temma olli üks noor, kahhekümne kahhe aastane, tuggew, julge, karme ja rammus mees; agga ta kohkus wägga, kui temmale sedda kolutati, ja nuttis kibbedaste, kui ta pea paljaks aeti, . . . et ta wanna seitsemekümne aastane isja omma waeluse sisse ilma temma abbita pididi mahha jäma; emma olli jo furnud . . .

Kuid Laosel tärkab hea mõte. Ta palub isa, et ta wäepäälikule üles annaks redus oleva nekruti. Isa on mures ülesantava sõduri oodatava karistuse pärast.

Wanna Luik istus pimmedas toas, kui wanna waim, ning sojendas omma külmi käsja kolde äres. Temma paljas pea ja temma pitk walge habbe läikisid kui koido pu pimmedas . . . Wanna Luik istus weel hulga aega omma paiga peal, suur tühhi ja kolle tubba ja temma seggased mõtted, ollid temma feltimehhed. Siin, mõtles ta isjiennehes, ollen ma omma lapsse, poisji ning ka mehhe põlme ellanud, ollen siin rõmo ning ka kurwastuse päwi näinud, agga ni raske polle mo südda weel olnud, kui ta nüüd on. Poeg, poeg, sinna juhhatad mind üht rasket ja werrist teed minnema, ütles ta tassase hälega ja ohtas raskest. Temma aeg läks iggawaks, ta tõusis ülles ja läks õue; õhto läks jo pimmedaks, süggifene tuul lahbutas ta pitka walge habbeme laiale, pakjud pilwed käisid taewa al, ja üks kaarnas lendas temma toa kattuse peale. Se ei to mulle head, ütles wannamees, läks tupp, lükkas toa uste finni ja panni pibo peale tuld, agga se ei maitanud; ta heitis fangi põhkude peale, agga hund ei tulnud temma filmi.

Vanake teatab wäejooksikust päälikule. Talle saadetakse 25 rubla, kuna redus olnud pojale Laosele antakse 250 hoop. Peagi on Laose kangelastegu kõigil teada. Kogu sõjaväe ees avaldatakse talle austust ning lugupidamist ja annetatakse 285 rubla, millise summa ta kingib lahkumisel oma isale ja vennanaisele. Vana Luige härda õnnistuse saatel asub Laos teenima mereväkke sõjalaewale „*Tuvikesele*“, kus ta kohtab oma sõdurist venna Aabramiga. Sõjalaewal jätkuvad Laose imestus- ja imetusväärased sangari-teod.

Lausel olli jo nores põlmes julge ja mehiline südda; temma kulis hea melega, kui wannad targad innimesed sest, mis ollid kuulnud ehk luggenuud, juttu ajasid, ja kui ta ühhest aumäärt ja julgest teust kulis räkivad, siis rõmustas ta ennast selle üle ni wägga, et ta südda kumats läks, ta palged punnasid, filmad läikisid ja rõõmsa hälega hüidis: Wata, se olli mees! Nisuggune tahhan minna ka olla! —

Aasta möödunud, puhkeb sõda Rootsi ja Vene vahel. Sügisel 1790. a. koguneb rootsi suur sõjalaewastik Naissaare ümbrusse. Vene väikest mere-

väge varitseb tõsine hädaoht. Venelased avavad aegsasti tule, et vaenlase laevastik ei pääseks lähedale.

Tükkide ¹⁾ mürrin olli ni kange, et laewad wärrisefid, mailm pörrus, taewaallune kohhas sest waljust paukumisest ja raskumisest; tule õht kumas sest kangeft pallawast, merri punnas werrest, linnud ja kallad põgenefid mailma otfa ärra, ja kõit mis filma nähha olli, uppus otfe tulle ja suitso sisse, ja ses pakfus suitso pimmeduses ollid mehhed rängaste ja surma wasto wõitlemas.

Võitjaks jääb vahva vene laevastik. Rootsi sõjalaewad põgenevad, neid järgib kohutava kiirusega võimas „Tuvike“. Onnetuseks „Tuvikesele“ tõuseb merel äkki metsik torm.

Tuul läks ifka kangemaks ja merri üleannetomaks; päwatähhe wiimne punna kustus õhto pool taewas; pakfud pilwed katsid taewast kui musta linnaga finni; pimme õ laotas kui kurri kaarnas ommad mustad tiwad wuhhinal üle merre ja upputas kõik omma pimmeduse sisse ärra. Ei olnud tähhekest taewas nähha, kange torm katsus omma rammu, merri paisus ja laenetas hirmfaste, ja üks kerge illus sõjalaew lendas õ pimmeduse ja kest laenete hukkatufe wahhelt kui üks merrelind wallidaste eddafi...

Seddawisi wennis se pitk ja pimme õ hirmo ja kartufe sees mõda. Waesed, õnnetomad laewamehhed, märjad ning külmad kui kallad, otasid wärrisefes koitu...

Õöpimeduses pörkas „Tuvike“ vastu kivimürakat ja vene hiiglalaew wajas põhja. Paati pääses ainult 38 laevnikku. Needki ei mahtunud kõik paati. Viis meremeest — nende hulgas ka Laose vend Aabram — pidi vabahtlikult liisu läbi merre hüppama.

A b r a m langes omma wenna Cause ümber, hakkas tuggewaste temma kaela ümber finni ja ütles: Minna lähhän nüid, mo wend, jä nüid Nummalaga! Kui so käsfi hästi käib, ärra unnusta mo naest ja lapsi! Ei mitte, Abram, wastas sure hingega Cause, sinna olled naese mees, olled laste isja; minna ollen üksi, minno järrele ei nuta fegi, — tõmmas ennese wenna kaelaft lahti, wiskas kübera paati, löi ristikese riina ette ja — merre laene kattis tedda kõikide filma eest ärra.

Merre viskunud meremehed leidsid hukkunud laewa lauad ning luugid ja jõudsid lainete kaasabil järgneval õhtupoolikul paadile järele.

Päike jõudis jo õhtusse, kui nemmad need rõõmsad sõnnomed kuulsid: Waadake, kus ma paistab! Ma, ma! hüidfid kõik rõõmsa süddamega hunnest ülles ärkades. Nemmad jõudfid ma äre, kui päike alles kaunis kõrges olli... Sinnud lirisefid pude latwes, lõkofesed laulsid taewa al, ja kukked laulsid liggidal küllas; teine poolt wennis külla karri üle mäe kojo pole ja karja poisikeste sarwe häled kõllasid metsas. Maggus lilleste hais lehtas ümberkaudo,

1) tüff = suurtiikk, kahur.

küündjad küündsid väljade peal... Nemmad olid omma tundmise polest kui lapsed, ... nende tõhjud olid tühjad, aga nende süüddamed olid rõmu täis, nemmad olid nüüd omma waewa küusatuselt pääsnud...

Keisrinna Katariina ülendab Laose vahvuse pärast keiserliku paadi alamohvitseriks ja tema venna Aabrami vabastab väeteenistusest. Peterburis päästab tubli Laos lootsikust jõkke kukkunud lapse ja toob põlevast majast poisikese välja.

Olgo tulle wõi weehäddas, mo Quif on iffa kange mees. Ta kuub on jämme, ja must kui muld, agga kue al on pene küld.

Suve Jaani „Luige Laos“ on esimene pikem jutustis meie vanemas kirjanduses. Teos üldilmelt on ebaühtlane ja katkendlik. Jutustise moodustavad pisisündmused, ootamatud vahejuhtumid ja anekdoodilised lookesed, mille vahel lähem side puudub. Üldse tundub „Luige Laos“ kompositsiooniliselt algelisena. Paremini on õnnestunud jutus üksiksündmuste — lahingustseenide, tegelaste elamuste, loodusliku ümbruse jm. kirjeldamine. Säärased osad jutustisest on kaunis kunstilised ja ehtsad, nagu osutavad eespool-esitatud katked. Eriti elamusrikkad on Suve Jaani loodusekirjeldused, mis on kohastatud tegelaste meeoludele. „Ta kirjeldab traagilist päikese veeru, suuri tuuli mustade pilvedega, tormist merd ning vihmase öö üksindust — seda kõike suurte klassiliste joontega, romantiku terava valguse ja varjude jagamisega.“¹⁾ Need kunstipärased loodusekirjeldused ja lahingupildid ei pääse aga täiel määral mõjule, kuna nende vahele on põimitud pisarateni liigutavad, väheusutavad, kinolised elupäästed, alandlikud ülistused vene keisrikojale ja moraaliõpetused lugejale. Keelelt ja stiililt on jutustis „Luige Laos“ parimaid tollaegsete kirjandusteoste hulgas. Jutus esineb rohkesti ilmekaid ja hästi leitud võrdlusi ning metafoore, mis muudavad teose väljenduselt piltlikuks ja elavaks.

Venesõbraline Suve Jaan on meisterlikumaid ja rahvalikumaid jutukirjanikke enne J. V. Jannsenit. „Luige Laoses“ on ta esimesena kujutanud eesti tublit, vahvat, ennastsalgavalt ohvrimeelset sõjasangarit Laost, keda kõik imetlevad ning aukartuses ülistavad.

Ülesanne 22. Kirjutage „Luige Laosest“ mõni ilusam katke nüüdiskeeles kirjandusloo vihku. Leidke näiteid võrdluste ja metafooride kohta ning hinnake neid. Missugune side on esitatud loodusekirjelduste ja tege-

¹⁾ F. Tuglase „Kriitika“ I, lk. 71.

laste meeleolude vahel? Iseloomustage Luige Laost. Käsitlege selle teose ideestikku. Milles seisab antud teose kirjanduslik väärtus? Läbi lugeda „Luige Laos“, korrata loodusekirjeldused.

Ülevaade jututoodangust (1818—1850). Jututoodangu arengus 19. sajandi teisel veerandil on märgata tunduvat edu. Jutustised muutuvad ulatuselt k o g u k a m a i k s ja neid ilmub rohkesti. Rahvaalgustaja O. W. Masing kirjutas üksinda pea 3000 trükilehekülge. Samuti teiseneb jututoodang oma põhilaadilt. Kui varasemais jutukatkeis oldi õpetusega äärmiselt pealetükkiv ja hurjutav, siis Mannteuffel-Masingi ajastul õ p e t l i k t o o n p e h m e n e b, lähenetakse rahvale armastusega ning suurema arusaamisega ja ollakse talupoegade edenemisevõimalusis optimistlikumad. Teoseid kirjutatakse esijoones ödu-saks ajaveeteks, kujutades võimalikult tõetruult rahvaelu kõigi ta rõõmude ja muredega. Jutustistes tarvitatakse juba rahvalikku, kunstipärast kirjakeelt, mille tõttu loetakse teoseid rahva hulgas huvi ja andumusega. Nii kujuneb ajaveeteliste juturaamatute lugemine pärisorjusest vabanenud eesti rahvale hädavajaliseks tarviduseks ja harivaks harrastusalaks.

B. Luuletised.

1. Kristian Jaak Peterson (1801—1822).

Eesti omapärase kirjanduse algataja on esimene eestlane ja eestisuurlüüririk Kristian Jaak Peterson.

Sündis Riias 2. märtsil 1801. kirikuteenija¹⁾ pojana. Alghariduse omandas kiriku- ja kreiskoolis. Saadud rahalise toetuse varal lõpetas Riia gümnaasiumi. Juba koolipõlves avaldusid andeka ja püüdliku Petersoni teaduslikud ning kirjanduslikud huvid. Ta katsetas koostada rootsi keele grammatikat ja löi vabas ning võimsas rütmis oode ja karjastelaule antiikkirjanik-kude eeskujul. Gümnaasiumi lõpetanud (1819), jätkas oma õpinguid Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Loobus aga teisel aastal ülikooliõpinguist, kuna ta vabameelsed vaated olid vastuolus ülikoolis õpetatavate vagatsemist nõudvate kirikudogmadega. Jala rändas Peterson Tartust Riiga, luuletades matkal südamliku ja kurvatoonilise lahkumislaulu kodumaale.

1) Ta isa oli pärit Viljandimaalt Karula vallast Kikka talust.

Paul, kui ma Tartust läffin Riia pole, omma wannemad watama; tehtud on se laul Tuleförtis.

Jummalaga nüüd meie maa!
 Ei ma nüüd kõnni
 Sinno kassemetjadesa,
 Kus lilled on õitfemas,
 Ja laulemas linnud
 Illuste puude warjoella.

Sinno 'alli peate
 Tulleb iffa mo melesse,
 Kui pääw on õitfemas ülles,
 Kui päwa film on minnemas,
 Sure loja süllekse, —
 Armas isafenne!

Saggedaste ifstin
 Tasja dia faldas
 Mõtteldes teie peäle,
 Mo 'allid wannemad!

Emmaste, wend ja õdde
 Teie jure nüüd tulen!
 Jummalaga meie maa,
 Illsam pääw mulle paistab
 Ella wannemate maias.

Sama meeleolu tõlgendab Kr. J. Petersoni parim proosakatse „Üks jut“:

Talve olli jo male tulnud. LiLnnud ollid wait. Külmane tuul puhhus metsas ja ajas lund angole. Metsas istus lummise männapuu al, pissokesse tulle jures Jaak, kes ühhe linna läks omma armsad vannemad watama. Ta olli üksi metsa sees, tulle leek tousis ülles, ja puu raksus põlledes. Jaak, teekäimissest vässinud, wottis omma pibo, ja tubbako-kotti; ja pibo põllema pannes 'akkas ta issiennese jures seddavisu mõtlema:

„O Jummal! Kaugel veel on mo armsad vannemad, ja nende poeg on siin üksi sures metsas talve käes. — Kül nüüd mo vanna issakene aiab jutto emma, õe, ja vennaga, ja kül temma küssib ka: kus on nüüd meie armas Jaak? — Ei nemmad tea sedda mitte, et Jaak ikka nende pole jouab. O! Kui röömsad savad ollema, kui nende silmakessed savad mind näggema tuppä tullevat. Siis loen jälle ommad laulud nende jures. Ja issakenne 'akkab siis laulma ja tantsima. Emma 'eidab pärrast maggama, ja siis aian minna vanna issaga 'ead juttu puddled õllut ees ja pibud suus.“

Nenda mõtles Jaak, tousis ülles, kustustuld ärra, panni omma punga jälle selga, moök rabbises temma kõrval. Siis 'akkas minnema senni kui omma wannemate jure sai. Kui suur temma ning nende rööm olli, sedda võib iggaüks issi arvada, minna sedda ei voi siin kirjutada.

Elurõõmus ja patriotlik Kristian Jaak Peterson armastas soojalt ja hellasti oma kodumaad ja vanemaid. Tal oli „usku enese, oma rahva ja keele tulevikku — sel ajal, kui sarnast usku veel kellelgi ei olnud.“¹⁾ Oma tulise ja julge iseloomu tõttu julges ta eesti talutaadi rõivais käia Riia tänavail, sellega tekitades Riia sakslaste seas pahameelt ja kaotades oma paremad sõbrad.

¹⁾ G. Suits „Meie esimene luuletaja“ teoses „Võitluspäevil“, 1905.

Tartust Riiga saabunud, asus Peterson lahendama keeleteaduslikke küsimusi, elatudes tundide andmisest. Ta õppis isegi Ameerika ja Aasia keeli ning tõlkis saksa keelde *Soome mütoloogia*, mis ilmus ajakirjas „Beiträge“ (1821). Peale selle ta kogus rahvalaule ja avaldas kirjutisi eesti kirjakeele kohta.

Raske ning üle jõukäiv töö ja kurnav tiisikushaigus murdid ülekeeva noorluuletaja ja teadlase tervise. Ta suri kahekümneüheaastasena 23. juulil 1822. ja maeti Riia Jakobi koguduse surnuaiale. Nagu ette aimates oma peatset surma laulis Peterson vaikses leinas *Mardi Lutterusse päval*:

Surma varjole minnema
Peab maarahva laulja:
Järrele jäwad temma
Pulud armsale rahvale...

Kristian Jaak Peterson.

Luuletaja Gustav Suits, kes Kr. J. Petersoni toodangu unarussest päästis, lausus 1905. Petersoni luuletooteid hinnates:

„Heledalt loitis hämaras tema elutuli, loitis ja kustus. Siis jäi jälle kõik kauaks ajaks pimedaks. Sest ei olnud need ajad vabaduse ja luule pühatule ajad.

Kr. J. Peterson oli aga meie esimene luuletaja. Langegu tema mälestus noorisse südamesse!“¹⁾

Mõtteteri K. J. Petersoni päevikust.

1. Kalliks pidama oma aega olen palju inimesi õpetanud.

2. Mul oli palju sõpru, aga talupoja-kuuega tõde võttis nad ära minu käest. Ehk sagedasti küll inimesed ütlevad: „Meie ei vaata mitte kuue peale, vaid selle peale, kes kannab teda,“ siiski oma südames nad mõtlevad: „Ilus kuub on ikka parem kui sant kuub.“

3. Kuuldes inimesi tantsima õppivat, pean ma naerma: mispärast ei õpi nemad ka magama? Meil on ju küll elurõõme, miks siis veel õppida rõõmus olema?

¹⁾ G. Suits „Meie esimene luuletaja“ teoses „Võitluspäevil“, 1905.

4. Kui ma Riia linnas olin, tuli üks sõber meie maalt tubakat ligi tuues, mis seal oli kasvanud.

Seda tubakat, sest et ta meie maalt oli, tarvitasin ma ainult pühapäeval!

5. Peame olema head inimesed!

6. Õige õnn on minu arvates see kallis rahu, mis headusest tulles igäühe meeles on elamas. Aga kuidas see rahu neil võib olla, kui igäüks tühi asi, nõnda kui rikkus ja au, ja kõik need tühjad kombekesed, nende meelega segaseks teevad kui jõe, mis ei tea, kuhu ta peab jooksuma.

7. See püüd, et inimene teiste õnnistuseks elab, on headus, ja kõigest sellest on teada, et meie iseene ja teiste õnnistuseks peame elama.

8. Kristus tuli sellepärast, et inimesi õpetada, kuidas nad peavad mõistuse läbi õndsaks saama ning teisigi armastama, see on, ka teiste õnnistuseks elama.

Ülesanne 23. Kirjeldage antud luuletise, jutu ja päeviku katkendite alusel Kr. J. Petersoni vaateid ja püüdeid. Iseloomustage meie esimest luuletajat. Missugused väärtuslikud iseloomujooned esinevad Kr. J. Petersonil?

Kr. J. Petersoni oodid. Oma kõrgeväärtuslikuma luuletoodangu on Peterson kirjutanud 1818. a. Riias ja 1819. Tartus. Sisult ja vormilt jagunevad ta luuletised kahte ossa 1) oodid ja 2) karjastelaulude pastoraalid.

Tulihingeline poet K. J. Peterson, olles lugenud kreeka oodide rajaja Pindarose ja rooma ning saksa lüürikute kõrgelennulisi oode, asub ise looma oma nooruse energia külluses kiituselaule Jumalast, inimesvaimust ja loodusest. Luuletamisel ei piira teda, nagu eelkäijaid kirjanikke, moraalireeglid ja õpetuse kitsad raamid, vaid ta luuletab vabalt, et aga oma pakitsevat elamust ja meeolude tormilist siseliigutust sõnastada. Valguseallikana tahab ta laulda oma mahajäetud maarahvale.

Laulja.

Ni kui vahtose jõe
Mürrisewad laened,
Mis kaljo pealta
Längewad orro fiske;
Ni kui taewa pitkne
Musta pilwede alla
'Zrnfašte larkatab:
Nenda on jooksmas laulo
Illus tulline oia.

Ni kui walgušse 'allikas,
Seisab auuštud laulja
Omma wendade keškeella.
Larkatab pitkne,
Ja metsad on wait:
Laulja on töstamas
Omma 'eäle, wallamas
Suusta laulo kaste,
Ja temma ümber,
Wait kui merre kaljud
Rahwad on tulemaies.

Sügisloodust vaadeldes tekivad kirjanikul mõtisklused kadu-
vikust. Närbuvad lehed ja langevad kuivale heinale; ilusad lille-
kesed närtsivad hõbedase allika veerel; linnud lakkavad laulmast
ja lendavad lõuna poole; allikas ummistub kaljurahnudest ja kui-
vab; variseb kaljutipp piksest tabatuna ja kotka pesa hääbub;
tuhmub ja kaob päikese valgus ja inimesegi ilu närtsib hallis
vanaduses: kõikjal häving ja kadu. Kuid kunagi ei kustu ja iga-
vesti püsib inimese vaim, Jumala vaimu võrdkuju. — Neid mõt-
teid on Peterson arendanud oodides *Süggise ja Innimeste vaim*.

Süggise.

Süggise lehed,
Mis 'aljas metsas
Kewwadel õitsinud, teie
Närtsinud külmas tules,
Padi karwaga,
Tammipuu ladwasta
Ollete mahha langemas
Kuiwato 'eina peäle;
Ja murrelik seismas
Villed ja illus puu!

Sinno milloses warjus
Ennam ei laulamas
Waggad taewa linnud;
Seft naad süggise uius
Jounapole jo lendamas,
Kus sojema päwa tulli
Mürtide peäle paistades
Merresta ülestoušmas.

Surrewa aasta pärrast
Nattes, taewasta
Rangode ¹⁾ lapsed
Süggise kanged wihtmäd,
Kurwa näolisse oia
Vaeste peäle mahha

Tullemas; õhtudes
Suiatia ²⁾ surma pärrast
Süggise tuled on puhhumas
Vanes ning paljas metsas,
Pilwede tagga pääw
Nurrega on leinamas.

Nenda närtsimas
'Allis wannaduses on ka
Innimeste illo! —

Agga ülles taewasse
Torredama päwa wasto,
Mis ikka kummades,
Ilmas ära ei kustu,
Maised ihho paelad
'Audasse warjole pannes,
On siis lendamas ta waim;
Ellamas kus tähhed
Siin õjel, seal päwal,
Kus kuu 'õhbedasfes
Jggawesfes tulle merres,
Kus päwa kuldas
Pääw on paistamas; waim!
Seäl olled sa ellamas
Sure Jumala jures!

Lennukas ood „Kuu“ algab usutlevate ja kahtlevate tunde-
rõhuliste küsilauseetega. Kas maakeelne luule tõesti peab kül-
muma karedas kliimas nagu lõunamaa mirdike? Kas eesti keel
luulekandlel ei suuda sisendada igavikuheelinaid? Nooruslik luu-
letaja igatseb ülistada taevatähti ning kuu kuma ja otsida vaimus
Jumala vägevust.

¹⁾ Rangode = rankude (paksude pilvede); ²⁾ Suiatia = suveaja.

Kuu.

Kas laulo 'allikas!
 Kõlmas pohja tules
 Minno rahwa melesse
 Omma kaste ei walla?

Kui siin lummises pohjas
 Illusa 'aisoga mürtike
 Willofes kaljoorros
 Ei woi õitseda kauniste:
 Kas siis meie maa keel,
 Mis kui tasfa oiake
 Omma illo ei tundes
 Einama läbbi, sinnise
 Taewa kullases tules
 Rahhoga on jookslemas;
 Egga torreda 'eäleaga,
 Omma rammo ei tundes
 Taewa mürristamisjega
 Kui merri on 'üüdmas

Kas siis selle maa keel
 Paulo tules ei woi

Taewani toustes ülles
 Jggawust¹⁾ ommale otsida?

Siis ma wottan teid
 Selge, sinnise taewa
 Tähhed, maa peält
 Kõrge isfamaa pole
 Rõmoga wadates, laulda;
 Siis ma laulan sind
 Ose kuningas, kuu!
 Kes sa pilwede süllesta,
 Ni kui pungasta lillike,
 Põbbusa walge pallega
 Üllestoufed taewa al,
 Kus tullised tähhed
 Mahha on langemas
 Sinno eest musta
 Pimmeda uio sisse. —
 Wenda innimeste waim!

Uled sa uios²⁾ uiomas
 Kui so mõtte on otsimas
 Jummalat tähhede alta!

Oodis „Sõprus“ kirjeldatakse lähestikku kasvavaid tamme-
 puid, milliseil kui hingetuil esemeil puudub vastastikune sõprus-
 tunne. Kuid võimsa inimessüdame armastus oma sõbra vastu on
 igavene.

Sõbradus.

Jaggo a.

'Aljan metsan on kasvaman
 Tammipu, tammipu jures.
 Uuhe emma lapsed
 Tullewad nende jured
 Selle emma willofen, lillitsen
 Pouen kofko,
 Ning taewa selgen tulen
 Nende lehhed on mängiman
 Teine teisega walgušfe
 Illusa 'allika laesten³⁾;

Wastojaggo a.

Ja lomade emma on
 Kännitud⁴⁾ ku aimoga
 Tulista teda⁵⁾ kaiman
 Walgušfe 'allika umber

Jaggo b.

Agga 'ingeto ei tunne
 Armastusjeta ei maa
 Armasta kaunistä päwa,
 Tammipu ei omma wenda.

¹⁾ Jggawust = igavikku; ²⁾ uios = udus; ³⁾ laesten = lainten (lainetes);
⁴⁾ kännitud = kaunistatud; ⁵⁾ tulista teda = tuulista teeda.

Dtsklaul.

Sa, innimeste waim,
 Pallim kui taewa tullifed
 Päwad; üllem kui tähhed,
 Sa kes nende teda
 Omma moistusfega
 Mis tarkusse merrešta
 Jummal so melesse walland,
 Targaste olled seädman,
 Sinna surmato waim
 Tunned õnfan süddamen
 Armastusse õnnistust;
 Seft rõmoga melen

Teife surmato waimo
 Armastud kuio kanden,
 Ei sa karda wihhase
 Merre tousewad laesed,
 Ei taewa mürristamist,
 Mis rangode süllesta
 Paistawa tulda wiškaman
 Nõdra surreliko peäle;
 Iggaeste ellaman,
 Iggaeste ¹⁾ armatselman
 Olled sa omma ella
 Sõbra siin ja taewan!

Kr. J. Peterson tarvitab oma ülevate ja paatoslikkude oodide sõnastamisel omapärast keelt ja väljendusviisi. Laused on keerukad, ebatavalise sõnajärjestuse ja mitmete perioodidega. Rütmilised lauluread vahelduvad vabamööduliste värssidega. Rohkesti esineb oodides tunderõhulisi küsi- ja hüüdlauseid, võrdlusi, kontrastseid pilte jm. Peaaegu kõik stiilivõtted on rakendatud tundeliigutuse väljendamiseks.

Kõrgeandelise Petersoni pateetilised oodid osutasid esimesena eesti keele kunstilisi väärtusi ja panid aluse eesti omapärasele, kunstiväärtuslikule luuletöödangule.

Ülesanne 24. Kirjutage üks Petersoni ood nüüdiskeeles ja vastavas värsimõodus kirjandusloo vihku ja õppige pähe. Jälgige võrdlusi „Lauljas“. Nimetage näiteid epiteetide ja metafooride kohta oodidest. Kuidas märgib Peterson sõnaalgulist h-d? Missugused vanad käändelõpud esinevad ta luules? Koostage oodide kohta kavad ära näidates, millega algavad oodid, missugused kontrastsed ja võrdlevad pildid neis esinevad. Õppida ood ja kõnekujundid.

Kr. J. Petersoni karjastelaulud. Tunduvalt erinevad Petersoni oodidest ta idüllilised karjastelaulud, mis koosnevad antiiksete pastoraalide eeskujul enamasti dialoogidest. Peterson on püüdnud karjastelauludes järele aimata eesti rahvalaulude vormi, kasustades trohheilist värsimõõtu, alliteratsioone ja assonantse. Kuid ta pole suutnud täielikult neid kohandada rahvalaulude väljendusviisile, mispärast mõned laulud on muutunud ebatasaseiks ja viimistlematuiks. Sisuliselt tunduvad Petersoni

¹⁾ iggašte = igavesti.

karjastelaulud lihtsameelsete ja sentimentaalsetena. Neis kirjeldatakse ülistavalt loodust ja kujutatakse karjuste õnnelikku elu loodusrüpes.

Karjaste-laul. Ot ning Peto.

O t.

Wada kalll järwe peäle,
 Kui se wessi on sinnine!
 Sinnine kui taewa laggi
 Kullane kui päike illus.
 Istugem siin järwe äres
 'Alja rohho padja peäle.
 Wõtkem lauda wastastikko.

P e t o.

Agga kes on laulomoistja?

O t.

Seäl jo tulleb wanna Abo;
 Kui ta laulis norel eal,
 Egga kui ta pilli aias.
 Kuulsid tedda metsa linnud —
 Kule, Abo meie laulud,
 Ütle, kes on parrem laulja.

A b o.

Kül ma tahhan kuulda teida
 Armsad, nored poisikesed.

O t.

Musaste paistab
 Kuu meil' õse aial
 Kui ta taewastagi
 Piltwe pouestagi,
 Omma palle mösseb
 Tassa oia kastes.

P e t o.

Torredaste läigab
 Päwa walgus meile,
 Kui ta koidotullest,
 Musta merre peäle,
 Miamas on kulda.

O t.

Kallis on se kaste;
 'Õbbe on ta ümber;
 Temma jure alta
 Kasjub tassa oia:
 Ta on paiolinno
 Warjolinne maia.

P e t o.

'Aljas tam seal touseb;
 Piltwedes on temma
 Padwas, jõe wahtus
 Seišmas on ta jallad.
 Temma otsa peälta
 Waulab illus õpitt.

O t.

Pesfastagi lennab
 Armas päso ülles,
 Ülle tammi otsa;
 Innimeste sõbber
 Ülles, laulab temma
 Taewa selges tules.

P e t o.

Kaljo peälta touseb
 Kottas päwa pole,
 Pittse maia pole;
 Uuub päwa kuldas;
 Innimeste filmad
 Ei woi tedda nähha.

O t.

Miake on illus,
 Kus ni paljo lilla,
 Kui siin 'aljas metsas
 Pude kammusida,
 Kui seal põllulagi
 Wilja kõrresida.

P e d o.

Illusam on orgo
 Kus ni paljo puida,
 Kui on sõapõllul
 Mehhi, kui on taewal
 Selgi tähhesida.

A d o.

Kuulge poisid mis ma ütlen:
 Igga teista illust laulab.

Agga sinno laul, o Otto!
 On kui tassa oiakenne
 Mis on jooksmas 'allikasta;
 Sinno jälle, Peto armas,
 On kui sure jõe wessi
 Kaljo peältä laugemais.
 Sulle tahhan pilli anda,
 Sulle annan kauni sarwe.

Erilliigi moodustavad Kr. J. Petersoni lüüriliste laulude hulgas ainsale armastatud sõbrale Alole pühendatud luuletised, milistes väljendub sügav sõprus-armastustunne. Oma intiimseid tundepuhanguid väljendab luuletaja otseselt, varjamatult. Õnnejoovastuses viibib Jaak armsa Alo läheduses, ääretus kurbuses ta leinab kadunud ainsat sõpra. Lohutuseks on tal vaid õilis lootus, et ta peale surma kohtab oma armsamat taewalikus õndsuses.

Karjaste laul, egga ¹⁾ Jago leinolaul.

Rõmolaulu ma ei leia,
 Sest mo ainus illusakenne
 Ei mind ennam armasta —
 Warjus seisab minno maia,
 Weinowarjus minno südda. —
 Kus sa ella armokenne?
 Sinno pärrast nuttesfagi
 Mään ma agga surma kuio
 Orro sees, ja oia kaldas.
 Kus nüüd on so kaunid filmad,
 Illusad kui taewa tähhed?
 Kus naad on nüüd paistamas?
 Kus so illus lillisu ²⁾ on,
 Kus ta nüüd on laulemais?
 Puhhu tassa tulekenne,
 Temma kulda juuste läbbi;
 Kanna minno leinalaulo,
 Ohkudes ta mele wasto.
 Venna, lenna päsokenne

Temma ella palle ette,
 Ütle talle minno kurbdust. —
 Weel siin bitswad minno aedas,
 Temma waewa lillikesfjed;
 Weel ma kulen laulewada
 Temma paolinnokesta;
 Weel ma wallan filmastagi
 Weinofaste temma pärrast! —
 Tulle jälle minno jure! —
 Küil ma annaks suud so sule
 Annaks kät so käele,
 Kui sa minno ellakenne
 Ollesfid mo süllesfagi.
 Koidopiir, o kule minno,
 Kule minno leinoheäle;
 Sia to mo illusada,
 Illusada ellakesta; —
 Ikka ollen armastamas
 Omma ainsat armokesta!

Alo laulud lähenevad sisult anakreontilisele, elunaudingut ülistavale luulele, mida viljeldi 18. sajandil saksa kirjanduses. Kuigi Kr. J. Peterson põlgas maisi lõbusid, on ta siiski eestis-

1) egga = ehk; 2) lillisu = lillesuu.

tanud mõned kreeka luuletaja Anakreoni luuletised, nagu „Ma pean jooma“ ja „Naised“.

Naesed.

Arjadel on sarmed
 Kabjad 'oostellagi,
 Jännefella jallad,
 Karrula on 'ambad,
 Liomas on kalla,
 Vendmas linnoftenne;
 Meestella on moistnõ.

Kus siis naesed jänud?
 Mis on naestel? — Illo,
 Moõga assemella,
 Da¹⁾ assemella.
 Naene, illus olles,
 Woitleb tulda ärra.

Peab tõsiselt kahtsema, et Anakreoni luuletõlked sattusid O. W. Masingi arvustava pilgu alla, mille tõttu Kr. J. Petersoni luuletoodang ei pääsenud kohe trükki ja pidi aastakümneid käsi-kirjas „hallitama“ Õpetatud Eesti Seltsi raamatukogus. Ometi tänapäeval on tema kirjanduslik pärandus kõikide kirjandusloolaste poolt täit tunnustust leidnud.

Kr. J. Petersoni on peetud esimeseks uue aja hääleks eesti kirjanduses.

Ülesanne 25. Mis on esitatud karjastelauludel ühist ja erinevat (värsimõõdus, keeles ja stiilis) rahvalauludega? Mil määral esinevad allite-ratsioon ja assonants neis lauludes? Tooge näiteid „Otu ja Pedu“ laulust kliimaksi kohta. Missugusena kirjeldab kirjanik loodust ja oma sõpra? Hinnake üldiselt Kr. J. Petersoni toodangut. — Õppida karjastelaul ja kliimaks.

2. Friedrich Robert Faehlmann (1798—1850).

Sündis Järvemaal Hao mõisas 20. dets. 1798. opmani pojana. Ta isa oli orjusest vaba, iseloomult heasüdamlik, rõõmsa-loomuline mõisavalitseja. Kahtlemata räägiti kodus eesti keelt, sest Faehlmann omandas lapsena emakeele. Seitsmeaastasena ta kaotas oma tiisikust põdeva ema. Tema võeti mõisaomaniku v. Paykulli perekonda, kus ta sai saksa kasvatus. Juba lapse-eas ilmnesid Faehlmanni arstlikud kalduvused ja huvi emakeelse rahvaluule vastu. Kiiresti möödusid ta esimesed eluaastad: suved keset kaunist Hao mõisa loodust, mängides ja marjul käies; talved mõisa peretoas, kuulates mõisamoonakailt ennemuistseid lugusid.

Algõpetuse saanud saksakeelses kodukoolis, õppis Faehlmann viis aastat Rakvere elementaar- ja kreiskoolis. Kooliõpilasena ta osutas erilist usinust ja arukust. Tal

¹⁾ Da = oda.

kujunes harjumuseks õppida keskööni, nii et ta tervise pärast oldi mures. Vabad hetked veetis kaasõpilastega linnamäel ja lossivaremil.

A. 1814 siirdus Faehlmann Tartu gümnaasiumi omi õpinguid jätkama. Kuna vanal dane isa ei suutnud küllaldaselt hoolitseda poja elatamise eest, muutus ta koolielu Tartus aineliselt raskeks. Tuba oli talvel sageli kütmata, toiduks ainult leib, siirup, heering ja vesi. Kuid õpihimuline, edasirühkiv noorur ületas kangelaslikult tulunduslikud raskused ja lõpetas 1817. a. gümnaasiumi.

Järgneva aasta alul astus Faehlmann Tartu ülikooli arstiteaduskonda „kindla tahtega siit ellu kaasa võtta tublid teadmised“. Ülalpidamise hankimiseks ta asus üliõpilasena kodukooliõpetaja kohale dr. Monkewitzi perekonda. Seal „ta tutvus oma tulevase abikaasaga (Henriette Reidemeistriga), samuti aga ka selle varakult tiisikusse surnud sõbrannaga, „kes oli ta silmade all õitsele puhkenud ja keda ta armastas oma noore südame täie tulega.“¹⁾ Paari aasta pärast lahkus Faehlmann dr. Monkewitzi majast, et pühenduda täiesti õpinguile. Peale arstiteaduslike ainete ta kuulas võrdlevat keeleteadust, kirjandusajalugu, esteetikat jm. Õpingute kõrval luges ilukirjandust, eriti Goethet ja Schillerit, et „värskendada oma väsinud vaimu vahetevahel kerge luulepala läbi“. Arstiteaduse alal ta töötas harukordse andumuse ja põhjalikkusega. Suvevaheagadel viibis Hao mõisas ja käis talutaredes rahvaluulet kogumas.

1824. a. hakkas Faehlmann Tartus praktiseerima vaestearstina, ehkki tal ülikooliõpingud olid veel lõpetamata. Vaatamata enese ainelisele kehvusele andis kõigile kaasa-tundja ja abivalmis Faehlmann vaesemaile alati maksuta arstiabi. Seepärast ei vabanenud ta ise kunagi tulunduslikest raskusist. Lõpetanud 1827. a. lõpul ülikooli, jätkas oma arstlikku tegevust

Friedrich Robert Faehlmann.

¹⁾ K. E. Söödi kirjutis „Eesti Kirjanduses“, 1929, lk. 243; vt. ka „Piibujutt“.

Tartus. Mõne aasta pärast oli Faehlmann otsitavamaid arste. Tööd oli tal arstina niivõrt palju, et ta vaid öötundidel võis anduda keeleteaduslikele ja rahvaluulelisile harrastusile. Aastal 1832 ta naitus apteekri tütre Henriette Reidemeistriga, keda talle oli soovitanud ta endine mõrsja omal surmavoodil.

Faehlmanni sõpradeks olid kirjanduslike huvidega ametikaaslased, nagu Kreutzwald, Schulz-Bertram jt. Ühes sõpradega ta kavatses eestisõbralisi haritlasi organiseerida, et kavakindlalt teostada eesti keele uurimist ja vanavara kogumist. Faehlmanni algatus leidis poolehoidu ja a. 1838 asutati Õpetatud Eesti Selts. Sellest ajast alates elustas Faehlmanni tegevus eesti keele ja rahvaluule alal. Ta pidas sageli seltsis ettekandeid, toimetas seltsi väljaandeid, õhutas kaaslasi (Kreutzwaldit) kirjanduslikule tegevusele ja asus kavatsetava kangelasloo *Kalevipoja* ainete kogumisele.

Tuleb imestada Faehlmanni suurt töövõimet tema viimseil eluaastail. Praktilise arstina päeval ja ka öösel tegev, loengud ülikoolis eesti keele ja arstiteaduse alal, seltsi juhtimine, „Kalevipoja“ koostamine jm. Laia tegevusvälja kõrval veel teravad tülid mõisnikkude ja kiriklastega vabameelsuse ja rahvusluse nimel. —

Ülekoormav töö mõjutas kurnavalt ta hädist tervist. Faehlmann suri a. 1850 ja maeti Tartu Jaani koguduse kalmistule.

Hinnates väsimatu töömehe Fr. R. Faehlmanni suuri teeneid arsti ja kirjanikuna ning keele- ja rahvaluuleuurijana, püstitas tänumeelne eesti seltskond ta kalmule hauamonumendi (1928) ja Tartu Toomimäele ausamba (1930).

Faehlmanni kirjanduslikust toodangust väärtuslikuma osa moodustavad: ood „Suur on, Jumal, su ramm“, dialoogiline luuletis „Piibujutt“, humoristlik rahvajutt „Kalendritegija kimbus“ ja muistend „Koit ja Hämarik“.

Vaimulik ood. Õpetatud Eesti Seltsi arhiivis on säilinud käsikirjas Faehlmanni vaimulik ood *Suur on, Jumal, so ram*, mis ilmus trükis ühes saksakeelse tõlkega alles peale Faehlmanni surma a. 1852. Vastavalt Petersoni oodidele on jälgitud selles oodis antiikset oodiluulet, nimelt Asklepiadese salmimõõtu. Faehlmann on osanud meisterlikult rakendada eesti keelt antiiksesse luulevormi.

Tema ood on kirjutatud sama kõrgelennulises stiilis nagu Petersoni oodidki. Selles ülistatakse Jumala vägevust, igatsetakse tagasi möödunud aegu ning mängupaiku ja trööstivas lootuses tervitatakse õnnistatud isamaad.

Suur on, Jummal, so ram¹⁾; surem so elde meel.

Pitse marrude irm karistab pattuseid,

Agga Jummal elduft

Ridab taewas ja mets ja nurm.

Rõem on põlganud mind. Üksi ma nuttafsin,

Kui ei mälletus wel, lotus ei tõstaks mind.

Taewas naeratab lotust

Agga mälletust mets ja nurm.

Terre mõnnigi paik, armas ja kallis mul,

Kus ma monnigi kord õnnega wiisfin,

Kulin õpiko laulo,

Kalla mängimist watafsin.

Tulle taggasi wel — taggasi tulle wel

Õnnis õnnelik aeg kõige so rõemoga —

Silma pilkude wasta

Ello aja ma annafsin.

Lotus, Jumala täht, sinna ja kutsud mind,

Ruhho mõnni jo läks rõemoga õifates:

„Terre! näen ma sind jälle,

Terre õnnistud iija=ma!“

Ülesanne 26. Iseloomustage Faehlmanni kooli- ning üliõpilasena ja arstina. Mis põhjustasid tema varast surma? Määrake vaimuliku oodi põhiidee. Missugused pöördõnalised metafoorid, sõnakordused ja tunde- rõhulised hüüdlauseid esinevad Faehlmanni oodis? Mis pooltest erineb Faehlmanni ood Kr. J. Petersoni omist?

Epigrammid ja Piibujutt. Tabavalt ja lühidalt on Faehlmann avaldanud mitmesuguseid mõtteteri ja tõdesid oma epigrammides, nagu: „Hea ja paha“, „Üks kui mõnigi teine“, „Kes on aus“, „Kerge ja raske“ jm. Need mõttesalmid on kirjutatud eeleegilise distihhoni värsimõõdus.

Näiteks epigramm „Kes on aus?“

Kes on auus?

Auus on se mees, kes õigust teeb ja Jummalat kardab

Olgo ta troni peal, olgo ta ilpude sees.

Enam väärrib tähelepanu Faehlmanni pikem luuletis *Piibo jut*, mis on samuti loodud distihhonis. „Piibujuttu“ nagu muidki Faehlmanni luuletisi on väärtuslikumaks peetud enam värsi- tehniliselt kui sisuliselt. Ometi omab see luuletis ka huvitavaid

¹⁾ ram = ramm, võim, jõud.

sisulisi väärtusi. Faehlmann kirgliku suitsetajana on osanud hästi kujutada ja edasi anda neid mõnusaid unistusi, mida tekitab truu seltsiline — piibuke. Ta pessimistlikud arutlused sõpruse ja õnne kaduvusest ning varakult surnud armsama kui „igavesti hea“ mälestamine tunduvad usutavaina ja läbituntuina. „Piibu-jutus“ on esimest korda kasustatud eesti uut kirjaviisi.

Piibo jut.

1846.

Ja an.

Tere mo wennike Mihkel! kuda so käbalad käiwad ¹⁾?
 Kas on rukis jo küps? Mis siis so naisoke teeb?
 Kas on ilm so meelest ²⁾? Etz ommiko tuul oleks parem?
 Marest kisub ta wet, ommitust kuiwa weel saaks.
 Aga wennike Mihkel, alati sa nosokest imed,
 Kõhtu ei täida suits, kufro ta tühendab kül.

Mihkel.

Ära sa wennike naera, lafe mo piiboke rahul!
 Kõigile oma au, piiboke! sinule ka.
 Kõik maa-ilm on mo ümber, kui mo piiboke aurab,
 Inimeste õn witrab ³⁾ ja mängib mo ees.
 Alasti näitab maa-ilma ilu piiboke mulle,
 Kutsub tagasi weel kadunud rõemu ja ead;
 Näitab lootust ka mulle tõusta kõrgele sinna —
 Sinna kus looja ees patune alastust saab.

Ja an.

Palju, wennike Mihkel, oled sa tootand ja pakund,
 Wastako piiboke nüüd mis sa mull' lubasid kõik.
 Mis siis inimeste õnnest piiboke ütleb?

Mihkel.

Ta on piibo suits. Nä' kui ta rõngasfe a'ab,
 Nüüd ta keerleb ja õitseb, lahkeb ja koguneb jälle —
 Aga natuke tuult — otjas on suits nii kui õn.

Ja an.

Mis sa mo wennike kül maa-ilma sõbradest mõtled?

Mihkel.

Mad on piibo suits. Kui on mo piiboke täis,
 Kül tast suits siis tõuseb ja keerleb ja mängib mo ümber;

¹⁾ käbalad käiwad = käsi käib; ²⁾ meelest = meelepärast; ³⁾ witrab = viirastub.

Kui on tubakal ots, otsas on sõbrad kui suits.
 Digete sõbrade kujo oled sa piiboke ise —
 Ditsego minul õn, kurvastus waewako mind,
 Ei must piiboke lahku, õnne ta õpetab lenda,
 Kurvastuses ta kinnitust annab ja nõu'.
 Mõnda mo tuwike oli, keda oitsin ja kaitsisin,
 Pääwal mo mõte ta, unes ta paistis mo ees.
 Põlwekene kül sul rõemu oli ja waewa,
 Leidnud olin ma kõik, aga mul pubus ka kõik.
 Otsisin tasakesti, peidetud põejaste warjus,
 Kus mo tuwike käis üksi ja mõtete sees
 Kuni mo nime ma kuulin ta lilled-uuledest kostma,
 Kõhe siis lendades langesin kaela ma tall' —
 Ja nüüd oli mo käes mis leidsin ja otsisin ammu,
 Villed õitjesid mul, taewas elasin nüüd.
 Kül on mõnigi talw jo puhunud üle ta aua,
 Jka mo tuwike weel armas ja kallis mul on.
 Jka mo süda weel naerab, kui tuletab piiboke meelde
 Mõnda kadunud ead — kadunud? igawad ¹⁾ ead!

Jaan.

Kuda so piiboke sulle näitab taewagi tõusta?
 Teine korda kül läks — seda mul tähenda weel.

Mihkel.

Juba piiboke kustub. Näe kus wiimine suits weel
 üle katukse seal tõusis ja kadudes läks.
 Kõrgele tõuseb ta sinna, kus sirawad tähtede astmed —
 Jumalaga! wii mõnele terwisid mult!
 Sinna ja ingele tõtab, peastetud ilma waewast,
 Et mo ihoke siin tuhka ja pormu kül jääb.

Jaan.

Selle riistapuu nõuan, ehk miüksin wiimise iwa;
 Andeks! piiboke, mis teadmata laitsin ma find.
 F.

Faehlmanni vähesed luuletooded on vormilt laitmatud ja sisult mõtteselged, eriti kunstiväärtuslik on ood „Suur on, Jumal, su ramm“. Nähtavasti omas Faehlmann head luuletamisannet.

Ülesanne 27. Määrake epigrammi ja „Piibujutu“ värsimõõt. Tutustage, kuidas Faehlmann on käsitlenud „Piibujutus“ inimesõnne, suhtumist sõpradesse ja oma armastust. Mis laadi luuletis on „Piibujutt“ sisult? Võrrelge „Piibujutu“ keelt vaimuliku oodi keelega. Arutlege üldiselt Faehlmanni luuletoodangut. Tutvuge epigrammi ja distihhoniiga.

¹⁾ igawad = igavest.

Humoristlikud jutud. Innustunud toleaegeist rahvavalgustamispuudeist kirjutas Faehlmann mõned eestikeelsed proosapalad, mis ilmusid maarahva kalendreis (1842—1850). Ta jutukestest on õpetlikku laadi *Tühhi jut, tühhi lorri* ja *Willets*, ning humoristlikud — *Kribus-Krabus* ja *Kalendriteggija kimbus*. Kunsti- ning algupärasemad on Faehlmanni naljasisulised jutud, eriti aga põnev jutustis —

Kalendriteggija kimbus.

1846.

Kui sa, armas luggeja, mind veel ei tunne — mino ammet om jo mittu aastat kalendrit tehha. On ka selle tö jures palju kõhendamist ja pea waewamist, enam kui sa mõised ja tead. Urwa kõik asjad kokku — et ku ei kummuli juhhu, egga pääw pahhempiddi wõi tähhed teisipiddi; et Janipäewal lund ei saa egga odre kolmekuninga päwa ümber ei külwata. Wata jo segi ea tük tööd. Agga se kõige kiuslikum assi on se kalendri teine jäggo, kus juttud ja õppetused sees on. Egga seal kriipsti luggejate melest ei olle — iggähhel oma laido-kius.

Jstuijin minewal teisipäwal tö kallal, et pea otsas auras — uks läks lahti ja wõeras mees astus tuppa, näust kaunis wiyhane, ja küffis, kas kalendriteggija koddu. Mina mehhe aput näggu kartsin, salgasin ennast ärra ja wastasin: nüüd kül koddu ei olle, agga kellu kolm pärrast löunat kül saaks koddu ollema. Mees küffis kas ehk kalendriteggijate tutaw ollen, ja mina ütlesin ja. Wõttis siis prassides ja ussutades nõnda rääkida: „Tarto linnaš teewad kalendri ja ennam Wirro keelt kui Wõrro keelt sees. Kas siis selget Wõrro keelt ei osta siise panna?“ ... mees ... lubbas kellu kolm taggasi tulla ja kalendriteggijale lõhna anda ...

Ei olnud palju aega rahho, juba jälle uks läks lahti, ja kaks meest korruga astusid siise. Effimene sillitas pead ja kõhhis kolm lorda, ja kummardas ja attas pikkaliste tõmbama: „Kalendri pärrast tullin mina sõnukest ütlemä. Jumala sõna kõigis paigus kallis — miks need ramato lehhed kalendris siis ilmliko lorriga täis tehakse — kas ei wõiks Jumala sõna igga lehhe peal olla? ...“ Sedda wisi ütles se effimene; agga mul wastamist tarwis ei olnud, sest teine kõhhe pani wasta: „Mis sa rägid? Mina tullin kalendrit laitma, et wägga palju Jumala sõna sees, ja wägga pissut õppetust. Kes kalendrist ussu kinnitust ehk inge parrandust otsib? Seda otfigem lauloramatušt ehk Biblist — olgo se kalendriramatokene se ainušt, kust teist asja õppime; on ka õppetus ja teine tarkus inimestele tarbeks ...“

Kell kolm tulid kõik nurisejad tagasi. Kalendriteggija pääses õnneks uksest välja. Riiakad arvustajad pidades üksteist

kalendritegijaks tõstsid tüli ja kisa. Lõpuks kihutas lombak vanamoor, kes ei leidnud kalendrist kupulaskmist, oma karguga kogu kalendrilaitjate koguduse laiali.

Esitatud pilkejutt on dramaatiliselt ja koondatult üles ehitatud, mis tekitab huvitavust ja põnevust. Jutu sõnastus on ilmekas ja huumorine.

Nii keeleliselt kui ka stiililiselt ulatuvad Faehlmanni üksikud eestikeelsed jutud eesti vanema proosatoodangu väärtuslikumate teoste hulka.

Faehlmann „Kalevipoja“ alustajana. Juba varakult tärkab Faehlmannil mõte korjata rahvasuust muistseid jutundeid Kalevipojast. Teatakse kõnelda, et üliõpilane Faehlmann ühes oma ülikoolisõpradega Kreutzwaldi ja Nocksiga on matkanud Tartust Rakvere lossivaremeile ja seal innustuses hiiudnud: „Mina tõotan üles kirjutada Kalevipoja loo“, kuna Kreutzwald lubanud koguda eesti muinasjutte. Kuid kahetsusega peab Faehlmann a. 1833 mainima: „Kalevipojast pole ma veel võinud midagi paberile panna.“

Esimesena nimetab Kalevipoega Hupel tähendusega „hiiglane“. Lähemalt kirjeldab teda rahvalaulude korjaja A. Knüpf fer, nimelt kui vägimeest, kes on muiste puuadruga maad kündnud ja naisi taga ajanud. Enam hakatakse huvituma Kalevipoja muistendeist, kui siia ulatuvad teated soome rahvalauliku Lönnroti uurimisretkedest ja *Vana Kalevala* ilmumisest a. 1835. Nii iseloomustab kirikuõpetaja Schüdlöffel Kalevipoega oma pikemas kirjutises (1836) võimsa eestlaste kangelasena, gigantilise kehaehitusega ja hiiglasuure jõuga. Ja kolme aasta pärast (1839. alul) tutvustab Faehlmann üksikasjaliselt Kalevipoja elulugu ja sangaritegusid rahvasuust kuulnud lugude ainetel oma saksakeelses referaadis *Kalevipoja kangelasteod ja seiklused*, millest allpool on esitatud tähtsamaid motiive.

Katkeid Faehlmanni Kalevipoja loost.

Kes oli siis Kalevipoeg? Tema oli, lühidalt öeldes, üks meie saast, wanade jumalate poost ja Wanaisa lemmiklaps. Ta tegi tööd ja kannatas ühes meiega ja meie eest . . .

Wana Kalew oli wägew walitseja üle maa ja mere olnud . . . Ta suri. Tema armas naine leinas teda nuttes, kaewas oma kätega haa, pani tema sinna ja kandis kiwe mälestuseks kalmule . . . Seal libises kivi panti maha; ta istus kivile ja walas suuri leinapisaraid. Pisarast tekkis Ülemiste järw Tallinna juures ja kivi wõite weel nüüd näha järwe kaldal . . .

Kolmas poeg sündis, kasvas üles ja sai mõimsaks meheks. Ta seisis kord oma mõlema vennaga Saadjärve ääres Tartu ligidal ja ütles nendele: „Heitkem liisku walitsuse pärast!“ . . . Kui nad teisele poole kaldale olid jõudnud, siis nad nägid, et tema kivi oli kõige kaugemal . . . Tema oli nüüd walitseja meie maal, ja ta mõttis kätte mööga ja abra. Abraga kündis ta terve maa üles . . .

Möörad ähwardasid maale tulla, seepärast ta otustas maad kindlustada ja kaitsta. Ta läts läbi Peipsi, et teiselt poolt kaldalt laudu ja palke tuua . . . Ta pani koorma maha ja haaras oma mööga, et kademat sortfi karistada, kes suured lained temale vastu oli puhunud; aga sellel olid wäledad jalad ja ta näitas oma taldu . . . Kui tema mõimsast norstkamisest hakkas maa wärisema, tuli sorts jälle finna ja haaras möögast kinni . . . Suure waewaga wedas ta selle ära, aga ühest ojakesest ülehüppamisel kukkus see tema käest.

Kui hoobid ikka sagedamaks läksid, siis haaras Kalewipoeg 12 tosinat laudu ja hakkas ennast kaitsema, Aga iga hoobiga ta purustas ühe laua . . . Seal kuulbus peenike hääl: „Serwi, serwi, Kalewipoeg!“ Kõhe täitis ta juhatust ja lõi wastased nii põhjalikult põgenema . . . Nüüd roomas siil wälja . . . Kui K. teda nagu kord ja kohus oli tananud, siis ta kiskus tüki oma kasuka küljest ja wiskas selle siilile . . .

Soome lahe randa olid waenlased maale tulnud, ja tema jõudis neile vastu oma sõjawäega Assamalla küla juures, Wäike Maarja ja Kikvere wahel. Kuidas ta neid siin taga ajas, ja kindlasti poleks üksti neist oma laewa enam näinud, kui talle mitte õnnetus poleks juhtunud . . . Pahaselt seisis kangelane oma truü hobuse laiba juures ja wandus selle koha ära, kus ta hukka sai. „Jää sooks kuni ilmaotsani ja ole ainult konnadele eluasemeks . . .“

Tema möök oli Peipsi ligidal ojakeses . . . Ta jalutas kord Peipsi ääres ja . . . tahtis ojakesest läbi minna . . . Mõlemad jalad lõikas möögatera temal ära . . . Seal lamas nüüd muidu nii tugew keha liikumata maas, armuheitmata surma poolt wangistatud. Tema kustunud film aga lõi särama Wanaisa elumajades „Silm tal säras selgeesti Taewataadi tareessa“. Waim, murepaelust pääsenud, lehwis üles õndsate jumalate elumajadesse . . . Temale anti siis ametiks pörgus korra järele waadata ja kuradit karistada, kui ta ei tahta Wanaisa sõna kuulda.

Kõik eespool-toodud lood, nagu: Kalevi surm, Kalevi naise hauawalmistamine, vendade kiviviskamine Saadjärvel, siili wahelooke, Assamalla lahing ja Kalewipoja surma stseen, on Faehlmann „rahwaluule alusel edasi jutustanud... ja hulga ehitusaineid Kalewipoja jaoks kokku kogunud.“¹⁾

¹⁾ M. J. Eiseni artikkel Fr. R. Faehlmanni albumis 1929, lk. 67.

Veel samal aastal, kui Faehlmann pidas oma kõne Õpetatud Eesti Seltsis, oli eestisõbraline haridusetegelane Schultz-Bertram käinud Helsingis ja toonud sealt kaasa esimese eksemplari „Kalevalat“ Tartusse. Saabunud kodumaale, pidas Schultz-Bertram innustava kõne, õhutades lisateateid koguma Kalevipojast ja rõhutades koostatava kangelasloo ajaloolist väärtust. „Mõtelge, millist ülendavat mõju avaldab rõhutatud rahvasse teadmine ta ajaloolisest olemasolust ja suurusest. Kas ei tundu see temale samuti, nagu kerjusele, kellele äkki öeldakse: „Sa oled kuninga-poeg“... Kui loovutame rahvale kangelasloo ja ajaloo, on kõik võidetud“. Siin algatati Kalevipoja muistendite liitmise mõte, milline töö usaldati Faehlmanni hoolde.

Faehlmann asus esialgu innuga saadud ülesande teostamisele. Ta pöördus rahvaluuleharrastajate haritlaste poole üleskutsega, et nad korjaksid ja saadaksid temale vastavaid rahvaluulelisi aineid. Ise ta kaalutles, kuidas liita rahvasuust kogutud materjali tervikuliseks kangelaslooks. Kuid peagi jäi laiaulatuslik algatus soiku, kuna ainete kogumine teostus visalt ja Faehlmann oli seotud muude tööaladega. Kord elu peaülesandena püstitatud rahvusliku eepose koostamine meelestus väsimatule töömehele hiljem vaid harukorral. Nii palub Faehlmann mõnes Kreutzwaldile läkitatud kirjas saata Kalevipoja lugusid. Mõnikord hellitab Faehlmann lootust täiesti loobuda arstlikust tegevusest ja pühenduda rahvaluulele. Veel surma eel ta peab kõne Kalevipoja eluloo peajontest ja surivoodil kõneleb vaimustusega eesti muistseist lugudest, kavatsedes matkata Kalevipoja sünnikohta ning korraldada pikemaid uurimisretki läbi Liivi- ja Eestimaa. Kuid varajane surm katkestas kõik kavatsused. Paljud ülestähendamata jäänud väärtuslikud teated Kalevipojast häabusid tema surmaga. — Kuigi Faehlmann ei suutnud koostada „Kalevipoega“, siiski ta algatas kangelasloo mõtte ja rajas üldiselt selle põhisündmustiku.

Faehlmanni müüdid. Peale Kalevipoja lugude kirjutas Faehlmann saksa keeles 8 rahvaluulelist laadi muistendit: *Koit ja Hämarik, Loomine, Emajõe sünd, Vanemuise laul, Vanemuise kosjakäik, Keelte keetmine, Endla järv ja Juta, Vanemuise lahkumine*, mis ilmusid trükkis 1840—1852. Faehlmann esitas nimetatud müüdid puht-rahvaluuleliste toodetena, väites, et ta on täpsalt tõlkinud saksa keelde rahvasuust kuulud emakeelsed ülestähendised. Esialgu ka hinnati neid kui väärtuslikemaid rahvaluuletooteid ja ei jõutud imestada, kuidas eesti rahvas omab nii kunstilist luulevara. Aga varsti kuuldus kahtlusi nende müütide rahvapärasuse üle. Nüüdisajal ollakse veendunud, et enamik Faehlmanni müütilistest muistendeist on loodud võõrsilt, eriti soome muinasusust, laenatud aineil. Samuti on korduvalt tõen-

datud, et mitmed müütilised lood omavad rahvaluulele võõraid stiililisi võtteid.

Koit ja Hämarik, Faehlmanni kauneim muistend, põhineb rahvasuust kuuldu lühikesel teatel, et koit ja eha jaani-päeva aegu hetkeks kohtavad ja teineteisele kätt annavad. See väike sõnum inspireeris niivõrt Faehlmanni, et ta lõi väärtusliku romantilise kunstitoote. — Ta alustab muistendi huviäratavate tunderõhuliste küsilausestega ja rajab neile kogu müüdi ülesehituse. Kuna säärast kunstikavatsuslikku võtet ei tunne rahvaluule, pole mingit kahtlust, et kõrgelennulises stiilis kirjutatud muistend „Koit ja Hämarik“ on Faehlmanni individuaalne loometöö. Seda väidet kinnitab omakorda isikustatud Koidu ja Hämariku harukordne südamesoov: jääda igavesti peiuks ja mõrsjaks, milline suursugune mõte on vaevalt pärit rahvasuust. ¹⁾

Koit ja Hämarik.

Kas tunned lampi Wanataadi eškojas? Praegu on ta looja läinud, ja seal, kus ta looja läinud, läigivad jooned taewas, ja juba tungib walgustuma idasse, kus ta sedamaid täie iluga terwet loodust peab terwitama. Kas tunned kätt, mis päikese vastu wõtab ja puhkama saadab, kui ta oma teekäigu on lõpetanud? Kas tunned kätt, mis kustunud päikese jälle süütab ja paneb ta uut teed taewatelgil käima?

Wanataadil oli kaks ustawat teenrit sest soost, kellele igawene noorus oli kingitud, ja kui lamp ešimesel õhtul oma teekäigu oli lõpetanud, ütles Wanataat Hämarikule: „Sinu hooleks, tütreke, annan loojunud päikese. Kustuta ta ära ja hoiä teda hoolega, et ta kahju ei teeks.“ Ja kui teisel hommikul päike jälle oma uut teekäiku pidi algama, ütles Wanataat Koidule: „Sinu amet, pojuke, olgu lampi põlema süüdata ja uue teekäigu vastu valmistada.“ Ustawalt täitsid mõlemad oma kohust, ja ühelgi päewal ei puudunud lamp taewawõlwil; ja kui ta talwel taewa jermal käib, kustub ta õhtu warem ja algab hommiku hiljem oma teekäiku; ja kui ta kewadel lilli ja laulu äratab ja suwel wilja oma palawate kiirtega valmistab, on talle üksnes lühike rahuaeg antud, ja Hämarik annab kustuja otsekohe Koidu kätte, kes ta sedamaid jälle uuele elule süütab.

Ilus aeg oli kätte jõudnud, mil lilled õitsewad ja lõhnawad; linnud ja inimesed täitsid wälja Ilmarise telgi all lauludega. Mõlemad waatasid teineteisele liiga sügawale sõstratarwa filmadesse, ja kui kustuw päike Hämariku käest Koidu kätte läks, pigistati ka wastastikku kätt ja mõlemate huuled puutusid kokku.

¹⁾ Vt. D. Palgi kirjutis „Eesti Kirjanduses“, 1928, lk. 580—583.

Uga film, mis ialgi ei uinu, oli tähele pannud, mis waiksel südaööl salaja sündis. Teisel päewal kutsus wanamees mõlemad enese ette ja ütles: „Ma olen teie tööga rahul ja soowin, et te täiesti õnnelikuks saaksite. Wõtke siis teineteist ja pidage oma ametit edaspidi mehe ja naisena!“

Kuid mõlemad wastasid nagu ühest suust: „Wanataat, ära riku meie rõõmu! Basse meid igawesti peiuks ja mõrskjaks jääda, sest peiu- ja mõrskjapõlwes oleme oma õnne leidnud, kus armastus ikka noor ja uus on.“

Ja Wanataat täitis nende palwe ja õnnistas nende ettewõtmiist. Üksnes kord aastas, nelja nädala wältusel saawad mõlemad südaööl koku, ja kui Hämarik kustawa päikese armukese kätte paneb, pigistawad mõlemad seepeale kätt ja annawad suud, ja Hämariku palged punetawad ja kumawad roosipunaselt taewast wastu, kuna Koit walgustaja jälle põlema süütab ja kollane paiste taewasjermal uuesti tõuswat päikest kuulutab. Wanataat ehib ikka weel kohtamispeoks wäljad kauneimate lilledega, ja õbbitud hüüawad Koidu rinnal liiga kaua wiibiwale Hämarikule naljatades: „Saif tüdruk! Saif tüdruk! Dö pikk!“

Järgnevais muistendeis — *Loomine, Vanemuise laul, kosjakäik ja lahkumine* — jutustatakse: *V a n e m u i s e s t*, kes ilustas maailma, nii imeilusasti mängis ja laulis, et kogu loodus ta mängu ning laulu kuulas, vanakesena kosjas käis ja lõpuks pettunult lahkus; edasi targast meistrist *I l m a r i s e s t*, kes taewatelgi oma sepipajas valmistas; siis lõbusatujulisest pillerkaaritajast *L ä m m e k ü s e s t* ja osavast kütist *V i b u a s e s t*. Need muistenditegelased tuletavad meile elavalt meelde peakangelasi soome eeposest *Kalevala*. Seepärast on ilmne, et Faehlmann mainitud muistendite loomisel on kasustanud soome mütoloogilisi aineid, mis olid tol ajal siinseile haritlasile üldtuntud Kr. J. Petersoni tõlgitud ülevaate kaudu *soome mütoloogiast*.

Faehlmanni enda loodud on ka muistend *Endla järv ja Juta*, mille tegevustik areneb *L a i u s e* kihelkonnas asetseva Endla järve ääres. Müüt algab muistendiliselt ilusa tegevuspaiga kirjeldamisega ja siis siirdutakse jutustama alljärgnevat muistet lugu.

Endla järv ja Juta.

(Katte.)

... Selle järwe ääres elas Wanemuise nāgus tütar Juta kuldsete lähharjuuste ja imewäelise linikuga. Järv oli tema päralt, ja tema kaitse all seisid oru ja järwe hingelised, loomad ja kalad. Mäe otsas kuulasid inimesed imelikku häält orust: Juta laulu ja tema armastuse kurtmisi. Ta oli laulumanakese tütar, ta oli inimeseks saanud luule. Tema peig, Ilmarise poeg Endel, oli surnud —

surelikud olid kõik kangelased ehk olemused jumala ja inimeste vahel, fiiski oli nende elul rajatud iga, mille üksnes Wanaija määras. Ta nuttis libedaid pisaraid oma armsama päraft, kuni Ilmarine talle kuldse liniku valmistas. Kui ta liniku filma ette pani, siis maatas ta õnneliku minewikku, ja see tuli talle nõnda meelde, nagu elaks ta seda uuesti. Mõnikord laenab ta surelikele inimestelegi oma liniku, ja sellest tuleb, et neile laulus ja jutus minewik uuesti hingefilmade ette astub.

Seda ainet on kasustanud Fr. Kuhlbars oma ballaadis ja A. Jürgenstein *Juta*-nimelises näidendis.

Rahvasuust kuulnud ainetel põhinevad ainult 2 muistendit *Keelte keetmine* ja *Emajõe sünd*. Esimeses muinasloos jutustatakse, kuidas eestlased esimestena omandavad Vanaisa enda keele, kuna teises müüdis kirjeldatakse Emajõe saamislugu.

Nii leidub tõelisi rahvaluuleriismeid Faehlmanni muistendide võrdlemisi vähe. Ent seda suurem on nende kunstiline väärtus. Nad on esimesi ehtsaid romantilisi kunstitooteid eesti kirjanduses.

Oma kauniste saksakeelsete müütidega tutvustas Faehlmann eesti luule ilu saksa õpetlastele ja kirjanduseharrastajaile, tekitades neis suurt huvi meie rahvaluule vastu. Eesti luulevara hinnati seetõttu niivõrt, et teda kõrvutati teiste kultuurrahvaste kirjandusega.

Kokkuvõttes ei saa tähistamata jätta, et Faehlmanni luule ja jututoodang moodustab kunstiväärtuslikuma osa meie vanemas kirjanduses. Nii kindlakujulise värsimõõduga ja hea stiiliga luuletisi nagu Faehlmann kirjutas pole enne teda ükski eesti kirjanik loonud. Samuti tuleb Faehlmanni kõrgesti hinnata „Kalevipoja“ algatajana ja müütide loojana.

Ülesanne 28. Millest oli tingitud kalendritegija traagika? Kirjutage Faehlmanni Kalevipoja loos esinevad motiivid kirjandusloo vihku. Misesugune idee tiivustas Faehlmanni ja tema kaaslast „Kalevipoega“ koostama? Kuidas Faehlmann suhtus kangelasloo koostamisse? Hinnake Faehlmanni müüte rahva- ja kunstluule seisukohalt.

Üldvaade omapärase kirjanduse algusest.

Vaadeldud kirjandusliku ajastuga algab eesti omapärane kirjandus. Kirjandustooted ei vabane küll välismõjudest, kuid nad muutuvad algupärasemaks. Seda võib eeskätt mainida luuletoodangu kohta.

Nagu teame, on Petersoni ja Faehlmanni luuletised loodud kreeka ja saksa luule mõjustusel. Ometi on võõrsilt laenatud ainult üldstiil (näit. paatoslik väljendusviis oodides) ja väline vorm (näit. värsimõõt ja salmiehitus), kuna sisult ja sõnastuslaadilt on mõlema autori luuletised algupärased.

Omapäraseid jooni esineb ka jututoodangus, kuigi piiratud kujul. Nii kujutatakse proosapalades sündmusi ja tüüpe meie kodumaalt (Masingi „Sündinud asjust“ ja Faehlmanni „Kalendritegija kimbus“) ja kirjeldatakse tõetruult eestlaste elu-olu ning kombeid, näit. pulmakombeid Mannteuffeli teoses „Ajaviide peeru valgusel“. Sellega pääsevad meie jututoodangusse rahvapärased motiivid ja teoste tegelased muutuvad lugejaile usutavaiks ja mõistetavaiks.

Selle ajajärgu kirjanduslik looming ei arene pidevalt. Ajastu alul, Peterson-Masingi päevil esineb märgatav tõus. Raamatuid ilmub rohkesti ja nad levivad kiiresti. Saksa haritlaskond võtab agarasti osa Rosenplänteri algatatud vanavara uurimistöist. Kuid peale Masingi surma tekib kirjanduslikus ja rahvaluulelises liikumises seisak. Alles neljakümnendate aastate alul, kui ilmuvad Suve Jaani ja Faehlmanni teosed, võib tähele panna kirjanduses uut tõusu.

Käsiteldud kolme aastakümneni kirjanduslik toodang, mis kaugelt ületab kogu varasema kolme sajandi jooksul ilmunud kirjavara, moodustab eelastme eesti ärkamisaegsele romantilisele kirjandusele.

Rahvaluule ja keel. 19. sajandi neljakümnendail aastail teeb suuri edusamme folkloristlik liikumine. Soomest saadud äratuste tõttu asutatakse Õpetatud Eesti Selts 1838. a., et kavalikindlalt korraldada vanavara uurimist. Seltsi korraldusel kogutakse rahvalaule, tehakse eeltöid „Kalevipoja“ koostamiseks ja uuritakse eesti keelt ning kirjandust.

Tähtsamaks rahvaluuleuurijaks nn. eestisõbraliste ajastul on saksa soost koolitegelane Aleksander Neus. Ta kogub eesti suulist vanavara, avaldab ülevaateid meie rahvaluule kohta ajakirjades ja lõpuks annab välja oma kuulsa rahvalaulude-kogu *Ehstnische Volkslieder* (1850—1852) kolmes andes. Selles teoses selgitab Neus lähemalt eesti rahvalaulude keelt ning värsiehitust ja esitab 119 rahvalaulu, mis annavad kaunis kujuka üldpildi meie

rahvaluulest. Neus algatab oma rahvalaulude-koguga eesti rahvalaulude teadusliku uurimise.

Pärast O. W. Masingi surma jätkas eesti kirjakeele uuendamist Kuusalu kirikuõpetaja Eduard Ahrens. Ta koostas eesti keele grammatika (I trükk ilmus 1843, II tr. — 1853), mis rajas eesti uue kirjaviisi ja millele tuginevad kõik nüüdisaegsed keeleõpetused. Ahrensi põhilisemaid uuendusi eesti õigekirjutuse alal olid esitised: 1) kirjutada lühikesi täis- ja kaashäälikuid järjekindlasti ühekorde tähega (näit.: ase, jagu, hani; mitte: jaggo, asse, hanni); 2) kirjutada pikki täis- ja kaashäälikuid kahekordekselt (näit.: küünal, hooletu, vaagen; mitte: künal, holeto, wagen). Esiti võitlesid paljud kirjamehed ja teadlased Ahrensi uuenduste vastu, nii et uus kirjaviis võidule pääses alles 19. sajandi kolmandal veerandil. Ahrensi uut kirjaviisi kasustas Faehlmann ainult ühes teoses, nimelt „Piibujutus“.

16-1813 1856

B. Ärkamisaegne kirjandus.

Möödunud sajandi keskpaigu lähenes meie rahvas tulunduslikule ja kultuurilisele tõusuajale. Riigivalitsuse poolt ilmusid talurahva-seadused (1849, 1856), mis silmanähtavalt kergendasid talupoegade ainelist olukorda. Nende seaduste alusel omandas eesti talupoeg õiguse hakata rendiperemeheks ja osta talumaid päriks. Hiljemini vabanes talurahvas täielikult teoorjusest ja ta võis vabalt oma asukohta vahetada.

Seaduslikult omandatud õigusi püüdsid eesti talupojad teostada peamiselt 70-ndail aastail ja 80-ndate aastate alguses. Aagamad taluperemehed ostsid talukohad endile päriks. Nende jõukus tõusis märgatavalt, kuna põllusaaduste hinnad olid sel ajal ilmaturul kõrged. Lühikese aja kestel tasusid talupojad ostukohtade võlad ja edasipüüdlikumad nende hulgast saatsid oma lapsed linna kesk- ja ülikooli. Sellega muutus talurahvas jõukamaks ja iseteadlikumaks.

Lahedamad tulunduslikud olud soodustasid ka kirjanduslikku edu. Lääne-Euroopas tärganud rahvusliku liikumise mõjustusel jätkati „Kalevipoja“ koostamist, et äratada eestlaste rahvuslikku iseteadvust. Peale kangelasloo ilmumist õhutati rahvast lüürika kaudu, idealiseerides minevikku ja kujutades kaunina tulevikuunistusi, asutati seltse ning laulukoore ja anti välja ajalehte.

See hoogus kirjandus- ja haridustegevus leidis vastukõla maarahva hulgas, kelle elutingimused sel ajal kord-korralt avarusid. Rahvas innustus rahvusaatest ja tundis end ühise rahvusliku perena.

Eesti ärkamisaegse kirjanduse silmapaistvamaid esindajaid olid: lauluisa Kreutzwald, rahvamees Jannsen, isamaalüürik Koidula, laulikud Kuhlbars ja Veske, jutukirjanik

Pärn ja rahvaluuleuurija Hurt. Need kirjanikud ja uurijad kui ärkamisaja ideede kandjad täitsid oma rahvusliku kutsumuse säärase andumusega, et võis tekkida eesti rahvuslik kirjandus ja teadus.

1. Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803—1882).

A. Kreutzwald isikuna ja arstina.

Lapsepõlv. Friedrich Reinhold Kreutzwald sündis 14. detsembril 1803. a. Rakvere lähedal Jõepera mõisas kingsepa pojana, nagu osutab Kadrina kirikuraamat: „1803. den 14. Dezember wurde im Jömper-Hof geboren und den 22. Dezember 1803. getauft: *Friedrich Reinhold*. Vater: *Kingsep Juhhan, M. Ann*“. Kreutzwaldi isa kui pärisori võis pojale anda ristimisel ainult eesnimed. Perekonnanime omandas Kreutzwald hiljem. Sünnipaigas polnud kulunud Kreutzwaldil aastatki, kui ta vanemad siirdusid Kaarli mõisa, kus isa sai aidamehe ja ema pere- emanda koha. Siin keset kaunist loodust veetis väike Aida-Vidri (nõnda nimetas teda mõisarahvas) oma muretud lapsepõlveaastad. Suved möödusid Aida-Vidril moonakate laste seas päikesepaistelisel mängumurul. Pikil talveõhtuil ta kuulas teritatud kõrvu ketrajate jutustisi ja rahvalaule. Erilise tähelepanuga jälgis teadmishuviline aidamehe poeg vana mõisateenri Kotlepi jutustatud haaravaid lugusid nõidadest, kangelastest jm. Kord viis Kotlep Aida-Vidri Päide tee äärde ja näitas talle Kalevi- poja kurnipakku. Kümneaastasena vaatles terane poiss imestunult Kalevi poja hobuse jalajälgi Kadrina ja Aruküla vahel. Nii algasid õige varakult Kreutzwaldi rahvaluulelised tähelepanekud, mille kohta ta ise hiljem mainis: „Juba lapsepõlves oli mul rõõm vanaaegseid lugusid laulu- ja jutuvormis tundma õppida, ehk ma küll sel ajal veel seda ei osanud ära tunda, mis jutuvarre otsas kaun, ehk mis kui iva kasvas. Niisugune vahetegemine ilmus vast mõni hea aasta hiljemini, ja seal pidin sagedasti kahetsema, et mõnda järsku polnud paremini tähele pannud“¹⁾.

Kooliaastad. Kreutzwald asus oma katkendlikule kooliteele emalt omandatud eesti keele lugemisoskusega 1815. a. sügisel, astudes köster Gööri elementaarkooli Rakverre. Juba järgneva aasta sügisseimestril ta lõpetas elementaarkooli heade algteadmistega. Köster Gök saatis oma andeka õpilase 1817. a. jaanuaris Rakvere kolmeklassilise kreiskooli²⁾

¹⁾ „Maa-rahva kasuline kalender“, 1859.

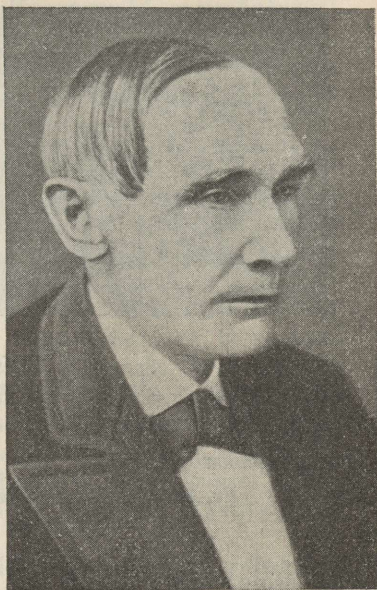
²⁾ Tolleaegne kreiskool teotse nüüdse Rakvere III Algkooli majas (Pikal tänaval) alumisel korral.

õpinguid jätkama, temale sõbralikult sõnades: „Friedrich! See on nüüd teine trepiaste. Tõuse kuni kõrgema astmeni!“¹⁾ Sama kreiskooli oli neli aastat varem lõpetanud ta pärastine sõber Fr. R. Faehlmann.

Õpihimuline Kreutzwald töötas kreiskooliõpilasena hoolasti ning korralikult, nagu seda tõendavad ta koolitunnistused. Tema ülespidamine on läbi aasta esimeses klassis väga hea; tähelepanemise hinnetena esinevad: väga osavõtlik; laitmatu; hästi tähelepanelik jm.; kodune usinus — rahuldav; täppis ja hoolikas; osutab alati head tahet jt.; edasijõudmine — väga tähelepanev; edeneb („nehmen zu“); silmanähtav jms.²⁾ Vaatamata oma harukordsele püüdlikkusele pidi Kreutzwald vanemate vaesuse tõttu 1818. a. kevadel õpingud pooleli jätma ja lahkuma kreiskoolist. Maha jäid ta koolisõbrad ja Rakvere vallimägi, kus ta oli sageli käinud mõtisklemas oma tuleviku-kavatsustest.

Vanemad soovides, et poeg omandaks kaupmehe-ameti, saatsid ta Tallinna Karu kontoris se õpipoisiks. Kuna Kreutzwald ei omanud ärilisi kalduvusi, oli ta peagi sunnitud tagasi tulema vanemate juurde, kes olid vahepeal asunud elama Harjumaale Ohulepa mõisa.

Järgneval aastal avanesid talle uued võimalused õpingute täiendamiseks. Kreutzwald kui tubli, andekas noormees võeti Tallinna ühe koolijuhataja perekonda, et ta valmistuks seminari õpetaja kutsele. Seal tutvustati teda kuulsa kasvatusteadlase ja vaeslaste hooldaja Heinrich Pestalozzi pedagoogiliste püüete ja ideedega. Kirjandust ja eesti kirjakeelt õpetas talle kirjamees Holtz, kes laskis saksakeelseid klassilisi kirjandustooteid tõlkida eesti keelde. Holtzi õhutusel elustusid Kreutzwaldi kirjanuslikud kalduvused ning juba 1820. a. valmis käsikirjas tema

Fr. R. Kreutzwald.

¹⁾ A. Riikmannilt saadud teade.

²⁾ Rakvere kreiskooli „Zensur-Buch der Schüler der III-ten Klasse“ 1812—1817, Rügi Keskarhiivis.

<i>Friedrich Kreuzwald</i>			
<i>Aufführung</i>	<i>Aufmerksamkeit</i>	<i>Häusl. Fleiss</i>	<i>Fortschritte</i>
<i>b. b. Sehr gut</i>	<i>b. ohne Tadel</i>	<i>b. sehr sorgfältig</i>	<i>b. unverkennbar</i>
<i>b. b. sehr gut</i>	<i>b. fehlt nie</i>	<i>b. pünktlich</i>	<i>b. nehmen zu</i>
<i>b. b. Wohlw. sehr gut</i>	<i>b. тожъ 'sama'</i>	<i>b. тожъ</i>	<i>b. тожъ</i>

„Friedrich Kreuzwald.

<i>Aufführung.</i>	<i>Aufmerksamkeit.</i>	<i>Häusl. Fleiss.</i>	<i>Fortschritte.</i>
Sehr gut	Ohne Tadel	Sehr sorgfältig	Unverkennbar
Sehr gut	fehlt nie	Pünktlich	Nehmen zu
Очень хорошаго	тожъ 'sama'	тожъ	тожъ."

Fr. R. Kreuzwaldi veerandaastane koolitunnistus.

(1. aprillist — 1. juulini 1817.)

„sule sünnituse esimene laps“¹⁾ *Wagga Jenowewa ajalik elloæg*, mis alles 22 aastat hiljem ilmus trükituna.

Kolme aasta pärast ta õiendas algkooliõpetaja kutseeksami. Kuna varem kavatsusel olnud seminar jäi asutamata, hakkas Kreuzwald kodukooliõpetajaks. Esialgult ta töötas Tallinnas, hiljem Peterburis. Kreuzwald ei loobunud kodukooliõpetajana omist õpinguist, vaid jätkas neid erilise hoolsusega, nii et ta 1825. a. omandas eksternina keskkooli lõputunnistuse.

Teostamatuks jäänud kavatsusega — astuda Peterburi sõjaväe arstiteaduse akadeemiasse — lõppesid Kreuzwaldi muutlikud ja vaheldusrikkad kooliaastad 1825. a. lõpul.

Mõjustisi Toa-Jaagupilt. Kooliaastail suurenes Kreuzwaldi huvi rahvaluuleliste ainete vastu. Tiivustatud rahvaluuleharrastajate „rahvaste ülesleidmise“ aateist, asus Kreuzwald 1818. a. alates üles kirjutama eesti rahvalaule, et nende kaudu avastada eestlaste muistset minevikku. Tema le jutuvestjaks oli *O h u l e p a* mõisa romantiliste kalduvustega, luuleandeline teenija Jaagup, keda mõisarahvas nimetas Toapapaks.

„Tema oli nooremal päivil mitmes teenistuses, keige kauemini toapoi si ametis olnud ja sõi. nüüd juba tiik aega mõislas armuleiba... Juhtund wanake kõrra top si wiina ehk natuke rohkem õllemärga wõtma, siis liikus keel suus kui leigatud laulu räästa poeal“²⁾.

1) „Waga Jeenowewa ajaliku eluaja“ (IV trükk, 1878. a.) eessõna.

2) „Maa-rahva“ kasuline kalender“, 1859.

Mainitud rahvalaulikult kuulis Kreutzwald enne jõulustel hämarail talveõhtuil nii õudseid kui ka naljakaid muinaslugusid. Eriti ta oli haaratud Toa-Jaagupi kaunist viulimängust, mis teda niivõrt vaimustas, et ta sellest lüürilisest viulidajast kirjutas saksakeelse romantilise proosakatsese.

Üliõpilasena. 1826. a. alul astus Kreutzwald Tartu ülikooli arstiteaduskonda, kus ta tutvus Faehlmanniga. Ühiste huvide ja püüete tõttu tekkis mõlemate eesti arstiteaduse üliõpilaste vahel südamlük sõprus, mis kestis Faehlmanni surmani. Ülikoolilinnas ei unustanud Kreutzwald nagu Faehlmanni oma lemmikala — kirjandust. Ta käis järjekindlasti kirjandusloolistel loenguil ja luges kodus innukalt klassitsistlikke ja romantilisi kirjandusostoteid. Jälgides lähemalt Kreutzwaldi lektüüri, selgub, et ta on üliõpilaspõlves lugenud paljusid kirjanikke, nagu: Jean Paul Richterit, Goethe't, Schillerit, Herderit, Kotzebue'd, W. Scotti jt. 1) Loetud teoseist kirjutas Kreutzwald väljavõtteid ja märkmeid oma kirjanduslikku päevikusse. Säärane hoolikas kirjanduselugemine mõjus harivalt Kreutzwaldi kirjanikuande väljakujunemisse.

Oma viimaseil üliõpilasaastail võitles Kreutzwald vabatahtlikult Tartus, Vastseliinas ja Riias koolerataudi vastu. Ta lõpetas a. 1832 ülikooli arstidiplomiga ja asus 1833. a. märtsis Võrru linnaarsti kohale.

Perekondlik elu. Siirdunud vaiksesse Võru linna, naitus Kreutzwald sama aasta sügisel tinavalaja-meistri tütre, sakslase Marie Elisabeth Saedleriga Tartust. Välimuselt ja hingeaadilt erines abikaasa tunduvalt Kreutzwaldist. Ta oli tüse, ühikese kasvuga, osav perenaine, kel vaimsed huvid puudusid. Kreutzwald selle vastu oli pikakasvuline, kuivetu, andekas ja iseloomult juurdlev. Seepärast nad jäid teineteisele siseilmalt võõraiks.

Kreutzwaldil oli kaks tütart ja poeg. Isaliku helluse ja õrnusega kohtles Kreutzwald oma nooremat tütart Marie Ottilie't. „Hilisel sügisel, lõikusrikkal, tervitas sind päeva valgus! Olgu heategu kord sinu kohus, siis saad sa ustavalt sügise sarnaseks“ 2) — nii luuletas õnnelik isa oma tütrekese sünni puhul. Oma lapseliku õnatundelisuse ning südamlikkusega valmistas Marie Ottilie alatisest tööst tüdinud isale põhjatut rõõmu ja head meelt. Aga kahjuks kaotas Kreutzwald varakult oma noorema tütre, selle olles alles viieteistkümneaastane. Kadunud unustamatu tütre mälestisele pühendas Kreutzwald jutustise „Paar sammukest rändamisteed“.

1) G. Suitsu artikkel „Postimehes“ 1930, juulis.

2) Prof. G. Suitsu tõlge „Postimehes“, 1930.

Arstina Võrus. Väike, looduslikult kaunis ümbruses asetsev provintsilinn Võru kujunes Kreutzwaldile peagi mugavaks ja koduseks tegevuspaigaks. Ehkki tal tuli esimesil aastail seal võidelda aineliste raskustega, ta ei läinud mujale, vaid töötas Võrus vahetpidamata 44 aastat (1833—1877). Üksildane, vaikne Võru tundus talle sobiva kodulinnana. „Elamine suures linnas, kus igalt poolt kivimüürid mind kitsendaksid, oleks mulle kõige raskemaks nuhtluseks. Võru linnake on otsekui minu tarvis ehitatud, sest et siin vesi, puud ja puhas tuuleõhk iial ei puudu“ — nii ta lausub ühes kirjas Koidulale ¹⁾.

Kreutzwald oli suur loodusesõber ja lindude armastaja. Ta ehtis oma maja ja aia rikkalikult lillede ja puudega, luues endale meelepärase kodu. Ta saal olnud nagu lehtla täis lilli ja kauneid roose. Aed aga kujutanud imeilusat parki pik-kade ristlevate tamme- ning vahtrapuiesteedega ja kunstimaitseliste lillepeenardega. Kreutzwald jälginud rõõmuga enda istutatud puude sirgumist ja oleks meeleldi veetnud hiljem kogu päeva varjukate puude all. Jalutuskaslaseks olnud tal vanaduspäevil sageli kodukasvatatud toonekurg ²⁾.

Tihti kogunesid tema juurde seltskondlikule olengule saksa haritlased. Siinkohal ei saa märkimata jätta, et tol ajal kõikjal juurdunud saksa vaim valitses ka meie tähtsama rahvusliku ärkamisaegse kirjaniku perekonnas, kus koduseks keeleks oli saksa keel. — Eestlased käisid Kreutzwaldi majas peamiselt arstiabi otsimas. Ta ei keeldunud kellelegi andmast sõbralikku nõuannet ja aitavat kätt. Vaeseid ta arstis maksuta ja andis neile rohudki kaasa oma koduapteegist. Lohutavalt sõnanud Kreutzwald kehvadele arstiabi-otsijaile: „Kõigil on tohter, nii vaeseil kui ka rikkail“ ³⁾. — Hea, tark ja osav arst Kreutzwald elab tänapäevalgi veel Võru vanemate elanikkude mälestusis. Aukartuses ja tänupisarais tuletavad hallpäised vanakesed meelde oma kadunud kallist arsti mainides: „Kreutzwald oli väga hea tohter. Kas oli öösel või päeval, alati ta tuli haiget vaatama. Ta aitas kõiki, vaestelt ei võtnud raha. Oli väga kallismees, kõik armastasid teda“ ⁴⁾.

Võrus jätkusid Kreutzwaldi kirjanduslikud harrastused tõusvas suunas. Vabanenud õhtuti väsitavast arstiametist, ta siirdus oma vaiksesse madalasse töötuppa, mis asus teisel korral. Seal ta võis segamatult anduda luule lugemisele, teoste tõlkimisele ja uute toodete loomisele. Kreutzwald töötas oma ärklitoas harukordse innu ja usinusega — ta sepiitses värssse, koostas kan-

1) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus, I, lk. 242.

2) M. Michelsonilt saadud teade.

3) Wilhelmine Stammilt saadud teade.

4) Marie Lambertilt ja Marie Michelsonilt saadud teated.

gelasiugu ja kirjutas õpetlikke jutte. See töö oli talle arstiametis suureks vahelduseks. Eluraskustes leidis tema süda kirjanduslikust tegevusest kosutust.

Kreutzwald omas suurt raamatukogu. Pea kõik väärtuslikumad kirjandustooted olid tal isiklikult olemas. Raamatuid oli niivõrt palju, et mitmete kohustistega koormatud Kreutzwaldile ei piisanud aega oma raamatukogu korraldamiseks ja raamatute tagasiasetamiseks endisele kohale. Ta ise juhib tähelepanu mainitud halvale harjumusele ühes kirjas: „Mu raamatud on kolmes eri toas, ja üht tarvitatud teost endisele kohale tagasi panna turgatub mulle harva pähe“¹⁾.

Kirjavahetusi. Üksildane Võru ei suutnud täit rahuldust pakkuda suurte vaimsete huvidega Kreutzwaldile. Et ennast hingeliselt rikastada, „Kalevipoja“ jaoks ainekku koguda ja pidevalt kontaktis olla kultuurilmaga, selleks oli Kreutzwald kauaaegses kirjavahetuses mitmete kodu- ja välismaa õpetlaste ning kirjanikkudega. Nii ta vahetas aastate kaupa kirju oma noorpõlve-sõbra Faehlmanniga, rahvalaulude-koguja Neusiga, dr. W. Schultziga ja paljude teistega. Ent erilist tähelepanu pälvis tema kirjavahetus Koidulaga.

Kreutzwald oli Koidulale kirjade kaudu isalikuks sõbraks ja heaks õpetajaks. Ta jagas tulihingelisele naisluuletajale kirjanduslikke juhendeid, arvustades tema luuletisi ja koheldes teda heasüdamlikkuse ja hellusega. Aga Koidula vastused olid Kreutzwaldile naudinguks ja lohutuseks.

Vanadusaastad. Raske töökoorma tõttu vananes Kreutzwald varakult. Tema keha hooldus ettepoole looka ja juuksed läksid hõbehalliks. Siiski ta ei tüdinud tööst, vaid täitis endise hoolsusega oma arstiameti kohustisi ja vabad hetked ohverdas kirjanduslikule ja rahvavalgustuslikule tegevusele.

Eestisõbralised sakslased olid innustunud Kreutzwaldist. Nad palusid teda sageli enda poole külla ja olid üliõnnelikud, kui Kreutzwald nende mõisades veetis oma suvised puhkepäevad. Siis sõideti üheskoos kaunisse Taevaskotta ja seal hüüti hallpäisele Kreutzwaldile, teda hõisetega üles tõstes: „*Elagu eesti Kalevipoeg!*“²⁾.

Oma vanaduspäevil oli Kreutzwald ligidases läbikäimises ka eesti edasipüüdlikumate talumeestega, olles neile sõbralikuks nõuandjaks põllunduse ja majapidamise alal. Ta ei unustanud hoolitsemast ka talurahva ajaveete eest. Kreutzwald kutsunud arukamad maapoisid enda juurde ja õpetanud

1) G. Suitsu artikkel „Loomingus“ 1927, lk. 360.

2) Anna ja Alma Kerstenilt saadud teated.

neile näitemängude ettekandmist. Kord etendanud Kasaritsa poisid Kreutzwaldi juhatusel tema aias näidendid Peeter Suure kroonimisest.¹⁾

Saabus Kreutzwaldi 70-aastane juubelipäev. Rahvahulgad läksid rongkäigus oma head arsti ja kuulsat kirjanikku õnnitlema. Ent Kreutzwald sõnas neile tänupisarad silmis: „Ma pole nende tervituste väärt“.

A. 1877 lahkus Kreutzwald vanaduse tõttu arstiametist ja siirdus Võrust Tartu oma tütre Adelheidi perekonda elama. Siin jätkus ta kirjanduslik tegevus. Ta koostas arstliku käsiraamatu *Kodutohter* ja viimistles oma luuleteost *Lembitu't*.

Kreutzwaldile avaldati tema viimseil eluaastail paljude asutiste ja isikute poolt lugupidamist ning austust. Seltsid valisid ta aupresidendiks ja nii haritlaskond kui ka lihtrahvas nimetas teda rahvaisaks, eeposeloojaks ja lauluisaks. Kreutzwald tõrjus need aunimed tagasi oma vastustes austuseavaldatajale: „Palun Teid alpe nimesid, nagu „luuleisa“ minu kohta tarvitamata jätta, sest „laul ja luuletus“ on üksnes Looja ja Taevaisa omadused, mis surelikule ei kõlba.“²⁾ „Niipalju kui kasin aeg ja jõud mulle lubasid, olen ma püüdnud kodumaa ja suguvendade kasuks tööd teha.“³⁾

Veel viimsel eluaastal nähti Kreutzwaldit tänaval jalutamas. Ta oli kõssivajunud, must sametkuub seljas. Väliselt näis ta vaiksloomulisena, kuid sisemiselt oli ta äge, sarkastiline ja vaimukas nagu varemgi.

Lauluisa Fr. R. Kreutzwald suri külmetuse tagajärjel 13. augustil 1882 ja ta sängitati Tartu Jaani koguduse kalmistule. — Talle püstitati 1926. a. sügisel Võrus mälestussammas.

Ülesanne 29. Iseloomustage Kreutzwaldit õpilasena, üliõpilasena ja arstina. Kirjeldage tema suhet oma nooremasse tütre, lihtrahvasse, saksa seltskonda. Võrrelge tema elulugu Faehlmanni omaga.

B. Kreutzwaldi toodang.

1. Eelharjutisi.

Saksakeelne luuletoodang. Kreutzwald pole üleöö tõusnud eesti lauluisaks, vaid ta on pidanud enne „Kalevipoja“ koostamist palju katsetama ja harjutama luulepõllul. Tema esimesed luuletiskatsed on kirjutatud saksa keeles, kuna ta oli omandanud hariduse saksakeelseis õppeasutis ja ta lektüüriks oli peamiselt saksa kirjandus.

1) Wilhelmine Stammilt saadud teade.

2) Kreutzwald tundmatuile Järvamaa meestele 5. IV 1881.

3) Kreutzwald P. Porro-Vardjale 28. VII 1879.

Kreutzwaldi saksakeelsed luulekatsed algasid Tallinnas a. 1824 ja lõppesid 1845. a. Võrus. Sel kahekümneaastasel vahemaal ta luuletas kolme liiki laule: 1) juhuluuletisi, 2) elamuslüürikat ja 3) ballaade. Juhuluuletised pühendas Kreutzwald oma tütreile, parimaile sõbrule ja tuttavaile. Nad on vähese kirjandusliku väärtusega, algaja puudulikud värsikatsed. Kunstipärasema osa ta saksakeelsest luuletoodangust moodustab elamuslüürika. Siin väljenduvad Kreutzwaldi noorpõlve unistuslikud meeliskelud armsast isamajast ja autori usulised veendumused. Kreutzwald loomuliku religiooni pooldajana austas looduses avalduvat Jumalat. „Ühte Jumalat, nägematut, palvelen ma looduses; kus ma tema võimus olen teadunud, seal ma jälgin tema jälgi.“¹⁾ („Der Gottesdienst“).

Arvatakse, et Kreutzwaldi kirjutatud on 5 saksakeelset ballaadi: „Beverini piiramine a. 1207“, „Kuradikoopta tekkinine“, „Lugu laulikust ja Rakvere ilusast krahvitütrest“, „Porkuni preili“ ja „Kalevipoeg“. ²⁾ Esimeses nimetatud ballaadidest käsitleb autor ülistavalt eestlaste isamaa-armastust pidulikult sõnades: „Oma esivanemate püha pinda, oma jumalate suitsevaid altareid, oma vabadust, naisi ja lapsi kaitseb eestlane, ja oma au.“³⁾ Kolmes vahemises lugulaulus jutustatakse rüütli- ja krahvipreilide armastusest ja nende traagilisest elulõpust. Viimases ballaadis iseloomustab Kreutzwald, vabalt kasustades üksikuid rahvasuust kuulnud teateid, hiiglasuurt mehemürakat, koll-elajat Kalevipoega, kes tunduvalt erineb kangelasloo esitatud peategelasest.

Vaadeldud Kreutzwaldi saksakeelsed luuletised tekkisid tollaegse saksa kirjanduse otsesel mõjustusel. Kreutzwaldi isikuline loomevõime oli veel arenemas ja kujunemas.

Kalevipoeg⁴⁾. Eeesti muinasjutu ainetel.

Kes laulab lugu Kalevipojast, seft mehemürakast, keda nurjatute tegude paha karistus nõiduse paelteesse ldi? Kalevipoeg oli rõõwel, ilmatu suure kehaga, tal oli palju naisi, ja elas Wirumaa piirides.

Ühel nõial Soomemaal oli ilus tütar. See armastas jahedal mererannal jalutamaš käia. Kalevipoeg oli kiwi taga varitsemas ja warastas tüdrukut kareda, nurjatu rõõmlikäega.

1) Prof. G. Suitsu tõlge „Potimehes“ 1930.

2) A. Anni „Eesti Kirjandus“ 1926, lk. 562—76, 629—634.

3) Mag. A. Anni tõlge „E. Kirj.“, 1926.

4) K. Leetbergi tõlge brošüüris „Kui pikalt on Kalevipoeg rahvaluuletis“?

Ja läheb rõõvlit taga ajama kaugele üle laia mere ja wandus, et tahab armsa tütre teotust hirmsasti kätte maksa. Ta ütleb Kalewipojale: „Sina wõtsid mu tütre, selle eest pead nüüd kannatama ja siit saadik tige elajas olema.“

Kalewipoeg pandi kui juur koll-elajas kõiide ja anti temale kaunike koppel karjamaaks. Seal ta siis hüppas ja rõõkis jäledasti böö ja päewad, nõnda et kõigile hirmu peale ajas ja isegi maa raskus.

Üksford kihutas sealt mööda waimude wägi, üks jahimehe waim pistis Kalewipoega oma odaga. Koll-elaja film kustus. Warsti kajas rõõmuõdnum Kalewipoja surmast üle maa ja kõik eesti rahwa fuguharud tulid ümberringi kokku.

Ja tõmbawad tal naha maha ja laotawad ta orus maa peale ja kaewawad koha hauda suure rõõmupeoga. Seda orgu nimetatakse praegu weel „Kalewipoja naha ase.“

Rahwawalgustuse-kirjandus. Arstina tutvunud lähemalt rahva hädade ja muredega, jõuab Kreutzwald veendumusele, et senist rahwawalgustuslikku tööd on hädavajalik edasi arendada. Oma sõbra Faehlmanni virgutusel ta hakkab saksakeelseid õpetlikke jutujätke tõlkima eesti keelde, neid kohastades meie tolleaegsete oludega.

Esimese rahvaraamatuna ilmus Kreutzwaldilt a. 1840. karskussuline tõlketeos *Wina-Katk*. Sellest ajast alates kujunes temast innustunud karskusaate propageerija. Joomapahede selgitamise kõrval lewitas Kreutzwald rahwa sekka tulusaid õpetusi maarahva kalendrite kaudu. Ta toimetas 30 aastat järgemööda õpetlikku laadi „Ma-rahva kassulist kalendrit“. Samal ajal ilmusid trükist tema eestistatud, üldtuntud noorsooraamatud *Reinowadder Rebbane* (1850) ja *Kilplaste* „imevärklikud, wäga kentsakad, maa-ilmis kuulmata ja tänini veel üleskirjutamata jutud ja teud“ (1857). Nende põnevasisuliste jutustistega seltsisid Kreutzwaldi rahvaraamatud kaugeist maist ja rahvaist pealkirjaga „Maa- ja merepildid“ (kolmes osas, 1850—1861), kus jutustati sellekohaste saksakeelsete teoste järele imelikkudest lugudest ja juhtumest Lõuna-Aafrikas, Tseiloni saarel ja pakasel Põhjamerel. Kõige rahvapärasemaks Kreutzwaldi õpetlikkude juttude seerias osutus õpetusraamat „Sipelgas“ (I—II, 1843—1861) motoga: „Mine sipelga juurde, sina laisk, waata tema majapidamist ja õpi!“ Selles teoses pole Kreutzwald unustanud tähistamast eesti muistsete jutundite ja rahwalaulude väärtust. „Tänini pole eestlastel veel midagi nii kuulsaks saanud, kui nende rahwalaul... Meie eesti rahwalaul jäägu kalliks päranduseks meile ja meie lastele!“¹⁾

1) „Sipelgas“ II, 1861.

Kreutzwaldi rahvavalgustuslik jututoodang, mis suurimalt jaolt tõlgitud saksa keelest, oli kirjutatud kasulikuks õpetuseks ja meeldivaks ajaveeteks nagu varemadki sellelaadilised juturaamatud. Raskepärase keele tõttu polnud tema rahvaraamatute levik suur. Ometi oli nende tõlkimine ja koostamine Kreutzwaldile vajalikuks eelharjutuseks enne eestikeelsete kunstiteoste loomist.

2. „Paar sammukest rändamisteed“.

A. 1853 üllatab Võru arst Kreutzwald eesti lugejaskonda omapärase jutustisega *Paar sammukest rändamise-tee*. „Keskümbruse hallust ja kuivust puhkeb see kui lillevihk, kerge romantilisest hingest, raske tõelisest tundest.“¹⁾

Nagu eespool nimetatud, kaotas Kreutzwald 1851. a. oma noorema tütre Marie Ottilie, keda ta väga armastas. Sügavas leinas mälestades oma vara-surnud armsat tütrekest, tuleb talle meelde varem-loetud, saksa kirjaniku Jean Paul Richteri romantiline idüll *Röömsa koolmeistriks Maria Wutzi elulugu Auenthalis*, milline teos oli kirjutatud kirjanikule lähedaste, kadunud kalliste sõprade mälestisraamatuna. Mainitud teose mõjustusel tärkab Kreutzwaldile mõte, avaldada oma südamlikud mälestised kaotatud tütre Marie Ottilie lühikesest eluloost jutustisena. Oma proosatöö raamina ta kasutab Jean Paul'i idüllilist teost kooliõpetaja Wutzi elukäigust, seda kohastades meie oludega. Sellesse eestistatud juturaami ta põimib enda loodud kujutise noorena hauda varisenud eesti tütarlapselt Suntsi Marist.

Paar sammukest rändamise-tee.

1853.

üks

elo-puu küllest nopitud mälestuse-leht.

Röömsa koolmeistriks Maria Wutzi elulugu Auenthalis. (Jean Paul, 1793)

Kuis oli sinul elo ja suremine nii pehme ja meriwaik, mino unustamata lapsote! Wai! lahe lewadine taewas ei ripunud pilwes, waid õitsewa lille puhkes sino kitsalt piiratud elo ümber; ja sino aastafesed olid kui kullertupu kõikumised tuule õhus ja sino suremine ühe õispuu mahawarisewa õilmete sarnane, mis kui walged lumefibemed õitsewa õdede rüppe langewad — ja juba wäljaspool hauasangi magasid sa pehme.

Kuidas oli sinu elu ja suremine nii pehme ja meriwaikne, sa röömus koolmeistriks Wutz! Waikne leebe hilissuwe taewas ei piiranud sinu elu mitte pilwestikuga, waid lõhnaga: sinu aastad olid nagu kõikumised ja sinu suremine nagu liilia warisemine, mille lehed puistuwad alles

1) Fr. Tuglase eessõna „Paar sammukest rändamise tee“, III tr. 1922.

Aga nüüd, mino sõbrad, enne kui pihemalt jutustan, tõstke järid ahjo ligemale tulejala ümber, naisterahwas mõtavad wofid ette ehk sukawardad näpule; Tio tõstab sõõgilaua kaljaliboga minno ette, kust igamees keelekastet leiab, ja siis tahan teile rahosängi läinud lapsokese fena elokäifi westa. Sina, armas Mart! kellele Looja õrnemad hingamise-tarblased pöue walmistatud, mis neid ainokesi tulewastokestawaid elorõdemusi, igapäiwitsi majalifuisi oleniseft wäljaauratud, oma kärjetese ostab lõnmata, et hingehust sulanud mesi südant soendab; — sina, poofe! istu mino põlwele ette pafufese otja, ja toeta pead, kui filmawesi lauguši raskendab, mino naale! — Meie ostame rääkmata teine teise mõted; sina ei wõi mind jutu jälgilt kõrwale effitada, mis wofit taga tuffumine iga ford teeb.

Juba kaua enne Rootsi aega, mõningad arwawad enne „wana katko“, elafiwad Chenurme külas Suntsi suguwõsa efiwanemad, üks Dioft pärilte soht... mis wanast üks priisfugu oli olnud...

Katkeid Suntsi Mari eluloost.

Mari armastas wanemid ja kõiki, mis ial pisufese elu piiri ligemale juhtus: aga tema armastus oli üks sügaw waikse woolamifega jõgi, kelle ojamine¹⁾ midagi liiko muido ei näita, kui üks leheke, mis waitse laine rüppe satus ja nüüd laenega ühes edasi läheb. Mari waga, sõnakuulelik süda ja mõistatus ostas wanemate tahtmist nende filmast ära mõista, ja ei teinud ial, mis neil meelt oleks, wõinud kurwastada...

Tema ei olnud weel kolmeaastane, seal walmistas ta kase tohust puurikesi, kuhu fisse sügise wilus roidunud kärblasi korjas, neid ahjo ligedale soea elama pani ja iga pääw laualt koristatud leiwaraasokesi oma tafulastele toiduks puuri andis, ehk piisafese piima jua pakus. Nasta iljemini leiame Chenurme kutsikad ja kassi poead Mari sõbruse kaitse warjul, ja mõni oma suuhu wõttem palokene libises kutsikate suuhu. Mari rõemustas kõik pääwa hommitust õhtuni ita mingi uue õnne peale. Üles ärkades rõemustas ta selle peale mõteldes, kuidas kutsikad õue minnes tema wasto pidid tulema. Pani ema tuld leeme wee peea alla, siis rõemustas Mari, kui mõtles, et leem lõunekš temale, ja kausi ja peea pðhi koerale lakudes rõemo saab tegema. Pilwefel ilmal rõemustas ta selle filmapilgu üle, kus päikese tera kate alt jälle wälja poeb;

1) ojamine = voolamine.

seiswatele lilledele — ja juba wäljaspool kalmu sa magasid pehmesti.

Nüüd aga, minu sõbrad, enne kõike asetagem toolid ahju ümber, nihutagem laud joogiweega meie põlwede juurde ja tõmmakem eesriided ette ning õömütsid pähe, ja ärgu keegi meist mõelgu suurele maailmale ja *Palais royal'ile* teiselpool tänawat, juba seepärast, et ma jutustan Teile rõõmsa koolmeistrikese rahuliku eluloo — ja sina, minu armas Christian, kuna sul on wastuwõtlik süda ainsateks tulekestwateks elurõõmudeks, kodusteks rõõmudeks, istu wanaisa-tooli leenile, kust ma jutustan, ja wahel nõjata end minu wastu. Sa ei eksita mind sugugi.

Rootsi ajast saadik olid Wutzid Auenthalis kooliõpetajaiks, ja ma ei usu, et ühtki neist süüdistati pastori wõi tema koguduse poolt...

talwel kewadise ilo peale. Öhtul magama minnes teise hommiko ärkamise peale, ja laupäewa öhtul iseäranis weel walge särgi peale, mis ema pühapääwa hommikul temale saab andma...

Mari ei olnud weel wieaastane, kui ema käest lugemise tähti öpima hakas, mis nii hõlpsalt edasi läks, et Mihkli pääwa ja wana Jõulo wahel Abitsa selgetks sai ja suurest Aast kunni kufeni köit lugeda oskas. Isa ei saanud salamahiti koolimisest midagi teäda, sest laps palus ema, lugemise kooli senni warjul pidada, kunni laste armastaja, meie Önnistegija sündimise pääwa mälestuse püha käte jõuaks. Suur, wäga suur oli Sunti Reino röem, kui Jõulo laupääwa öhtul tütrikese Abitsi lugemist esimest korda kuulis. Ötiotsalt widas Rein seda filmatirjaks, arwas et Öiiso naljakombel mõned tütrikese Abitsist lapsele pähe öpetanud, mis nüüd laps nõnda tehes, kui oskaks kirjatahti — raamat nina ees — temale kuulutas...

Seitsmeaastasel Maril oli lugemine selge kui wesi, ja nüüd ei annud tema isale enne mahiti, kunni temale kirjutamise tähtede jälgi juhataati. Et seäl juures sika warras ja nöel näpu wahel ei wöerdunud, selle eest kandis ema muret. Ötte antud sika winklid ja muud näpu tööd kahanesid weike sõrmede kiirusel ja Maril oli itka weel enne widemiko aega kass- ja koerasõbrakesi waatamas ja nendega mängimas käia. Aga kahetsamal aastal, kus leetrite töbi Öhanurme külas laialte liikus, langes ka Marike leetrite käte ja oli pärast leetreid wäga wöimato wiis nädalad haige. Öiiso ei saanud mitmel uädalal riidest lahti, aga ka Rein istus mito ööd walwades lapsokese sängi ees. Ühel ööl näitas igapidi lugu, kui oleks miniko tund praego käes olnud. Wanemad seisid käed ristis ja filmad pisaraks sängi ümber, ja lapsokesel ei nähtud enam weresoone tuikomist ega hinge auro suust — keha oli külm kui furnul. — Seal tömbas surma-ingel oma raske käe lapsokese pealt tagasi: hingamine töusis ja weri hakas soontes jooksuma; tema jäi raske une sisse magama, mis kaks ööd ja pääwa kestis, siis wast awandas filmi ja maigutas suud, kui juua ihaldas. — Önam pool aastat läks aega, kui töwest kurnatud lapsoke toibuma hakas...

Mari ei olnud weel wiieteistkümnne-aastane, aga juba köige öppimisega walmis, ja mis palju enam tahab ütelda: emal ja isal ammogi igas tütkis köige targem nõuandja, kus neil seda tarwis läks. Ömelikult oli Jumal wäga tütarlapse mõistust wäga küspetanud. Öiiski elasiwad tema sees kaks waimo: üks oli üsna laps köige ülemal lapse kombel, teine tark wana inimene. Kes niisugust lugu ei ole näinud, wöiks asja imeks panna, ehk mõtelda: seda wöib kül kirjutada ja trükki panna, siis, kes teab, kas lugu töest nõnda olnud? Aga selle elopuu lehe külge ei ole ma meelega tahtnud mingi muud wilja lijada, kui üksnes seda, mis puu ise kannud ja kewadel enne suwe küspetanud: köit on tösi!

Unustamata jääb mulle see wainne kene Öebe-kuu öhtokene,

1. Mai 1821, kui widewiko ael Sunti wärawast mööda minnes kogemata õue filmad tõstsin ja Reino toa ukse kõrwas kurbtusrasket peat piida naale toetades pingikese peale istumas nägin. Mina astusin ligemale ja teretasin, aga Rein ei pannud mind ega minu teretamist tähele; tema mõted näisid kaugel temast ära olevat. Palged olid temal kahwatanud, filmalaud nutuwee turful. Kui tük aega seal olin seisnud, wõtsin tema käest kinni, kät pigistades. Tema wähtis kui rasket unest ärkades tük aega mino peale, kui oleksin üks wõeras ja temal tundmata olnud; wiimaks ütles ta haleda healega: „Wäga hea, sõber! et täna õhto siia jõudsite, kus murepilwed mind kiputawad lämmatama. Meie Mari on suremisel!“ Ja nüüd woolas pisarate jõgi kahwatanud palgeid mööda maaha. Need sõnad olid ka mino südant lihtunud, ei jõudnud ma sõnakest temale trööstimist kuulutada. Rein mõistis mino mõted rääkimata, tõusis ülesse, wiis mind kambrisse, kus Liiso märja filmadega sängi kõrwal istus... Üks kirsipuu oks õitega, kimbufene kanawarbaid ja jaanilillekesei olid Mari sängi peal, aga diekeste kenadus ja õht näitajid temal kui wõerad. Kuis oli minewal ja enne seda igal kewadel nende ilo tema südant rõmestanud, aga nüüd ei tunnud lapsoke neid enam...

Tema¹⁾ oli ükstord minule ise ütelnud ja kaa oma käega ühe pisikese raamatu sisse kirjutanud, mis nalja pärast oma wiimaseks seaduseks nimetas: midagi ei wõi kenam ja fergem olla, kui ühel selgel päawal surra, kus hing lufu pandud filmade läbi weel kõrget päikest näeb ja seal astub tema külmaks jah-tunud kehast laia finise walguse-mere sisse wälja...

Kestöö pöuest astusiwad weel Mari mõlemad lapsed õlwe sõbrad ükstord tema sängi ette, uni ja unenägo, otse kui oleksid tahtnud temalt jumalaga jätta...

Meie istusime kolmekeste Mari sängi ümber. Kõrw ei kuulnud mul muud kui haige hingetõmbamist ja mino tasko kella tiksumist, mis tema lähikest elo otja mõetis... Mul tuli meele, et se-sama nüüd surma loeats muudetud tuba 15 aasta ja nelja nädala eest meie haiget wästo wõtis, kui tema seie ilma astus...

Tema oli unes näinud, kuidas ta kui laps ühe lillepeenra peal tiikunud, mis tiigelaua kombel tema jalgade alla pai-

Sest ta oli mulle öelnud — ka tema wiimses traktaadikeses seisab —, miski poleks kaunim ja kergem, kui ühel selgel päawal surra: hing näeks weel läbi suletud silmade kõrget päikest ja tõuseks närbunud kehast awarasse sinisesse walgusmerre...

Õösel kell 11^{1/2} tulid Wutzi kaks parimat noorussõpra, uni ja unelm, weel kord tema woodi ette, et teda otsekuu jumalaga jätta...

Ma olin üksinda toas. — Ma ei kuulnud muud kui haige hingetõmbamist ja mu taskukella tiksumist, mis tema lähikese elu lõppu mõetis... Mulle tuli meelde, et sama tuba, mis nüüd mustaga ehitud, oli asunud 43 aastat tagasi, arwates homsest 13. maist.

Ich hatte geträumt, er schwante als ein Kind sich auf einen Lilienbeete, das unter ihm aufgewellet — dieses wäre zu einer emporgehobnen Rosen-Wolke zusammen geflossen, die

1) Lõpposas esineb peaaegu sõna-sõnaline tõlge. Allpool on kõrvutatud ainult üksikud katked, seejuures paar lauset algkeeles, et osutada kui-võrt täpsalt on Kreutzwald tõlkinud.

funud, laud oli ülespidi tõustes roo-
pilmeks foto ojanud, mis siis temaga
kuldaste hommikute koitubest läbi suit-
sewa lilleväljade ära läinud... Seft on
kül, mino sõbrad! Kel ldi praego õhtul
kafsteistkümmne, tunninäitaja pörkas uue
pääwa peäle ja tuletas meile kahetõrdsel
magamist meelde, magamist lühikesel ja
magamist pikal ööl. —

mit ihm durch goldne Morgenröthen
und über rauchende Blumenfelder
weggezogen...

Es ist genug, meine Freunde —
es ist 12 Uhr, der Monatzeiger sprang
auf einen neuen Tag und erinnerte
uns an den doppelten Schlaf, an
den Schlaf der kurzen und an den
Schlaf der langen Nacht...

Võrrelnud „Paari sammukest rändamisteed“ „Rõõmsa kool-
meistrikena Maria Wutzi elulooga Auenthalis“, on ilmne, et
Kreutzwald on laenanud Jean Paul'ilt jutustise algosa ja lõpp-
lahenduse, s. o. teose üldraami ja ideestikku¹⁾. Võõrsilt
laenatud ainestikust ta on suurema osa esitanud täpsas, sõna-
sõnalises tõlkes, vähimat osa ta on püüdnud muuta ja lisandada,
asendades võõrapäraseid tegelaste ees- ning perekonna-
nimed ja tegevuspaikade nimetused eesti nimedega, et
jutustisele anda eestilist ilmet. Kuna Jean Paul piirdub oma
teoses ainsa peategelase koolmeistrikena Wutzi elulooga, on pida-
nud Kreutzwald oma proosatoõ alguses Wutzi ümber nimetama
Suntsi Reinuks, jutu lõpposa aga kujutama sama, juba nelja-
kümnepäevast koolmeistrikena viieteistkümnepäevase küla-
tüdruku Marina.

Kreutzwaldi puhtisikulise loometööna esineb jutustises
„Paar sammukest rändamisteed“ peamiselt Suntsi Mari
sünni- ja lapseõlve-aastate kujutis. Samuti on tema omad õpet-
likud ja seletavad vahemärkused, mis on põimitud eestistatud
jutusüldmustiku vahele. Üldse on Kreutzwaldi enda loodud
jutuomad kirjeldavat, jutustavat ja iseloomustavat laadi. Kuid
Jean Paul'ilt on pärit jutustise lüürilised ja idüllil-
ised katked. Kogusummana osutub Kreutzwaldi tööst ligi-
kaudu kolmandik tõlkeks Jean Paul'i varem-nimetatud novelli
järele.

Vaatamata et käsitledav Kreutzwaldi jutustis on osalt võõ-
rast algupära, siiski on ta tähelepanuväärne teoseid nii sisult
kui ka stiililt tolaegses eesti kirjanduses. Kreutzwald on suut-
nud „Paari sammukest rändamisteed“ laenatud ja isiklikult vahele-
põimitud ning juurdeloodud osad niivõrt tihedasti üksteisega
siduda ning ühtlustada, et kogu teos jätab terviku ja algupärandi
mulje. „Eesti proosastiili ajaloo oli raamatuke igatahes uudis
oma tunderaske sentimentaal-romantilise tooniga ja tõusutatud
kujundirikkusega“²⁾.

Ülesanne 30. Kirjutage „Paari sammukest rändamisteed“ algus-
ja lõpposast katke nüüdiskeeles kirjanduslikku vihkku, alla kriipsutades

1) Vrdl. H. Sakaria kirjutist „Eesti Kirj.“ 1926, lk. 337—341.

2) Mag. A. Anni kirjutis „Biogr. leks.“ II, lk. 234.

J. Paul'i teosest erinevad osad (õpilastest valigu iga rühm klassis endale erikatke). Arutlege neid erinevusi. Iseloomustage Suntsi Marit. Kuivõrt ta vastab Kreutzwaldi tütrele Marie Ottilie'le? Leidke kõne- ja lausekujundeid. Mis suhtes erineb Kreutzwaldi keel nüüdiskeelest?

3. „Kalevipoeg“.

A. Lõplik koostamine.

Peale Faehlmanni surma tehti Kreutzwaldile ülesandeks jätkata ja lõpule viia kangelasloo „Kalevipoja“ koostamistöö. Selleks saadeti talle materjalina *Õpetatud Eesti Seltsi* arhiivis leiduv sellekohane käsikirjaline ainek ja kadunud Faehlmanni ülestähendised Kalevipoja lugudest. Peale meile tuntud saksakeelse ülevaate Kalevipoja seiklustest ja surmast oli Faehlmann loonud ka sissejuhatavad saksakeelsed salmid kangelaseposele.

Faehlmanni märkmeid kasustas Kreutzwald koostatava kangelasloo üldraamina. Selle alusel ta hakkas eesti eepost üles ehitama. Kuid töö alul selgus talle, et kogutud materjali oli liiga vähe. Olgugi et ta ise oli noorpõlvest saadik jälginud Kalevipoja lugusid, ei piisanud ainekust tervikulise kangelasloo loomiseks, kuna puudusid mitmed pikemad vahelood. Seetõttu näis Kreutzwaldile Kalevipoja ennemuistne jutt lagunud hoonena, mille seinapalgid osalt kadunud, osalt tuulest ära viidud.

Kreutzwaldi virgutusel algas 1850. a. Kalevipoja ainekute täiendav kogumine. Ta ise korraldas lühemaid uurimisretki Võru ümbrusse ja Setumaa le. Teistelt kogujailt oli materjal aga visa tulema. Ent see ei heidutanud Kreutzwaldi, kes andumusega oli pühendanud kangelasloo loomisele. „Kalevipoja“ koostamine tundus talle elutööna. Härdalt palvega ta pöördus surma poole: „Paikene kulla surm! wiivita natoke aega, kunni ma tööga walmis saan“¹⁾.

Lõpuks saabusid lisateated Kalevipoja lugudest mitmest kihelkonnast (Kodaverest, Palamuselt, Laiuselt, Tormast ja Viljandist). Soomest saatis ainekku „Kalevala“ koostaja Lönnrot. Saadud lisamaterjalid, eriti aga isiklikult Setust kogutud rahva-

¹⁾ Kreutzwald Sachsendahlile 19. VI 1850.

laulud, viisid Kreutzwaldi veendumusele, et lugulaul Kalevi-
pojast on muiste liikunud rahvasuus pikema tervikulise
rahvalauluna. Seepärast ta pidas oma rahvuslikuks kohus-
tiseks kogu Kalevipoega käsitledav ainek, mille valdavama osa
moodustasid sidumata kõnes loodud jutundid ja muistendid, va-
lada rahvalaulu-vormi, et eesti rahvale loovutada ta
muistne kangelasepos samal kujul, nagu see kord sajandite
eest oli esinenud rahvasuus.

Kreutzwaldi elutöö edenes kiiresti. Juba kolme aasta pärast
valmis „Kalevipoeg“ algsel kujul, s. o. 12 loos. Aga Kreutzwaldi
ei rahuldanud nn. väike „Kalevipoeg“, vaid ta kogus lisamater-
jale, koostas uusi lugusid ja püüdis kogu kangelasloo muuta
enam rahvalaulude-laadiliseks. Nii ta põimis eepose algusse vahe-
loo Linda pulmatest ja lugulaulu lõpposa ilusaima loo Kalevi-
poja retkest maailmalõppu. Mõne aasta möödudes, nimelt 1857—
1861. a. ilmus Kreutzwaldi loodud ja liidetud Kalevipoeg
täielikult *Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes* (IV—V) trüki-
tuna ühes saksakeelse tõlkega, koosnedes 20 loost ja kogusum-
mana 19.047 värsist. Eepose puht-eestikeelne trükk ilmus 1862. a.
Kuopios.

B. „Soovituseks“.

„Kalevipoeg“ algab lüürilise sissejuhatava lauluga *Soovitu-*
seks. Laulik pöördub antiiksete kirjanikkude eeskujul laulu-
jumala poole, et see laenaks talle kandle, kuna ta igatseb laulda
vahvamate meeste tegudest ja Kalevite käikudest, mis ta „kaua
kaisula kandnud, põues peidula“ pidanud. Aga õnnetuseks on
muistsed kangelased varisenud mulla alla, nad ei kuule enam
tema häält. Laul kostab vaid võõraste kõrvu. Luuletaja kurvas-
tub, et ta peab üksinda, leinakuulutaja käona kukkuma.

Alguslaul „Soovituseks“ on suurel määral Kreutzwaldi enda
loodud. Fachlmannilt on ta laenanud Vanemuise ja Endla järve
motiivid. Selles meeolulises luuletises väljendub Kreutzwaldi
siseilm, eriti tema kurvameelsus ja üksindustunne.

(4 esimest salmi Faehlmanni faksateelsete märskide järele¹⁾, muu osa Kreutzwaldi enda loodud.)

<p>Laena mulle kannelt, Wanemuine! Raunis lugu mõlgub meeles, Muistese põlve pärandusest Jhtan laulu ilmutada. Arkage, hallid muistena ealed! Sõudke sala sõnumida, Parema pääwade pajatust, Armsama aegade ilust. Tule ja, lauliku targa tütar! Jõua Endla järveesta; Pitalt ju hõbedasest peeglist Siidi iüksid filitafid. [warjub! Wõtkem tõe woli, wanad Näitkem kadunud nägusi Wahwama meeste ja nõidade Kalewide käitijida. Wendagem lustina lõuneella, Paari sammu põhja poole, Kus neid kasust kanarpikus, Wõsu õitseb wõeral wäljal.</p>	<p>Mis mina kodu nurmelt nopinud, Raugelt wõeral wäljal künnud, Mis mulle toonud tuule oogu, Laened lustil meeretanud; Mis mina kaua kaifula kandnud, Põues peidula pidafin, Mis mina kaljul kotka pesas Ammust aega ellast audund: Seda ma lauluna lõksutellen Wõera kuulijatte kõrwa; Armsamad kewadised kaimud Warisenud mulla alla, Kuhu mo lustina lõõritusi, Kurwastuse kufutusi, Jhtawa meele igatsusi Koolja kuulmesse ei kosta. Üksina lindu laulan ma lusti, Kufun üksi kurba kõgu, Galitsjen üksi igatsusi, Kuni närtsin nurmedella.</p>
--	--

Ülesanne 31. Kirjeldage „Kalevipoja“ koostamist täies ulatuses, eriti missugused mõjurid andsid selleks tõuget ja kuidas arenes töö 1) Faehlmanni ja 2) Kreutzwaldi ettevõttel. Kumb oli lähemas kontaktis rahvaluulega, kas Faehlmann või Kreutzwald? Mispoolest erineb Kreutzwaldi kangelasloo koostamine Soome „Kalevala“ loomisest? Käsitlege küsimust, kas lugulaul Kalevipojast võis muiste esineda tervikuna rahvasuus. Kirjutage „Soovituseks“ praeguses keeles kirjanduslikku vihku ja õppige pähe. Mispärast tundis Kreutzwald end erakuna?

C. Kolmas lugu.

Enne kui asume „Kalevipoja“ laiaulatuslikku sündmustikku jälgima, tutvume lähemalt eepose kolmanda looga, mis on õnnestunumaid lugusid kangelasloos. Kolmanda looga algavad Kalevipoja seiklused. Loo alul viibib Kalevipoeg merekaldal, hiljemini ta läheb vendadega jahile. Sealt röömsana tagasi tulles, märkab ema kadumist ja ruttab kadunut otsima. Ei isa tea talle teed juhatada. Kurvana ja nõutult seisab Kalevipoeg merekaldal ja vaatleb lainetemängu.

1) Vt. M. Lepiku artikkel „Eesti Kirjanduses“ 1931, lk. 416—424.

1. Kalewipoeg ja paharetid.

1857.

(Kreutzwalbi o m a. 1)

- [Põualise pääwa paistel²)
- Jstus merelalda ääres
Kalewide noorem poega,
Waatas laente lustimängi,
Wete woode meeremista
Kerge tuule keeritusel.
Ätiliste ähwardelles
Puiastas musta pilwe põuest 30
Tuule oogu tuiskamie,
Pani laened paisumaie,
Kohisedes fertimaie.
Äike sõitis rauda fillal
Waske ratusil wantriga,
Tuiskas tulda tullesesja;
Sädämeida sõitenesja;
Pitker taati pörutelles
Kärinada käidanesja
Wiskas wälku wäledaste. 40
Kurjad waimud kohtunesja
20 Kuulsid karistaja eale,
- Põgenesid Pitse paku
Lai mere laenetesje ...
Hüpasimad kõrgelt kaldalt
Kuferpalli mere põhja,
Wahutus mete woodiesja.
Kalewide poega kargas
Nende jälgil laenetesje,
30 Vanges kotta kiirusella
Kurjalaste kaela peale;
Püüdis neid kui wähte urkast
Kauni kaelakoti täie;
Mere pinda tõusenessa
Ujus kangelase poega
Tüki kalda ligemalle,
Paiskas kotist kurjalaiji
Wõimjal wiskel kalda peale
Pitse raudawitja alla,
40 Kus neid puruks kolgitie,
Hundi roaks hufatie.]

2. Kalewipojad jahil.

(42—69 r. ja 73—166 r. muinasjutu järele; wahpealsed mõned
read rahwalaulust.)

- (Kalewide wennikesed
Väinud kodunt kolmekeste
Eustil metsa luusimaie;
Et oli jäänud üffinesja
Koeu firštu kaitsejaks,
Warakambri warjajaks,
Taalderi toale tugijja.
Et pani paea tulele,
50 Keetis rooga poegadelle,
Kohendas tulda korrale,
Kaitfes tule kibemeida
Et ei leeki peasjes lake,
Kirg ei lennaks katukselle.
Ni on sõlgirinna seadus,
Eekuningana³) kohus.
Kalewide noored poead
- Väinud metsa luusimaie,
Vinnu jälgi ajama,
60 Karu jälgi otjimaie,
Põdra jälgi püüdemae,
Metsärga waatamaie,
Metsatriimu kiusamaie.
Karu oli kaeros käinud,
Mesipuiel wõersis olnud.
Põdra nähtud põllu ääres,
Hunta hulges karjamoale;
Kaatmaal rohkest rebasida,
Jäätmaal palju jänestsida.)
70 Oli neil kolm koerukesta:
Üks oli Jrmi, teine Armi,
Kolmas murdja Mustukene.
(Poead olid metja paksus

1) U. Karttunen „Kalewipoegin“ kokoonpano“, lk. 75—77.

2) Nurksulgudesse [] on asetatud Kreutzwaldi oma, ümmarsulgudesse () muinasjutu järele loodud osad; 3) leekuningana = kolde-kuninganna.

- Koerte jälgil karu leidnud,
 Mesikäpa männikusta
 Ristkus Jrmi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Koerad said karu kätele.
 Noorem wenda, poisikene,
 80 Kõitis karu üle õla
 Jalgupidi ripumaie;
 Tahtis kanda koduje,
 Viha söögiks, nahka kateks.
 Poead läksid põllu peale,
 Lüksid laanest lagedalle;
 Seal tuli wasta sarwiline,
 Wana pöder mennikene.
 Koerad pödra kiskumaie,
 90 Sarwilista surmamaie;
 Ristkus Jrmi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Koerad said pödra kätele.
 Noorem wenda, poisikene,
 Wiskas pödra üle piha
 Karu kõrwa ripumaie;
 Tahtis kanda koduje,
 Viha söögiks, nahka kateks.
 Poead läksid kuusikusse
 100 Metsaärga püüdemaeie;
 Balus olid metsapulli
 Koerte jälgil mehed leidnud.
 Ristkus Jrmi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Koerad said ärja kätele.
 Noorem wenda, poisikene,
 Sidus ärja sarwipidi
 Üle õla ripumaie;
 Tahtis wia koduje,
 110 Viha söögiks, nahka kateks.
 Kalewide kanged pojad,
 Lüksid lustil laane poole,
 Põesastiku paksuessa;
 Seal tuli hulka huntisida,
 Kari kõrwe kütikuida
 Koerad huntä kiskumaie,
 Metsalisi murdemaie.
 Ristkus Jrmi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Tapswad tofina kaupa.
 120 Noorem wenda, poisikene,
 Hakas hunta nülgimaie,
 Nülgis tofinada neli,
 Hakas wiet nülgimaie:
 Wennad kodu kipumaie.
 Noorem wenda wõtis nahad,
 Wiskas kimbu üle küüru,
 Karu selga kateeksa;
 Tahtis kanda koduje.
 Poead käisid metsa teeda,
 130 Penikoorma palu teeda;
 Seal tuli wasta seltsikene,
 Kaunis kari rebasida.
 Koerad rebasi kiskuma
 Ristkus Jrmi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Tapswad tofina kaupa,
 Surmaswad sadandalla.
 Noorem wenda, poisikene,
 Rebasida nülgimaie;
 140 Nülgis tofinada neli,
 Hakas wiet nülgimaie:
 Wennad aga koeu kipuma.
 Noorem wenda wõtis nahad,
 Wiskas kimbu üle küüru
 Pödra selga paunaksa.
 Kalewide kanged poead
 Kõndiswad metsa teeda,
 Penikoorma palu teeda;
 Juhtus kari jänessida
 150 Neile wasta nurme peale.
 Koerad jänessi kiskuma,
 Murdma aawiku-emandaid.
 Ristkus Jrmi, katkes Armi,
 Murdis maha Mustukene;
 Tapfid tofinade kaupa,
 Surmaswad sadandalla.
 Noorem wenda, poisikene,
 Jänessida nülgimaie,
 Nülgis tofinada neli,
 160 Hakas wiet nülgimaie;
 Wennad kipusid koduje.
 Noorem wenda wõtis nahad,
 Wiskas kimbu üle küüru
 Ärja selga sadulaksa.
 Siis aga wennad kolmekeste
 Koeu poole kõndimaie.)

3. Linda rööwimine.

(167—169, 172—178, 181—183, 185—188, 190 rahwalaulust; 170, 171, 179—180, 184, 189 Kreutzwaldbi oma; 192—434 muinasjutu järele.)

- Oh sa kawal kofilane,
 Peteliku peiukene!
 Kust sa teadsid seie tulla?
 170 [Kust sa mõistsid üle kalju,
 üle laia laenetella,]
 Oskasid üle orude,
 Märkasid üle mägede
 Teeda taalderi talusse,
 Nada penningi peresse?
 Kül sa kawal kofilane,
 Peteliku peiukene!
 Gestap tundsid seie tulla
 180 [Kargades üle kaljude,
 Vennates üle laenete!]
 Gestap teadsid seie saada,
 Oskasid üle orude,
 Märkasid üle mägede
 [Seie Kalewi koduje,]
 Seie penningi peresse,
 Wana taalderi taluda:
 Hõbe nupp oli õuesjani,
 Kaks oli warakamberilla,
 190 [Kolm oli aida katuksella,]
 Wiis oli mainu wärawilla,
 Kuus oli karja kopelilla.
 (Gestap peigu leidis teeda,
 Gestap petis oskas tulla
 Kalewi lese koduje,
 Kui ei kotka poegi kodu,
 Kõwernoke ei pesassa
 Eite olnud kaitsemassa.
 Soome tuuslar, tuuletarka! 240
 Kül sa sala sobitustel.
 200 Petis nõude pidamistel
 Pääda rohkest' raskendasid:
 Kuida leske kiusamaie?
 Kül sa walw'sid warjulisel
 Kalda kalju rünka taga:
 Kuida Kalewide talus
 Usju torda kohendati.
 Kül sa, kawal kofilane,
 Peteliku peiukene,
- Dotfid osawama aega,
 210 Sündsamada filmapilku,
 Kalewide kallist leske
 Kurjal kombel kimbutada,
 Nõdra naista wõrgutada.
 Lootsik seisib luurimaies,
 Paati kalju warjul peidus,
 Sina petis ise paadis
 Wara, ilja walwamaies.
 Soome tuuslar, tuuletarka,
 Jstus paadis parajalta,
 220 Kui olid poead kodunt läinud
 Puustil metsa luusimaie.
 Tuuletarka tundanesse,
 Kuida eite kaitsematta,
 Wägewa käe warjamatta
 Üksipäine koeu jäänud,
 Kus ei abi olnud ood'ta,
 Lastest toetust ei loota.
 Kodunt läinud kotkapoead,
 Raugel lennand kaarnakafed
 230 Wõind ei eide kiskendusi,
 Hädas api hüüdemisi,
 Kiuste küüsil kiljatusi
 Mite kõrwul kuuldanessa.
 Tuuslar mõtles, tuuletarka:
 Müüdap wara warga wolil!
 Tuba jäätud toeta,
 Hoone seinad katufjeta,
 Jga tuule tuisatusel,
 Wete woode weeretusel.
 Pesast lennand kõwernokad,
 Kõwernokad, raudaküüned,
 Müüdap woli warga wäela,
 Wõimus wõtewalla käela.
 Soome tuuslar, tuuletarka,
 Tõukas paadi kalju tagant,
 Lootsikuda lagedalle;
 Seadis mõlad sõudemaie,
 Merud paadi ajamaie,
 Laenesida lõhkumaie,
 250 Pani purjed paisumaie,

- Tuule puhkel tõmbamaie.
 Vootsik kõikus laente pinnal
 Wete kiigel meeretelles,
 Kõikus kõigul ranna poole, 300
 Kalewide talu poole.
 Soome tuuslar, tuuletarka,
 Ujas paadi kalda ääre,
 Kalewide kopli alla,
 Peitis paadi warjupaika
 260 Kalewi kalmu ligidalle,
 Kargas ise kergel sammul
 Kaljulise kalda peale,
 Kus ta wargateede jälgil,
 Rõõwelkäigi radabelle 310
 Muru warjul rõõmaskille,
 Kiwi taga küfakille —
 Ni kui kassi lindu püüdes —
 Toa ligemale liuges.
 Sala roomas Soome tuuslar
 270 Kalewi talu wärawasse,
 Kargas lipsti! kanna peale,
 Wirgalt jalawarwastelle,
 Sammus julgeft' üle õue,
 Ustus ufse efsusse;
 Silmas torra üle sanga,
 Enne kui tormas tupaje, 320
 Leske istus lee-augul,
 Kulpi segas leemepada;
 Ohmatanud eidekene
 280 Saan'd ei aega wasta panna.
 Soome tuuslar, tuuletarka,
 Wõtis leske wäekaupa
 Warga kaisu kammitfasse,
 Ujas fiskjad kulli küüned 330
 Walufaste eide wõõssa,
 Tahtis leske lootfikusse,
 Warga saati paati wia.
 Oh kulla Linda, karske leske,
 Tugewaste wasta tõrkus,
 290 Rõõwelille rufikada,
 Kiisojalle küüsi näitas,
 Hammastešta abi püüdis:
 Siisti waus waeße wõimus,
 Rauges lese närtfjnd rammu 340
 Warga wäe wolila,
 Sortfi sõnade fidele,
 Misga rammu raugastelles,
 Misga kangust kütfindelles
 Lesse wõimu wangi wõtis.
 Soome tuuslar, tuuletarka,
 Oli rikas fortfsõnul,
 Osaw sõnu seadamesfa:
 Oskas sada salafõnu,
 Teise saea tarfu-sõnu,
 Kolmandama kangemaida
 Kangufelle kofutufeks,
 Kammufelle rohkindufeks,
 Wõimufelle wägewufeks.
 Teadis tuhat teisi sõnu,
 310 Sala sõnu rammu raugeks,
 Wõimustuse wäfindufeks,
 Tugewuse tülpimifeks:
 Misga rammu kammitfasse,
 Wõimu wangipaelu pani.
 Linda, waeße leskese,
 Kifenduse kiljatufed,
 Hädas api hüüdemifed
 Tuiskafiwad tuuletiwul,
 Langefiwad laenetesse,
 320 Roidufiwad rägastiku,
 Wausfid metsowarjudesse,
 Kustufiwad kaljudesse:
 Aga api hüüdemista
 Poegile ei kõrwa puutund.
 Linda palus ainekeelil,
 Palus peastmist tuuslarilta,
 Palus api metsalifi,
 Api häida inimesi,
 Palus api wõerituida,
 330 Warjajaida waimufida,
 Palus api kaasa kaju,
 Api hüwa jumalaida,
 Ohtas aga Ukko poole,
 Wanaija warju poole!
 Soome tuuslar, tuuletarka.
 Salafõna sõlmil rikas,
 Topis kinni kõrwa kuulmed,
 Et ei lese ärdad palwed,
 Häda kisa kiljatufed
 340 Meelt ei hakats efsitama.
 Jumalate walwal heldus,
 Wõimfamate wägew woli,

Kangemate kätte kaitfus
 Kuulid Vinda kufsumista, 390
 Peje leina ohlamista,
 Ninekkeelil hüüdemisi.

Wanataadi tallitusel
 Pidi abi pilweesta,
 Tulu tuulest tulemaie.

350 Soome tuuslar, tuuletarka,

Oli sammud warga saagil
 Frum ä e le sirutanud.

Tahtis määlda teeda wõta
 Otselohe mere poole, 400

Kus ta paati ootamaies.

Nike astus äkiliste

Ähwardelles rööwli teele,

Pitker pödrutas pilwesta!

Raskel sammul rauda sillal

360 Sõitis wana isa waner,

Tuiskas tulda tugewaste.

Soome tuuslar, tuuletarka,

Vanges minestuse kätte, 410
 Warjusurma alla wangi.

Wälk oli wõtnud teha wõimu.

Tundmist hoopis tuimendanud:

Se'ks ta langes furnu sarna

Määle maha muru peale.

Warjuandejate wägi,

370 Taewaliste kindel tugi

Peastfid Kalewide leske,

Kulli küüfist linnufese.

Vendew kiirusega loodi

Kalewide karske leske 420

Kõrgeks kaljukivi pakuks,

Kiwisambaks Frumääle.

Glupaelufesed peasid

Tahti pikast leinapiinast,

Tahti mure lepikusta,

380 Kurvastuse kuusikusta.

Ega saanud lese fängi

Soome tuuslar folkimaie.

Soome tuuslar, tuuletarka, 430

Ärtas tüki aea pärašt

Raske minestuse paelust,

Warjusurma wangistusest.

Selitelles filmasida,

Bugusida laidendelles

Waatas tema ümberringi,

Kas ehk kuskil jälgi näha,

Kuhu leske Vinda läinud,

Kodukanake kadunud.

Uga lesk jäi leidamata,

Tedretütar teadamata.

Kaljuks moondund kodukana,

Vinda, Kalewide leske,

Wõite täna tunnistada,

Selgelt oma filmil näha.

Frundä peal istub leske,

Tedre munast autud tütar,

Istub Vinda maantee ligi,

Kuda linnaskäijad teadwad,

Ehk küll selle põlwe lastel,

Tänapäiwisil tuimusel

Vinda nimi meelest läinud.

Rahwas kutsub kivi-paku

Enamiste Fru - ä m m a k s .

Siimestford linnas-käijad

Peawad wana seadust mööda

Fruamma teretama,

Auustates ämma pähä

Poisid kübara panema.

Ehk küll kivi pakufesel

Glunähtawalt ei leita,

Ega paigast liikumista;

Siiski wanarahwa sõudel,

Targemate teadusella

Mõnda kuuldu külwatie, 081

Mõnda sõnum sahatie:

420 Kuda kivi paku rüpes

Salawõim peab signema,

Jmewägi idanema.

Kes on ämma mäe kaldalt

Ohtul orgu weeretanud,

Teiab teisel hommikul

Teda jälle wanas paigas

Seisma, kus ta enne seisnud.

Sellepärašt, poeokene,

Wine ämma auustama,

Tedretütart teretama!

Pane kübar ämma pähä,

Haka eide kaelast kinni:

Seft ei tõuse sulle süüda,

Baiemaida laitusida !)

4. Kalewipoegade laul.

(435—442, 449—450, 453—473, 477—517, 523—540 Kreutzwaldi oma;
wahepealsed read r a h w a l a u l e s t.)

- [Kalewi poead kolmekeste
Kõndisivad lustikäiki,
Mööda rõemu radasida,
Käisid mööda lagedada,
Mööda nõmme nõtkandille,
440 Mööda tooda sõtkutulle;
Seal tuli wasta neli metsa,
Neli saledat salkusi.]
Üks oli kulla kuusemetsa,
Teine tarka tammemetsa,
Kolmas kena kasemetsa,
Neljas leske lepametsa.
Mis oli kulla kuusemetsa,
Se'p se kuningade metsa;
[Mis oli tarka tammemetsa,
450 Se'p se Taara enda metsa;]
Mis oli kena kasemetsa,
Se'p se kudruskaelte metsa;
[Mis oli leske lepametsa,
Se'p se leinajade metsa,
Kurwa laste warjupaika.
Wanem wenda, wennikene,
Jstus maha kuusikuuse,
Kuningade ilu metsa,
Kulda kuuse waiha alla;
460 Vastis laulu lendamaie,
Tugewama tõusemaie:
Paulis lehed lehtapuusse
Hiilgadelles haljetama,
Hõiskas okad okaspuusse
Siidi-ilul siramaie,
Päawa paistel puuskebesse
Tõrukeseid tammedesse,
Kened urwad kaskedesse.
470 Hõiskas õilme urwakesed
Õilme puie la iluksa,
Päawa paistel paisumaie,
Kuude walgel kaswamaie;]
Paulis et metsad mürafid,
Pagedad aga lafsatafid
Kõrbed wasta kostalesid :
- [Kungla kuninga tüterid
Noorta meesta nutasivad.
Teine wenda, wennikene,
480 Jstus maha kaasikuuse,
Veina-kase hõlma alla;
Vastis laulu lendamaie,
Tugewama tõusemaie,
Wägewama weeremaie.
Paulis õilmed õitsemaie,
Pille õilmed läikimaie,
Paulis wilja wälja peale,
Hõiskas õunad õunapuusse,
Sarapuisa pähkelaida
490 Paulis marjad wislapuusse.
Maasikad madalad murusse,
Siniak sambla soosse,
Pohlakad palu äärtele,
Murakaida mätastelle,
Kobarakaida pihlapuusse.
Paulis, et metsad mürafid,
Pagedad aga lafsatafid,
Kägastikud raskatafid,
Kõrwed wasta kostalesid.
500 Näki neiud, neitsikesed,
Noorta meesta nutasivad.
Kolmas wenda, wennikene,
Jstus maha tammikuuse,
Wanaisa ilu metsa
Targa tamme õlma alla;
Vastis laulu lendamaie,
Tugewama tõusemaie,
Wägewama weeremaie!
Tulisema tuiskamaie!
510 Paulis linnud lepikuuse,
Paulukanad kaasikuuse,
Paulukused kuusikuuse
Mõistelinnumd männikuuse,
Targad linnud tammikuuse,
Hõiskas puie ladwadesse
Kägusida kukumaie,
Tuikesi tuikamaie;]
Paulis räästad rägastiku,

- 520 Põsinnud põesastiku,
 Põufesed lagedalle,
 Pääsufesed pääwapaiste;
 Põulis luiged laenetesse,
 [Pardid parve äärdane,
 Aned aga allikalle;
 Hõiskas kena künnilinnu
 Sõde iluks hõiskamaie,
 Widewikul wilistama,
 Enne koitu ealitsema,
 Põulis, et mered mürafid
- 530 Kaljud wasta kãrasiwad,
 Põue ladwad paenusiwad,
 Mãekingud kõikusiwad,
 Põlwed lausa lõhkesiwad,
 Taewas aga tarka kuulis.
 Metshalija ainus tütar,
 Metsapiigad, peenikesed
 Kulda iufil näkineitsid
 Nutasiwad noorta meesta:
 Oles se mehe meieia,
 540 Kaswaks meile kaasajiseks.]

5. Kalewipoegade kojutulek.

(541—592 muinasjutu järele; 593, 595, 608—611, 631, 634 rahwalaullest, wahpealsed read ja 635—712 Kreutzwaldi oma.)

- (Põue ladwil seisites päike,
 Sahedama tuule õhtu,
 Weeretelles õhtu wilu,
 Kuulutafid pääwa kustu,
 Rustipidamise lõpu;
 Tuletafid meeste meele,
 Kõeu poole kãidanesse.
 Noorem wenda, wennikene,
 Kandis metsajasaagi koorma,
 550 Mis ei õlgasi muljunud,
 Ega piinand pihyasi.
 Mehed tõ'fid kolmekeste
 Üle laia lagedaida
 Kiirel sammul kõeu poole;
 Seadfid filmad sihtimaie,
 Suitsu tähte tunnistama:
 Kas ehk leelta keedukatel,
 Pada auru wãljapaistaks:
 Aga suits ei tõusnud filma.
 560 Mehed tõsifid kolmekeste
 Üle laia liiwikuda
 Kiirest' kõeu ligemalle;
 Seadfid filmad sihtimaie,
 Olwist¹⁾ suitsu otsimaie,
 Leelta auru waatamaie.
 Aga suits ei tõusnud filma,
 Ega paistnud leeme paealt
 Awaldawa aurukesta.
 570 Mehed jõudfid õue alla,
 Weeresiwad wãrawalle,
- 580 Kãksid lendes üle muru
 Ufinaste ukse ette.
 Kãksid tiirest lõwedelle.
 Kustund tule kibemetest,
 Suitsuahtrast leehaugust
 Mãrkasiwad mehewoead:
 Kuida leekuningana,
 Walwil filmil tulewahti,
 Kodunta ära kadunud.
 580 Noorem poega pajatama:
 „Jõgi jookseb kõwera,
 Teede kãigid lähwad metsa,
 Ei ole lugu õigelta.
 Õue wãraw seisab wallal',
 Wahti jãanud toauksed,
 Wõderad sammud murupinnal
 Kuulutawad kurba lugu,
 Õnnetumat juhtumista.“
 Poead puhusiwad ealed
 590 Dieku tuulde tõusemaie,
 Saatfid waiksel õhtu wilul
 Kutsumista kaugusella:)
 „Hõüia wasta, eidekene!
 [Kõsta wasta, fullakene,]
 Põula wasta, linnukene,
 [Tõsta ealta, tedrekene!“
 Aga eit ei teinud ealta,
 Sõudnud wasta ei sõnakeft.
 Kõstis wasta kõwerafilma,
 600 Kutsus wasta laia kõrbe,

1) Olw = katuseharja otsa alune awaus, mille kaudu suits välja pääseb.

- Paulis wasta laanemetsa, 082
 Hüüdis wasta Hüüsaare,
 Kuttus wasta Kuresaare.
- Poead puhusiwad ealed, 560
 Disku teistford tõusemaie,
 Saatsid waisjel õhtuwilul
 Kutsumised laugeelle.]
 „Hüüa wasta eidekene!
 Kukka wasta käufene,
 610 Paula wasta, luikene,
 Tõsta ealta tedretitar!“
 [Aga eit ei kostnud wasta,
 Teind ei ealta tedrekene.
 Kostsid wasta merekaldad,
 Kutusiwad kaljuseinad,
 Paulsid wasta merelaened,
 Hüüdis wasta tuuleoogu.
 Poead puhusiwad ealed,
 Kutsumised kolmatforda
 620 Saatsid waisjel õhtu wilul
 Kutsumised laugeelle:
 „Hüüa wasta, eidekene!
 Kõrutelle, kodukana,
 Paula wasta, kadund leske,
 Kõsta meie kutsu wasta,
 PASTE lahke laulu wasta!“
 Aga eit ei kostnud wasta,
 Teind ei ealta tedrekene,
 Kõrutand ei kodukana,
 630 Ega laulnud luikene.]
 Kuhu eali kuulunessi,
 [Senna kaljud katkenesse,
 Kuhu kutsu kostaleksi,]
 Senna metsad murdanesse,
 [Kuhu elki lندانessi,
 Senna laened langenesse,
 Pilwed pikila lõhkewad,
 Ei oln'd leida eidekesta,
 Kuulda kana kõrutusta,
 640 Kuulda tedre kudrutamist,
 Käukses kukumista:
 Kusakilta muru maalta,
 Suuremaste sambla soosta.
 Laia mere laenetesta,
 Põefastiku paksudesta,
 Ega kõrwe keskeelta.
- Õht jäi waisseks, tuuled tuflu,
 Uinusesse kõik see ilma.
 Wennad läksid wärawasta,
 650 Väksid seltsis alla õue,
 Kolmekeste kopelisse:
 Eide jälgi otsimaie,
 Warga teeda waatamaie.
 Üks neist weeres wainuelle,
 Teine kõndis kopelisse,
 Kolmas mere kalda peale.
 Wanem wenda, wennikene,
 Kessee weeres wainuelle:
 Se ei leidnud eide jälgi,
 660 Ega saanud tunnismärki..
 Teine wenda, wennikene,
 Kessee kõndis kopelisse,
 Se ei leidnud eide jälgi,
 Ega rööwli radasida,
 Ega saanud tunnistähte,
 Kuhu kana kadunessa,
 Pinnukene lندانessa.
 Kolmas wenda, wennikene,
 Kessee läinud merekalda:
 670 Se sai selgeid märkisida,
 Tõteliku tunnistähte,
 Kuhu ella eidekene,
 Kodukana kadunessa.
 Soome tuuslar, tuuletarka
 Oli laentelt lootfikuga
 Paku-urka põgenenud;
 Oli walwal wahiforda
 Gaente langul lõpetanud,
 Kus ta mitu pika pääwa,
 680 Mitu pimedada böda,
 Widewiku wiwitusel
 Wargasaagil walwamaies.
 Meestel kaswas kartlik mure
 Mitu mõted ema kohta:
 Kas ehk kawal kosilane,
 Põteliku peukene,
 Eide kipund kimbutama,
 Warga küüsil wõrgutama.
 Wanem wenda pajatelles,
 690 Pani sõna sõudewalle;
 „Ääki leiba wõtamaie,
 Õhtu rooga otsimaie,

Wäfind keha karastama.
Heidame siis puhkamaie,
Eht saab usin unenägu
Eide jälgi näitamaie;
Vähme homme otsimaie."

Teine wenda pajatelles

Pani sõna sõudemale:

700 "Sängi rüpes suikunesja
Wõib eht taewaliku tarkus,
Ukko unes ilmutada,

Kuda jälgi kaste kannul,
Udupilwe palistusel
Kadund eideft kätte saame;
Kuda kallist kodukana,
Vendu läinud linnukesta
Kulli küüfist peasta wõime."

Pärast nõudepidamista,

710 Targa aru armamista
Wenitafid kassi wenda
Wäfind keha karastama.]

6. Kalewipoeg oma isa haul.

(713—750, 754, 755, 757, 760—761, 764—765, 767—768, 771—772, 776—787
Kreutzwaldi oma; wahpealsed read rahwalauleft.)

[Noorem wenda, wennikene,

Kalewide kallim poega,

Wese leinalexitaja,

Kurwastuse kustutaja:

Oli mõteid teise teele,

Arwamisi isa radal

720 Vendamaie läkitanud.

Kallis kange mehe poega

Nõnda mõteid mõlgutelles:

"Tänasida toimetusi

Ära wista homse warna;

Ägal pääwal oma iked,

Tunnil oma toimetused,

Mure koorma muljutused,

Oma soowituste sõuded.

730 Tahad tunnist tulu saada,

Ära wõta aega wiita,

Kauemini kõheldada.

Kiirul käiwad õnnesammud,

Wiitjal wiifi wiletsusta,

Kõheltajal kuusi koormat,

Seitse jala sõlmitusta."

Kalli eide kadumine

Kurwastas mehe meelekest,

Kurnas südant mure koorm.

740 Kui nüüd wennad kahelkeste

Sängis keha firutafid,

Siisap tõtas noorem poega

Üle läwe ukse ette,

Kargas kergelt üle muru,

Weeres wirgalt wainuelle.

Seal aga sammu seisatelles

Käänas siis isa kalmule.

Kalewide kallim poega

Ästub isa haua peale,

Ästub kalmu künka peale,

750 Kurba südant kergitama.]

Äsa hauasta küsima:

"Kesse liigub peale liiwa,

Kesse ästub peale haua?

[Sõmer kutub filma peale,

Kruusi langeb kalmudelle.]"

Poega mõistab, kostab wasta:

[„Noorem poega, poisikene,

Se'p se liigub peale liiwa,

Se'p se ästub peale haua,

760 [Ästub mure muljutusel

Kadund isa kalmukünkal.]

Tõuse üles, taadikene!

Ärta üles, isakene!

[Tule teeda näitamaie

Kuhu eite kadunesja!]"

Äsa kostab mätta alta,

[Taati kalmusta kõneleb,

Mulla alta tõstab eale:]

„Ei wõi tõusta, poega noori,

770 Ei wõi tõusta, ei ärata!

[Kasju rõhub peale rinna,

Kiwi raske peale keha;]

Kulmu katwad kullerakupud,

Silmi katwad finililled,

Punalilled palgesida.
 [Tuuled juhtigo sull' teeda,
 Šhud ōrnad ōpetago,
 Taewa tähed andko tarkust!"]
 [Poega tõttas kiirel sammul,
 780 Ahtme lennul mere poole,

Kõrge kalju kalda peale:
 Eide jälgi otsimaie,
 Kadund kana püüdemäie.
 Paik, kus enne seisnud paati,
 Vootsik ala luuril olnud:
 Seisis tühi kui pühitud.]

7. Kalevipoeg merekaldal.

(787—851 Kreutzwaldi oma.)

[Kalevide kallim poega
 Waatas kõrgelta kaljulta
 Šhawalgel mere peale,
 787 Vaskis filmad laenetelle;
 790 Waatas, kunni filma kestis,
 Waate tiivad ulataſid:
 Kas ehk kuskil mere pinnal,
 Vaia laente langutufel
 Warga jälgi maha jäänud!
 Kas ei kuskil tunnistähte,
 Midagi ehk isemärki
 Kõõwli riisumista näitaks;
 Kas ei kadund eide kanda,
 Kalamarwas märki jätnud,
 800 Kada kuskil raecatanud!

 Baene weeres laene jälgil,
 Wetewoode weeretufel,
 Kiigel kalju kalda wasta,
 Põhkes wahtus kalda wasta,
 Tuisatelles wete tolmul
 Aga muud ei märki olnud,
 Sõnumid ei keegi toonud;
 Kesſa täna laente langul,
 Wetepinnal weeretelles
 810 Salateel käin'd sõitemaies.
 Tähed taewast sirasiwad
 Pahkel filmal laente peale,
 Aga keelt ei olnud kuskil,
 Sõna kellelgi ei suusſa.

 Nõnda langew laente mængi,
 Wetepinna weerlemine
 820 Iſa ühel ilul kitgub,
 Ega küſi iial: kesſe

Täna tema niiskes rüpes,
 Märjas kaisus surma leidnud!
 Baente küſuw lustimängi,
 Wete kena weerlemine,
 Taewast waatwad tähefilmad:
 Meed ei küſi meie rõemu,
 Küſi meie kurwastuſi!
 Baene weereb laente jälgil,
 Wetewoode weeretufel,
 Kiigel kalda kalju wasta,
 830 Põhkeb wahtus wasta kallast,
 Tuisatelles wete tolmul,
 Märga auru kallastelle;
 Aga ei too sõnumida,
 Kostmist iial küſijalle.

 Baene weereb laene jälgil,
 Wetewoode weeretufel,
 Kiigel kalda kalju wasta,
 Põhkeb wahtu wasta kallast!
 Meie elu laenekesed
 840 Weeretawad õhtu wilul
 Kõigudelles kalmukünka,
 Mätamura waiba alla;
 Tähefilmad waatwad taewast,
 Kuu waatab kõrgelta,
 Päike paistab rõemu palgel
 Pahujaida, magajaida.
 Aga keelt ei ole kalmul,
 Sõna ial tähte suusſa,
 Kuu ei osta kõneleda,
 850 Ega päike pajatada,
 Küſijalle wastuſt anda.]

Eespool-toodud „Kalevipoja“ kolmanda loo on Kreutzwald üles ehitanud kunstiteose kohaselt. Lugu algab ja lõpeb samas

paigas — merekaldal, kus Kalevipoeg on mõlemail puhkudel lainete liuglemist vaatlemas. Alguse ja lõpu ühtlus annab loole tervikulise ilme. Loo põhिसündmustiku arendamisel kasutab autor antiteesi, vastu seades teineteisele kontrastsed teosmotiivid. Näiteks, vennad lähevad röömsate lustilaulude saatel koju, kuid kodus nad muutuvad murelikuks, märgates ema puudumist; tagajärjete otsimise järele heidavad vanemad vennad puhkama, aga noorem vend ruttab kurbuses isa hauale nõu küsima. Peale ühtluse ja antiteesi võib märgata loos, eriti vendade laulustseenis, tegevustiku astmelist tõusu. Vanema venna laul paneb metsad mühisema, keskmise oma — rägastikud raksatama, aga noorema venna võimas laul kõigutab mäekinke, painutab puid, pillutab pilvi. Nimetatud astmestamisega jõuab sündmustik haripunkti. Lugu lõpeb elu ja merelainete lüürilise võrdlusega, mis mõjub rahustavalt.

Rahvaluulelist ainekku sisaldab kolmas lugu võrdlemisi piiratud arvul. Loo 851 värsist on ainult 81 värsi valitud rahvalauludest, kuna 383 v. on sepietatud muinasjuttude järele ja ülejäänud 377 v. on Kreutzwaldi enda loodud.

Ülesanne 32. (Klassis kirjalikult töövihkudesse.) Lugege läbi „Kalevipoja“ kolmandast loost valitud katke ja kirjutage sellest ümberjutustis. Otsige: 1) keeleliselt väärvorme, 2) rahvalaulu-keelest erinevaid vorme. Määrake umbes 10 laulurea värsimoot, alla kriipsutades värsimooduliselt vigased silbid. Kas muutes värsside sõnajärjestust või kasutades uut sõnastust, kirjutage need lauluread värsimooduliselt parandatuina.

D. Kalevipoja sündmustik.

Sissejuhatuses kutsub Kreutzwald esile muistsed mälestised Kalevitest ja heidab valgust lugulaulu loomissaladustesse.

1	Sehvi muiste mälestusi	Wõttab pihu wõlfi wallast,
	Kalewide kuulutusi	Tüki teise tõsi talust,
	Kalmu künkast ferkimaie...	Kolmandama kuulu külast,
116	Laulik lues luguõida,	Daenab liisa meele laekast,
	Weeremaida wärõõida:	Wõtte mõisa magafista ...

1. loo sissejuhatavas osas jutustatakse muinasjutu aineil Kalevi tulekut põhjapiirilt Viru randa. Sellega liidetakse pikem rahvalaul Salme ja Linda sünnist ning kosjadest. Salme läheb oma kolmandale peigmehele kuule, Linda, libe neitsi,

aga kuuendale kosilasele Kalevile kui kangele mehele. Üllilõbusaile pulmle järgneb neiu kurb lahkumine kodutalust, millega lõpeb esimene lugu.

2. loos kujutatud Kalevi surm ja Linda lein on meile tuttavad Faehlmanni ülestähendiste kaudu (lk. 81). Kiiresti sirgub võimsaks meheks Kalevi viimne võsu.

685	Kalevide kallim poega	Dõusis tamme tugemufeks...
	Linda leina lepitaja,	749 Viimne Kalevide võsu,
	Kaswis karjapoiisiliseks,	Kaswis kaljuks kindlusele,
	Kõsus künnimeheliseks,	Dõusis wendadest targemaks..

Lindale ilmuvad lesepõlves mitmed kosilased, nende hulgas ka Soome tuuslar, aga Linda saadab nad põlgusega tagasi.

4. lugu. Kalevipoeg viskub laineisse ja ujub Soome poole, et kätte maksa oma ema röövijale tuuslarile. Ujumismatkal kostab Kalevipoja kõrvu Saarepiiga igatsev laul.

188 „Kaugela on minu kaaja,
Wette taga armufene...“

Soome *Kullervo* laulu aineil põimib Kreutzwald siia Saarepiiga eksitamise loo. Saarepiiga hukub merre ja Kalevipoeg jätkab oma retke. Vanemad ruttavad merd riisuma. Kuid tütar jääb kadunuks, merelt kuuldu ainult piiga lohutuslaul vanemaile.

827	„... Ära nutta, eidefene!	Merela on minu koda,
	Ära kaeba, taadifene!	Saente al mul jala tare...“

5. lugu. Kalevipoeg saabub Soome ja heidab puhkama. Tema uinaku ajal oleskleme Saarepiiga vanemate pool. Nad on tütre asemel merest leidnud kotkamuna, raudkübara, tamme ning kala hõbekausikesega. Tamme nad istutavad tütre mälestuseks koplisse. — Virgunud unest, tõttab Kalevipoeg tuuslari tallu. Ägeduses ta tapab tuuslari ja jääb raskesti magama. Kadunud ema ilmub talle unenäos, millest ta järeldab, et otsitav ema on surmale suikunud.

6. lugu algab armsa ema kaotusest kurbunud Kalevipoja leinalauluga:

52	Isa läts ju enne ilmast,	60	Jäin kui lagle laenetele,
	kui sain pääwa paistufela		Bardi poega parwe ääre,
	Eite langes surma fängi...		Potkas kõrgele kaljule...

Soome sepalt ostab Kalevipoeg endale hiiglatugeva mõõga, mis kujuneb talle saatuslikuks. Ta satub tülli sepa vanema pojaga ja tapab selle. Nüüd on ta sunnitud sajatuse saatel lahkuma sepa talust. Kangelane, kelle südamel lasub raske veresüü, uinub Soome saludes magama. — Me viibime jälle Saare-

piiga kodukohas. Tütre iluks istutatud tamm on tunginud oks-
tega taevasse, tahtes pilvi pillutada. Leidub siiski mehike, kes
maha raiub selle hiiglasuure tamme, millest valmistatakse suuri
ehitisi — linnu, laevu ja Soome sild.

7. loos asendab Kalevipoja hooplevat võitlustuhinat kuru-
vameelsus. Kangelane matkab venel üle Soome lahe kodu-
maale. Merel kajab õnnetu Saarepiiga leinalaul, Irumäelt kos-
tavad etteheitvad hääled Kalevipojale kahekordse vere-
süü pärast. Jutustanud oma retkest vendadele, läheb Kalevi-
poeg isa hauale troosti otsima oma masendunud meeolus.
Sellega lõpeb kangelasloo melanhoolsemaid lugusid.

8. lugu. Peale liisukivide viskamist Saadjärvel vali-
takse Kalevipoeg kuningaks.

627	Pärast mõidu viiskamista,	Wõttis kätte adrasõjad,
	Wendadesta lahkimista	Austelles adra tööda,
	Wõttis Kalewide poega	Õllumehe põlwekesta...
	Walitsuse mõimust kätte.	

9. lugu. Kalevipojale teatatakse, et vaenlase sõjalaev-
vad on saabunud Viru randa. Samal ajal ilmub kangelase
juurde tundmatu hallpäine vanake — Uku, kes Kalevipojale
annab riigi juhtimiseks näpunäiteid, hoiatades teda oma
mõõga eest.

647	Senni kui fina walitsed,	659	Rahju, Kalewide poega!
	Wahwa käega warjad walda,		Waga were walamine
	Senni saab Wirus õnneaega...		Mõistab kohut sinu kohta;
653	Rahwa keskel õitsemaie...		Weri püab were palta.

Sõda kui viletsuse-tekitaja jääb seekord puhkemata.

10. loo algusosas jutustatakse Kalevi- ja Alevipoja seik-
lustest Kikerpera soos, kus nad kohtavad vetevaimu. Pärast
võitlust vetevaimuga läkitab Kalevipoeg oma kaaslase Alevi-
poja Soome mõõgavõlga tasuma, kuna ta ise suundub Peipsi
poole, et laudu tuua linnade ehitamiseks.

11. lugu. Kalevipoeg jõuab laua koormaga siipoole
Peipsit ja heidab enda tehtud sāngi puhkama. Nagu juba teame
Faehlmanni loo järele, varastab sorts salaja kangelase mõõga,
kuid kukutab selle kogemata Kääpajõkke. Unest ärgates
laulab küll Kalevipoeg mõõgale, et see veest välja tuleks, kuid
mõök jääb ikkagi veevoogudesse. Tahtes sortsile kätte maksa,
sõnab sangar mõõgale:

698	„Kui aga juhtub käidaneesja;	Siisap, mõõka, sõbrakene,
	Jalafanda piftma jõffe,	Murra jalad tal mõlemad.“
	Kes find enne ise kannud:	

Kalevipoeg tahtis küll ütelda, nagu Kreutzwald hiljem seletas: „Kes sind enne siia kannud“, kuid ta vääratas sõnas, sellega ise soovides endale surma mõõga läbi.

Kaotanud mõõga, ruttas kangelane lauakoormaga edasi. Teel päästis ta väikese mehikese metsapoegade küüsisist.

12. loos kirjeldatakse Kalevipoja üldtuntud võitlust sortsidega, mil puhul talle siil annab kasulikku õpetust. Peale taplust uinutab sorts kangelase seitsmeks nädalaks magama. Toibunud kauakestnud unest, läheb Kalevipoeg Pihkva uusi laudu tooma, kuna endised olid heitlusel purunenud.

13. lugu. Tagasitulekul Pihkvast satub Kalevipoeg ootamatult Endla järve läheduses koopa juurde, mille kaudu ta pääseb esimest korda põrgusse.

14. loos võidab kangelane põrgus Sarviku ja põgeneb seal kolme piigaga, kes talle tutvustasid põrgu saladusi, maa peale tagasi ühes kullakottidega.

15. lugu. Kalevipoeg teeb osavale hoonetargale Olevipojale ülesandeks ehitada kaitselinnu. Põrgust kaasatoodud piigadega naituvad Kalevipoja kaaslased Sulevi-, Alevi- ja Olevipoeg.

16. lugu — *reis maailmalõppu* — on ühtlasemaid lugusid „Kalevipojas“. Loo sündmustik areneb sirgjooneliselt, ilma kõrvaltegevustikuta, alates reisikavatsustega ja lõppedes kojusaabumisega.

1	Kalewide fange poega Mõtestida mõlgutelles Alustanud arvamisi, Tarkus' teeda toimetada, Suure ilma otja sõita, Põhja piirde purjetada...		Tublid riided toimetada... Tennuk oli laentetiigul Mõnda pääwa purjetanud, Pääwal päikefe juhil, Sõsel täht'de diendusel. Paati weeres põhja poole, Ilma otja ligemale.
225	Kalemi poeg, fange meesi, Kästis lodja valmistada, Laewa teha hõbedasta, Kallimasta hõbekarraft...	363	Sooma sortfilaste sunnil Mõllasivad tuulemarud Wihas wette wahutama...
234	Tennuk pandi laewal nimeks, Et ta lendes lõhuks laeneid. Siisap kästis kuldse kue Enesele kehakatteks, Kästis laewameestele	406	Seitse böd ja seitse pääwa Wankus laewa wäsimata Tuulemaru tuisatusel Laentel kui üks laglekene...

Peale tormi peatutakse Lapu rannas, kus palgatakse sõidujuhiks Laputark Varrak. Tema osaval juhtimisel purjetab paat kiiresti põhja poole. Nad pääsevad vetekurgust valaskala kaasabil ja satuvad Sädemetesarele. Seal ähvardab suur

kuumus laevamehi hävitada. Hiiglaste maal heidavad väsinud vennad põõsa varju puhkama.

789	Teise pääva palistusel Kratelles enne koitu Lugemata tütar noori Magajaida mehe poegi; Kesje tulnud kopsa aeda	Veemadele lehtesida Kaps'te küllest kikkumaie. Tütar noori võttis mehed, Pani poisid põlle rüppe, Kandis neid süles koduje...
-----	--	---

Hiiglane isa esitab mehikestele küsimusi, mida laevamehed oskavad mõistatada.

Viimati saabub laev peninukkide ehk koerakoona laste maale. Sealt nad matkavad koduranda tagasi.

17. lugu algab õnne- ja rahuaaja kujutisega.

1	Õnnerikas põlvkone Sitses Eesti roedelta, Kahufätti kiigutelles	Sahedaste lapufesi Emalitus heldeks kaisus Seitse aastat segamata...
---	---	--

Aga rahulikule põlvele järgnevad laastavad sõja-aastad. Kalevipoeg võitleb vahvasti suurte salkade väejuhina. Assamalla lahingus langevad kümned tuhanded vaenlase leerist. Tapluse lõppedes saab surma Kalevipoja hobune. Sõjasaagi jagamisel satub kangelane oma kaaslastega koopasse, supikeetja vanamoori juurde, kes hommiku saabudes kaob salapärasesse maa-alusesse urkasse. Sõjasangarid heidavad magama. Kalevipoeg näeb unes veetlevaid murueide tütreid.

18. lugu. Kalevipoeg läheb teistkordselt põrgusse, et ära võita Vanatühi, Sarvik. Põrgu hämaras eestoas juhatab talle teed kahvatanud ema vari. Saabunud põrgu siseruumesse, tapab kangelane Sarviktaadi kaitseväe ja kutsub Sarviku kahevõitlusele.

19. lugu. Seitsme-ööpäevase võitluse järele aheldab Kalevipoeg oma ema varju märguandel Sarviku kalju külge ja lahkub kullakottidega põrgust. Sõprade seltsis korraldab Kalevipoeg lustilise joomapeo Lindanisas. Joobnuna ta lubab oma isa tarkusraamatu Varrakule.

928	Kallim meel kui kuld ja hõbe Seisjäs kütkendatud firjäs	Wana aegne maha põli, Meie meestepoege priius.
-----	--	---

Kuid Kalevipoeg ei saa enam und silmadele, katet kulmadele, sest ta on Laputargale loovutanud muistse priiuseraamatu. Ta tõttab kurvana isa kalmule, aga ta kurtmistele ei vastata, teda ümbritseb vaid morn vaikus.

20. lugu. Juba loo sissejuhatuses tuletab laulik Kalevipojale meelde tema saatuslikku surma.

33 Sind ei võitnud maenumägi,
 Saan'd ei sõda suretama; —
 Kurvastuse kütkendused
 Võtšid enne aegu võimu,

Sooime seppa fajatused,
 Oma õnnetumad sõnad
 Mõtlemata mööga kohta
 Saiwad sulle surmajakša.

Algab verine võitlus raudrüütlitega. Tuhanded vaenlastest langevad Kalevipoja käe läbi. Kuid saavad surma ka Kalevipoja kaaslased Sulevi- ja Alevipoeg. Sõprade surm kurvastab kangelast. Ta jätab riigi juhtimise Olevipoja hooleks ja ise läheb „laande luusimaie, tuskatuju tuulutama“. Oma rännakul ta satub saatuslikult Kääpajõe kaldale.

869 Kui nüüd Kalewide poega
 Jalakanda pistnud jõkke,
 Mõõka kohe mõtlemaie
 Arvus nõnda armamaie:
 Kas ei enne ise kannud
 Meesi ole mõõgakesta?
 Kas ei kohus karistada?

Sajatuse sunnitusel
 Murdis mõõka mõrtsukana
 Kalewide kintsudesse,
 Võikas maha labajalad
 Suretelles põlvvedani.

Kalewide kange poega
 Surmavalu sunnitusel
 Kibedaste kiljatama,
 Hädas appi hüüdmaie!
 Roomas käppil kalda ääre,
 Langes maha lagedale,
 Veri valgus välja peale.
 Ehk kül jõkke jäänud jalad.
 Põlvist saadik puudusivad:
 Kattis Kalewide keha
 Waka osa werist maada.

Kalevipoeg määratakse taevaliste tarkade poolt põrgu-
 vahiks.

Kangelaslugu lõpeb paljutootava ennustusega:

1047 Aga üksford algab aega
 Kus kõik piirud kahelotsal
 Lauša lähwad lõtkendama;
 Lauša tuuleleeki leitab

Kätte kaljukammitšasta:
 Kül siis Kalew jõuab koju
 Oma lastel' õnne tooma,
 Gestipõlme uetš looma.

Ülesanne 33. Jälgides eepose sündmustikku pöörge tähelepanu Kalevipoja kangelastegudele. Nimetage näiteid antiteeside kohta. Missugused ilusamad kohad esinevad „Kalevipojas“? Mis puhul esineb Kalevipoeg kangelasena, väärtusliku isikuna? negatiivse tüübina? Milliseis teosmotiivides avaldub saatuseneedus? Milllest on tingitud Kalevipoja traagika? Määrake kangelasloo põhiidee. Õppida eepos ja selle kompositsioon.

E. Kangelaseepose üldine käsitus.

Ainestik. Kangelasloo põhiainaena kasustas Kreutzwald rahvasuust kogutud rahvalaule, muinasjutte, mütoloogilisi ja etnograafilisi teateid, mis kas otseselt või kaudselt olid seotud Kalevipojaga. Kuna nimetatud ainestik ainult osaliselt käsitles Kalevipoja elu ja seiklusi, pidi

koostaja lisamaterjali laenama võõrsilt ja ise mitmed osad juurde looma.

Ainestiku liitmisel võttis Kreutzwald aluseks, nagu varem nimetatud, Faehlmanni sepitsetud saksakeelse algvisandi. Faehlmanni Kalevipoja jutundis esineva *Kalevi naise* nimetas Kreutzwald *Lindaks* tuginedes rahvalt kuuldud teatele. Et Lindat ja Salmet käsitleti samas rahvalaulus, võis ta liita selle jutustava rahvalaulu täielikult kangelaseposega. Kalevipoja sünniloo ja lapsepõlve kirjutas Kreutzwald muinasjutu aineil, täiendusena kasustades rahvalaule. Faehlmannile tundmatuks jäänud *Kalevipoja retke Soome* ta luuletas suurel määral isiklikult, vahele põimides *Kullervo loo*, et kangelaste saatust traagilisemaks muuta. Järgnevate sündmustikkude (võiduviskamine Saadjärvel, kündmine ja kuninga valimine, võitlused sortsidega jne.) jutustamiseks pakkusid rikkalikku materjali rahvajutundid ja Tartumaal asetsevad Kalevipoja sängid. Rahvusvahelisi muinasjutte kasustas Kreutzwald kirjeldades retke maailmalõppu ja põrguskäike. Viimase, 20. loo ta koostas peamiselt Faehlmannilt saadud aineil.

Juba ainestiku mitmekesisus ei võimaldanud koostada ühtlast teost. Pealegi esines suurim osa materjalist sidumata kõnes, mida pidi värssidesse valama. Seepärast tuli Kreutzwaldil ületada raskusi nende erinevate materjalide liitmisel.

Kompositsioon ja peategelane. „Kalevipoeg“ on suurimaid ja kapitaalsemaid teoseid ärkamisajal. Kreutzwald on sellesse eeposesse koondanud sajanded rahvaluulelised teated, sellele vaatamata kas need üksiksündmustikud on ka lähemalt seotud kangelaslooga. Vastavalt ainestiku rohkusele on „Kalevipoeg“ ulatuselt paisunud laiaulatuslikuks, kuid ta kompositsiooniline külg on jäänud viimistlematuks. Kangelaslugu ei moodusta ühtlast orgaanilist tervikut, sest üksikud lood pole pidevalt seotud üksteisega ning puudub kogu teost ühendav põhisündmustik. Samuti ei arene tegevustik järkjärguliselt, koondatult, vaid ebaühtlaselt ja laialivalguvalt. Sümmetriline suhtelisus on jäänud meie kangelasloos tähele pane mata. Seepärast tundub „Kalevipoeg“ üksikute, lõdvalt seotud lugude-koguna, nn. **mosaiikteosena**.

Enam on õnnestunud Kreutzwaldil „Kalevipojas“ üksiklugude kompositsioon. Ta algab ja lõpetab iga loo isiklikult loodud kujutistega, mille vahele ta põimib rahvaluulelisi aineid, neid omakorda lisandades ja kordusvärssidega täiendades. Üksiklood ta oskab kompositsiooniliselt huvitavaiks ja mõjuvaiks muuta antiteeside, võrdluste, astmes-tamise ja alguse ning lõpu sümmeetrilise ühtluse kaudu, nagu on viidatud kolmanda loo koostise vaatlusel.

Jälgides lähemalt kangelasloo peategelast Kalevi-poega selgub, et Kreutzwald pole suutnud teda esitada ideaalse rahvuskangelasena. „Joobnult tõmbab ta enda peale raske veresüü ja kui ta seda aastate töö ja võitlusega on püüdnud lepitada, müüb ta ometi jälle purjus peaga Varrakule oma isa tarkusraamatu, maa vabaduse ja õnne sümboli.“¹⁾ Elava inimesena ja suursuguse kangelasena esineb Kalevipoeg peamiselt eepose keskosas. Ta harib palgehigis põldu, veab ennastsalgavalt laudu linnade ehitamiseks ja kaitseb ohvrimeelselt oma maad ja rahvast. Ent arusaamatuks jääb, miks headuse eest võitleja rahvakangelane, kes isegi kuradi on võitnud, peab peale surma põrguvahina piinlema ahelais. See karistus on Kalevipojale ülekohtune, kuna ta oma veresüü on juba lunastanud saatusliku surma läbi. Nii omab Kalevipoja tüüp vastandlikke iseloomujooni, sellega suurendades eepose motiivistiku ebahühtlust.

Keel ja värsitehnika. Keeleliselt jätab „Kalevipoeg“ väga palju soovida. Kreutzwald püüdis tarvitada tollaegset uuendatud kirjaviisi, kuid ta ei arvestanud küllalt keeleõpetuslikke juhiseid ega olnud järjekindel oma kirjutamisviisis. See-tõttu esineb kõnes olevas eeposes järgnevaid keelelisi iseärasusi ning puudusi: 1) pikka vokaali märgitakse diftongiga (ealed, võeras, põenutavad); 2) diftongi asemel on pikk vokaal (pääval, käässe); 3) järgsilpides esineb -o (koko, kuulutago, toogo); 4) tugevaastmelised vormid — nõrgaastmeliste asemel ja überpöördukt (puhkage, ärkage; kuku-maie, hakan); 5) ühildumine puudub omadus- ja nimi-sõna vahel (armsama aegade, laia laante, lendav kiirusega) jm. Aga eriti paistavad silma Kreutzwaldi enda väljamõeldud

1) A. Anni kirjutis „Eesti biogr. leks.“ II, lk. 233.

vormid ja tuletised, millised on sepitsetud värsimõodu taotlemisotstarbel, nagu: kenadamad, pilvedani, rindanesse, nutasivad, kasvatasi, tänudus, imedus jm. (pro kenamad, pilve, rinda, nutsid, kasvas, tänu, ime). P i k e n d u s s i l p i d e n a ta kasutab samu käändelõppe eri käändeis. Nii esineb *-da* nimetava, omastava, osastava, sisse- ja seesütleva käändelõpuna. Pöörde lõppe *-nessa* ja *-nekse* ta tarvitab pea kõikide pöördeliste muudete vormitunnusena.

Ka lauseehituslikult võib märgata puudulikku, koguni saksapärast väljendusviisi ja sõnajärjestust. Näit.: Kaugelt näen kodu kasvama (pro kasvavat); Kulli küüsisist päästa võime (pro kulli küüsisist võime päästa) jm.¹⁾

Arvestades neid „Kalevipoja“ osaliselt mainitud keelelisi puudusi ja väärvorme, võib konstateerida, et eepose keel on üldjoontes ebaühtlane ning vigane ja ei vasta meie rahvalaulukeelele.

Samuti värsitehnikalt erineb „Kalevipoeg“ silmanähtavalt rahvalauludest. Kreutzwald on küll värsistanud kogu kangelasloo neljajalgse trohheilises värsimõõdus, kuid ta pole silmas pidanud muistse rahvalaulu rütmilist ilu. Ta on asetanud pea alati rõhulised sõnasilbid värsitõusudesse, mille tagajärjel värsid mõjuvad monotoonsete ja igavatena. Neis puudub rahvalauludele omane rütmiline vaheldus, liikuvus. Muuseas ei vasta enamik „Kalevipoja“ värsse sellekohastele värsimõõdulistele põhinoüetele.

Stiil. Lõpuks mainitagu meie kangelaseepose stiililist ebaühtlust. Rahvaluulelist stiili on Kreutzwald tabanud vaid üksikuis lugudes. „Näiteks sõjasõnumiku teekonna lugu üheksanda loo lõpus või laul mereriisumisest ja suurest tammest“.²⁾ Peaaegu kogu teost läbib Kreutzwaldi isikuline stiil. Mitmed Viru lauliku enda loodud osad on kujundiliselt meisterlikud ja kunstiväärtuslikud. Tuletagem näitena meelde kauneid ridu *Sissejuhatusest* („Kiirest kaovad meie päevad“, „Rõõm ja mure kaksikvennad“), kolmanda loo lõpposast („Laine veereb lainte jälil“) jne. Nimetatud lüürilised eeposekatked pole küll kooskõlas kangelasloo eepilise väljendusviisiga, ometi nad elus-

1) J. V. Veski kirjutus „Eesti Kirjanduses“, 1918—19.

2) Fr. Tuglase „Kriitika“ I, lk. 35.

tavad ja meeleolustavad laialivalguva „Kalevipoja“ tegevustikku. Aga hoopis vastandlikult mõjuvad eepose proosaladilised jutustavad osad, milles sündmustikku arendatakse refereerivalt, venitavalt ja puiselt. Näit.: „Hõlpsalt võid sa, vennikene, juhtimata jälgi leida...“¹⁾

Üldse jääb „Kalevipojast“ mulje, et Kreutzwald on olnud eeskätt huvitatud eepose laiaulatuslikkusest ja värssiderohkusest, mistõttu stiiliühtlus on pidanud kannatama.

Kuigi „Kalevipoeg“ omab sisult ja vormilt suuri puudusi ning ebatasasusi, ei saa siiski tunnustamata jätta tema põhilist kirjandusloolist väärtust. „Kalevipoeg“ on monumentaalsemaid teoseid meie kirjanduses. Ta algatas eesti rahvuslik-romantilise kirjanduse ja virgutas rahvaluule kogumist. Kreutzwaldi kangelaseepos loovutas meie rahvale ajaloo ja rahvusliku iseteadvuse. „Teadmine, et eestlased on rahvaeepose omanikud, vaimustas, tulistas ja julgustas — ilma *Kalevipoja* nõiavõimuta poleks Eesti rahvuslikku liikumist iialgi niisuguse hoogjõuga võinud tekkida.“²⁾

Ülesanne 34. Arutlege kolmanda loo ainekogu päritolu. Iseloomustage Kalevipoega suuliselt ja kirjalikult. Leidke keelevigu esitatud kangelasloost katkest. Nimetage värsimõõdult vigaseid ja puudulikke värse. Missugused lüüriksed ja refereerivad katked leiduvad III loos? Missugust tähtsust omab „Kalevipoeg“? Käsitlege Kreutzwaldi „Kalevipoja“ parandamisküsimust.

4. Ennemuistsed jutud.

Kreutzwald oli tähtsamaid rahvaluuleharrastajaid ärkamisajal. Peale „Kalevipoja“ ta andis välja koguka muinasjutukogu *Eestirahva Ennemuistsed jutud* (1866, II tr.). Selleks sai ta õhutatust vennastelt Grimmidelt, saksa muinasjuttude-kogujailt. Kreutzwaldi kogu sisaldab hulga pikemaid jutundeid, nagu: „Vaeselapse käsikivi“, „Helde puurauja“, „Kergejalgne kuningatütar“, „Näkinetsi“, „Tänuulik kuningapoeg“ ja palju teisi. Peale selle leiduvad kogus kohalised muinaslood, nagu: „Miks Tallinna iial valmis ei tohi saada“, „Porkuni preili“, „Emujärv ja Võrtsjärv“ jt. Kuigi autor nimetab, et ta olevat kõik muinasjutud rahvasuust üles kirjutanud, tuleb nende ehtsuse suhtes tõsiselt

1), 2) Gustav Suits „Eesti Kirjanduses“, 1911, lk. 458—453.

kahelda. Kõigepealt Kreutzwaldi muinasjuttude keel pole rahvaomane. Teiseks on tema mitmed jutundid võõrast algupära. Nähtavasti kuulis Kreutzwald rahvasuust vaid üksikud teated ja nende alusel lõi oma romantilised kunstjutundid, seejuures esukujuna kasustades saksa autoreid.

Vaatamata võõrale algupärale ja mitte-ehtsusele omab Kreutzwaldi teos „Eesti rahva ennemuistsed jutud“ põhilist väärtust meie muinasjuttude kogumises ja trükkitoimetamises. See muinasjutukogu tutvustas meie rahva jutundeid laiematele hulka-
dele ja andis tõuget järgnevatele kirjanikkudele uute, juba rahvaomasemate muinasjutukogude väljaandmiseks.

Näide Kreutzwaldi muinasjutukogust.

Porfuni preili.

1866.

„Mis tulevalgust tiigi peal waht õõsel tähel pannud?
Kas laugelt mana rahwa heal seft sõnumid meil' annud?“

Õwahaotide suust teadnud rahwas manal ajal ümberkaudu paljugi imelikust tulevalgusest rääkida, mis Porfuni tiigi peal enamist igal keskööl nähtawal olla. Tuluke kerkinud kui põlew küünal äkitselt wee alt ülesse ja kustunud tunni aja pärast jälle ära. Ehk tiigi tuluke, kül wanast juba rahwal tutaw asi olnud, ja palju inimesi oma silmaga tiigi valgust näinud, siiski ei teadnud kedagi asja siindi pikemalt äraseletada. Wiimaks leitud Haljala kihelkonnast üks wanaraut, kes sellepoolt sügawamat otsust wõinud anda. Tema jut kostnud nõnda. Mõni sada aastat enne Rootsi aega elanud kindlas Porfuni lossis üks wahwa sõamees rüütlite seisusest, kes kui poisimees oma noore õega majapidamist tallitanud. Rüütel pidanud kui sõamees sagedast kodunt ära olema, kus tema õde ühe nooremehega sõbrust sigitanud, mis laugemale läinud, kui mõlemad ette wõinud armata. Kui preili oma olemist nii pikalt tunnud, et naine tanuta enam ei arwanud läbisaama, pidand ta nõu juhtund õnnetust wennale ülestunnistada. Tema läinud ühel päawal wenna kambri, langend tema ette põlwile, tunnistanud oma ekfirmist, ja palunud luba, ennast nooremehete lasta laulatada. Wend tõukanud teda tulises mihas kui koera jalaga eest ära, lastnud õe ekfitaja tuppä kutsuda, lõõnud mõõgaga temal pää otsast maha, et weri preili peale langend, kes ehmatusses ära minestanud. Siis käskind rüütel keski tiiki jõe sisse haugu raiuda, wedanud ise õe karmupidi sinna ja liikand teda elusalt üle pea jõe alla wette; ise jäänud ta nii kauaks haugu kaldale walwama, kui wiletsal loomal elu peastmise lootust enam ei wõinud olla.

Uga et õnnetu preili pattu kahetsmata wägiwaldselt surma leidnud ja kirikliku õnnistamiseta märga hauda pidanud langema,

fellepärast ei mõinud tema hingele seal rahupõlwe tulla, maid rahuta hing pidada igal ööl küünla wiisil tiigi peal paistma. — Kui kiriku õpetaja wanarauga jutu kuulda saanud, läinud ta ühel päawal lootfikuga sinna kohta tiigi peale, kust õfene tulewalgus tõusnud, õnnistanud matmise sõnadega haua paifa, ja pidanud pitka palwet, mis läbi preili hing igawese rahu ofalitsefs oli saanud. Hiljemine e ole kellegi inimese film õõfel Portuni tiigi peal tulewalgust enam näinud.

Ülesanne 35. Kuivõrt esineb muinasjuttudele omane lihtne kõnekeel „Porkuni preilis“? Kes esimesena kirjutas eesti keeles Porkuni preili loost? Missugused täiendavad motiivid leiduvad Kreutzwaldi muinasjutus „Porkuni preili“? Kes on nüüdisajal kujutanud Porkuni preilit? Tutvuge lähemalt selle teosega.

5. Lüürilisi luuletisi.

Kreutzwald omandas *Viru lauliku* nime oma lüüriliste luuletistega. Ta kirjutas kaks luuletiskogu — *Angerwaksad* (1861) ja *Wiru lauliku laulud* (1865). Mõlemad luuletiskogud sisaldavad peamiselt tõlkeid. Kreutzwald tõlkis oma lemmikkirjanikude (Lenau', Houwald'i Schilleri, Goethe jt.) luuletooteid eesti keelde. Kuna ta jättis algupärandi autori nimetamata, siis peeti neid luuletisi kaua aega Kreutzwaldi omiks. Alles viimasel ajal on teaduslikult kindlaks määratud, et ainult üksikud Kreutzwaldi luuletised on algupärased. Seepärast ei oma Kreutzwald nüüdisajal nii suurt luulesära nagu varem.

Kogus *Angerwaksad* esineb ainus algupärane luuletis pealkirjaga „Viru laulik“, milles kirjeldatakse luuletaja kutsumust ja ülesannet — ilma kaunistada, halbust lepitada ning vaimu sütitada. See luuletis on ideerikas ja vormiliselt täiuslik.

Wiru-laulik.

1861.

Kellel taewas kallist kinki,
 Pausa laulu-annet annud,
 Mõisterikkust pähä pannud:
 Seda istutagem pinki
 Pajataja laua taha,
 Et ta laulu lahutelles,
 Dilmekefi otjutelles
 Seppitaks maa-ilmas paha.

Vaalu loodi seie ilma
 Inimeste laste iluks!
 Väheh elu-tuul meil wiluks,
 Tõftkem taewa poole filma,
 Waatkem säbendawa tarja:
 Päike, kuu ja taewa tähed —
 Needap Sooja laulu-lehed,
 Kosutawad laulja tarja.

Kes, kas päawal — kestel ööl
 Taewa-kirja tähendelles,
 Murewaewa wähendelles

Troostiks tuleb meile tööl:
 Se on sündind õnne-kaimu,
 Keda Jumal ehitand,
 Ilma peale lehitand —
 Süttitama meie waimu.

Üldtuntuks on saanud Kreutzwaldi kogust *Wiru lauliku laulud* meeleolurikas ja veetlev luuletis, mis algab värsiga *Ma teretan sind, hommik*. Kuni viimase ajani peeti seda imetlusväärset laulu algupärandiks. Ometi on lõpuks siiski selgunud, et see luuletis on sõnasõnaliselt tõlgitud saksa kirjaniku Ernst v. Houwaldi luuletise *Das Lied* järele.

Laul.

1865.

(E. v. Houwaldi järele.)

1. Ma teretan sind, hommik,
 Sind, kaste, suwe õhk!
 Sind, waike metsa kohin,
 Sind, fini taewa wõlv!
 Ma küsin, õrnad lilled,
 Kas mulle õitsete?
 Ma küsin, linnukesed:
 Kas mulle laulate?

2. Kes teretab mind jälle
 Sui õhus, kaste sees?
 Kes waatab, kui ma õhtan,
 Mis minul filmades? —

Kes ütleb mulle: Vile,
 Sa pead mull' õitsete?
 Kes küsib, kui ma laulan:
 Kas laulab mulle sa?
 3 Jää rahul, süda! keda
 Ei ükski tereta!
 Ja laula rõõmsad laulud,
 Ehk kül ei sunnita!
 Sil tahab üksnes õitsete!
 Sind laulab endale,
 Seepärast õitse, laula
 Ka fina endale.

Kreutzwaldi looduslüürika sisaldab peale maastikupiltide arutlusi elu üldnähtustest. Nii käsitellakse õitsva rukkipollu kirjeldamisel elu võrsumist ja häbumist.

Tolm ja põrm.

Kas nägid ruki põldu sa,
 Kui õitsete tolmates?
 Eks tunnud seda waadates
 Sa rõõmu südamet?

Kõik elu idud warjab tolmi
 Kui uinu rüpe sees,
 Nii kaua kui õitsete and'
 Meil seisab filma ees.

Mis kadum on, se peab kui põrm
 Siin hauda langema,
 Ja ootma kunni looja heal
 Saab hüüdma: „Tõuse sa!“

Kuigi Kreutzwald armastas üksindust, siiski ta ei eraldunud ühiskondlikust elust, vaid püüdis jälgida kõiki tähtsamaid sündmusi rahvaelus.

Tolle aja aktuaalsemaid küsimusi oli väljarändamispuüe. Paljud eestlased olid valmis siirduma võõrsile, et otsida endile lahedamaid elamisvõimalusi. Kreutzwald kui tõsine isamaalane manitses rahvast jääma oma kodumaale.

Wäljarändajatele.

(Freiligrathi järele.)

<p>Ei wõi mul film teid teele minnes Siin näha kurvastufeta, Kui mitu elas waitfes õnnes Ja oleks furnud rahuga; Ei puudund leib, ei puudund serwe Ei kujukus raha kopikas, Rõõht oli täis ja keha terwe: Mis häda teid siis kihutas?</p> <p>Dh Gesti piigad, ellafesed, Kell noorus läigib palgedel: Kas omal maal teid peiufesed Ei tuleks wiima sügisel? Kus eit ja eide eite leidnud, Mis Jumal neile osaks pann'd: Kas seal ka õn ei teile hoidnud, Mis kõige parem armu and?</p>	<p>Kül saate kaugelt igatsetes Te nutma kaunist Gestimaad! Kus lehtis metsad kohijedes Teid kates lahfelt marjavad; Kus küla kaemud, lätetesed Teil wäfind keha karastand, Ja pöõsas laulu linnufesed Teil kurba südant rõõmustand.</p> <p>Seal lagedal ei metsa wilu, Nii kaugel kui film ulatab, Ei puud, ei pöõsakese ilu, Mis kurba südant waigistab, Ei allikat, kust magus wesi Sul' tuleks lastma kuiwand keelt; Mis imitfeb, on soola-rõõsi,¹⁾ Wõi loiku wajund pilwe teelt.</p>
--	---

Sama motiiv avaldub luuletises „Üks laul kullamaalt“, kus kujutatakse väljarännanute pettumust võõrsil.

Üks laul kullamaalt.

<p>Dh häda sel'l, kes pergel Mul õnne waletand! Dh häda mull', et kergel Ma kodu kautand! Siin arm'fin leian ma üsna kuld' Ja piima, koort ja met; Kül olen fiin leidnud walu tuld. Dh Gestimaal! Dh Gestimaal, kus leiba ja wet.</p> <p>Kül olen targaks saanud, Mind häda õpetand, Kül olen haletanud²⁾, Ei nutu lõpetand! Siin laialifel lagedal</p>	<p>Ei paku tutaw kät, Ma olen üksi taewa al. Dh Gestimaal! Dh Gestimaal, kus leiba ja wet.</p> <p>Kui lindusi nään lendama, Siis soowin tiibu ka, Mis mind siit saaksid kandama, Ja tõtaks minema; Ja iga pääw pean mõtlema: Mind tühi wale pet! Ja ika uuest kaebama: Dh Gestimaal! Dh Gestimaal, kus leiba ja wet.</p>
--	--

¹⁾ soola-rõõsi = soolarõskus, -niiskus.

²⁾ haletama = kurvastama, leinama.

Müüd lehitseb kül lepit
 Ja ööpik tõstab healt,
 Wind hüüdnud kät ja sepit
 Ja tuhat õnne sealt.
 Oh sinna jäi mul ema haud
 Ja kirik, kus ma töt
 Kül kuulin, süski süda raud,
 Oh Gestimaa!

Oh Gestimaa, kus leiba ja wet. Oh Gestimaa, kus leiba ja wet!

Oh kui mull' metsa kohin
 Weel ükstord kõrwa saaks,
 Weel ükstord tuule wuhin
 Kir'l kella kuulutaks!
 Se langeks siis minu hingele
 Kui kallis taewa lät',
 Ma läheks rahul surmale.
 Oh Gestimaa!

I s a m a a l i s t e laulude hulka kuulub luuletis „Priiusele“. Selle priiuselaulu on Kreutzwald vabalt loonud saksa luuletaja Hauffi järele.

Priiufelle.

W. Hauffi järele.

Mis wara waitfelt minu pöues tuikas,
 Kui nooreks meheks olin ärkanud,
 Mis unenägudesse lahkelt luitas ¹⁾
 Kui õhjel rahul olin puhkanud,
 Weel koidikul kui heal mul kõrwas uitas,
 Ja ärksal lõteks ülespuhutud —
 Mul julgusega südant, hinge täitis:
 Kas se kõik üsna walekuju näitis?
 Mis kõrw mul' oli kuulnud wanast põlwest,
 Kui Gestimaaft ja rahwast räägiti,
 Mis hiljemine tähtis taewa wõlwest
 Mul Sooja wägemuseft ilmut'di;
 Mis film mul nägi orjakütke sõlwest,
 Kuis päris põlwes rahwast piinati —
 Ma tundsin sest, et süda õhtas sooja:
 Ei ole õnnepääw weel läinud looja.
 Sa waitne õõ, ja fina, armas kannel,
 Teil' olen salamõteid awaldan'd;
 Müüd tunnistagem waitfel õhtu tunnil,
 Mis kaebtust teile olin usaldan'd;
 Mis mina kuuldes, nähtes — hädal, õnnel,
 Ja mis mul lootes südant paifutan'd.
 Oh priius, priius! sulle olin laulnud
 Ja mõte luulel sinu nime kitnud.
 Ja wäfind päike poln'd weel alla läinud;
 Seal priius juba orjakütkeid taub,
 Ja Gestirahwas õnnepääwa näinud,
 Kui õhtu udu pilwest maha waub;

1) luitas = heledasti huikas.

Ras oled priius meil ka wõõrsil käinud:

Et pimeduse udu filmist kaub?

Oh, wiibi weel, et sinu kotka tiivad

Ra waimu kütkeid Gestirahwalt wiiwad! —

Eleegilised on Viru lauliku luuletoodangus need lüürilised laulud, milles ta kurbusega tuletab meelde vara hauda varisenud armsat tütarlast. Neis luuletistes avalduvad novelli „Paar samukest rändamisteed“ põhimotiivid. Nähtavasti on kõnes olevad linalaulud loodud tütre Marie Ottilie kaotuse puhul.

Närtfind lillele.

Sa warisefid, armas lille,
Ra wara sinna hauale,
Rus minu rõõmud kärskitille
Kõik närtfind külma surmale.

Sind õitserika luha ilu,
On taewas jootnud kaestega,
Nüüd lõpend õilme põlw, ja wilu
Tuul mängib sinu leht'dega.

Rus selle maikuu kuldne päike,
Mis sind on tupest puhketand,
Ja taewast paisnuid armu läike
Mul õnnel südant paisutand?

Ma näen sind weel kui Tio rinnas
Sa ehteks olid kinnitud,
Ja armsas mälestuse winnas
Mu laulud ülesärkanud

Oh waiki, waiki! kandleteeled!
Ei ole enam kewade,
Rus südant täitsid armu meeled —
Seal lootus' puu nüüd õilmeta.

Oh puistske, tuuled, lille riismed
Mu armastuse põrmule,
Rus üksford wäsinud sammud, wiinused,
Mind wiiwad waikse rahusse.

Luule, loodus, väljarändamine, priius, lein — need on peamotiivid Kreutzwaldi lüürikas. Kuigi nimetatud motiivid on laenatud wõõrsilt, on Viru laulik suutnud neid ideid ja elamusi eeskujulikus värsivormis eesti keeli edasi anda. Kreutzwaldi luuletoodangu peaväärtuseks ongi vormiline täiuslikkus. Vormi ta ei saanud otseselt laenata, seda ta ei vajanudki, sest ta ise oli küllalt osav värsitehnika alal.

Kreutzwaldi elamuslüürika waimustas eeskätt selleaegseid noori kirjanikke — L. Koidulat, Fr. Kuhlbari ja M. Vesket. Viimased hakkasid looma Viru lauliku mõjustusel algupärasest romantilist isamaalüürikat.

Peale lüüriliste luuletiste tõlkis Kreutzwald Witscheli usundlikke laule eesti keelde („Rahunurme lilled“), koostas Houwaldi järele kaks saatustragöödiat värssides („Tuleton“, „Wanne ja õnnistus“) ja luuletas šveitsi kirjaniku J. V. Widdmanni teose „Budda“ järele oma luigelaulu, lüüroepilise luuletö

„Lembitu“ (1885). Mainitud teosed, eriti viimane, osutavad Kreutzwaldi suurt loomisvõimet ja luuletamisannet.

Näiteks kaks salmi oktaav-stantsis „Lembitust“:

Mu laul! ja luige, kelle pehmed tiivad
Meid üleskandwad pilve piirteni,
Ja viimaks kõrge Taara kotta viivad,
Kust Wanemuine tuleb tagasi —
Kui Eesti pojad ükskord sihti näevad,
Mis tema sõrm neil ette rajanud:
Kes kõrgemale püüdnud ööd ja päevad,
Neid tulevik ei mata unust'ud . . .

„Suur Jumalus! kes kõik sa oled loonud
Oh kingi rahu väsinud ilmale!
Ma olen sulle ohvriks mõnda toonud;
Tad mõta pandiks oma hõlmale:
Et rahu põlv, mis sina taevast koonud,
Ka paistma tõuseks rahva silmale!
Ja nende käik, kui sinu tähe sära,
Kõik waenu mõtted wiskaks endast ära! . . .“

Olgugi et hilisemad uurimused on avastanud Kreutzwaldi lüürilise loomingu algupära, jäävad tema luuletised siiski esimes-
teks sellesarnasteks. Kreutzwald suutis tungida lüürika sisimasse
sügavusse ja haruldaselt osavasti sõnastada luuletiste tunde- ja
mõttetihedust. Tema luuletoodang moodustab kunstilisema osa
meie ärkamisaegses lüürikas.

Ülesanne 36. Määrake vähemalt kahe lüürilise laulu värsimõõt ja
riimid. Kuivõrt kasustab Kreutzwald oma lüürikas alliteratsiooni ja asso-
nantsi? Nimetage tema lüürikast näiteid retooriliste küsi- ning hüüdlause-
te ja kõnekujundite kohta. Käsitlege tema luuletiste ideestikku. Hinnake paral-
leelselt algupärase ja tõlgitud luuletise väärtust.

6. Kreutzwaldi vaated ja tähtsus.

„Kalevipoeg“ tõi Kreutzwaldile suurkirjaniku kuulsuse.
Teda hakati nimetama rahva- ja lauluisaks. Nii sõbrad
kui ka tundmatud austajad pöördusid Kreutzwaldi poole palve-
tega, et ta neid juhataks ja neile õpetusi jagaks. Kreutzwald ei
jäänud neile kunagi vastust võlgu. Ta avaldas nõuküsijaile var-
jamatult oma vaateid ja südamesoove. Need Kreutzwaldi kirjad
aitavad selgitada ka tema maailmavaadet.

Kreutzwald pidas ideaalseks säärast haritud usk-
likku inimest, „kes Jumala, ligimeste ja ülema valitsuse

vastu kõik pealepandud kohused priitahtlikult südametunnistuse tagasihutusel — junkru-, kiltri- ja kupjakepi sundimiseta täidab.“¹⁾ Vastavalt sellele ideaalile ta püüdis ise olla ratsionalistina („mõistuseusu“ pooldajana) arenenud mõistusega kõlblas isik. Sama põhimõtet ta soovitas teistelegi. „Mõistuse valgus ja südametunnistuse puhutus tohiks... igale mehele kõige osavamad nõuandjad ja teejuhid olla.“²⁾

Viru laulik oli tuline isamaalane. Oma kangelaslooga ta äratas eestlastes rahvuslikku iseteadvust, et nad „tõlplase kombel oma sugu ja sündimist ei hakka teiste ees ära salgama.“³⁾ Kuid ta mõistis täiesti hukka marurahvusluse ja nõudis omavalt sõbralikku kooselamist teiste rahvustega. „Ja viimaks veel, vennad, rahulikku kooselamist teiste rahvaste sugudega ja usutunnistuste osalistega. Ükski ärgu petku ennast valelikus uhkuses, kui võiks tema kuidagi viisil teistest parem ehk täielikum olla.“⁴⁾

Kreutzwald ei pooldanud C. R. Jakobsoni hüüdsõna: „rahu kaotab, vaen selgitab“. Ta propageeris sõprust ja leplikku koostööd. „Mis arvamine ja vaidlemine lahutab, seda peab armastus ühendama. Kes praegusel ajal — kus inimeste kurjus igal pool ülekätt kipub võtma — isamaa õnneks ja tuluks tahab töötada, see heitku ennast rahumeeste seltsi; sest vaen ning viha on kaotajad!“⁵⁾ Nii kirjutas Kreutzwald oma vanaduspäevil, kui ta Jakobsoni sõprade hulgast oli lahkunud. Seejuures ei saa mainimata jätta, et ta ise vähe arvestas oma tegevusaastail nimetatud põhimõtet. Oma ideede ja vaadete nimel oli ta alati võitlusvalmis. Tuletagem meelde tema vaenulikku suhtumist Jannsenisse vana kirjaviisi tarvitamise pärast. Samuti ei jätnud Kreutzwald Jannsenit pilkamata viimase ülisõbraliku vahekorra pärast kirikuõpetajatega, kuna ta oli veendunud, et enamik pastoreist ei levitanud rahva sekka ristiusku, vaid risti ja viletsust. „Et meie eesti rahvale kristlikust usust veel midagi osaks ei ole saanud, teab igaüks, kellel silm ja kõrv on, sest meie maal elab

1) Kreutzwald H. Weinmannile 19. V 1880.

2) Kreutzwald tundmata Järvamaa meestele 5. IV 1881.

3) Kreutzwald Koidulale 17. III 1868.

4) Kreutzwald P. Porro-Vardjale 28. VII 1879.

5) Kreutzwald tundmata Järvamaa meestele 5. IV 1881.

üks risti-usk, mis rohkem kui kuussada aastat rahvale risti ja viletsust küllalt kaela peale toonud... Siiski elan ja suren ma ses lootuses: paarsada aastat hiljemini võib ka Eestimaal päev tulla, kus ristiusu asemel Kristuse usk õitsema läheb.“¹⁾ Oma tundeerksa ja kergesti haavuva iseloomu tõttu ei saanud Kreutzwald väärnähtuste puhul jääda külmaks pealtvaatajaks.

Nagu juba viidatud, oli lauluisa uuendatud kirjaviisi agaramaid kaitsjaid. Ta kirjutas Koidulale, arvustades viimase luuletisi: „Päästke niisugused kaunid laulud vana pöörase kirja kammitsast.“²⁾ Luuletoodangus nõudis Kreutzwald kindlat värsimõõtu, head keelt, kunstilist stiili ja puhtaid riime. Eriti ta soovitas hoiduda riimivigadest. Kreutzwald kirjutas Reinwaldile: „Vigased riimid on paised luulekeha küljes, millele arstiabi otsitagu.“ Kui puhtaid riime aga ei suudeta spontaanselt luua, siis jäetagu riim kasustamata, selle asemel tarvitatagu alliteratsiooni. Viru lauliku nõuanded leidsid pooldamist ärkamisaja luuletajate poolt. Seetõttu muutus meie luuletiste väljendusviis kunstipärasemaks ja Kreutzwald kujunes eesti luulekeele ja -vormi viljelejaks.

Viru laulik Kreutzwald töötas eesti kirjanduspõllul üle kuu e k ü m n e aasta (1820—1882). Kirjanduse alal oli ta vahetpidamata agarasti tegev. Isegi haigevoosis ta ei loobunud teoste kirjutamisest, kuna kirjanduslik looming oli talle hädavajalikuks vaimseks tarbeks.

Kreutzwald algatas eesti romantilise kirjanduse ja püstitas meie rahvusliku ärkamisaja põhimõtted. Ta rajas uue ajastu nii eesti kirjanduslikus kui ka kultuurilises elus.

Lauluisa Kreutzwald „jääb... meie rahvusliku uuestisünni aja suurkujuks.“³⁾

Ülesanne 37. Hinnake Kreutzwaldi ideaalset inimitüüpi. Mispärast rõhutas Viru laulik mõistuseharidust? Missugused varasemad kirjamehed kirjutasid teoseid talurahva mõistuse valgustamiseks? Mispärast Kreutzwald nimetas kirikuõpetajaid pappideks ja suhtus neisse halvaks panevalt? Missugused Kreutzwaldi teosed on pöördelise tähtsusega eesti kirjanduse ajaloos?

1) Kreutzwald Koidulale, 6. II 1868.

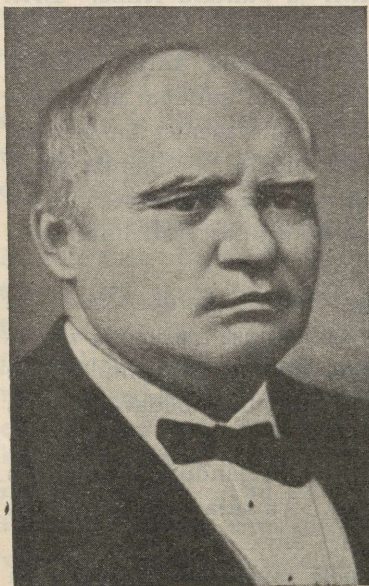
2) Kreutzwald Koidulale, 6. II 1868.

3) A. Anni „Eesti biogr. leks.“ II, lk. 234.

2. Johann Voldemar Jannsen (1819—1890).

A. Jannsen kösterkoolmeistrina ja ajakirjanikuna.

Noorpõlv. Johann Voldemar Jannsen sündis Vana-Vändra mõisa veskis 4. mail 1819. a., „kui Eesti rahva priius oli 40 päeva vana,“ põlvnedes möldrite suguvõsast. Jannseni vanaisa Mats oli haruldase kehajõuga eesti iseteadev maamees. Ta hukkus jökke ühes appihüüdva uppujaga, keda ta oli rutanud päästma. Jannseni isa, nn. Möldri-Adam, oli tavaline talumees.

J. V. Jannsen.

Varasema lapsepõlve veetis Jannsen Vana-Vändra veskis, mis asetses keset mõisahooned Pulga jõel. Elavaloomulisel poosil polnud kuskil püsi: ta liikus veskiruumes, mängis mõisaõues, ronis puude otsa, sulistas jõe ääres jne. Aga meeeldi ta kuulas veskitoas, oma „suurkoolis“, veskiliste vestlusi, naljatlusi ja jutustusi, mille kaudu ta tutvus rahva muistsete kommetega ja elava rahvakeelega.

Seitsmeaastasena kaotas Jannsen oma isa. Tema ainsaks kasvatajaks jäi arukas ja südamlilik ema Mall, kes oskas kujukalt jutustada huvitavaid lugusid ja põnevaid sündmusi. Tark ja lõbusatujuline ema parrandas Jannsenile elurõõmsuse, huumori ja jutustamisande.

Varsti naitus Jannseni ema uuesti. Ühes sellega vaheldusid Jannseni muretud lapsepõlveaastad karjapõlvega. Ühe suve ta oli karjaseks Uue-Vändra metsatalus Maganarul¹⁾ ja teise suve kirjanik E. Petersoni esivanemate talus Särghaua. Jannsen oli lõbus ning rõõmuis karjapoiss. Harva oli ta tõsine ja murelik.

12-aastasena pandi Jannsen köster Kochi juurde kihelkonnakooli, kus ta kui vaeslaps hariduse omandas valla kulul. Koolis ta õppis erilise innu ja usinusega. Vändra kirjanduslik-

1) Ants Pauluselt saadud teade.

kude kalduvustega kirikuõpetaja K ö r b e r, märgates Jannseni väljapaistvat andekust ja kuulates ta ilusat lauluhäält, võttis noormehe hiljem enda juurde kutsariks. Körberi juures õppis Jannsen vabal ajal saksa keelt, samuti orelit ja klaverit mängima. Kasustades Körberi suurt raamatukogu, ta tutvus saksa rahvakirjanikkude teostega. Körberi õhutusel edenes Jannsen jõudsasti oma õpinguis keele, kirjanduse ja muusika alal.

Peale köster Kochi surma a. 1838 valiti iseõppinud laulu- ja muusikamees Jannsen Vändra köstriks. Köstri kohustiste kõrval oli tal ülesandeks õpetada lapsi. Kösterkoolmeistrina jätkas Jannsen saksa kirjanduse lugemist. Erilise andumusega ta luges vaimulikku kirjandust, mis kujundas ja arendas tema vagatsemiskalduvusi.

1843. a. alul nais Jannsen saksa soost põlvnenud, endise köstri K o c h i vennatütre E m i l i e, kes oli iseloomult uhke ja äge. Abikaasaga kandusid Jannseni elurõõmsasse kodusse Kochide närvlikkus ja haigus. Samuti tekkis peale naitumist ainealine kitsikus, mis perekonna suurenemisega kord-korralt raskenes.

Kirjanduslikud üritused. Kuna kösterkoolmeistri väike palk ei võimaldanud perekonnale lähedat äraelamist, hakkas Jannsen a. 1845 katsetama kirjanduspõllul, järgides oma õpetaja Körberi eeskuju. Ta alustas oma toodangu uute eestikeelsete vaimulikkude laulude soetamisega, tõlkides eesti keelde vaimuliku laulukogu *Sioni-Laulo-Kannel*. Sellele järgnesid hiljem teine ja kolmas anne. Lauluraamatud oma selge, rahvapärase keele tõttu levisid kiiresti rahva sekka.

Aga Jannseni peapüüdeks oli eestikeelse ajalehe toimetamine. Tagurlikud valitsusvõimud ei annud selleks luba ja ta pidi esialgu piirduma perioodiliselt ilmuva juttudekogu *Sannume-toja* väljaandmisega. Mainitud teosega algas Jannseni pidev kirjanduslik tegevus. Vabanenud oma igapäevaseist ametitalitustist, ta põgenes oma kirjutuslaua taha, eestistas seal saksakeelseid jutte ja pani kirja mõned algupärased lood rahvaelust.

Kuid kirjanduslik tegevus ei annud loodetud tulu ja Jannseni perekonna aineoline olukord jäi endiselt raskeks. Pealegi muutus Körberi ja Jannseni vahekord vaenuliseks. Endine aitaja ja ärataja hakkas kadestama oma kasvandikku, kes tubli hariduse-tegelasena oli võitnud rahva seas suure poolehoiu ja lugupidamise. Et Jannseni elu-olu raskendada, vähendas Körber köstri sissetulekuid, võttes omavoliliselt endale köstri leerimaksupuud.¹⁾ Säärane teguviis mõjus masendavalt Jannsenisse. Ta

1) Köster Rossmanni teade Vändra koguduse konvendi protokolliraamatute järel.

otsustas loobuda köstriametist Vändras ja siirduda kooliõpetaja kohale Pärnu, lootes seal leida lahedamaid töötamistingimusi ja paremaid elamisvõimalusi.

Kooliõpetajana Pärnus. 1850. a. kevadel saabus Jannsen ühes perekonnaga Pärnu Ülejõe agulisse, Kalameestekülla. Seal ehitati parajasti koolimaja kaskealuse maantee äärde. Samal sügisel valmis ehitisi ja Jannsen asus sinna oma perekonnaga elama, pühendudes õppetööle. Ellukutsutud algkooli esimese juhataja-õpetajana hakkas Jannsen algõpetust andma sealsete talunikkude, popside, käsitöölise ja kalurite lastele. Ta oli tubli ja hea kooliõpetaja. Jutte ja lugusid ta oskas hästi ja elavalt jutustada, nii et õpilased kuulasid teda suure huvi ja tähelepanuga. Kelme ja hooletuid lapsi ta ei sallinud, neid ta käitles äärmiselt kurjalt ja karmilt.¹⁾

Jannseni majanduslik olukord oli Pärnus äärmiselt raske, kuna kooliõpetaja palk oli väike ja perekond suurenes iga kahe aasta tagant ühe lapse võrra. Pealegi lebas tema abikaasa sageli haigevoodis. Jannsen kurdab oma päevaraamatus (30. I 1851): „Minu süda on õige rõhutatud. Töödega, mis mulle vähe sisse toovad või mitte midagi, olen ma nõnda koormatud, et mulle aega mõtlemiseks üle ei jää, ja kui ma siiski mõtlema pean, siis see on: Mida pean ma sööma, mida jooma, kust seda-teist kätte saama? 60 lapsega peab aja päeval tululikult mööda saatma, kahes keeles õpetama, peale selle õhtuti veel 2—3 eratundi, niisama kahes keeles, ja pealegi veel üks orelitund ja — tõsine puudus majas! Issand, kallid Lunastaja anna mulle kannatust, alandust ja usku! Kaitse minu tervist ja õnnista heldusest kõike minu nõrka tegevust!“²⁾

Külarahva vastu oli Jannsen väga lahke ja vastutulelik. Kui keegi tema juurde läks nõu küsima, siis ta andis sõbralikult juhatusi ja seletusi. Ümbruskonna-elanikud austasid teda ja püüdsid talle oma kaasabi pakkuda põllutöös, võttes suurel arvul osa tema korraldatud talgutest. Aga tema abikaasa oli sõnaaher ja kõrk, ta ei rääkinud kunagi taluimemestega. Koduseks keeleks Jannseni perekonnas oli saksa keel. Samuti kasvatati seal lapsi, eriti ema poolt, saksa vaimus.³⁾

Rahvavalgustajana asutas Jannsen Ülejõel laulukoori ja kogus enda ümber Kalameesteküla ärksamad mehed. Pühapäeviti käisid inimesed koolimajas, nooremad laulmas, vanemad juttu ajamas. Kooliõpetajana pidas Jannsen ka külavanema-ametit.

Pärnus jätkas Jannsen „Sõnumitooja“ väljaandmist ja

1) Leena Vimsonilt, Madis Kodaralt ja Jaan Mihhelsilt saadud teateil.

2) „Eesti Kirjandus“ 1916, lk. 187.

3) L. Vimsoni ja J. Mihhelsi teateil.

hakkas 1857. a. suvel toimetama *Perno Postimeest*, eestiesimest ajalehte.

Perno Postimees ehk Näddalileht.

Postimehhe esimesne terretamine.

1857.

Terre, armas Eesti rahwas!
Minna, Perno Postimees,
Kulutama ollen wahwas
Keik, mis sünnib ilma sees,
Annan teada sulle heaks,
Et ka sinno rahwas teaks,
Kuida keik ma-ilma maad
Ellawad ja teggewad.

Awwalikkud kulutusjed.
Rigi kääsjud; seädused,
Sündind asjad, mällestusjed
Ja keik teised teädusjed
Sündko siin, ehk teises rakis,
Saad siin leida nende likis,
Mis se kirri teada annab,
Jgamehhe kätte kannab.

Kirrikudest, laste kolist,
Põllo-tööst ja harrimisest,
Mitimest asjast, iggast polist,
Ellajatte kaswatusjest:
Nende termist, arsti-rohto,
Hädä aial abbi-ohto
Eggedes sa leiad siit;
Agga mitte ebba wiit!

Andko nüüd siis Jummal full'
Head meelt ja moistust ka,
Joudo, rõmo, toidust küll,
Wagga ello ellada;
Jummal saatko armust ka,
(Eedda pean sowima:)
Et, kui korra sõbraks same —
Hästi kauaks sõbraks jäme. —

Perno Postimehhe peaülesandeks oli esitada teateid ja sõnumeid kodumaalt, võõrsilt, kiriku- ning koolioludest ja paganaist. Nimetatud sõnumeis anti rahvale näpunäiteid majapidamise ja põllunduses, äratati huvi koolihariduse vastu, virgutati laulukooride asutamist, jagati tervishoidlikke õpetusi ja õhutati päriskohtade ostmise mõtet. Peale praktiliste õpetuste pakuti lugejaskonnale mõnusaks ajaviiteks huvitavaid jutustisi ja jutujätke. Aga poliitilised kirjutised puudusid täiesti.

Jannseni toimetatud *Perno Postimees* levis kulutulena eesti suitsutaredesse. Lehelugejaid leidis mõne aasta möödudes üle paari tuhande. Jannsenile tõi *Perno Postimees* küll ülemaalse ajakirjaniku ja rahvamehe kuulsuse, kuid lehe toimetamistöö ei annud talle hädavajalikku tulu, sest ajalehemüügist saadud sissetuleku võttis endale lehe väljaandja B o r m, makstes toimetajale vaid ühe kümnendiku.

Rahvajuhina Tartus. Osalt majanduslikel põhjusil, osalt ideelistel ülesandeil lahkus Jannsen oma perekonnaga 1863. a. detsembris provintsilinnast Pärnust ja asus kultuurikeskusse, ülikoolilinna Tartu elama. Kiiresti ta nõutas ajalehe väljaandmise loa ja hakkas toimetama ning omal kulul välja andma sama aasta lõpul ülemaalist ajalehte *Eesti Postimees*.

Jannseni uus nädalaleht levis ruttu talurahva seas. Alul oli lehel 1700 lugejat, aga nelja aasta pärast juba 2800 lehetellijat. Lehe rohkearvuline levik kergendas tunduvalt Jannseni perekonna ainelist olukorda.

„Eesti Postimehes“ avaldas Jannsen peale tavaliste sõnumite ja teadete ka artikleid rahvuslikest ja poliitilistest küsimustest. Ta ise kirjutas tagasihoidlikult, kuna tema kaastööline C. R. Jakobson arvustas ägedasti siinseid kooliolusid ja nõudis uuendusi. Nii omandas Jannseni toimetatud nädalaleht poliitilise värvingu ja kujunes varsti eesti rahvuslike ja hariduslike püüete ning aadete kandjaks.

Ärkamisajal tundsid eesti ideelised kultuurikandjad end vastastikku sõprade ja liitlastena. Nad püüdsid üksteist toetada rahvuslikus kultuuritöös ja olla omavahel tihedas kontaktis. Ühiseks kogunemiskohaks tolleaegsele rahvajuhtidele oli Jannseni maja Tartus, Tiigi tänavas. Seal võis näha külalistena mitmel puhul meie nimekamaid rahvustegelasi, nagu C. R. Jakobsoni, Fr. R. Kreuzwaldit, Jakob Hurta ja paljusid teisi. Seal viibisid ka hõimlased Soomest ja Ungarist.

Külalisi koheldi Jannseni mugavas kodus südamlikult. Jannsen lõbustas seltskonda humoristlike jutuvestetega ja Koidula köitis võõraid oma kõne tundesügavuse ja huvitavusega. Ülevas meeleolus veedeti aega ses vaimses keskkonnas, arutledes rahvusküsimusi ja plaanitsedes tulevikukavatsusi.

Tol ajal oli Jannsen kõigis ettevõtteis algataja ja teostaja. Ta rakendas ametisse noored haridustegelased ja asutas kultuuriliste ja majanduslike ülesannetega seltsi, nagu eesti lauluseltsi „Vanemuise“ (1865) ja Eesti Põllumeeste Seltsi (1871). Erilise hoogsusega ta töötas „Vanemuise“ teatri- ja lauluseltsis. Ta juhatas koorilaulu ja korraldas näitemänge. Rahvast käis teatris rohkesti. Koguni Väändrast tulid Jannseni sugulased ja tuttavad teatrietendustele. Rahvamees Jannsen võttis oma kauged külalised ülilahkesti vastu. Ka nemad — liht-taluinimesed — leidsid mõneks päevaks ulualust ses koduses majas.

Jannsen oli neil eluaastail täis elujõudu ja ettevõtlikkust. Vaimustusega ta kõneles teatrist ja rahvahariduse edendamise vajadusest. Ta oli väga rõõmus ja lustiline mees. Sageli oli ta poolviltune suu naerul.¹⁾

Jannseni suurimaks ettevõtteks oli esimese ülemaalise laulupeo korraldamine. Laulupidu õnnestus hästi. Lauljaid ja kuulajaid kogunes esimesele eesti laulupeole, mida peeti 1869. a. juunikuus Tartu Toomi varemete läheduses, kõigist maanurgist suurel arvul. Kokkutulnud rahvahulkade

1) Elise Jannsenilt saadud teated.

vaimustus oli kirjeldamatu, kui nad kuulsid 762-pealise koori võimsaid isamaalaulude helisid.

„Igaüks tundis, et rahvas oma üldsuses oli ärganud, et see polnud enam hulk üksikuid isikuid, kes elasid ise-kildkondades ja kogudustes üksteisest eraldatuina ning askeldasid oma viletsais peatoiduse muredes, vaid et oli olemas üksmeelne eesti rahvas.“¹⁾ — Saabunud oli eesti rahvuslik kevad ja teostunud Jannseni ammuigatsetud mõtted.

Vanadusaastad. Lauupeoga jõudis Jannseni tegevuse hiilgeajajärk lõpule. Jannsen oma vähese hariduse ja rahuarmastava iseloomu tõttu ei olnud võimeline kergendama rahva majanduslikku seisukorda. Pealegi ta oli liiga sõbralikus vahekorras meie talurahva rõhujate balti mõisnikkude ja kirikuõpetajatega. Seepärast ta sattus vastuollu käremeelse poliitilise võitleja C. R. Jakobsoniga, kes ägedalt nõudis balti võimumeestelt talupoegade olukorra parandamist. Selle tagajärjel tekkis lõhe eesti rahvuslikus liikumises. Jakobsoni poolehoid suurenes, kuna Jannseni mõjuvõim jäi kord-korralt tagaplaanile. Jannsen oli vana, ta ei suutnud taluda vastaste teravat pilkamist ja mahategemist. Teda tabas 1880. a. halvatus, mille tõttu ta pidi oma kümme vanadusaastat veetma tegevusetult. — Rahvakirjanik J. V. Jannsen suri 1. juunil 1890. a. Tuhandepealine rahvahulk sängitas oma tähtsa ärkamisaegse tegelase Tartu Maarja surnuaiale. Mõni aasta hiljem püstitas „Vanemuise“ selts teatri-sõprade rahalisel toetusel hauasamba Jannseni kalmule.

Ülesanne 38. Missugused iseloomujooned avalduvad Jannseni noorpõlves? Kirjeldage Jannseni haridusteed, võrreldes seda Kreutzwaldi omaga. Mispärast võitles Jannsen Väandras ja Pärnus majanduslikkude raskustega, kuna ta aineolukord oli Tartus võrdlemisi hea? Mistõttu eesti esimesel laulupeol oli suur mõju rahvahulkadesse? Arutlege Jannseni languse põhjusi.

B. Jannseni kirjandustooted.

1. Asjaarmastajana kirjanduspõllul.

Teatavasti alustas Jannsen oma kirjandusliku tegevuse Väandras vaimulikkude laulude tõlkimisega. Sellega ta rikastas meie vaimulikkude luulevara. Siirdunud Pärnu Ülejõe, asutas Jannsen laulukoori ja andis välja laulmise otstarbel ilmalikkude laulude kogu „Eesti Laulik. 125 uut laulo neile, kes hea melega laulwad ehk laulo kuulwad“ (1860). Nende laulude viisid ilmusid järgneval aastal Jannseni noodiraamatus „120 uut laulo-

¹⁾ Dr. H. Rosenthali muljed, vt. A. Kalda „Täheleand“, lk. 109.

wisi“. Jannsen laenas nii laulusõnad kui ka viisid saksast. Laulusõnade tõlkimisel ta kasustas igapäevast kõnekeelt, tähele panemata jättes laulude kõlalise külje. Seetõttu ei oma Jannseni tõlgitud laulud kirjanduslikku väärtust.

Esimese laulupeo puhul ilmusid temalt laulud ühes viisidega „Eestirahwa 50-aastase Jubelipiddo-Laulud Tarto Wannemuine-seltsist wäljaantud“ (1869). Selles laulukogus on ülekaalus waimulikud laulud, millistest mitmed on üldtuntud, nagu „Kõik taewad laulwad Jehowale kitust“, „Sionis kõik wahhid hüüdwad“ jt. Ilmalikest lauludest on tähelepanewamad selles kogus isamaalaulud *Mo issama, mo ön ja rööm* ja *Suur römopääw on tulnud*.

Meie praeguse hünni koostas Jannsen soome-rootsi luuletaja Runebergi laulu „Maamme“ („Meie maa“) eeskujul ja laenas heliloojalt F. Pacius'elt viisi. „Mu isamaa, mu õnn ja rööm“ on Jannseni loodud luuletistest kõige õnnestunum ja ideerikkam.

Mo issama, mo ön ja rööm.

1869.

Mo issama, mo ön ja rööm,
Kui kaunis olled sa!
Et leia minna ial teal
Se sure laia ilma peal,
Mis mul ni armas olleks sa,
Kui sa mo issama!

Sa olled mind jo sünnitanud
Ja ülleskaswatanud;
Sind tännan minna allati
Ja jään sull' truuks surmani,
Mul kõige armsam olled sa,
Mo kallis issama!

So ülle Jummal walwago,
Mo armas issama!
Ta olgo sinno kaitfia,
Ja wõtko rohkest õnnista,
Mis ial ettewõttad sa,
Mo kallis issama!

Suur römopääw on tulnud.

Suur römopääw on tulnud
Meil römolaulus suus,
Et Jummal helde olnud
Ja suures truuses :;
Wiiskümmed aastat aitnud
Meid wabbalt ellada
Ja siamaale lastnud.
Kõik hästi figgida. :;

Kes laulda wõib, se laulgo:
Mei' Keiser elago!
Tal' Jummal terwist andko
Ja Ledda kaitsego :;
Mis heldus istutanud,
On heldus kosutan'd:
Meil' Keiser priust annud
Ja Keiser kaswatan'd. :;... .

Eespool-esitatud Jannseni algupärane peolaul „Suur römopääw on tulnud“ iseloomustab kogu tema luuletoodangut. Nagu sellest laulust nähtub, puudub Jannseni luuletistes sügavam tund-

mus ja lüüriline elamus. Riimidena kasustatakse tema lauludes peamiselt muutelõppe, nagu: *-nud, -da, -gu, -ni* jne. — Jannsen edendas oma laulukogudega küll meie laulukooride tegevust, aga luuletiste kunstilise külje ta jättis täiesti sööti.

Vähese väärtusega on ka Jannseni näitemängud, mis on loodud sama asjaarmastusliku huviga nagu tema laulud. Need kergesisulised jandid — „Pärmi Jaagu unenägu“, „Miljonär wangis ehk kihlwedu 5000 rubla pääle“ ja „Tuhalabida valitusus“ — on kirjutatud vastavate saksakeelsete näidendite järele.

Jannseni kolmevaatusliku näitemängu „Pärmi Jaagu unenägu“ sündmustik vastab üldjoontes meile tuntud Steinsbergi samanimelisele jandile. Täiendusena esineb Jannseni näidendis kolm lisategelast (kutsar Kaarel, toatüdruk Anken ja köögitüdruk Marihken). Ka lõpplahendus on Jannsenil täielikum. Uue motiivina etendatakse tema naljamängu lõpul mõisateenijate vahelist kosimist.

Võrdluseks Steinsbergi näidendiga paar katket Jannseni „Pärmi Jaagu unenäo“ referaadist, kuna näidend pole tänini säilinud.

„Pärmi Jaagu unenägu“... on näitemäng kolmes waatuses. Selle mängu sees tulewad 7 inimest ette. 1) Pärmi Jaak ise, üks talu pobelik¹⁾, kes wiinaorjuse all raskeste kinni on... Wiinahimus igatses teme alati rikkaks ja suureks meheks saada, et oma loaga — wiina wõiks jua. 2) Jaagu naene Liisu oli muidu tubli perenaene..., aga kahju, südame poolest oli tema ka ühel hoobil seitsmearaline tulehark, kes ilma käksumise ja räksumiseta midagi ei võinud teha... Püksid oliwad Liisu jalgas ja Jaak oli naist wõttes tanu alla saanud... 3) Kõrtsmik Mats oli mees..., kes seda priskem elas, mida rohkem Jaagu sarnatsed wiinaorjad teda vaatamas käisiwad... 4) Toapois Hans oli pärisherra teener... 5) Kutsar Kaarel... 6) ja 7) Toa Anken ja köögi Marihken, mõlemad kenad lomakesed ja kumbkil paar silmi pääs, mis poiste südamed tulipalawaks ajasiwad, kui nende sisse juhtusiwad vaatama.

Lõpplahendus. Pitka aegamööda hakkab ta [= Jaak] wiimaks aru saama, kuidas joobnuga mängitud ja nüüd tuleb tal häbi ja kahetsemine südamesse ja wõttab kindlat nõu, wiinaorjusest koguni lahtilüüa. See sulatab ka naese südant, et oma käksumist ja räksumist toutab mahajätta ja edespidi õige naese wiisil oma Jaaguga elada. Selle tötuse pääle andwad teineteisele kät ja suud ja pidawad ka edespidi sõna.

... Aga Liisul on tina jalgus, ta ei saa weel paigalt ära, hakkab Jaagule kosja juttu rääkima, kuidas mõisas pea kahekordsed pulmad tulla ja mõlemad paarid praegu kirikumõisast tagasitulemas olla, Hans ja Anken, Karl ja Marihken. Need olla pea kõrtsi eest möödaminemas ja sääl ei wõida Liisu mitte rahuliste magada, kui ta pruutpaaris ep oleks näinud. Jaak annab wiimaks järele ja pea tulewad ka noored paarid, kus nad siis kõik kokku saawad ja wastastiku õnne soowiwad. Jaagu wiimne ja südamelik õnnesoowimine on aga see, et nende abielu ja ettewõtmised mitte Pärmi Jaagu unenäuks ei saaksiwad.²⁾

1) pobelik = pobulik, pops.

2) „Eesti Postimees“, 1873, nr. 36—36.

Ülesanne 39. Missugune ülesanne oli Jannseni laulukogudel ja kui võrt nad seda täitsid? Kellele meie toleaegeisest kirjanikkudest ei võinud meeldida Jannseni riimivaesed luuletised? Püüdke selgitada, mis pärast võeti meie hümniks esimesel eesti laulupeol ettekantud laul „Mu isamaa, mu õnn ja rõõm“. Leidke täiendavaid jooni Jannseni „Pärmi Jaagu unenäos“, võrreldes seda Steinsbergi jandiga, ja hinnake neid näidendi huvitavuse seisukohalt.

2. Jutukirjanikuna.

Jannseni lemmikalaks oli jutukirjandus. Siin ta saavutas hinnatavaid tagajärgi oma hea jutustamisoskuse ja rahvaliku väljendusviisiga. Kösterkoolmeistrina ta puutus talurahvaga alati kokku. Seepärast ta tundis hästi rahva hingeelu ja teadis, missugused lugemispalad erutavad hulkade lugemisnärvi.

Tutvunud saksa noorsoo- ja rahvakirjaniku W. O. Horn'i teostega, otsustas Jannsen eesti rahvale kirjutada samasuguseid töid. Kuna Horni sulest ilmus sel ajal perioodiliselt rahvaraamat *Spinnstube*, siis tärkas Vändra köstril mõte nimetatud teose eeskujul hakata toimetama eestikeelset õpetlikku juturaamatut *Sannume-toja*'t. Selle kavatsuse teostamine ei tekitanud Jannsenile erilisi raskusi, sest ta ei tarvitsenud algupäraseid teoseid kirjutada, vaid võis eestistada Horni töid, mis sobisid ka meie rahvale mõnusaks ja kasulikuks ajaviiteks. Nii laenas Jannsen saksa rahvakirjanikult Hornilt „Sõnumitooja“ väljaandmise idee. Samuti ta tõlkis mitmed „Sõnumitooja“ jutud peaaegu sõnasõnaliselt Horni „Spinnstube“ järele. Eestistamisel ta kohastas need lood eesti oludega ja lisandas juttudele huumorit ja moraali ¹⁾.

Samul põhimõttele andis Jannsen välja oma jutukogu *Püssipappa essimessed külla-Juttud rahvale*. Nähtavasti ta kasustas selle töö koostamisel Horni teost „Des alten Schmidt-Jakobs Geschichten“. Peale nimetatud teoste ilmusid Jannseni jutud „Pärnu ja Eesti Postimehes“ ning lisalehes „Jututuba“. Kogusummana on Jannsen kirjutanud 224 juttu, millest suurima osa on ta tõlkinud Horni juturaamatute järele.

Jannsen soetas kahesuguseid jututooteid: 1) ajaloolisi jutte ja 2) õpetlikke küla jutte. Ajaloolised jutustised ta eestistas täpsalt, ilma eriliste muudatuste ja täiendusteta. Tema tõlgitud ajaloolistest juttudest on tuntumaid: „Vürst Menšikov“,

1) M. Torgi uurimustöö alusel.

„Rootsi Raudpea“ ja „Saardami linna puusepa sell“. Need rahvalikult kirjutatud ajaloojutud tutvustasid lihtrahvale tähtsamaid ajaloolisi isikuid ja sündmusi.

Enam pälvivad tähelepanu Jannseni tõlgitud ja algupäraseid külajutud. Säärased jutud „olid Saksamaal 19. sajandi keskel moes. Seal kirjeldati külaelu realistlikus toonis, kuid idealiseeriti seda õpetlikkuse ja sentimentalismi lisandamisega.“¹⁾

Raske on lugedes eraldada Jannseni tõlgitud jutte algupäraseist, sest tegelased on kõigis teoseis varustatud eesti nimedega ja jutud on väljendusviisilt väga sarnased üksteisega. Teadusliku uurimise varal on viimasel ajal tõestatud, et pea kõik Jannseni külajutud on võõrsilt laenatud. Algupäraseiks peetakse ainult kaht tema kirjutatud juttu, nimelt „Maatarku“ ja „Ut variseri“.

Ma targad.

1857.

(Statked.)

... Wiso külla... olli täis ebbausko, nago koer kirpa. Keik suggused kunstid ja kombes olliid neil jures, ja ülleültse keik jured „Ma tarkade“ auustajad. Jummal taewas ja õppind tohter linnas, need ei moiftnud nende Ma tarkade wasto mitte A-B-D. Nenda kui walged liblikad kaspaste peäl lendamad, kelle munnadest kaspas usfid sünniwad, nenda sigginewad Ma targad ka seäl, kus rahwas pimmeduseses ellab ja neid ussub. Tõugud ei seggi jo ka maial, kui mäddand lihha sees. No siin Wiso küllas olli agga üks ainus touk, ja hea suur.

Nenda arvata werst maad küllast emal, ühhe waino künka peäl seisis üks pool saksa, pool tallo modi maia ühheksa pärna al nimmega Pühha = kiwwi. Walge korsknaas olli maial peäl ja paar klaasatnaid ka ees; agga seinapalgid olliid tahhumatta, nurgad sawwi ja lehmas-[sõnnikuga] märitud, õllest kattus peäl ning puwarresed ristid harja peäl, nago igga tallomaial. Toa ümber olli kartohwli ja kaspas aed ja ukse ees kaspas aia kõrwas üks pärrato suur kiwwi, nago weike heinakuhhi, kel ka, nago heinakuhjal isseärranis aed ümber olli (sefinnane kiwwi olli Wiso külla Sinai mäggi; sinna ei tohtind ükski lojus egga innimenne liggi minna). Dues seisid 9 pärnapuud ümber toa ning olli pallawa päwaga nende willuswägga kenna istuda, ja seäl seisid ka mitto pinki selle tarwis walmis.

¹⁾ A. Jürgenstein „Eesti biogr. leksikon“ II, lk. 168.

Nattuke maad maiast emal, jooksis weike jõekenne möda, mis pallawal sumwel ka koggoni ärrakuiwis.

Se kohhakenne olli küll weike, agga iggapiddi, isfeärranis sui aial, wägga kenna. — No kes seal sees ellasid? Inglid mitte, waid innimesjed ja peälegi wige pahhad innimesjed. Meest hüti Pütti-Jürri ja naest Tulli-Anno. Nende wannemad ollid priirahwas ja Tarto maalt wannast tulnud. Jürri isfa olli metsawaht olnud ja Jürri olli seddasamma ka. Et nad Tartlased ollid, olli nende tõlbist kelest peage tunda... Keik asjad teadis Jürri ja wois nou anda, olgo tössi woi walle, keik haigusjed tundis temma ja keikide wasto teadis ta abbi...

Rahho olli neil ilma lapseta parirahwal wägga wähe; sest allati tullid ja läksid abbi otsjad ja nou küsjiad. Nenda olli ühhel päwal Pütti-Jürri ja Annal jälle palju teggemist, agga wasto õhtut tulli weel üks perrenaene külla poolt, püt teise ja puddel teise kää otsas, Pühhatiwwi pole.

Sedda nähhes pahhandas Tulli-Anno ja ütles: „Ta om üks rahwas, kea sul kala pääl sajab, ni kui kärblase haige filma weren.“

„Toft polle wigga mihhastage, kui enge häste mannu towa!“ — ütles Jürri, wöttis püssi kätte ja kargas takka uksest wälja. Kuhho ta lippas, sedda same pärrast kuulda.

Tulli-Anno istus akna alla ja hakkas sukka kudduma, ja kuddas ni kibbedaste, et ta otsego ei olleks näinudke, et naene tuppa astus ja terretas. Terwist wasto wöttes töstis ta pea ülesse...

Tulli-Anno: „Pääd palju waljemb kõnnelema... — Mis sis weas om?“

Naene: „Mul ennesel polle küll, tänno Jummalal, wigga middagi, agga mo wa' teine pool on üsna tühjas... Ta svi rohkeste kahhemehhe eest... Nüüd ei woi waene kuskil ennam ellada...“

... Warfi pärrast sedda astus Pütti-Jürri eest uksest sisse, püs ölla peäl, nago üks mees, kes praego metsast omma ammeti peält on tulnud. Ta puhhus ja ähtis ja pühtis higgsi otfa peält, kus küll higgsi ei olnud.

Külla naene hakkas omma endist kaebdust ja tunnistust jälle eest otjast peäle... ja andis [puddeli] tohtre kätte ja otas nüüd ristis kättega, mis targa suust piddi tullesma.

„No se om hä, se om hä!“ — wastas tark, — aias nüüd jallad laiali, hoidis puddeli wasto walget, seggas ja wahtis, seggas jälle ja wahtis. „Hm, hm! — ümmises temma, — to haige om üks meesterahwas, nenda neljakümne aastaja ümber — püstja rinnun ja nabba ümber — keerlep prilla sängin maas — ent polle ka immes panna — kae mes täl löttun om — laiba, kartohwli, munna, sibbula, poslamasla, püssirohho ja kiik särrast asjo — om immes panna, et weel ärra es koolno...“

Tohter andis nüüd puddeli jälle naese kätte, läks kambre, panni sedda ja teist kofko ühhe puddeli sisse, mis hästi otsele aiab, ja

käskis naest igga pole tunni järele sest mehhele ühhe lemelusfita täie sisse anda, ja sedda senni kaua tehha, kui wallo tagasi jääb. Rohhe, mis naene sai, wõis küll omma 10 kop. hõb. wäärt olla, agga 5 naela wõid ja 100 koppitune hõbberük olli tohtre pall, ja et mees, kellest keik arwasid: se kärwab! — pärrast ommeti jälle terweks sai, se läbbi sai Pühhakiwwi tohter weel sedda kuulsamaks . . .

. . . — Kui Pütti-Jürri toast püsfiga wälja kargas, ei läinud ta mitte metsa, waid toa peäle ehk põningule. Põningul olli ahjo kohtas üks torro, mis sui aial lahti seisfis ja mis läbbi se, kes põningul olli, keik selgeste kulis, mis al toas rägiti . . . — Moistad ja nüüd, kust Jürri se suur tarkus tuli, misga 1 hõbberubla ja 5 naela woid pole tunniga kätte sai? — . . .

Jutus *Ma targad* kujutatakse rahva seas lewinud e b a u s u k o m m e t. Antakse tõetruu pilt nõidade elust ja halastamatult paljastatakse nende ebatarkus — rahva p e t m i n e. Nähtavasti on Jannsen selles jutus kirjeldanud isiklikke tähelepanekuid külaelu varjukülgedest. Jutu väljendusviis on paiguti labane ja naturalistlik.

Nus wariser ehk ilma kõrtsita ja kõrtsiga külla. 1860.

(Katteb.)

I

. . . Korwi külla olli metsa külla, 8 wersta postmaanteest, 12 wersta moisast kaugel; seddasamma wäärt maad olli ka kirriko ja — kirriko kõrtsi. Omma iggapäise ello polest ollid Korwi rahwas õppetaja melest keige parremad: wannad ja nored moistfid ja armastafid Jummalala sanna, tülli egga rido ei petud, kohtokäimist egga kujoaiamist ei sallitud, pulmad ja warrud peti wisi pärrast ja kirriko te olli tallatud; agga kirriko kõrtsimehhe melest ollid nemmad keige pahhemad: wina ei jodud, tühja lorri ei aetud, kaarta ei lödud ja kõrtsi te olli üsna rohtund. Waese wäljasamisje pärrast ollid keik perremehhed rendi peäl. Urwa käisid töpäwal ommast küllast wäljas: paar lorda moisas, paar lorda linnas, sellega assi otjas ja sest olli küllalt. Jõuatad perremehhed ollid ennamiste keik, olli leiba ja leiwakõrwast ning ka omma rahhakoppik asja wahhendamisets kurtus. Et ühhe Korwi perremehhel 10 lehma, 3 pari tö-härgi, paarkümmend lammas ja 4 hoost olli: se polnud immeassi middagi. Agga nad mõistfid ka nisugusid sanno, mis waesust maiast emal hoidwad ja warra kaswatawad.

„Dhho! — ütleb monni — mis siis wigga rikkaks sada, kui nad noiad ollid ja sanno moistfid.“

Pea, pea, söbber! Nisugusid sanno moistame meie keik, ehk peakime moistma: „Te tööd ja pallu Jummalat“ — se

olli Korwi rahwa noidus, mis wannad moistfid ja lastele õppetafid. Mis igga üks isse tahtis, sedda ta teisele sowis ja minno melest peaks sefuggune tarkus ristiniimeste seas tutaw asfi ollema. Korwi rahwas moistfid sedda, mönni kül enam, mönni wähhem, keit innimesed polle ihho egga hinge polest ühhe pittusjed; agga ülleültse lätsid Korwi kulla asjad löbbusast eddafi, kui nad iggal pool jubba nenda lähhäks ja Korwil ka nenda ollefsid jänud...

II

Matfi Peetril ellas sel aeal Maddis Salle, üks tassane jummalakartlik mehHITE, kes kellegi lapse peäle ei läinud, kui tedda rahhul peti. Ta naene Marri ja wiis last hingafid jubba kümmeaond aastat kirriko aedas ja tüttar An olli ta ainus lapse warra, sedda ta jummalakartusjes kaswatas. Teist naist wötta Maddisje südda ei kannud; ta wöttis pärrast Marri surma, kus An alles 10-aastane olli, ühhe ellatand lessse naese perrepiddajaks ja nenda olli ta tännini läbbi aianud ja tüttart kaswatand. Viggi 10 aastat olli nimmetud lest naene Maddisje maia tallitust teinud ja An tedda, nago omma emma armastanud; aga nüüd tulli, mis feigil tulleb: ta surri ärra ja maeti mahha. Mis nüüd heaks nõuts? Mis muud, kui An piddi perrenaese rangid oma laela wõtma. Maddis isse olli jubba mõnda aastat kibur, kõhheja innimenne, kes paljo hinge tagga ei sanud ja haigus teeb 50 aastase mehhe seitsmekümnefeks. Olli se imme asfi, kui tal ka mönni kord mõtted wäimehhe peäle löid? Perremeest olli tarwis, An olli selle ealinne — mis ta piddi otama? peäle sedda ei seisa saiaaleib ja nored tüttarlapsed muidogi mitte kaua wärsked, ja se temp piddi ommeti ka tehtud sama. Aga sedda wötta? — Mitmed Korwi kulla poisfid nilpasid kül keelt Anne peäle, agga kaup ei tahtnud sündida; ei olnud ommaks lodud.

Sel aial juhtus nüüd, et Uuhha kõrtsimehhe kolmas poeg, Jakob Wörk, postmaantee ärest, liiskowõtmissje pärrast koddowäi kochta otfis ning Matfi Peetri Annest kuulda sai. Warfi olli mees Korwil, watas Anne ja näitas ennast Annele ning otas, kas südda lustib. Ennäh, lustis jah? Jakob tulli üks kord — kaks kord — kümme korda ning igga kord ütles ta südda: se ta on! Jakob olli wäljaspiddi kenna priske pois, nago noor kuust, peälegi ni tassane ja lahke, mis seäl inimeks panna, kui Anne südda ka tikfuma hakkas ja Wanna Maddis mõistis peagi ärra, kust tuul puhhus; agga ta ütles: „Armas tüttar, ma näen kül, kuidu loud on; agga ma ussun, et se mitte korda ei lähhä. Jakob on sure maantee äartse kõrtsimehhe poeg: mis õnne se meile toob?“ — Jah, nenda räkis issa, agga tütre südda löi jubba teist luggu ja on tüttarlapse südda kord tikfumas, siis on moistlikkud sannad ennomiste wette wisfatud. Jakob moistis ja teadis ka, et raswaga tihhased pütakse ja teggi nenda. Ta warrastas esmalt Anne ja pärrast

wanna Maddisse süddame takka peäle, ja senna polnud tal muud tarwis, kui et mõnneks aiaks lamba nahha hundi selga tombas. Tulli ta Korwile (ja jedda teggi ta nüüd jaggedaste), siis olli ni tasjane, ni wagga ja lahke, nago polleks ta siit kurjast mailmost olnudke; ta norrutas pead, pöritas filmi, hoidis käsfi ristis ja öhkas ni süggawast, nago eht wariser. Tulli jut kõrtfideft, winast, kaardi- lömijest eht muist pahha asjust, siis teggi Jakob, kui olleks kegi tale kewa wet taela wistanud; ta ei tahtnud sest „uskumata mailma laste pimmedusse tenistusjest“ midagi kuulda egga nähha; ta kahetses ja öhkas allati, et kõrtfimehhe poeg olli ja seäl paikus pididi ellama, kus temma süggune wagga mees head ei kuulnud egga näinud; ta kiitis Korwi ello taewast sadil ja ütles, et ta südda tedda nago ahhelattega selle külla pole tombada, kus kõrtfist ja „mailma karrast“ kangel, üht „waitist pühha ello“ woiks ellada . . .

III

Nenda hakkas kui löpma ja süggise kätte jõudma, ilmad läksid willumaks, agga Jakobi waggadus päaw päwalt ifka pallawamaks. Matfi Peetril olli ta jubba ammo tutaw mees ja — mis ma sest salgan? — Anne tuwifilmad watafid hea meelega ta peäle. Ilust meest tahhab jo igga tüdruk, ja kui mees hea ja waga peäle on, nago Jakob Wört olli — no jedda parrem. Keik külla ei rätinud enam muud, kui et Jakob Matfi Peetri koddowäiks pididi sama. Kui külla tüdrukud eht poisid Annega sest asjast rätifid, aias ta molka otjast kül wasto, nago se tüdrukute wiis on; agga südda tikus: jah, jah, jah! „Olgo mis on — ütlesid wannemad innimesjed — agga kui asjad tõeks lähwad, saab An hea mehhe, kellega wagga abbiello woib ellada.“ Seddasamma lotis ja otis An isse ka . . .

VI

Suiste esimesse pühha hommiko olli wägga illus ilmake; soe ja wagga; kassjed lehtasid, tommingad ütsefid, fäggud kukkusid, päso- kesjed laulsid toa harja peäl ja aiateiwas, et lust olli kuulda. Wannemad innimesjed, kes koddoo ollid puhkanud, hakkasid kirko pole tüt- tama, nored poisid, kes ösel ütsefid olnud ja keshommikuni magganud, tullid nüüd wainult koio ja läksid Matfi Peetri akna alt möda. Jakob olli rinnuli akna peäl, waskega piib suus, saia korw kõrwas ja kui poiste terwist olli wastowõtnud, hüdis temma:

„Söggedad, kuhho te' josete? Eks pistke ka jallad meie tuppa, aiame janna, kaks jutto; tänna polle jo tõrutto tagga!“

Poisid löid peatama, mõtlefid, waatsid ümber, läksid korraks fiske. „Egga üks kord keddagit ei te,“ — nenda mõtlewad keik, kes pahha tööd etterwõtwad.

Kolmatkümmend, Jakob olli tänna lahke, ka mahhe, nago julla woi! Ta andis neile kät, pakkus istet, tubbakast pipu, pärrast ka süddame karrastusfeks futäis suhthro napsi ja saia peäle — „no egga

tänna kallil hommikul kegi maksjo hakka wõtma, isseärranis omma sõbrade käest."

Nenda olli hakkatus tehtud.

Poisid piddid esmalt küll warfi ärraminne, agga Jakob aias ni maggust jutto, tund laddus tunni järrele, karri tulli jubba lounale, poisid ollid alles Matsi Peetril, mõnnel ka jubba pea kihhamas ja filmad kirjud.

Pärrast lõunat tullid keik jälle taggasi, töid ka paljo teisi kasa, sest „naps ja saiad ollid wägga maggusad."

Kus warresid kous on, jenna lendab weel teisi jure. Mitto ei teädnud issegi, mis neid Matsi Peetritele aias, agga nad läkfid ommeti, sest et teised ka läkfid ja esimesse pühha õhtul olli Korwi külla noorem rahwas jubba keik Matsi Peetril kous, ning Jakob mõistis ni mõnnufaste nende aega wita, et mitto tunnistasid: „Misuggune mees olleks meil ammo piddand siin ollema, siis olleksime ommast norest ellust ka maggu tunnud."

Wannemad innimesed, kui kirrikust koio tulles kuulsid ja näggid, mis Matsi Peetril sündis, kohkusid küll ärra, luggesid ka monned omma poistele Dewiti ramatust peatükikest ette, mis kõrwad ugama aias: agga mis se suurt aitas? poisid wastasid: „Egga meie kurja polle teinud, muud kui wiskasime kurni ja lõime rattast; teised ollid ka seäl."

Jakob olli eht wariser. Senni kui rahwas weel jua ei mõistnud ja wähe wõtsid, andis ta ilma hinnata, agga panni wimse tinga¹⁾ üllesse. „Küll nad pärrast maksawad — ütles temma isseeneses — ma pean neid esmalt nattuke harjutama." . . .

VII

. . . Jani laupäwa õhto olli kääs. Tõrwa ton pölles pleekaia tagga wäljal kusulise otsas, pleekaed kubbises innimesesi täis, wiol kiiksus ja torropil ürgas: („Küllilu, küllilu, külliluuuu! säreluuuu — säreluuuu!" ja wahel sekka: „Teine küllilu, teine särelu, — teine wiltkinnas, teine labbakinnas, — teine sukkaäär, teine wanna pöid — uuuu!)"²⁾

Gest otsa wahtisid Korwi tüttarlapsed jedda keik, kui immeasja. Kuhha Kaie, Maie ja Rinut läkfid kige peäle. Oh ja pärdik, kui illuste nemmad laulsid! „Kasite ja kasite!" tulli igga sanna järrel, muud mul ennam meles ei olle; agga illus ta olli, muido ei olleks Korwi tüdrukutte suud mitte wet jooksnud. Wega möda läks üks ja teine ka kige peäle. Oh, oh, kui se süddame löddisema aias. „Kadri, Madli, Els, tulge katsuge ka! Egga teie figelaua külge kinni ei jä! Tõnnist Jürrit figutawad — tassja, tassja!" Üks, kaks, kolm — Korwi tüdrukuttel oli kige ammet kääs, nago seal wilja maggo suus. Pil ürgas, kiik kääksus, külla neiud laulsid — mis

¹⁾ Tinga = kopiku, sendi;

²⁾ Tunnen mõnda kohta, kus need sannad wägga tutwad on.

Korwil enam tarwis olli? — Jah, agga pil, illus pil jooksis üska mahha. Rige himmo olli täis — lähme rehhealla! Suur rehheallune olli puhtaks pühhitud, möda seina äärt nored kassed pandud, kaks suurt lattert rippusid laudi al — mis siin wigga . . . tantfida? Agga kes möistis Korwil tantfida? Jakob omma de Kaiega olli esfimenne paar, pärrast Maiega, pärrast Rinoga, kummi pea suitsis, korda möda aitafid Wioli-Mart ja Torropilli-Bärt ka sekka. Korwi poisid ei moistnud, agga mis tal ees on, eks katsume! Gest otsa läks hulluste kül, agga sam sammult parremaks ja pärrast nenda, et

„Siir hüppas, kass kargas,
Wanna karro löi 'rummo“.

Tüdrutud ei tahtnud naljalt platsi tulla. Agga mis eest siis Kaie, Maie ja Rinut seal ollid? Teine lestasjalg saab teise itka wimaks pörmandale. Korwi neiud tantfid kül esmalt nago lambad haige jalgega, agga tüdrukuttel on, nago olleks neil paggan jalgus, nad katsumad ja õppiwad, kummi waltfiwad, nago tulispaak pörmandal. Nenda Korwil ka. Jakob, meie endine wagga Jakob, olli mees neid õppetama, ühhe wöttis, teise lastis ja emnego puhte¹⁾ kätte tulli, möistfid Korwi tüdrutud . . . tantfida, eht kui sedda mitte, siis olli neil tantso himmo kä ja sepärrast öerus Jakob kassi ja kihheses: sedda ma tahtsin! . . .

VIII

Gest Janipäwast sadit olli Korwil nago püsti kurrat lahti. Mehhed hakkafid joma, kaarta löma, riidlema ja karmopiddi kistuma; naesed õppisid meestest ammetit, läksid ka aiawiteks Matfi Beetrile, mekkisid esmalt, rüpasid pärrast, lakkusid wimaks, nago weifed. Poisid läksid häbemattaks, tüdrukud retti²⁾, efsinud lapsed tekkisid Korwile, kust neist enne kegi ei teadnud. Laiskus ja holetus ja nende järrele waesus ja nappus tullid uksest ja aknast sisse. Jum-mala fanna ei prugitud enam, pühha päwa ei petud enam, firrikus ei käidud enam, tööd ei tehtud enam eht tehti joobnud peaga. Pari aasta pärrast hakkafid maggasinist leiba toma, jälle pari aasta pärrast tehti jubba parile oksjon. Kuus aastat läksid möda ja kahheksa uut perremest ollid jubba wannade asfemele tulnud ja üksti neist, kes lahti sanud, ei pannud sedda ennese egga wina süüks, waid Jum-mala nuhtlusfeks, mis wasto innimenne ei möi parrata . . .

Agga kuida wariferi luggu läks? mis temmast sai?

Endisest wariferist sai pärrast esfiminne sadduser, kes kellegist ei holineud, jõi ja lakkus, nago eht weis. Wagga Anneke, kel koera ekko olli, ei kannud sedda kaua, waid läks jubba teifel aastal issa järrele mulda ja maeti temma kõrwa. Monne ku pärrast wöttis Jakob teise naese, agga mitte enam Korwi küllast, waid Langi kõrtfimehhe wberatütire Kadri, paks nosso ninnaga tüdruk, nago

1) Puhe = esimene koidupuna; 2) rett = rekk, lohakas.

tuhhatot, agga sel ollid kihwad suus ja silo-otkad selgas. Nüüd olli Jakob önnega kous. Se kallis naesefe jõi temmaga wõido ja kiskus tedda hammastega. Waesus tulli kätte ja Jakob sai wimaks maia peält lahti. Ued perremehhed, kes Korwile tullid, hoidsid Matfi Peetrift emal, ehk neid kül sellepärast naerdi ja igga sõimonimmega nimmetadi. Teine sats, kes kahjo ärratundis, hakkas peäle käima ja sel satsal, kelle järrel kõrts olli, läksid ka wimaks filmad lahti ja seitsme aasta pärast kautadi kõrts Korwilt jälle ärra ja se olli suur õn...

* * *

Öppetused, mis sest juttust woiksimine wõtta, paistwad jubba jutto sees iggalt poolt wälja ja on lühhidelt need:

1. Kus kõrts ja wiin wõbras, on Jummal a sanna tuttau ja armas, nago enne Korwil.
 2. Kus wähe ekfitajaid, seal wähe ekfiad.
 3. Sadan ei tulle allati sabastega, waid saggedaste sullis.
 4. Ärra kida enne õlut, kui ta täieste seisnud ja selgunud on.
 5. Ärra ussu mitte sedda, kes ütleb: „Jesand, Jesand,“ waid sedda, kes temma tahtmist teeb.
 6. Ütleb kegi: ma ollen so sõbber! siis tahhab ta middagi; agga nõua ärratunda: armastab ta sind ennast, ehk sedda, mis sul on?
 7. Paljo innimestel on lamba näggo ja hunti teggo; agga usf öppetab läbbi nahha näggema.
 8. Diig palla päite näitab wihma ja ei paista kaua: liig hiilgaw waggadus näitab saggedaste, et ta filma näo ning kele otfa peäl keif kous on.
 9. Jea-keldri kattufel wõiwad ka lilled kaswada, agga seest on keif külma jeät täis, nenda woib ka Ahab, Herodes, Judas Jakob Wört wagga sanno räkida ja südda on rõwvliauf.
 10. Kui kerge on ühhe ainfa kelmil mitto hukka aiada ja kui raske mitmel üht ainust kelmi parrandada. Kust se tulleb?
 11. Kust Jummal a sanna kaub, seal hakkawad keif kurjad kombed, nago sened jõnniko otsas kaswama.
 12. Jummal a sanna on õige walgus, õige toit: wõtta sedda ärra ehk panne walka alla, siis on pimmedus ja surm lahti.
- Olgo sest tosfinaft kül. Seiab luggeja isse weel monni terra, no sedda parrem.

Nagu Jannsen ise tähendab jutu sissejuhatuses, kujutatakse „Ues variseris“ ühe eesti küla elu-olu. Küla pärisnime ta jätab aga nimetamata, kuna „küla alles seisab ja tema rahvas, anna Jumal tervist, ka alles elab.“ Seda autori märkust silmas pidades, võib arvata, et ta on käsitlenud „Ues variseris“ mõnd

küla oma kodukihelkonnast Vändrast. Tõsielu ei kopeerinud Jannsen tõetruult, vaid kasustas üldainena ainult üksikuid nähtusi, neid oma kirjandusliku arusaamise kohaselt teisendades ja tervikuks liites.

„Uue variseri“ sündmused arenevad ebausutava kiirusega. Teose alul on Korvi küla eeskujulikemaid — külaelanikud on eranditult jumalakartlikud, töökad ja rikkad. Ent kui tuleb sinna kõrtsimehe poeg Jakob Võrk koduväiks, asutab kõrtsi ja meelitab inimesed jooma, siis muutub külarahvas üleöö patuseks, hooletuks ja vaeseks. Me otse imestame, kui kergesti Jakob Võrk oma kavatsused teostab. Kõik läheb tal hästi, ei mingi takistus ega komistuskivi tõkenda tema tegevust. Jannseni-aegne lugeja pidi küllalt lapsikust omama, et seda kõike tõekspidavalt uskuda. See omakorda peegeldab Jannseni arenematust ühiskondlikes küsimusis.

Jannseni peaülesandeks oli lugejaskonda õpetada ja kõlblalt kasvatada. Seepärast ta avaldas oma juttude peamõtted õpetustena, kirjutades nad kokkuvõttena teose lõppu. Nii esitab „Uus variser“ põhiiideena 12 õpetust, „mis paistavad juba jutu seest igalt poolt välja.“

„Uue variseri“ keskseks kujukaks on peategelane Jakob Võrk. Oma silmakirjaliku vagatsemisega on ta teosele annud nimetuse *Uus variser*. Kirjanik on kaunis kujukalt teda silmakirjateenrina iseloomustanud. Tuletagem meelde, kuidas Jakob Võrk enne naitumist palvetamisel õhkas, nii et rinnaluud ragisesid, aga pärast pulmi palveajal haigutas ja tukkus.

Ülesehituselt jätab „Uus variser“ tervikulise mulje. Peategevus areneb koondatault, kuna kõrvalsündmused puuduvad. Teose sündmustikku elustavad teravad kontrastid, nagu: variserlik Jakob Võrk ja vagatseja Madis Salle, kõrtsita ja kõrtsiga Korvi küla jms.

Jutu peaväärtuseks on ladus keel ja piltlik väljendusviis. Eriti tõstavad „Uue variseri“ kujukust ja pildirikkust rahvapärased võrdlused ja metafoorid, millistele on omane sageli humoristlik värving.

Kokkuvõttes mainitagu: Jannseni „Uus variser“ on kunsti-pärasemaid ja laiaulatuslikumaid õpetlikke jutte meie rahvaalgustuse-kirjanduse alal.

Jannseni tõlgitud juttudes on lemmikkujuks möldri-tüüp ja eelistatavamaks teemaks vaeslapse vilets elu. Selle ainetiku käsitleuks ta sai äratust oma lapseõlvest. Teatavasti olid tema esivanemad möldrid ja ta jäi varakult vaeslapseks. Nagu Jannseni algupäraseis teoseis nii esineb ka tema tõlketoodangus esikohal moraliseeriv ja õpetlik toon.

Selleaegne lugejaskond hindas Jannseni teoseid. Tema jutte loeti erilise huvi ja innuga. Juturaamatute suur levik virgutas Jannsenit pidevalt kirjutama jutte. Kirjanduslikult kõige viljakamad olid tema Pärnus veedetud aastad.

Jannseni rohkearvuline jututoodang moodustab hariastme eesti proosa arengus 19. sajandi keskpaigu. Tema juttudega pääses eesti kirjandusse pildirikas ja rahvapäraselt lihtne väljendusviis. Samuti leidis eesti külaelu esmakordselt laiaulatuslikumat käsitletu tema teoseis. Sellega algatas Jannsen meie külajutu.

Oma rikkaliku jututoodanguga äratas Jannsen huvi kirjanduse vastu laialistes hulkades, sest ta juturaamatud ja ajalehenumbriid olid loetavamad lugemispalad ärkamisajal. Nad pakkusid lugejaile mõnusat ajaveedet ja kasvasid ning harisid rahvast.

Rahva õpetamine ja kasvatamine oli Jannseni elutööks. Selle eesmärgiga olid kirjutatud tema teosed ja seda väljendavad ka tema põhilused: „Karda Jumalat, austa keisrit, armasta ligimest ja vendi truust ja õiglasest südamest! Eesti mees! jää igas riides ja iga nime all eesti meheks, siis oled aus mees oma rahva ees.“

Ülesanne 40. Milleks kirjutas Jannsen „Maatargad“? Kust on pärit selle jutu aine? Kuidas kirjeldatakse „Maatarkades“ tegevuspaika? Misspärest kõneleb nõiapaar lõuna-eesti murret? Missugust kirjaviisi kasutab Jannsen? Kes tegi talle kirjaviisi pärast etteheiteid? Tutvuge lähemalt „Uue variseri“ sündmustikuga. Kirjutage kirjandusloo vihku tegelasi iseloomustavad katked. Iseloomustage Jakob Vörku. Leidke näiteid kõnekujundite kohta. Missugused loodusekirjeldused esinevad „Uues variseris“? Mida õpetavad Jannseni põhilused? Õppida tegelaste karakteristika (vt. poeetika).

3. Lydia Koidula (1843—1886).

A. Elukäik ja kirjavahetus.

Lapsepõlv. Jannseni vanem tütar Lydia (Lidie) Emilie Florentine, pärastise kirjanikunimega Koidula, sündis 12. detsembril 1843. a. Vändra köstrimajas, millest tänini

on püsinud vaid rohtunud vundament uue köstrimaja kõrval. Isaliku rõõmuga mainib Jannsen tütrekese esimesi elupäevi: „Issand andis mulle tütre, kes on olnud juba enam kui kümme kuud minu rõõm, ja kelle sündimise järele mu armas naine jäi haiglaseks ning on seda veel praegugi.“ Tütar Lydia tõi küll perekonda õnnesädeluse, kuid abikaasa haiguse tõttu ei saanud Jannsen seda täielikult maitsta.

Emalt omandas Koidula saksa keele oskuse oma esimesil eluaastail. Hiljem puutus ta kokku talulastega ja õppis isa kaasabil juba väikese tütarlapsena kõnelema ka eesti keeli.

Koidula lapsepõlve lemmikpaigaks oli köstrimaja aed, kus ta tundis rõõmu lillepeenraist.

Lydia Koidula.

„Lapsepõlves, kui homiku wara õueaeda astudes kõik lillepeenrad, mis eile õhtu alles nuppus magama heitsid, õitsel nägin, õilmekesed laiaili lahutatud lehtedega warte pealt nikutades mind teretasiwad, kui naerataksid lapsukese suurte silme üle, kes sõnalausumata õitsewa lillepeenra nagu ime lugu ette seisma jäi — siis liigutas sagedaste waga mõte lapse südant: seda wõisiwad wissist inglid taewast teinud olla, keda ööse warjul ülewelt tähtede hoonedest mahaläkitadi õueaeda ehitama!“ — Nii kirjutas Koidula oma lapsepõlve looduslikust mõjust Kreutzwaldile.¹⁾

Kui Koidula oli viieaastane, võttis Jannsen tema koolituppa kaasa, et talle külalaste seas aegsasti jagada esimest õpetust emakeele lugemises ja kirjutamises. Samal ajal avaldusid alateadlikult Koidula kirjanduslikud eelkalduvused, nagu isa Jannsen sellest jutustab:

„Kui 1848 esimest „Sõnumetojat“ ülesse pistsin, tuli „Ojamõldre“ kirjutaja, kui 5-aastane lapsuke, kelle pea waewalt üle mo põlwe ullatas, omma „tittake“ süüles, saggedaste mo kirjutusse laua äre, küssides: „issa, pai issa, kellele sa kirjutad?“ — „Ma kirjutän Eesti rahwale, mo laps, neile rõmuks ja õppetuseks — kostsin minna, — minne sa jälle emma jure kanni teggema; pallu, emma annab sulle nattuke saia.“ — „Agga issa, kui sinna pissukeseks jääd ja minna sureks saan, kas lubbad mind ka neile kirjutada ühhe tillukese ramato, issa, kas lubbad?“ — „Ja muidogi, mo laps, sinna olled jo Eesti lapselaps, kes sulle sedda kelab?“ — „Agga issa, kas leikad mulle sulle ja lassed omma toli peal istuda, issa, kas lassed?“ — „No

1) Koidula Kreutzwaldile aprillis 1868.

ja, ja! Minne nüüd, kule emma kutsub!“ Sellega sain tedda igga kord kaelast ärra.“¹⁾

Koidula koolipõlv. Väandra metsapõuest pääses Koidula oma seitsmendal eluaastal merelähedasse Pärnu alevikku. Mõõdunud olid ta muretud lapsepõlveaastad. Eluhallus kippus tumestama tema lapselikke rõõmu. Koidula ei saanud enam vabalt väljas mängida, sest ta pidi hoidma lastetoas oma nooremaid vendi ja haiglasele emale abiks olema majapidamises. Talle ei jäänud tundmatuks ka vanemate perekondlikud tülid ja lahkkelid.

1854. a. augustikuus astus Koidula Pärnu saksakeelsesse tütarlastekooli. Oma andekuse ja usinuse tõttu ta edenes õpinguis kaunis hästi. Eriliselt avaldusid Koidula väljapaistvad võimed ta kirjalikes töis, mis olid meisterlikult kirjutatud. „Tema kirjand loeti kord kogu klassile ette, kuna kooliõpetaja tähendas: „Siin sa näitad, mis võid.“²⁾

Koidula koolitunnistused kuuluvad parimate hulka, neis leiduvad ainult mõned rahuldavad hinded. Kogu kooliaja kestel on tema ülespidamine hea ja väga hea; tähelepanemise hindeiks on: *mittevirk, usin, hea, võiks usinam olla, aiva hoolas, mitte alatiselt hea, väga hea, hea, väga hea* jm. Õppeained on hinnatud enamasti väga hea ja hea'ga. Harukorral esinevad üksikuis aineis rahuldavad hinnangud, nagu: „Annete poolest võiks edu parem olla“; „Kui usinus andeid vastaks, oleks edu suurem“. Kõige vähem on Koidula edenenud vene keeles, mille hindeks on sageli *rahuldav*.

Üldiselt osutavad koolitunnistused, et ainult mõnes nooremas ja keskmises klassis pole Koidula õppimise ja tähelepanemisega oldud täiesti rahul. Nähtavasti takistasid ta õpinguid kodused rasked olud. Kuid enamik tema tunnistustest, eriti viimaseis klassis, on väga head.³⁾

Koidula, kes oli koolitüdrukuna lihtsasti rõivasutatatud, ei meeldinud teistele kaasõpilastele. Nad kohtlesid teda üleolevalt ja jagasid talle isegi pilkavaid märkusi. Ainsaks südamesõbraks oli Koidulale lühikest aega Lilly Suburg. Viimane laenas kaasõpilastest hüljatud Koidulale raamatuid ning muid koolitarbeid ja käis teda külastamas. „Ühel õhtul, kui mõlemad tütarlapsed istusid Jannseni korteris vanal rudiseval sohval, — ema oli haiguse pärast Tartus, — luges Koidula seltsilisele ette oma esimese saksakeelse luuletise. Meelehärdus oli suur ja mõlemapoolne, tütarlapsed istusid otse liigutatuna teineteise kaelas. Mõju lisas veel see, et Koidula jutus-

1) J. Jannsen „Ojamöldri ja temma minnia“ „Eestkõnne“.

2) Aino Kalda „Tähelend“ lk. 45.

3) Koolitunnistuste-raamatud (1853—1858) ja (1858—1861) Pärnu Linna Tütarlastegümnaasiumi arhiivis.

Lydia Tammerson.

Häuslicher Fleiß.		Fortschritte.
Religion	} sehr gut.	sehr gut.
Deutsch		
Russisch	gut	gut
Französisch	sehr gut.	sehr gut.
Geographie	} sehr gut.	sehr gut.
Geschichte		
Rechnen	—	sehr gut.
Naturgeschichte	} sehr gut.	sehr gut. K.
Naturlehre		
Zeichnen		Wenig besser.
Schreiben		
Handarbeiten	—	sehr gut.

Lydia Koidula tavalisemaid koolitunnistusi.

(Tunnistus 1859. a. II semestril.)

tas, isal olevat nõu luuletist eesti keelde tõlkida ja trükkida lasta"! 1) Kahjuks katkes see südamlük sõprus järsku Suburgi ema kategoorilisel nõudel.

Sõbrannast mahajäetud Koidula pidi endiselt oma vabu hetki koolis veetma erakuna. Ta näis kahvatuna ja kurvameelena. Nähtavasti rõhusid teda lisaks kooliõdede halvale suhtumisele kodused tööd ja olud. Kodus ta asendas tihti ema, kes oli

1) Aino Kalda „Täheleand“, lk. 47.

haige. Vennad kuulasid oma õe Koidula sõna ja täitsid vastuvaidlematult tema käsku. Majapidamine ei huvitanud Koidulat. Ta meelsamini luges raamatuid, septses kirjandeid ja mängis orelit.

1861. a. detsembris lõpetas Koidula Pärnu tütarlastegümnaasiumi ja omandas selle järgi Tartus õiendatud eksami kaudu kodukooliõpetajanna õigused. Järgneva aasta suvel ta oli Pärnus leeris.

Nagu eespool viidatud, kirjutas Koidula koolipõlves saksakeelseid salmikuid, mis valmistasid rõõmu talle endale ja isale. Jannsen, märgates tütre kirjanduslikke kalduvusi, rakendas varsti tema töösse kirjanduspõllul. Esialgu kirjutas Koidula oma isa töid puhtalt ümber, hiljem ta tõlkis juba iseseisvalt saksakeelseid jutustisi eesti keelde.

Kirjanikuna Tartus. Koidula pidev kirjanduslik tegevus algas Tartus. Ta töötas „Eesti Postimehe“ toimetamisel käsikäes oma isaga. Koguni suurem osa toimetustööst lasus Koidula õlgadel. Jannseni parem käsi oli haige, ta ei saanud ise kirjutada. Tütar Lydia pidi tema artiklid ning teated etteütlemise järele üles kirjutama. Peale selle oli Koidula ülesandeks parandada trükipoognaid, pidada kirjavahetust lehe kaastöölise ja tellijatega, kirjutada aadressid ja ära saata lehti postiasutisse. Sageli tuli tal töötada hommikust keskööni puhkamata. Ta ise kirjutab oma suurest töökoormast järgnevalt: „Olen oma isa vanem laps ja ainus abi tema töö juures... Ma ei ole võinud peatuda ega puhatagi, — olen pidanud tööd tegema nagu sulane adra taga või õigemini hobune adra ees... Juba paar nädalat ma ei leia öö und... hommikust kell 6 kuni vahel keskööni Postimehe talituse laua taga istudes.“¹⁾

Ülejõukäiva töö tõttu lebas Koidula vahetevahel haigevoodis. Aga ta ei lakanud töötamast, sest ta hellitas endas suursugust mõtet, et elu kohustab teotsema ühiskonna heaoluks. „On olemas tõsine jumalanna, kelle mustad, käskivad silmad võivad vaadata ometi nii rõõmsalt: Kohustus. Need silmad, — nad vaatavad mind juba mõni aeg nii väga tõsiselt“,²⁾ — nii kirjutas tööst tüdimatu Koidula, olles haaratud kohusetundmusest.

Lehe toimetustöö vaheaegadel kirjutas Koidula, olles innustunud rahvuslikust aatest, luuletisi, mis ilmusid ajaleheveergudel ja kahes luuletiskogus. Tema loodud isamaalaulud võeti vaimustusega vastu. Näiteks kirjutas C. R. Jakobson Koidula luuletiskogu „Emajõe ööbiku“ ilmunise puhul: „Eesti viisid, eesti südame sügavusest välja keenud, ... mis nii väge-

1) Aino Kalda „Tähelend“, lk. 80—81.

2) Seesama, lk. 82.

vasti mu südamesse tungisid, et sest ka teistele pean jutustama... Tõesti, toogu eelolev aeg, mis ta tööb, kuulsaid laule ja laulikuid — ülal-nimetatud laulud kõlavad ja elavad ikka nende kõrvus, kuni elab eesti keel.“¹⁾ — Kuna luuletiskogude autor ei usaldanud oma nime avalikkusele teatada, nimetas C. R. Jakobson noore naislühiriku Koidula'sks, avaldades mõned tema luuletised oma lugemisraamatus.

Koidula oli neiu põlvves väga ilus ja vaimukas. Kaas-aegsed kirjanikud ei leia sõnu laulikneiu ilu ja kõrgete vaimuannete kirjeldamiseks. „Harva valab loodus oma iluandeid nii rikkasti kellegi inimese peale välja, kui seda Koidulale oli sündinud. Tema oli ärarääkimata vaimurikas naisterahvas. Tema terve isedus oli nagu luulelist õhku täis. Iga sõna, mis ta suust kuuldus, oli enne nagu iluduses valatud.“²⁾ „Vaimu poolest oli ta elav nagu tuleleek... tema ei olnudki nagu inimene, vaid ainult hing e õhk kõrgemast ilmast.“³⁾ „Ta heljub mu mälestuses mingi rahvavaimuna, põleva lendtäheena oma rahva taevas.“⁴⁾

Austajaid oli Koidulal palju, aga ükski neist ei julgenud temale läheneda. Teda imetleti kauguses. Seepärast jäid Koidula armastustundmused vastukõlata. Ta armastas esimest korda 26-aastasena, kuid õnnetult. Armastuse möödumisel tundis Koidula end väsinuna ja mahajäetuna. „Minu kevad on mööda, ja suvetormid on palju, palju õisi ära hävitanud, — tunnen enese nüüd sagedasti nii väsinud, nii ütlemata mahajäetud olevat... Ma ei tea, millest olen enam õnnetu: kas sellest, et mõtlema, või sellest, et tundma olen määratud!“⁵⁾

Ärkamisaja suursündmustest võttis Koidula agarasti osa. Ta aitas oma isa esimese laulupeo korraldamistöis ja elas sellele suurpäevale kogu oma tuleleegilise olemusega kaasa. Pärast laulupidu ta kirjutas Kreutzwaldile: „Nüüd on nad mööda, armas papa, kõik need rõõmsad, äratavad, nii suure mureliku põnevusega oodatud, nii suure mõnuga läbielatud ja tagant järele veel nii kosutavalt meeles mõlkuvad peopäevad!“ Samuti oli Koidula andumusega tegev lauluselts „Vanemuises“. Ta kirjutas näiden-deid, juhatas nende ettekandmist ja mängis etenduste ajal lauluosadele klaveriga kaasa.

Külaskäik Soome. Koidula oli ühes oma isa Jannseniga innustunud hõimuaatetest. Nad kutsusid vennasrahva esindajad esimesele laulupeole ja äratasid hõimutundmusi rahva hulgas. Jannseni algatusel toetasid eestlased ja soomlased teineteist raha-

1) Lühendatult „Eesti Postimehe“ järele, nr. 29, 1867.

2) K. A. Hermann „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 415.

3) A. Reinvald A. Kaldale 11. I 1912.

4) Soome prof. Aspelini kujutis, vt. Aino Kalda „Tähelend“, lk. 121.

5) A. Kalda „Tähelend“, lk. 149—151.

liselt nälja-aastail. Rahasummade saatmisel tekkis Koidula ja soome ajakirjaniku Almbergi vahel kirjavahetus, mille tõttu lõpuks teostus Jannseni perekonna ammune kavatsus — külaskäik Soome.

1871. a. juulikuus matkasid Koidula ja Jannsen Soome. Sealpool lahte tervitasid neid südamlikult soome rahvusliku liikumise juhid Lönnrot, Snellmann, Almbert jt. Külaliste auks korraldati suurejooneline pidu, mis kestis läbi öö päikesetõusuni. Peol hinnati ülistavalt Jannseni ja Koidula rahvuslikku tegevust. Siis sõideti Sise-Soome ja imetleti tuhande-järvede-maa kaunist loodust.

Koju saabunud Soomest, luuletas Koidula neljast osast koosneva tunderikka hõimulaulu *Soome sild*.

Mälestused.

Jälle tõused waimu ette,
Kaljuwalla kallis rand!
Jälle purjed lahe wette
Mälestuse lootfik kann'd!
Jälle järwe niiskeil harjul
Lendab tuule wägedel,
Sügawama hiie warjul
Hõistab kõrgeil mägedel.

Sinu koitu näen loitwat,
Soomi, jälle taewa all!
Näen sinu mulda toitwat
Wälju, orge madalal!
Walendades mäest maha
Kuulen kosti wahuwat,
Näen lootes sirbi, saha
Sinu süle tahuwat.

Ja ja kujutad mull' fätte
Dma poja ustarwust,
Ja sa ehitad mu ette
Dma tütre kaunistust.
Digus sinu linna oda,
Tõde sinu talu taim:
Nõnda ehitasid koda,
Walwab teda sinu waim!...

Soomi, Soomi, ei ja kao
Meelest ega südamest!
Sulle õrnema ma jao
Jätfin hinge idadest!
Sigi, firgu, sugupinda!
Sõlmitud meil südamed:
Jesand ise jagab hinda,
Et meil kofku käiwad teed!

Koidula matkamuljed olid niivõrt elavad, et ta pidi igatsevalt tagasi mõtlema Soomemaale. Ta ei suutnud unustada Soome järvi, kaljusid, männimetsi ja sõbralikke soomlasi. Armastus ärkas Koidulas „Uusi Suometari“ toimetaja Antti Almbergi vastu. Kiiresti valmis südamlik kiri, millele ta ootas kärsitusega vastust.

Naitumine. Kui saabus soomlaselt Almbertilt Koidula ootustele mittevastav kiri, siis purunesid viimase sügavamad kooskõlalise armastuse lootused. Kirja mõju oli seda suurem, et Koidula üldise vaimlise ja füüsilise väsimuse tõttu oli ülitundlik. Haavatud enesetunne ja soov vabaneda kurnavalt väsitavast aja-lehe toimetamistööst andsid tõuke otsustava sammu astumiseks,

mis määras ta edaspidise saatuse. Paljude kodumaa-sõprade üllatuseks ta kihlus 1872. a. novembrikuus saksastunud lätlase Eduard Michelsoniga, kes oli ametilt sõjaväearst.

Koidula mõrsjapõlve meeolud kajastuvad tema kirjades Almbergile ja Kreutzwaldile. Ta algatus- ja tahtjõud on nagu halvatud, sest ta on sattunud mingisugusesse ebamäärasesse tundmuste-keerisesse. Arad ja rahutud on tema tulevikuaimdused.

Almbergile saadetud kiri, millele lisatud kihlkaart, lõpeb lüürilise alatooniga —

Loodan, et ma õnnelik saan olema. Kindlus seisab Jumala ja tuleviku käes.

Rääkige mulle midagi Soomest, mul on janu selle järgi! Tõrelge mind, tahan seda rahulikult kannatada, sest mul oli ju sulg ja käsi — ei, mul polnud enam ühtki! Aga kirjutage mulle midagi Soomemaast — o palun!

Varsi saab sest aasta — üks aasta! Ons see nii? Lihavõtted ei või surra.

Ma pole haige — olen väga terve; aga väljas ei taha kuidagi roheliseks minna; võib olla tuleb see sest.

Kirjutage mulle midagi Soomest ja ärge unustage, et mina seda kunagi ei unusta. See on nii ilus, nii ilus —!

Tervitage neid, kes mind päris pole unustanud.

Lydia Jannsen.

P. S. Mu peigmees on arstiteaduse doktor, ta viib mind — Vene-
maale! Ta on ülikooli stipendiaat, nii peab see siis olema. Mu laulatus on
alles talvel. S.

Peale kihlust Kreutzwaldile läkitatud kiri sisaldab muuseas järgnevaid kurbi aimduslikke ridu —

Armas papa Kreutzwald!

....See ärritus, mis toimetuse töö ja seal kõrval veel need teised asjad, mis on tulemas, enesega kaasa toovad, ei ole mulle ei ihule ega hingele heaks tulnud, — ah papa, kas ma küll elades veel peaksin päris terveks saama, nagu enne olin? Kas minu töö ja tegevuse kõige mõjusam aeg tõesti juba seljataga peaks olema? Ma olen nii närvlik, nii ütlemata närvlik, minu oma mõtted teevad mulle valu, iga vähem kui asi, mis harjunud viisist kõrvale läheb, ei lase mind ööd otsa magada. Sellega ma väsitän kõiki, kellega kokku puutun, ja kui ma oma närvlikku hellust ja ärevust katsun alla suruda, siis läheb asi selle läbi veel pahemaks. Mis siin teha? Nõnda peab mehele minema!

Nii teostub Koidula naitumine 1873. a. kevadel, — naitumine, mis paratamatult viib parima isamaatütre kaugele emakeelest ja kodupinnast. Alul lohutab Koidula end üldinimliku rahvusvahelise vaatekohaga, tähendades oma kirjas Kreutzwaldile, „et esimesel astmel on inimene, ja alles teisel rahvus“. Ta loodab, et abielu saksameelse mehega ei muuda tema südamlikku vahekorda oma rahvaga. Kuid ta oli niivõrt kindlate sidemetega ühendatud kodumaaga, et ta juba esimeses kirjas omakseile igatseb linnuna lennata oma kodukohta.

Kroonlinnas. Uus asukoht — Peterburi läheduses asetsev sõjasadam Kroonlinn — suurte kasarmutega ja üksluise maastikuga tundus Koidulale süngelt ja vanalane. Kõikjal haigutas talle vastu masendav külmus. Ainult meri ja taevast lohutasid mõnel hetkel looduse ilust mahajäetud luuletajat. Ta otsis endale uut sõpruskonda, et vaimset värskeneda. Kuid sealne sõjaväelastest koosnev vaimutu ja hingetu seltskond ei suutnud sisemiselt rahuldada ta erksat hinge. Koidula tunneb end Kroonlinnas võõrana ja kodutuna, mitte suutes end viia kooskõlla ümbrusega. Töökas noorus oli teda juba kurnanud närvlikkuseni. Kui sellele veel lisanevad vaimline üksindustunne ja piinavad igatsused kodumaa järele, siis pole ime, et Koidula hele nooruslõhe enneaegselt hakkab kustuma. Nii kirjutab ta: „Vaevalt 30 a. vana, näen ma ennast hallide juustega — viimaste aastate tagajärg, mis mind on asetanud mulle täiesti võõrasse ning sisemiselt igavesti võõraks jäävasse ümbruskonda.“¹⁾

Rahustavat lohutust otsivale hingele oleks Koidula kahtlemata leidnud oma perekondlikust elust, kui see oleks olnud täiuslik. Ent abikaasade elusuhtumus oli niivõrt erinev, et lähedama teineteise mõistmiseni iialgi ei jõutud. Mehele jäigi võõraks Koidula mõttemaailma sügavus, ta püüded ning rahvuslikud harrastused. Aga Koidula omalt poolt ei suutnud taluda ilma sisemise vasturääkivuseta mehe materialistlikku maailmavaadet. Siiski ta armastas sama meest, oma tahtejõuetuses temast olenevdes. Suuremad ja puhtamad rõõmud elas ta aga läbi armastava emana. Tema esimene laps Hans Voldemar sündis 1874. a. Kaks aastat hiljem tütar Hedvig, ning tema välismaareisil Viinis (1879) — tütar Anni.

Eriti armas oli Koidulale Hans Voldemar. Kogu oma hoole ja armastuse ta pühendas temale, jälgis heldimusega ta arenemiskäiku ning õpetas talle agaralt eesti keelt. Kuid see noor elu, keda ema nähtavasti tahtis kasvatada oma rahva rõõmuks, kustus juba varases lapseas. Tütred aga ei suutnud Koidula kasvatada ei eestimeelseiks ega -keelseiks, ta oli liiga väsinud selleks.

Välis- ja kodumaal. Välismaareis katkestas paariks aastaks Kroonlinna ühetoonilise elu. — Nimelt sai Michelson 1876. a. riigi poolt stipendiumi edasiõppimiseks Saksa tähtsamais ülikoolis ja Viinis. See reis — vähemalt esimene pool — on hele, rõõmus laik Koidula elus, mil ta võis kirjandust ja kunsti maitsta. Tema välismaakirjadest omakseile näeme imekspandavat tähelepanu-võimet, detailidesse süvenemist ja fotograaflikku täpsust kirjeldamises. Need reisikirjeldised on omaette väärtuslikud

¹⁾ Koidula ja Almergi kirjavahetus, lk. 113.

kunstiliselt, huvitavad sisult ning äratavad paiguti otse aukartust Koidula mitmekülgsede teadmiste ja hea maitse vastu. Niivõrt osavalt on esitatud kirjeldised, et lugedes kerkivad elavalt silmade ette linnad, milles nad peatusid või mida läbisid. Kirjeldiste toon on elav, paiguti huumorine, vaba romantikast. Reisi lõpp osutus kurnavaks tulundusliku kitsikuse ning perekonna suurenemise tõttu.

Enne ja pärast välismaa reisi viibis Koidula pikemat aega kodumaal. Jälle ta teotses endise noorusliku innuga rahvusliku liikumise alal. Ta võttis osa keisri auks korraldatud aktusest ja laskis seal peokõnelejat Kreutzwaldit elada. Kui isa Jannsenit tabas halvatus, siis kutsus Koidula „Eesti Postimehe“ noored kaastöölised, eesti üliõpilased Jannseni majja, pidas neile sütitava lauakõne ja pöördus nende poole tungiva palvega: „Nemad kõik toetagu oma hinnata kaastööga *Eesti Postimeest!*“ Ühine: „Jah, toetame!“ oli vastuseks. „Nii tungis Koidula kõne südamesse.“¹⁾

Viimsed eluaastad. Tagasi jõudnud Kroonlinna, tundub Koidulale sealne elu pärast välismaa reisi ja kodumaal viibimist paar aastat päris rahulikuna. Kuid reisimälestised haihtuvad peagi ja tekib jälle kojuigatsus. Kodumaalt saabub talle aiva ebameeldivaid teateid poliitilistest lahkkelidest. See tumestab Koidula ideaali — isamaad, kuhu ta ikka oma unistustis põgenes.

Koidula vananeb varakult. Juba kolmekümneviie-aastasena ta on täiesti hallpäine. Korduvalt ta mainib oma õele kurba tõde: „Lähen vanaks“. Ometi pole temas kustunud isamaalised tundmused. Igatsevad helid kodumaast saadavad teda surmavoodini.

Kroonlinna elu mõjustab halvavalt Koidula tervist. Ta satub emalt päritud vähktõve küüsi. Haiguse suurenemisega lisanduvad ka hingelised piinad. Varsti ta peab tunnustama — „haigevoodi on nüüd mu ainus kodumaa“. Haigus on äärmiselt kurnav, aga Koidulal jätkub meelekindlust vaikselt kannatamiseks. Kodumaalasi ta ei saa unustada, neile ta läkitab tervitusi: „Jumalaga, mu armsad, ja jääge terveks, vanad kui noored! Olen väsinud.“

Koidula suri kannatusriikka haiguse järgi 30. juulil 1886. rahulikult, „soovideta ja pääsemist igatsedes“. Ta maeti Kroonlinna saksa surnuaiale, kus ta praegugi vastu oma südamesoove puhkab. Koidula haud on õige lihtne. Tema kalmu, mis piiratud raudaiaga, ehib valge marmorrist. — Tänuliku Pärnu seltskonna algatusel püstitati Koidulale 10. juunil 1929. a. Pärnus mälestussammas, mis kujutab Lydia Koidulat püsti kal-

1) J. Bergmann „Mis mäletan mina Koidulast?“

jul; luuletaja pahem käsi raamatuga on surutud rinnale, kuna parem käsi toetub lüürale.

Enne surma kirjutas truu isamaalaulik Koidula värisevi käsi pliiaitsiga lahkumisluletise oma südamest armastatud kodumaale.

Enne surma Eestimaale.

Isand, surres jätan maha
Sinu hoolde isamaa!
Lahkuda ei süda taha
Naste hirmuohuga:
Piiravad su ümber paelu,
Gesti pind, et jälle nad
Tagudes sull' tirstunaelu
Mullale find matawad!

Ära lahku, ära lange,
Gesti ühendatud hult!
Ühenduses oled kange,
Tõde sinu sõjatult.
Wennad! Oed! Meie põrmus
Sirguqu teil tegemus!
Isamaale saagu sõrmus:
Sootus, usk ja armastus!

Naste tegu maha rufus
Tugemamaid enne mind:
Nüüdki mina waitfes usus
Kuju lendan, wäfind lind!
Singe pisarateft sulle
Pärge püüdsin tududa:
Hõlmad lahti hoia mulle,
Singe ilu — Gestimaa!

Uga sinu aukrooni
Waimufilmil aiman ma:
Kaswad, Gesti, sugust sooni
Easte suguharuna!
Lahutades laiad tiiwad
Ule ühendatud maa
Sinu lahted tuuled wiiwad
Rahu kõigi lastela!

Ülesanne 41. Missugused kalduvused avaldusid Koidula lapsepõlves? Võrrelge Koidula koolitunnistusi Kreutzwaldi omadega? Mispärast suhtusid kaasõpilased Koidulasse halvakspanevalt? Kirjeldage Koidula kirjanduslikke harrastusi koolipõlves. Mis tiivustas Koidulat nii agarale tööle ajakirjanikuna ja luuletajana? Kuidas suhtusid temasse kaasaegsed kirjanikud? Mispärast armastas Koidula õnnetult? Kirjeldage põhjusi, miks ta nii ootamatult naitus? Mispärast ta kurtis Kroonlinnas? Missugused olid tema viimsed soovid? Kirjeldage Koidula traagikat (kirjalikult). Öppida luuletised „Mälestused“ ja „Enne surma Eestimaale“.

Kirjavahetus Kreutzwaldiga. Koidula oli kirjavahetuses mitme kaasaegse kirjanikuga. Nii ta vahetas kirju A. Reinvaldi, C. R. Jakobsoni ja paljude teistega. Meie tolleaegseile haritlastele oli see suureks auasjaks, kui nad võisid esimese eesti naislüürikuga olla kirjavahetuses. Nad ei hinnanud kõrgesti mitte ainult tema kirjade sisu, vaid ka käekirja ilu. Näiteks lausub A. Reinvald: „Koidula käekiri oli piltlik ilus ja sünnitas igas inimeses lugupidamist, sest seal paistis iga reakese peal vaimukõrgus.“ Suurema tähtsusega Koidula eluloos on tema kirjavahetus Kreutzwaldiga.

Nagu teame, oli Kreutzwald vaenulises vahekorras vanameelse Jannseniga. Ta ei saanud viimast hurjutamata jätta tema kiriklikkude põhimõtete ja vana kirjaviisi pärast.

Kui ilmusid trüki Koidula luuletiskogud „Vainulilled“ ja „Emajõe ööbik“, riivas Kreutzwald pilkavalt ka Jannseni tütar, kirjutades „Kasulises kalendris“ järgnevalt: „Meie päevil, kus aur ja välk oma väega maailma vana kere kipuvad lõhki ajama, peab küll ka naisterahvast leitama, kes nõelast ja sukavardast lahkudes — orjavitsalisel raamatukirjutmise teel õnne läheb katsuma — siiski, kui ma ükskord oma poega kosja peaksin läkitama, tahaksin ma temale nii kaua laulda, kuni ta märkama hakkab:

Talla maha kirjaneitsid,
Pabernirgid, peenikesed,
Talla maha suleneitsid,
Pikil juukseil tindipiigad!

Kosi noore nõelaneitsi,
Sukavarda veeretaja,
Leemekulbi liigutaja!“

Koidula oli sellest kirjutisest haavunud ja mõnenädalase kõhklemise järgi ta usaldas kirjutada 7. novembril 1867. oma esimese kirja Kreutzwaldile õienduseks ja selguse nõutamiseks.

Katkeid Koidula 1. kirjast Kreutzwaldile.

Auustatud Herra!

7. nov. 1867.

Kui needfinatšed sõnad tundmata sulest Teie filma ala ulatavad, siis — ma palun Teid kõigest südamest — siis tuletage meele, mis Teie ise olete ütelnud, et „noore inimese palawat südant mitte jahtund were mõdduga ei peaks mõddetama...“

Auustatud herra, kas Teil elades on seda valu juhtunud, teist oma üle nägemad kohtu mõistwad, ilma et kohtumõistjal Teie tegude pohi ja aru selge oli? Oh se on kibe kannatada, seda kibedam, mida kõrgemat aujärge Teie kohtumõistjale südames ehitasite!..

Nüüd aga, kus ma kui õpetuse himustaja laps Teie ette tulen, Teid paludes: „Otsust, õiget otsust andke mulle!“ — nüüd, Kalevi poea laulu looja, nüüd, meie rahva lauluisa, nüüd unustage ära, kes paluja on, mis teda ja Teid lahutanud ja lahutab, nüüd aitage üht waest ja kahtlast inimese süda ise enese ja maailmaga õigeks saada, rahu teha! Ütelge mulle, mis ma pean tegema, ja kui Teie seletate: „Jäta maha, mis peale sulle jõudu ei ole antud“, — ma tahan ustawa südamega kõik laulu sünnitamist püüda läinud aegade rüppe matta, südames ära suretada, mis laulma sunnib!!... Aga ma tahan siis endale muialt tööd püüda leida, mis südant waigistab ja mind lubab ära unustada, et inimene ei ole maailma loodud söömiseks, joomiseks ja tühja üle tühja sõnu wahetamiseks niisugustega, kelle mõtted kolme wafja pikfuselt üle maapinna ei ulata ja kes ometi naisterahvast weel heitlikumaks pidawad, kui nemad ise on. Seista ja ükspäine, ilma järelemõtlemiseta, leeme-

kulpi liigutada: seda ma ei jõua! Mul on ikka, kui oleks meie auru ja wälgu päewil kerge asi, masinat niisuguse töö peale walmistada...

Ma olen lootnud, et, mis südamest tuleb, südamesse tungib, ja oma eesti rahwa Wiru lauliku juure läinud. Se olgu mo ainus wabandus.

Teile kõik õnne ja rõõmu soowides, mis taewas oma armsama lastele jagab: jään mina

Teid auustamisel teretades

Teie alandlik H y d i a J a n n s e n

Kreutzwald vastas Koidulale sõbralikult, mitte kui *rahva lauluisa*, *Kalevipoja looja* ega *kuulus Viru laulik*, nagu Koidula teda nimetas, vaid kui „üks nõder, ekslik inimese loom“. — Nii algas Koidula ja Kreutzwaldi kirjavahetus, mis kestis kuni 1873. aastani.

Esiolgu tunneb Koidula end Kreutzwaldi õpilasena, ta pöördub lapselikus austuses lauluisa poole. Viru laulik pole ka kitsi oma isalikkude nõuannete jagamisega. Ta arvustab üksikasjaliselt Koidula *Emajõe ööbikut* ja annab talle luuletamiseks näpunäiteid. Nende vahekorid muutub iga kirjaga südamlikumaks ja sõbralikumaks.

Katkeid Kreutzwaldi II kirjast Koidulale. 1868.

Kewadet kuulutawad päikese terad ¹⁾ lõhuvad wägawast talwe kasukat, et lõuke künka otjas lumeta puhkamise paika wõiks leida. Mikspärast peaksite meie pikemalt taewaliku sündimise wasta tõrudes kunstliku tõkkesti südame woolamise ette tehes siis teistte rääkima kui tundmus sunnib?!

Mina ei ole küll laulik, aga kui lubate ütelda, ehk oleks minust wõinud ühte laulikute kannupoiszi kaswatada, kui neil päiwil üks Kalew mul ees oleks läinud, kus paras õppimise aeg oli. — „Leiwa nuga“, mis mind poisikese põlwest tänapääwani tagasihutanud, ei annud tiibadele kaswamise mahti; õilmed läksid juba tuppes kuduriks, enne kui päikese paiste neid laiale jõudnud lahutada... Minu ainuke tegu, mis peale uhkuse harjaksid tohiksin kaswatada, on: Gesti wana põlwe riismete kottukorjamine, enne kui nemad suutumaks praeguse aea rahwa filmast ära kadusid. Olets sada, ehk weel parem — paar sada aastat warem kedagi seda tööd ettewõtnud, siis wõiksid meie sugurahwas selle waranduse pärast mitme targe mate rahwaste sugude wasta wäga uhked olla. Meie „Kalewipoeg“, kuda ta praegu silma ees seisab, on üks lappifestest kottu õmmeldud kuub, aga juba sellestki wõib näha, mis kaunis ja osaw ta täielikul kombel wõinud olla. — Gestirahwa seie aeani jälgade alla tallatud

¹⁾ päikese terad = päikesekiired.

ja mitmel wiisil sõimatut nimi on nende wana mälestuste läbi ühekorraga aunimeks saanud, mis, kui ükskord rahwas targemaks lähäb: neid saab tõstma ja seks tegema, et tõlplase kombel oma jugu ja sündimist ei häffa teiste ees ärasalgama...

Ville olemise pärast mõite kahtlased mõtted metsa wisata. „Eil tahab üksnes õit' da. Sind laulab endale, seepärast õitse laula ka fina endale!“ — Astuwad jalasünnitused hiljemini teiste ette, siis ei ole tarwis „kuulust nime ega maailma imestamist“, waid laulu- linnu ülem pakk on, kui südameid juhub leidma, kus õrn tundmus elab, et lauliku kandle keelte helin sealt wastukoostmist saab! See kaunis pakk mõib laulikule kurwastuse päiwil wäga suurt troosti anda...

Subage nüüd weel soowimist wälja ütelda: jääge ka edespidi, nii kaua kui wanaisa meid siin pool hauda weel teine teise kõrwas liikuda lubab, muutmata truu-uskses Teie isaliku sõbra wasta wankumata! —

Teie Teid kallistaja ja alandlik

Wörrul 17. III 1868.

Kreutzwald.

Katkeid Koidula 10. kirjast Kreutzwaldile.

P. P. ¹⁾

Aprillikuus, 1868.

Pühapäewa waikus hingab ümberringi — pittkalt langeb õuest kirikutella hale helin mulle kõrwu: ta hüüab rahwast püha kotta, selle kannatamisest ja surmast kuulma, kelle nime meie kõik kanname — „Isand, anna neile andeks, nemad ei tea mitte, mis nemad teewad!“ — Ma olen ainuüksi tühjas tubades: kohuse täitmine paelutab mind täna koeu; kui aga waga mõte rindus liikumas, siis põõrab tundmine alati Teie poole ja sulg heidab südame teenistusse — ma tunnen ennast parema olemat, ... kui ma, ennast sest igapäisest olemisest lahutades, mõteid ja tundmist sinna poole kannan, kus nende päris kodu — walguse poole!..

Tõeste, minu Wirulaulik oskab rõõmupisaraid filmi meelitada! Teie armas, armas pääwa pilt! Jah! see on seesama unustamata kallis filmanägu... Teie ei mõi elades teada, kui suurt rõõm- ehmatust mulle selle lootmata läkitamisega walmistastite!..

Jah, mina ei saa sest ühest asjast ka tänagi weel aru: kuida ma nii mitu aega ilma Teie auustatud käe juhutamiseteta jõudnud ära elada?..

Ma saan tõeste pittifilmi wastust ootama, aga kõige pealt laske mind südamest paluda: mõtelgu minu Wirulaulik kõige esmalt oma terwise ja rahu peale, enam kui tännini!..

1) P. P. (loe: *praemissis praemittendis*) tarvitatakse kirja pealkirjana tiitli asemel, kui vastav aunimi mingisugustel põhjustel ära jäetakse.

Andku wanaisa arm minu kalli Wirulaulikule rõõmsaid ja rahulikuid pühi ja pidagu ta mind ka edaspidi lahkes mälestuses, kes ma kunni wiimse filmapilguni teda auustades ja armastades saan olema.

Teie alandlik Eydia J.

1868. a. tuleb Kreutzwald lihavõttepühiks Tartusse Koidulale külla. Suvel sõidab Koidula Võrru vastukülaskäigule. Sealt ta on sunnitud Kreutzwaldi abikaasa pahameele pärast ootamatult lahkuma. Selle tagajärjel katkeb kirjavahetus kolmveerandaastaks.

Varsti vahetatakse jälle kirju, kuid muutunud meeolus ja toonis. Koidula on omandanud eesti isamaalüüriku kuulsuse, aga Kreutzwald on vanaks jäänud, teda ei hinnata enam nii kõrgesti kui Koidulat. Isalikus helluses avaldab lauluisa veel mõttevälgatusi ja tundesädelusi oma endisele õpilasele, kuni lõpuks Koidula naitumisel kirjavahetus täiesti raugneb.

Lõpetades kirjavahetust Koidulaga, mainib Kreutzwald järgnevalt —

Armas ja austatud noorik — proua!

19. veebr. 1873.

Meie wahel — seda tohime wastastiku tunnistada, ei ole küüne wäärt midagi sündinud, mis taga järel südamele koormat wõiks teha, ehk Jumal patuks arvata, siiski elab maapinnal wäga rohkest rahwast, kellel wõimalik ei ole mõista, et sugulaslikku hingede keskel tuline sõbrus wõib kasvada . . . Peats üksford eluteel enne filma kustumist fogemata juhtumine meid kustil kofku wedama, siis tahame sellest pikemalt suusõnaga jutustada . . .

Kreutzwaldi kirjad avaldasid suurt mõju Koidulasse. Kirjanetsi, olles mitu aastat järgemööda waimses kontaktis tollaegse eesti suurkirjanikuga, wõis hingeliselt rikastuda ja kujuneda samaks waimseks suuruseks, nagu oli ta õpetaja, eesti „Kalevi-
poja“ looja.

Ülesanne 42. Mis põhjustas Kreutzwaldit pilkavalt hindama naiskirjaniku luuletisi? Kuidas motiveerib Koidula oma loometööd? Millel näeb Kreutzwald oma töö tähtsust? Mis on Kreutzwaldi arvamust mööda luuletaja kõrgemaks palgaks? Millega algavad ja lõpevad mõlemate kirjad? Mis osutab kirjades südamlikku suhtumist? Missugust tähtsust omab Koidula eluloos kirjavahetus Kreutzwaldiga?

B. Koidula looming.

1. Lüürika.

„Vainulilled“ (1866). Koidula esimesed värsikatsed koolipõlves olid saksakeelsed nagu Kreutzwaldi omad. Alles ülikoolilinnas Tartus algab tema eestikeelne luuletoodang. A. 1866 ilmub anonüümsena Koidula esimene luuletiskogu *Vaino-Lilled* „Eestirahwa heaks meleks“. Jannsen kirjutab enda poolt südamliku soovitusena „Eesti Postimehes“: „Need sinnatsed *Waino-lilled* kõlbaksid küllalt ka sakste rohtaeda, sest sealt noppime saggedaste palju sandimaid... *Waino-lilled* äga näitawad seda olewad, mis ella pehme süddamega laps illusas lille aedas oma armsa emmaga rägib, kui taewa Issa armotarkust imeks paneb“.¹⁾

Luuletiskogu „Vainulilled“ on kantud tagasihoidlikust toonist, mida iseloomustab sissejuhataw laul „Eessõna“.

Ees-sõnna.

1866

1. Kas sa, söbber, iial näggid
Kaljopealsel tammepuud,
Kuis ta iggatfedes püdis
Taewa pilwil' anda suud?
Kotkad temma ladwa otsas
Ellawad, teefõndia
Mõdaminnes finnipeab
Tedda immeks pannema!

Siiski tui, teefäia, kõrget
Tamme wõtsid terreta',
Waino-dit ehk mõdaminnes
Kord ka wõtiad noppida.

2. Waggusi ta jallul kaswab
Weike mainolilleke —
Regi temmast kõnnet tõsta:
Weike ta ja alwate.

3. Taewa Jäsa mõnnel' wõtnud
Waimorikkust jaggada,
Teist ta pisku läbbi kästis
Piggimesi rõmusta'.
Kui ta annet mõda agga
Teiste kasuks ellame
Jaggauks, — siis rahhus wimaks
Silmad finni panneme.

Alandlikult, väikese ja halwa vainulillekesena astub laulikneiu lugeja ette. Piskuga ta tahab kaasimesi rõõmustada ja nende kasuks elada. Tal pole seda vägevust, mida on kaljupealsel tugeval tammel.

Sama lihtsüdamlikust väljendavad „Vainulilled“ teised luuletised, nagu üldtuntud rahvalauluks kujunenud „Meil aea äärne tannawas kui armas olli se!“ ja „Jubba kasse ladwalt lehhed langwad, kõlle tuul käib ülle kessama“. Pehmed ja mahedad toonid helisevad Koidula esi-

1) „Eesti Postimees“ nr. 24, 1866.

meses luuletiskogus. Kõrgendatud paatost on mägata tema isamaalauludes, milliseid on „Vainulilledes“ vähe.

Kaugelt koeo tulles.

Gestima, Gestima —

Kes mind mõtnud illeskasmata'!
Gesti leib, mull' üffi magguš maitšed —
Gesti piir, mind üffi kindlast' kaitšed —
Tänno Jššale! et terreta'
Wöin sind jälle, kallis isfama!

Gestima, Gestima —

Ei ma kauem wöinud kannata'!
Oh kui külmalt wöeras päike paistab!
Wöeras teel — kuis ta ni kaugelt kostab!
Jggal pool sind näggin, kuulsin ma,
Minno öitsew, lehkaw¹⁾ isfama!

Gestima, Gestima —

Ei so healt wöin'd ial unnusta'!
Wöeraid laulikuid ma kuulsin palju —
Wannemuine laste kandli laulo
Regi tunnud — seal siis hüüdsin ma:
„Koeo jälle tahhan rändada!“

Gestima, Gestima —

Siddeed nad mull' teggid šidiga.
„Paula!“ melitas mind wöeras neio,
Ja ma laulsin: „Gesti pruut ja peio,
Neid ma üffi tahhan üllenda'!
Minno armo warjab isfama!“

Gestima, Gestima —

Jälle nüüd so piri näggin ma!
Ja kui nuttes suud so mullal' annan,
Kõrgesse kät taewa pole tõstan:
„Sinnust ial ennam lahku ma,
Jššama, mo pühha Gestima!“

Ei suuda siidised sidemed kodumaatütart sundida võõrsile jääma. Ta ruttab oma armastatud isamaale, jällenägemise õnnes annab kodumaa mullale suud ja t õ t a b kätt taeva poole tõstes Eestimaale igavest ustavust.

¹⁾ lehkaw = lõhnav.

Algaja naislüürik nõuab kodumaalastelt, et nad eesti „nimmekamaid mehhi“ austaksid ja hariduse varal rumalusest vabaneksid.

Õppetus.

... Gestirahwas, lahti te	Geft, mo rahwas, nõua ja
Silmad! Wata taggase!	Õppust tagga löpmatta!
Orjapaelus olled ohkand	Reigest hingest sedda püa!
Kaua — rasked ollid nad —	Ei ja läbbitungida
Kummalusse orjapaelad	Jõua kusegil, kui ja sedda
Need on paljo raskemad.	Püäd õppetusfeta!

Koidula „Vainulillede“ vähenõudlikud laulud on vähese kirjandusliku väärtusega. Nad on noore naislauliku tagasihoidlikud meeleolu-avaldised, mis on loodud saksa perekonnaluule alusel. Luuletised „Meil aia ääres tänavas“ ja „Juba kase ladvalt lehed langvad“ on tõlgitud saksa keelest.

Ülesanne 43. Millega on seletatav Koidula esimese luuletiskogu nimetus „Vainulilled“? Kuivõrt vastab tõele see teade, et Koidula on kujutanud laulus „Meil aia ääres tänavas“ oma märguaga Pärnu Kalamesteküla tänavail? Missugust kirjaviisi kasustatakse „Vainulilledes“? Missugused motiivid avalduvad Koidula esimeses luuletiskogus? Kirjutage „Kaugelt koju tulles“ kirjandusloo vihku ja õppige pähe.

„Emajõe ööbik“ (1867). Erilise vaimustusega tervitati Koidula teist luuletiskogu *Emajõe Öpik*, mis ilmus aasta hiljem (1867). See kogu sisaldab peamiselt isamaalisi laule.

Jälle pöördub Koidula aralt eesti rahva poole. Lauliku suurimaks sooviks on, et tema laulud, „mis südamest tulnud, mingu jälle südame“.

Teretamine.

1867.

Argfelt astub sinu ette,
Gestirahwas, isama,
Pauulik, usaldab so kätte
Pauloanet patuda.

Mis on midewikul hüüdnud
Õhto, eesti linnute:
Gefti kõrw on kuulnud, pannud
Gefti käsi ülesse.

Palub: lahkelt maatu mõta
Mõdra keele sõnakest!
Truuißt hingest tuleb tema,
Gefti meelest, südamest!

Õpik, mine, leia sõbra,
Emajõe linnute!
Ja mis südamest tuln'd, mingu
Jälle mingu südame.

Koidula parimatest isamaaluuletistest leiduvad selles kogus laulud: „Sind surmani!“, „Mu isamaa on minu arm“, „Mu isamaa, nad olid matnud“, „Isamaa, usk, rahvas!“ ja „Su priiust

nad olid matnud“. Osa tema isamaahümnidest on kirjutatud uues, enamik — vanas kirjaviisis.

Laulikneiu armastab Eestimaad ilutsevalt, südamesoojalt, ülevaks pidades Maarjamaa metsi, vaine ning järvi ja emakeelt. Kallikspeetud isamaa ei tarvitse kurta, sest kodumaa pojad on võimsad, tütreid lillekestena nägusad.

Sind surmani!

Sind surmani küll tahan
Ma kalliks pidada,
Mu õitsew Gesticada,
Mu lehtaw isamaa!
Mu Gesti wainud, jõed
Ja minu emakeel,
Teid kõrgeks kiita tahan
Ma surmatunnil weel!

Kuis, maa, ni ellast' kannad
Su lapsi käte peal,
Meil' annad leiba, katet
Ja wiimast aset weel!
Dõest, armsam on mull' hinga'
So põues, Maarjamaa,
Kui mõeral piiril õnnes
Ja auus elada!

Kuis on so poead wagad,
Nii waprad, tugewad!
So tütreid, nagu lilled
Kad õits'wad nägusad!
Ja sinu tuul ja päike
Sind õitsel hoiawad,
Ja kõrge kotta tiiwad
Kuis ellast' katawad!

Ja tihti süiski leian
Su filmis pisarad? —
Mo Gesticama, oh looda:
Ka aead muudawad!
Meil' tulewased tunnid
Weel toowad kin'itust!
Käi kindlalt! Pea kõrge!
Aeg annab arutust!

Koidula kannatab ja rõõmustab ühes isamaaga. Kunagi ta ei saa unustada oma sünnipaika. Ja tema viimseks sooviks on puhata Eestimaal rüpes, kus talle linnud leinalaulu laulavad ja lilled hauda ehivad.

Mo isfama on minno arm.

Mo isfama on minno arm,
Kel süddant annud ma
Sull' laulan ma, mo üllem õn,
Mo õitsew Gestima!
So wallo süddames mul keeb,
So õn ja rõõm mind rõõmsaks teeb,
Mo isfama!

Mo isfama on minno arm,
Si tedda jätta ma,
Ja peaks sadma surma ma
Sepärrast surema!
Kas laimab mõera kadbedus,
Sa süiski ellad süddames,
Mo isfama!

Mo isfama on minno arm,
Ja tahan puhkada,
So rüppe heidan unnele,
Mo pühha Gestima!
So linnud und mull' laulawad,
Mo põrmust lilled õitseta,
Mo isfama!

Romantilises heldimuses pöördub Koidula kodumaa mineviku poole. Talle meelestub talurahva kuuesaja-aastane kannatuspölv. Laulik ei saa austust avaldamata jätta keisrile, kes orjajaket on püüdnud kergitada.

Mo isfama, nad ollid matnud.

Mo isfama, nad ollid matnud
Sind raske, musta fattega, —
Muud hamatud mapinnast tõus=
Kui merrelilled õitsema. [nud,
Ja ahhelas sa ennast wäänsid,
Ja orjaitkes ohkafid, —
Ja waitsete, waitsemate siis läl=
Siis unnesurma hingafid! [sid —

Kuusfada aastad lend'fid möda,
Ei ellotähti annud sa —
Kuid immelikkult kõndis, tassa
Üks muistne jut veel ülle ma:
Kuis enne pri so rahwas olnud,
Kord Kalewide wapper kond,
Ja kuidas omma põhja pinnal
Kord Gestirahwas pesfitand.

Ja kus so pisjar mahhalanged,
Seal laulud tõusfid üllesie,
Ja taewa linnud rääkfid, pilwed,
So wallust teine teisele;
Ja tuuled kõnned wasto mõtsfid,
Need kandfid põhja pirile,
Kõrg' kiwihoonest sisse tung'fid
Nad ühhe isja süddame.

Üks sõnna läbbi ilma kõllas,
Et õnnes hõist'wad miljonid:
„Ma tahhan, et pri minno rah=
Ja orjaitked langesid! [was —“
Pri omma pinnal jälle leiad
Nüüd Gestirahwa pesfakest
Ja, õitsew Gestima, sa hüäd:
„Au Aleksandril' iggomest!“

Patriootlik hümn *Mu isamaa, nad olid matnud*, nagu Kreutzwald Koidulale arvustavalt kirjutab, „tärkab oma sooja tundmuse pärast isamaa vastu väga ilusalt igale targemale lugejale silma, sealt sedamaid otsekohe südamesse, kuni viimane ilutsema läheb ja oma kaastundmust pisar-piisal silma tagasi läkitab, kui kõike seda aega meelde tuletab, mis lauluke tähendanud.“¹⁾

„Koidula võrdleb luuletises „Su priiust olid matnud“ isamaa vabadust ristilööduga, kelle januseile huulile pakutakse ainult kibedat äädikat, kelle kuue üle heidetakse liisku, kes panakse kõva pitseriha lukustatud hauda. Aga hommiku ingel avab haua, ja rahva hõiskav „hosianna“ tervitab noort vabadust.“²⁾

So priiust ollid matnud —

So priiust ollid matnud
Nad, pühha isfama,
So tube enda wahhel
Nad mõtsfid jaggada;
Ja ädikast sull' andsid
Nad suhho, seadifid
So haura äre hoidjad —
Siis rahhus hingafid.

Ja kaugelt seifid kartes
So lapsed walloga —
Ei sõnnaga nad julgend
So haul' astuda.
Sest pitser olli pantud
Ta peale wäggewast
Ja õues õitses õse
Ei nähtud tähhekest.

1) Kreutzwaldi ja Koidula kirjavahetus I, lk. 60.

2) Aino Kalda „Tähelend“, lk. 64.

Waat — ellokoide tõuseb —
 So haua ärele
 Üks ingel astub ätkilt:
 „Nüüd tõuse ülesse!“
 Ja surmatiwwi wereb,
 Koit särwab, naeratab —
 Noor prius walges rides,
 Mailm, find terretab!

Ja paasunad ja kandlid
 Tal' wasto hõiskawad,
 Ja rõmoperlid filmas,
 Tend wastowõttawad!
 Ja „Sofianna!“ kõllab
 So läbbi, isama —
 „Sind armo Jummal, kaitgem!
 Sa mõtsid hallasta!“

Selle sügavamõttelise luuletise eest oli Kreutzwald valmis „vaimus tänades lauliku kätt pigistama“. ¹⁾

Isamaalüüriku pühamaks aardeks on — isamaa, usk ja rahvas. Ta oleks üliõnnelik, kui isamaa ja kallis emakeel surmani tema omaks jääksid.

Isama, usk, rahwas!

So isfama, so usk, so rahwas —
 Kas tunned kusgil kallimat?
 Kas tead sõnna, mis weel tungi
 Wõib süddamesse kangemalt?
 So isfama, so usk, so rahwas!
 Se sinno üllem warrandus
 Ei ööb sul, päwa melest mingo,
 Ei õnnes egga õnnetus'!

So isfama, so usk, so rahwas!
 Kui ial aeg on, tulleta
 Meid sõnnu mele — nüüd ta tul-
 Nüüd astu ette hoidmatta! [nud!

Nüüd ärra wässi üllespole
 Sa üllenda kät, süddant, meelt!
 Nüüd ärra jätta troni ette
 Sa kanda kanget palwe keelt!

Mo isfama, mo usk, mo rahwas,
 Mo pühha, kallis emmakeel!
 Et otsani mo ommaks jäätfit',
 Et hallid juuksjed nääts teid weel!
 Oh armo Jummal, kedda inglid
 Ja lilled wäljal hüawad:
 Las' pri, las' tru, las' wagga nähhä
 Mind surres weel mo isfamaad!

Kokkuvõte: „Emajõe ööbiku“ isamaalistes luuletistes avalduvad järgnevad põhimotiivid: 1) sügav isamaa-armastus („Mu isamaa — mu ülem õnn“; „Sind surmani küll tahan ma kalliks pidada“; „Su isamaa, su usk, su rahvas! see sinu ülem varandus“); 2) igatsus kodumaamullaspuhata („Tõest, armsam on mul hing'da su põues, Maarjamaa“; „Su rüppe heidan unele, mu püha Eestimaa!“); 3) rahva kannatus orjaajal („Ja tihti siiski leian su silmis pisarad“; „Ja ahelas sa ennast väänsid ja orjaikes ohkasid“; „Su priiust olid matnud nad, püha isamaa“); 4) kaastundmus ja lohutatus kodumaale („Su valu südames mul keeb, su õnn ja rõõm mind rõõmsaks teeb“; „Mu Eestimaa, oh looda: ka ajad muutuvad“); 5) muistne

¹⁾ Kreutzwald Koidulale 6. II 1868.

vabadus („Kuis enne prii su rahvas olnud“); 6) keisri poolt antud priius („Ma tahan, et prii minu rahvas“; „Koit särab, saerab — noor priius valges riides“).

Emarmastust käsitlev Koidula luuletis „Emma südda“ pole algupärane, vaid on tõlge saksakeelsest laulust „Mutterherz“, millega ta tutvus juba oma koolipõlves.

Ülesanne 44. Missugused „Emajõe ööbiku“ laulud on kirjutatud vanas kirjaviisis? missugused uues? Mida armastab ja peab kalliks Koidula oma isamaalauludes? Kuidas ta suhtub isamaasse, emakeelsesse, eesti poe-gadesse ja tütar-desse, orjaikkes vaevlevasse rahvasse? keisrisse? Määrake iga isamaalaulu põhiidee. Nimetage näiteid epiteetide kohta. Määrake ühe luuletise värsimõõt. Kuivõrt kasustatakse neis luuletistes alliteratsiooni ja assonantsi.

Luuletisi „Eesti Postimehe“ väljaandeis (1867—1871).
Koidula rikkalik luuletoodang ei mahtunud kahte väikesse luuletiskokku. Isa Jannseni nõuandel ta avaldas oma laule ka „Eesti Postimehe“ lisalehes ja kalendris. Nii levisid tema luuletised hõlpsamini rahva hulka. Peale isamaalaulude ilmusid „Eesti Postimehe“ kalendris Koidula loodus- ja armastusluuletised.

„Eesti Postimehe“ väljaandeis avaldatud isamaaluu-
letistes korduvad „Emajõe ööbiku“ isamaalised motiivid, kuid teisendatud kujul.

Koidula põhjatu isamaaline armastustundmus leiab tunde-rikka väljenduse isamaalaulus „Eesti muld ja eesti süda“. Surmgi ei suuda lahutada sügavahingelist isamaalast armsast kodumaast. Rahvuslik luuletaja on veendunud, et ta unnesuikunud lapsena võib pärast surma rahulikult puhata emakeses maamullas.

Eesti muld ja Eesti südda.

1867.

Südda, kuis sa ruttu tõused
Kumalt rindus tulfuma,
Kui so nimme suhho võttan,
Pühha Eesti isjama!
Head ollen näin'd ja pahha;
Mõnda jõudsin kauta',
Mõnda ellus jätta mahha —
Sind ei ial unnuusta'!

Sinno rinnul ollen hingand
Kui ma maewalt astusin,
Sinno õhko ollen jonud
Kui ma rõmust hõiskasin,
Minno pisarad sa näinud,
Minno murred kuulnud sa, —
Eestima, mo tööd, mo laulo,
Sull' neid tullin räkima!

Oh ei jõua ial õõlda
Ma, kuis täidad süddame!
Sinno põue tahhan heita
Ma kord wiimse unnele.

Emma kombel finni katta
 Laose tufwat rinda sa:
 Gesti muld ja Gesti südda —
 Kes neid jõuaks lahutada!

E. K . . d . la.

Luuletises „Miks sa nutad?“ kutsub laulikneiu esile isamaa muistse mineviku. Öövaikus jutustab talle kadunud vabadusaegadest, mida kastepisarais lillekesed taga leinavad.

Miks sa nutad?

Miks sa nutad, lillekene,
 Mupud full täis pisaraid?
 Kas sa rasket hinge walu,
 Hellakene, ka tunda said?
 Oms full' Gesti pind ka rääkind,
 Waitne öö full' teada ann'd
 Ennemuiusest rõõmupõlwest?
 Kadund õnneft pajatand?

Tõsta pääd, oh diekene!
 Koit on saanud isandaks!
 Oma terad hüilgwalt saadab,
 Et nad nutu kuivataks!
 Kui ta lõuna walgust puistab
 Üle õitswa Gestimaa:
 Oh, kuis tahame tall' tänu,
 Dis, siis wastu õhata!

Koidula kallimaks kingiks on teadmine, et ta rahvuselt on eestlane.

Kallim kingitus.

1871.

Kuulen ühte nime
 Kõlawat,
 Taewa wõlwißt wasta
 Hõiskawat!
 Kuu ja tähed temast
 Keerawad!
 Temast lilleõilmed
 Ohkuwad!

Temast lindude laul
 Pajatab!
 Metsakohin temast
 Tunnistab!
 Chatuukel tungib
 Põue mull',
 Süüab kullatiirest
 Koidikul!

Ujaratas weereb
 Wuhinal,
 Pääwad päiwi sundwad
 Tuhinal —

Jlka nende keerul,
 Jlka sa
 Kuuled ühte sõna:
 Gestimaa!

Ja so oma süda,
 Kuulata:
 Kuilas ostab wasta
 Hõiskada!
 Heliseb ni waljult
 Pääw ja öö
 Südameest see sõna
 Tagase!

Jumalatel andeid
 Palju on,
 Nende kätte pandud
 Rõõm ja õnn
 Kallimat neil kinki'
 'Polnudke,
 Kui: et sugust sünd'sin
 Eestlane!

Koidula loodusluuletistest on kunstikaunid *Ööbik* ja *Üürike*. „Nad on nagu kohe juba helides kuulnud luuletised, komponeeritud sõna, musikaalsed, kirjutatud suure sõnalise virtuositeediga.“¹⁾

Kõlarikkas luuletises *Ööbik* helisevad loodushääled ja -hõis-
ked, kuldkeeltena kajades südamesse. Vaikunud on vainud, puud
ja puhmad — kõik kuulavad imetlusväärset hõbehelinat.

Ööpik!

1871.

Miks laululaine lahkeste —
Ööpik! ööpik!
Käib kullakeeli südame?
Ööpik!
Vait wainud, puud ja pöösastid,
Mis hõbehelin imelik?
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke.

Kes tuningaga kewade —
Ööpik! ööpik!
Sa lootust toonud tagase,
Ööpik!
Mis wait meil seisid, salajas,
Sul keele peal nüüd liikumas,
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke!

All õhtab wäli, mets ja maa
Ööpik! ööpik!
Pilw sõuab kõrge pilwega,
Ööpik!
Ja koidu poole, häbelik,
End kummardamas Amarik:
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke.

Üks hõiskeheal, üks ainuke,
Ööpik! ööpik!
Käib läbi kõige loomuse!
Ööpik!
Ja ohwrileke süda ka
On põues pannud põlema!
Ööpik! ööpik!
Tark Taara linnuke!

Üldtuntuks on saanud looduslaul *Üürike*, millises kurde-
takse öitsmisaja kiiret kadumist, sest sügis on tähelepanematult
saabumas.

Üürikene.

Dieke, dieke,
Ära nii ellaste õilmitse!
Killeke, killeke —
Kiire on kaduma kewade!

„Kõidab lord külmade uha mind:
Täna weel wõidab mind luhapind —
Üürike elu! sind teretan ma
Õilmetega!“

Õoote, loote,
Hõiskamist unustad aegsaste!
Linnuke, linnuke
Salaja sammumas sügise!

„Saagu siis seutud korra keel:
Suwewiis südames, hõiskan weel!
Üürike elu! sind teretan ma
Lauludega!“

Põueke, põueke,
Tungi so tutsumist tagase!
Inime, inime —
Tiib pandud aastadel' õlale!

„Magus, jah, magada mullassa:
Täna weel laske mind hõiskada!
Üürike elu: Weel hoiab ta mind —
Helise, rind!“

1) Aino Kalda „Tähelend“, lk. 69.

Tema armastuslauludes avalduvad tagasihoidlikud südameigatsused. Luuletaja isiklikud armastustundmused on tavalised, argipäevased. Neis puudub vaimustav hoogsus, mis on omane Koidula patriootilistele elamustele.

Kaks selget filma.

Kaks selget filma mulle waat'nud	Kuis lapsewiisil langes waate
Kui taewatähed südame;	Mu warjamata südame —
Kaks selget filma põue saanud	Ja nagu taewa tera saade
Mull' täheläiget äkiste.	Mull' löönud südant lõttele.

Mad saladuses sõlmitanud	Et ühte puhku mõttes suigun,
Mo südamele sidemid;	Et mõistus mul kõik metsa läin'd,
Kaks selget filma walmistanud	Et nagu unes alal' tuigun:
Mull' nõidus' kombel nidemid.	Kaks selget filma seda tein'd!

Kuust oleks teadnud taganeda	Kes wastab weel kõik seda tustku
Ma waene waga palgilta?	Mis sest wost tõuseb hiljemaks?
Nii [peenet] nagu põgeneda?	Kes võib kaks selget filma usku'
Nii selget filma süüdelda?	Nii kahjusaatjaks kawalaks!?

Ülevaade esimesest luuleperioodist. Koidula esimene luuleperiood, mis kestab kuus aastat (1865—1871), langeb eesti rahvusliku ärkamise tõusuaega. See paljutöötav ajajärk oli eriti soodus isamaalisteks tundeavaldusteks. Rahvusaatest süttisid kõik noored kirjanikud, esimesena aga tulihingeline Koidula. Tema isamaahümnides leidis rahvuslik tundmus võimsama väljenduskuju.

Koidula pateetilistes isamaalauludes „tungib esimene kord esile ta hinge suur tundejõud“.¹⁾ Ta ülistab isamaa-armastust suurimaks väärtuseks, kodumaale ta töötab surmani ustavaks jääda ja tema palavaimaks sooviks on — puhata isamaa mullas. Nimetatud juhtmotiivid läbivad pea kõiki ta tundesügavaid isamaalisi luuletisi. Koidula isamaalüürikas sulanevad teineteisesse luuletaja isiklikud tundmused ja kogu rahva elamused. Kirjanik kannatab ühes rõhutatud kodumaarahvaga ja sisendab rahvasse lootusi vabanemiseks hämarast orjaööst.

Nii kajastab esimese eesti naislüüriku isamaaline luuletodang rahvusliku kevade elevust ja innustust tundeküllases toonis. Laulikneiu on meisterlikult luulevormi valanud tollaegsed aatelised püüded ja rahvuslikud igatsused, eeskujuna kasustades saksa patriootilist luulet ja Kreutzwaldi laule.

¹⁾ A. Kalda „Tähelend“ lk. 75.

Peale sisulise omapära omab Koidula lüürika kujundi-
lisi väärtusi. Tema luuletiste stiil on kujukas ja pildirikas.
Rohkesti leidub tunderõhulisi hüid- ning küsilauseid, meele-
olustavaid epiteete, metafoore ja võrdlusi. Rütmiliselt on need
laulud mõjusad ja hoogsad. Kasustatakse peamiselt neljajalgset
rohheilist ja jambilist värsimõõtu. On hoolitsetud ka luuletiste
kõlalise külje eest. Riimid on enamasti uudsed, korrapärased ja
puhtad; alliteratsioonid ja assonantsid on ilukõlalised.

Selle lühikese luuleperioodi kestel võib märgata silmanähta-
vat edenemist Koidula luuletoodangus. „Vainulillede“
pehmekõlalised laulud on eranditult kirjutatud vanas kirjaviisis.
Nad on enamikus tundevaesed ja väljendusviisilt puudulikud.
„Üldse on... õieti igapäevased ja tühised nii ainult kui käsit-
luselt.“¹⁾ Kuid „Emajõe ööbiku“ luuletised tähendavad suurt
täienemist kunstiväärtuslikkuse suunas. Koidula laulud on ühe-
aasta jooksul omandanud tundesügavuse ja väljendusekujukuse.
Ka vana kirjaviis on kõrvale jäämas. Tema luuletistes esinevad
vaid riimivead ja värsimõõdulised konarlused. Viimaste kohta
saabuvad Kreutzwaldilt arvustavad märkmed, mistõttu vabaneb
Koidula luuletoodang ka värsitehnilistest puudustest ja riimi-
ning keelevigadest.

Koidula suurus avaldub tema isamaalüürikas.
„Nii vaimustatud ja suurevõimulisi laule isa- ja kodumaast ei
suuda küll enam keegi tema järel luuletada. See on luulevaim,
mis nende läbi rahva südamesse teed leiab.“²⁾

Ülesanne 45. Missugune põhiidee avaldub luuletises „Eesti muld
ja eesti süda“? Mispärast on Koidula kodumaad võrrelnud lillekesega? Mis-
poolest erineb laul „Kallim kingitus“ teistest isamaaluuletistest? Määrake
nimetatud kolme isamaalaulu riimid. Missuguses luuletises leidub rohkesti
puhtaid riime? Missugused refräänid esinevad Koidula looduslauludes? Kui-
võrt kirjeldatakse neis lauludes loodust? Missugune peamõte väljendub tema
armastuslaulus „Kaks selget silma“? Mis suhtes see luuletis tuletab tema
isiklikku armastust meelde? Nimetage kokkuvõttes Koidula isamaalaulude
peamotiivid. Tutvuda riimipuudustega (vt. riim poetikas).

Teine luuleperiood. Nii kiiresti kui kustus ärkamisaja
vaimustus talurahva hulgas, sama ruttu katkes Koidula luuleta-
mise ind. Veel peale Soome külaskäiku luuletas ta paatoslikke
hõimulaule. Aga pärast naitumist ja kodumaalt lahkumist tekkis

1) A. Kalda „Täheleand“, lk. 60.

2) K. A. Hermann „Kirjanduse ajalugu“, lk. 417.

ootamatu seisak tema luuleloomingus. Abielu-aastail olid Koidulal perenaise ja ema kohustised südamel. „Alles siis, kui need ülemad kohused täidetud, võis ta sulge kätte võtta ja kirjutada.“¹⁾

Oma kodumaaga on Koidula surmani ühte kasvanud. Kõige murelikumail ja valurikkamail haigusaastail Kroonlinnas ta tuletab meelde oma armsat isamaad. Ta on mures Eestimaa tuleviku pärast, kuna rahvuslik üksmeel on häabumas kodus pinnalt. Ta püüab oma luuletistega lahkkelisid vähendada ja rahvas ühistunnet äratada.

Ma kannan leina!

Ma kannan leina sinu pärast,
Mu sõlmitatud isamaa,
Kui sõja hulunast ja karest
Sind hirmul kuulen õhkama!
Kui punased sul paistwad haavad,
Kui käed sõlmis ringutavad —
Eestimaa, Eestimaa!

Kas su lapsed ei kuulata?

Ming mulle puna tõuseb palge,
Kui hõisul kuulen mõerad suud,
Et rüüd on kauemaks sul walge,
Sul pärjad kulmullt pillatud,
Kes vastu oma liha, were
Sa sõtta saadad oma pere!
Eestimaa, Eestimaa!

Millal ühendust õpid sa?

Sest palawad on nüüdsed päewad,
Kus tüli künnab sinu maad,
Ja fidurats su died jäewad,
Sest et neid hõelad tallawad!
Kõik ihuwad su vastu oda,
Ei kaitse kesti sinu koda!
Eestimaa, Eestimaa!

Kes sind juhatab armuga?

Nad hõistawad, kui koduseina
Mu rahwa käsi lahutab!
Ma kannan sinu pärast leina —
Oh, kes sind aitab, rahutab?
Oh, ise kisu lõhki laimu,
Mis wangi wõtnud Eesti waimu!
Eestimaa, Eestimaa!

Puista kawalus kaugele!

Kas meist kord peawad punastama

Kõik pärafordsed²⁾ põlwed weel?

Ei wõi sind ükski lunastada,

Kui sinu oma laste meel!

Oh isad õiged, emad hellad:

Kas tühjalt hüüdmais aja kellad?

Eestimaa, Eestimaa!

Ära tõsidust roojasta!

Sügavahingeline isamaalüürik õhutab kõiki kodumaalasi ühisele tööle Eestimaa parema tuleviku nimel.

1) J. Bergmann A. Kaldale 13. XII 1911.

2) pärafordsed = pärastised.

Ülesse unest!

Helinal hüüab meid koidiku tuul!
 Lehed kaebavad kodumaa puul!
 Juuriku külge on kirve nad pann'd:
 Ülesse unest, mu Gesti rand!

Wuhinal wuhab kullide parw.
 Kuula: Ets hüüa püüdjate farm!
 Vääne ja põhjapool kogumas kōu:
 Ülesse unest nüüd, Gesti põu!

Ülesse! kuristik jalgade ees!
 Ülesse, isamaa, nagu üks mees!
 Kas sind ei hädaoht ärata weel?
 Tõtate! Kodumaa käsi ja keel!

Gestimaa wahid, mis wastawad nüüd?
 „Tähtsamaks teoks meil sääskede püüd!“
 Wäriise hoope all, Taaramaa hiis:
 Kaebada pärast kõik ostame siis!

Koidula on kibestunud meeleolus, et tema hüüded kostavad kajatult. Aga ta ei väsi rahvajuhte manitsemast ja virgutamast ülesehitavale tööle. Eriti tunderikkad ja mõjusad on tema sonetid.

Laulu kohus.

Nad taowad su tüwe fiske talwa,
 Mu Gestimaa! Ei lillelaulu luua,
 Mul enam sünni teretusi tuua
 Ei lindudele! Hüüa, farm, ja walwa!

Kui enne sa ei ehitanud halwa:
 Kus nliüd nad rahwaelu üdi juua,
 Su paleusi püüdwad wõlla puua, —
 Mu nõder luule, helise ja salwa!

Miks wäriised, et wäeti sa ja waene?
 Kui sinus kiirgab tõsiduse loit,
 Siis sinu säde nagu elulaine:

Tal taewast tärkab noore elu toit!
 Ei mõida enam pimeduse paine —
 Waid üle ilma lendab kõrge kōit!

„On nukker mõelda, et neid vahihüüde siis mitte keegi ei kuulnud, nad hääbusid õhku, kas olid trükitud või ei, unustusid, nagu oli unustunud nende lauljagi.“¹⁾

Koidula isiklikult jääb kodumaale ustavaks sõbraks. Kui ta vahetevahel saabub võõrsilt Maarjamaale, siis ei jäta ta meelde tuletamast oma kõrgemaid kohustisi isamaa vastu.

¹⁾ Aino Kalda „Tähelend“, lk. 241.

„Ütle, kus ja siis nii kaua käinud
 „Oma kuldse kodupirnalt?
 „Mis su süda otsima säält läinud
 „Wõeralt maalt ja wõeralt linnalt?
 „Kas ehk mõni läikiwam sull' leidus
 „Kanges rüppe rändamise teest,
 „Mis sa sala oma põue peidus
 „Paigal' hoiad meie filma eest?

Nõnda isamaised hellad tuuled,
 Päit, linnud, helde emapind,
 Nõnda teretajad armu-huuled
 Wõtwad imesteles wasta mind.
 Mis mull wõimatulal kosteks anda?
 Lootust Sooja loonud igal pool,
 Armastust ja usku tahtnud panda
 Ega põue tema kaitsew hool.

Üks on päike igas taewas läitmas,
 Wana wiisi tema soendab,
 Üks on mure, meelt ja mõtteid täitmas,
 Üks on ilu, mis meid toendab:
 Üks on südamete hääduš, paha,
 Kus ei inimesed kistama?
 Vein ja lust on igal pool meil kaha —
 Aga üks on ainus: isamaa!

Siin ep üksi taewal tõsist sooja,
 Sooja ilmutab mu rahwa rind,
 Siit ep üksi, lahke laululooja,
 Waga Wanemuine, leian find.
 Mitte maru armuta ei lõhu,
 Rõwa kända tema langetab,
 Jälle tõstab tuul, mis tema rõhu
 Väial luhal maha langetab.

Rindlamat ei olnud kuskil lootust,
 Ega usku kuskil õigemad,
 Kuskil armastusel enam tootust,
 Ega murekannet lõigemad.
 See'p see ongi minu läikiw leidus,
 See'p see haawand hinge parandus —
 Isamaa mull seisab põue peidus,
 Isamaa mu ülem warandus.

Roidula.

Oma kannatusrikkail aastail Kroonlinnas suudab Koidula ületada kõik valutundmused, aga raske on tal mõelda sellele, et ta peab võõrsil elama, vaevlema. Kustumatus kojuigatsuses ta pöördub tuule, pilve, linnu ja kevade poole, et nad jutustaksid temale kodumaast.

Jutt.

„Mis mulle jutustad, koidiku tuul?“
 Gestimaalt tulen,
 Väsinud olen:
 Kõikufin kodumaa latwade lehtes,
 Kevade ehtes
 Hiilgawad wainud, ja wäljad, ja aas!
 Villeke maas,
 Tammed, ja kase, ja lõhmuse died
 Olid mul õrnasti õhkuwad kőied,
 Nägin neid mängiwat kewadega:
 Mis kaebad sa,
 Gestimaa tütre helisew huul?

„Pilweke, kallike, kuhu sa reisid?“
 Gestimaa üle
 Wendab mu süle,
 Karastab põldu ja peenart ja metsa.
 Kõik minu otsa
 Waatab kui taewase allika pool'.
 Olgu ka hool
 Waike ja tasane; süiski mu wägi
 Silmad kőik rahwale rõõmusel tegi,
 Rohul on Maarjamaa pühane pind:
 Mis surub sind,
 Gestimaa tütar, et nutune seisid?

„Wiibi, lind, ära nii rutates jõua!“
 Gestimaal' tiiwad
 Kõju mind wiiwad!
 Gestimaa õitswate õilmete wahel
 Armsam mul ahel;
 Rõõmu- ja leinalaul, kodumaa wiis!
 Gestimaa hiis
 Warjas mu pesakse, seal tahan surra!
 Kodumaa kullane kõlin ei murra!
 Surmani tänan ma lauludega!
 Mis wiibid sa,
 Gestimaa tütar, et järel' ei jõua?
 Gestimaa tütar: Mis wiibin ma süis?
 Pennake, päewad,

Mida veel jäevad
 Piiriks mul kodumaa kallaste ette!
 Jõuab, oh kätte
 Jõua, sa igatsjem, õnnistaw tund!
 Päeva ja und
 Küsin ma: „Millal mind wiite ta pinda?
 Vootuse filin, kas petab ta rinda?
 Millal sind teretan, laulude rand?“
 Ei wastust annid
 Ohu, ei pilwe, ei linnufse wiis!

Igatsus.

Tule, oh kewade, tule ja too mind!
 Glu siin külmas ja uhke maailm,
 Tarretand tiiwaga wärioseb woolind,
 Tarretand laulud tal, sumine film.
 Miks ma siis otsisin wõõralta ilu,
 Wõõralta warju, tuge ja nõu?
 Marudeks kaswanud kodune wilu,
 Imeb mul soontest noorusejõu.
 Jga mull' pilwete sinises taewas
 Kõneleb kodumaa päikese teed,
 Kus aga laineke rajakest kaewas,
 Kuulen ma kohawat Gestimaa weed.
 Waata, kui loodus leinates õhtab,
 Temaga närtsin isegi pea,
 Igatsus õitseb, wiletus lehtab,
 Vootuse lille ma kuskil ei tea.
 Tule siis, kewade, tule ja too mind!
 Kus minu armastus idanes:
 Anna sa aset mull', Gestimaa soopind,
 Glu, ilmu mu südames!

Koidula viimseis luuletisis puudub ärkamisaegne kõrgelenuline vaimustus, nad sisaldavad kaebeid ja raskemeelsust, olles enam isiklikku laadi. Kujundiliselt on need kaebus- ja igatsuslaulud täiuslikud ja kunstiväärtuslikud.

Kogusummana on Koidula loonud 275 luuletist. Osa tema lauludest on tänapäevalgi auditavad. Kuna ajad ja olukorrad on muutunud, ei suuda nad küll esile manada omaaegset suurt vaimustust ja imetlust, kuid ometi nad jäävad meile kalliks päranduseks meie rahva koidikult. Koidula laulud ei ole mitte tühjalt kõmisevad sõnad (milliseid tehti palju ärkamisajal), vaid

soojad, südamest tulevad soovid, igatsused ja lootused. Lõpuks mainitagu ühes Tuglasega: „Koidula nimi tähendab oma ajajärgu vaimusaavutiste kõrgemat tippu. Näib, nagu oleks senisesse eesti luulesse üldse esmakordselt ilmunud lüüriline toon, poeetiline voolavus, rütmiline kergus, vormiline mitmekesisus.“¹⁾

Ülesanne 46. Missugusena kujutab Koidula oma luuletistes kodumaad rahvuslike lahkelide ajal? Missuguseid motive ta kasustab ühistunde õhutamisel? Mispärast tundis Koidula Kroonlinnas suurt kojuigatsust? Tuletage meelde tema viimane luuletis enne surma. Määrake „Laulu kohuse“ värsimõõt ja riimid. Kirjeldage pikemalt luuletises „Igatsus“ esinevaid mõtteid (kirjalikult). Võrrelge nii sisuliselt kui ka vormilt „Igatsust“ Koidula teiste luuletistega. Korra Koidula luuletoodang. Öppida **sonett**.

2. Näidendid.

Jannseni poolt asutatud „Vanemuise“ teatri ettekandekohtuiks hakkas Koidula peale esimest laulupidu soetama eesti keelseid näidendeid. Esimesena ta tõlkis eesti keelde Körneri ühevaatusliku külajandi „Der Vetter aus Bremen“. Näidend ilmus trükis a. 1870 pealkirjaga *Saaremaa onupoeg*. Koidula algatusel ja juhtimisel etendasid nimetatud naljamängu tema vennad ja mõned üliõpilased esmakordselt „Vanemuise“ viieaastase juubeli puhul. Nii esietendusel kui ka järgnevail ettekandeil oli saal tungil vaatlejaid täis. Publiku soe vastuvõtt julgustas Koidulat jätkama näitekirjanduslikku tegevust.

1872. a. ilmus Koidula kolmevaatuslik lustmäng *Säärane mulk ehk Sada vakka tangusoola*, eesti esimene algupärane näidend.

Säärane Mul'k ehk Sada vakka tangusoola. 1872.

(Katkeid.)

Mängijad:

Mäeotsa Peeter Pint, wana talunik.

Anne, tema naene.

Maie, tema tütar.

Jüts, tema poeg.

Erastu Enn,

Männiku Märt, noor mul'k, } Maie kosilased.

Kure Aadu, wallawalitsuse kassak.

Wallakirjutaja.

Ees paremat kätt pars, kelle kõrwas kartsas²⁾). Weel enam ette poole paar uusi pastlaid warna otsas. Pahem pool põrandal laud, pengid ehk toolid toas. Muidu talutoa riistad ja ruum.

1) „Pärnu Postimees“, 10. VI 1929.

2) kartsas = redel.

L

1. Maie. Enn (õuest tulles).

Maie. Jätta mind rahule, Enn, mull 'pole aega! kui eit kuuleb, näeb, et töö tegemata on? Ma olen Sulle kümme korda ütelnud: meist mõlemist ometi sõbru ei saa!

Enn. Maiekene, marjukene — miks Sa jälle nii ohakane oled täna? Miks meitest sõbru ei peaks saama? (Uue rätiku taskust tõmmates) Waat' siia! kas ei ole esimene ilus? Ähäh! Eile alles kirikupoest ostetud! Maksab puhast 50 kopikat!

Maie (Ölanikutates). Kahju!

Enn. Tõise pere Liisu pakkus täna 5 kopikat rohkem — ei anna ära!

„Sala sõber, siidisukka,

Se'ep see õige ilukandja!“

(Kaela ümber hakkates) Tule nüüd, paneme nõnda —

Maie (tagasikeeldes). Wii Sina rätik rahuga Liisu kätte ja lunasta oma raha tagasi, kui sa paremat „siidisukka“ ei tunne kui mind! Minu pärast oled oma poole rubla ilma aegu kulutanud.

Enn. Uih, uih! kui karune! 'Pole wist weel hea küllalt? Ei tea mis loori Sina igatsed, et mokad kärsus on?

Maie. Loori? Mina ei himusta loori ega muud asja Sinu käest seda Sa tead ammugi (istub töö juure maha).

Enn (pool kibedalt). Kuule, kullerkupuõis, ilusad lapsed lähwad 10 aastat wanemaks iga puhku, kus süda täis tuleb! Kas tead ka?

Maie. Siis oleks Sinu hinge peal, Enn, kui ma wälja näeks nagu wana 60-aastane Pahja-nõid. Ütle mulle, Enn, miks sa mind rahule ei jätta? Mis Sa pühid ühte puhku minu jälga? Kas ma Sulle heaga küllalt ei ole ütelnud, et Sinu libedad laulud minusse ei mõo? Miks sa mind wägisi sunnid kurjaga ütleva?

Enn. So? Mis see siis õieti on, mis Sinusse mõõb? Mis kiriksandat, köstrit, Mäeotsa maasikas siis ometi ootab? Kas ma ei ole peremehe poeg? Kas mo isa ei olnud walla wolinik? Kas mull ei ole jõudu rohkem kui Sinu — (neelab alla) kui mõnel muul? Mis Sa weel tahad?

Maie. Sellepärast ei ole Sa mitte künewäärt auusam minu meelest kui muidu.

Enn. Auusam? Mis auu Sa weel tahad? Saab näha, kust see auus tuleb, kes Sind siis taewariiki tõstab! Ohohoh! Külla'p wist langeb pilwist maha! Katsu minu uhket neitsit!

Maie. Kuule, Enn, jätame jägelemist jälle! Auu ja auu on kaks asja. Sandinarus wõib-enam auu elada, kui siidisärkis. Ära mind sunni, So omaks kahjuks pitkemat aru andma!

Enn. Aru. Mis aru? (Tasasemalt) Ära ole sõge, Maie! Kust Sa tõise niisuguse enam saad? Ma olen (meelitates) wanaste teie pere tuttaw —

Maie (wahele). See ei ole minu süü!

Enn (uhkelt). Päälegi saaksin kümme tõist, kui tahaksin, sest et liisu alt lahti olen. Kas Sina üksi mind tahad ärapäolata? Ei usu!

Maie (püsti tõustes). Nüüd saab küllalt. Sa ei anna enne rahu, siis ma pean selge sõnaga seletama. Kõik on tõsi, Enn: Sa oled jõukas mees, Sinu isa oli wallaametis, mõni tõine, kehvam, seisaks hea meelega Sinu paigal. Aga Sa ütled, et Sa kümme tõist saaksid minu asemele? Ütle, miks Sa siis nüüd 25 aastaga veel üksi elad omas talus? Miks Sa Saare Tiiult wiinad tagasi tõid? Miks Aluste Ann Sind ei wõtnud? Miks Weske Aadu Sinu kosilase kõwa sõnaga koju saatis? Ma tahan Sulle tunnistada, kust see tuleb (wiib tõise kätpidi ettepoole): Siit sest puudu wast põidlast see tuleb, Enn, muidu kuskelt! Selle peale waatawad kõik, ükski ei mõista aru saada, kuidas just üleminewal liisu wõtmise ajal Sulle see õnnetus puid raiudes kaela pidi langema? Olid nummer I. tõmmanud paar päiwi enne selfe, ja terwe olid Sa ikka olnud, Enn, õige terwe poiss! No kes õnnetuse wasta wõib parata? (Tähtsalt) Aga — see on omal ajal ometi hea, Enn, kui mehel kõik sõrmed käe otsas on, seda Sa näed nüüd! Kui minu kosilane peaks liisu alla olema langenud, siis tahaksin ma teda minu pärast 30 aastat oodata, ja kui ma vanaks ja nüriks läheksin juures, aga — sõrmed peaksid temal kõik otsas olema! — Waata, Enn, sellepärast meitest mõlemist sõbru ei saa — ära pane pahaks! (Uksest õue.)

10. Rehe alt: Aadu, Peeter ja Anne (kes supiwaagna ja lusika kannab).
Enn (parsil).

Peeter (käikse wael, piip suus). Aga mul'k ta on ju mul'giks jääb ja mina seda hääks ei kiida!

Aadu (ikka Anne poole, kes teda lauale kutsub). No muidogi, on muidogi, Peeter! — Mul'k? mul'k? No mis sest on Peeter! Mul'gidel on jõudu, ja waata, mis kena poiss ta on, Peeter, ja kui auusaste ta rendikohta harinud tänini, ja ma olen ka, hm, nagu kuulnud, et ta nagu enesele päris-kohta osta otsib, Peeter, jah! (Isepaika) Kui ta ometi juba möödas oleks!

Anne (kes kõik lauale säädnud, wäga lahkelt). Istuge lauda, Kure-onu, wõtké sedagi soola leiba mis Jumal meile õnnistanud — olgu Jumala ristike juures! Jah, mis ma pidin ütleva: no ega temagi süüdlane 'pole, et ta mul'giks loodud! (Mehe poole, kõrvalt). Kas Sa sõge oled, et Sa ei mõista wastawõtta? (Aadu poole) Wõi päris-kohta osta otsis? Waata! Ei tea misukest?

Peeter (urisetes). Jälle mõnda seest wäljaajada? Särane mul'k!

Anne (kõrvalt mehele). Sina oma kiusuga! (Aadu poole). No jah, ta on tark ja wiisakas poiss. (Tõukab meest puuska) Eks ole tõsi, Peeter?

Peeter (nagu ülemaal). Mis? Ei tea, mis mina tema tarkusest wõi wiisist tean? Wõtku tont kõik tarkust! Mul'k ta on, seda ma tean!

Aadu (süües). No muidogi, muidogi, Peeter, aga —.

Anne. Tule Jumal appi, nagu mul'k enam inimene ei olegi? Wõtké õlut weel kõrwa, Kure-onu! Jah, mis ma pidin ütleva, meie Maiel on nüüd ka kosilasi küllalt käinud, no aga ega meie laps ka igauht wasta ei wõta!

Ja Maie on usin ja wiisakas ja oskab keeta, küpsetada, kedrata, kududa, suka warrast weeretada: küll ma näitan Teile pärast, mis ilus wäimewakk tall on, Kure-onu! Ja lehmad, mullikad tundwad teda kaugelt ära — Jumaluke, jah, — nagu iseennast! Ja tema nägu nüüd ja jume nimetada — Jumala ristike jäägu juure — ei pea küll ise omasid mitte kiitma hakkama, aga, hm, eks ta ole nüüd kõige maailma näha: libedaks loodud nagu — nagu mo enesel, Kure-onu! Jah, nõnda küll! Wõtke ometi leent weel. (Walab riista täis.)

Peeter (nagu ülemaal). Nooh! (Isepaika) Õnneks warblastel, et me' hernepõllul ei ole!

Aadu (nagu ülemaal). Noh muidogi, muidogi! Eks ole teada, Mäeotsa Mai on wile ja sile laps! Ja Männiku Märti nüüd, Peeter, et ta küll mul'k on — waata, need on jo need ülitargad weel, Peeter: ei tule neist ükski üle raja tühja pungaga! Ja Märti jälle, Peeter, tublimat ja targemat poissi Sa ei leia kõigest kihelkonnast! Ma ütlen Sulle, Peeter, usu mind, Peeter: Aluste Ann oleks teda kahe käega wõtnud, aga kust tõine tahtis? Mitte!

Peeter (kärgetes). Aluste? Ära Sa mulle nimeta seda nime! Pagana wäärt, mo süda tuleb täis sees! See oli ka mul'gi süü!

Aadu. No muidogi, muidogi, Peeter, — aga miks Sa ise ei wõtnud?

Anne (kõrwa poole, meest puuska tõugates). Kas Sa wägisi kõik tahad hukka ajada? (Suure häälega) Jah, tühjal tõrrel ei kulu kann¹⁾ ära! (Aadu poole) No ega meil ka ei ole teadmata, et ta wanemat rahwast oskab auustada, ja oleme ka näinud küllalt, kuidas ta wiimati kirikupengist ülesse tõusis ja ruumi andis, kui olin hiljaks jäänud tulemast. Maie wõib küll temaga wist rahul olla! — Üsna wärske õlut, Kure-onu!

Aadu. No muidogi, muidogi! Ja seda tarkust, ja seda mõistust, sina minu aeg, ja seda jõudu — ma ütlen Sulle, Peeter, ma olen ise tema Kadrinarublasti näinud, (pitkalt ja wagalt) ja laste südamid peab ikka ka küsima, Peeter, ikka ka, se on juba nüüd se uus säädus, Peeter, jah!

Peeter (pahaselt). Kas ma oma lapse mul'gi kaela kannan, mis?

Aadu. No muidogi, muidogi, Peeter, Jumal hoidku! (Isepaika) Minu wallaseisust ta ei karda kedagi?

Peeter. Erastu Enn käib ju ammugi temal kosjas —.

Aadu (nagu ülemaal). No muidogi, muidogi — Erastu Enn? See põidlatat päänuu?

Anne (isepaika). Ta on pime pääst! (Meest tõugates) Mis Sa ometi peaks —! (Wäga lahkeste Aadu poole) Siin on weel liha, Kure-onu —! Jah, jäägu siis selle pääle! Kui arwate, et nõnda sünnib, mis meilgi siis selle wasta wõib waielda olla. Ja nagu Peetrigi enne ütles rehe all: kui Maie mehele lähäb: oma 50 wakka rukid saab ta kaasa ja tõist niipalju odre, nisu, see on niisama palju kui Aluste Annele antakse! Mis midu weel pihuse juhtub, kass ja kana, on ise asi. Ega meie oma last alasti ka ära ei anna, olgu küll, et m'e rikkad ei ole.

1) Kann^t = serv, äär.

A a d u (nagu ülemaal). No muidogi, muidogi, seda 'pole mõteldagi! Kust Sa seda teed, Peeter? Ikka ma ütlen: Mäeotsa pere, waat' need on rahwas! Jõudu on neil ja mõistust päälegi — ja kõik wald wõiks teitest närku wõtta! (Pääd raputates, kõrwale poole) Wäga raskeste hakkab kinni! (Suure häälega) Muidogi jah, seda ma ütlen! Ja nüüd ka aitüma Jumalale — (Anne poole, kes ette tõstab) ärge enam pange, perenaine, kõht caelani täis ja minik käes! Ma räägin siis Männikul, et nii ja nii ja et täna õhtu wõib ise tulla.

A n n e. No kui Te' nüüd ise arwate, Kure-onu, (Peetri poole, sun-dides) Eks S'a ka räägi ometi? (Aadu wasta) Wist ikka kõht poolele jäi? Ei meie toit maitse ühti! Olid jo nagu tihase nokatäied!

A a d u. No muidogi — Sina kallike, Jumal õnnistagu Teie lauda, minu süda ei kannam suutäit pääle panna! Ja nüüd: Mär't waene mees ootab! Jäägu siis seks korraks Jumalaga! Ja ma ütlen ikka, Peeter; kui Mäeotsal kümme tütart kaswaks, need saaksid kõik äranopitud tõine tõise järele nagu maasikad, jah! Usu mind, Peeter! Mina olen walla ametimees!

A n n e (wäga lahkelt). No mis Sa nüüd ka — nii ilma aegu kiidad —.

A a d u. No mis ma ütlen! Aga Mär't on ka rikas poiss ja tark ja mis ütelda mees! (Isepaika) Tänu Jumalale, et nüüd otsas on (Suure häälega) Head pääwa siis! (õue).

A n n e (temaga wälja minnes). Tõist Teile! Ja oma lapsele ma jagan ära kõige wiimse hinge takka: pada ja pann, kala ja katel, kõik tema oma! (Õue järele.)

11. Peeter (ukselt tagasi tulles). Enn (nagu ülemaal, ronib tagasi).

P e e t e r. Ma wiskaks t'a pilpaga uksest wälja kõige oma rikkusega ja tarkusega! Ei tea, mis minul tema tarkust tarwis lähäb? mul'k ta on, ja mul'gid on petjad kõik! Aga mis ma teen nende naistega? Nagu hullud tema järele, ja w'a Ann weel ise — selle wasta ei mõ mino wäeti nõuu! Seda see tarkus kõik toob, et nüüd lapsed isa enese wasta wõimust wõtwad! Kes mind käskis oma Maie kooli panna? See on ka jälle mõni mul'gist wäljaarwatud aru, et nüüd naised lugema peawad ja kirjutama õppima ja kes teab mis kõik — puhas naeste rikk, muud ühti! Ja oma Juku ma wõttan küünlapääwaks koolist lahti — kui Ann laseb, — muidu rikuwad selle mulle ka ära käest. See sõna jääb pääle. Ma ei ütleks weel midagi, — aga — Oh, et ma nii rumal olin selle Aluste talu käest ära andma, nende kätte, seda ma ei anna elades neile andeks! Nüüd istwad mul'gid minu wanas kotuses¹⁾, ja ma näeks, et nad Siberiamaal oleks: nüüd anna weel oma laps ühe mul'gile! Kui ma ometi Enno kätte saaks, se teaks ehk nõuu. (Üle ukse) Jüts ae!

II.

1. Peeter (laua ääres, „Postimees“ ees). Jüts (uusi pastlid sidudes).

Jüts. Sünniwad! Waat' mis mees oma sõnaga wõib kõik kätte saada. Kui ma eidele oleksin ütelnud, siis ma oleksin neist ilma!

1) Kotuses = kohas.

Peeter (Jütsi poole). Tule siia — ei saa teda wälja — loe mulle, mis siin seisab! Näe siit, kus n'e „Kaubahinnad“ hakkawad: mis seal seisab? Wõtku tont seda tarkust, kellele aru taha ei saa!

Jüts (lugedes). „Pärnus, Orawa poodis on kaup nõnda: Wakk rukkid — odre —“

Peeter. Seda ma juba tean, aga siis? Mis tuleb siis?

Jüts. Pütt p un a s t soola 9 rubla — kop.

„ t a n g u „ 8 „ 20 „

Peeter. Kas seisab: tangu 8 rubla 20 kop., näita mulle enesele!

Jüts. Siin seisab nõnda, ja pärast tangu on mõned tillukesed täpid tehtud, ei tea, mikspärast? Seda pean ma koolmeistri käest küsima.

Peeter. Siis on õigus! Siis on Ennul sula õigus! See on jo üks esimine kaup! 8 rubla 20 kop. tangu, püta tangu eest! Neil peab tuline häda olema linnas, et seda tangu jo püta kaupaa nii kalli rahaga ostetakse! No ma tahan neid aidata ja neile viia linna, et neile mõob! Kahju, kahju, et ma selle aasta ei ole rohkem odre maha teinud! Aga Enn, hea mees, lainab mulle omast jaost — se on mees! Kõik kasu jätab minule ja annab weel poole juure, ja omad loomad annab teda linna wiia päälegi — üks esimene mees! Seda peab ütlema: kui tema ei oleks seda asja leidnud Postimehe seest: mina ei oleks elades seda rikkust saanud!

Jüts. Taat, kust Sa siis need tangud saad, ae!

Peeter. Wait, ninatark! Eks ole rehe all odre küllalt?

Jüts (kõrwa poole). Seda ma arwasin: „ninatark!“ se oli esimine!

Peeter (ise paika). Ja kui alandlik ta alati on minu wasta? parem kui oma laps! Sellele ma wõin — wõib Anne — küll meie Maie rahuga anda.

Jüts (pärast mõtlemist). Aga taat, need on jo need odrad, mis pidid Maiele pulmaks — kas Sa need siis tanguks teed?

Peeter. Kassi saba alla poe, Sina tahmapääl!

Jüts (kõrva poole). Se oli see tõine! Eks T'e kuule?

Peeter. Ma tean ette ära: kui ma Anne küsin: se seda ometi ei luba, seda Ennu-Maie nõuu; sellepärast on se Ennust wäga tarkaste tehtud, et ta paberi peale ülesse pani, et ma temale Maie pean kontrahti järele andma, kui ma koju tulen, sest et ta nii ilusasse mind on awitanud ja minu kasu nõuab. 50 wakka ja 50 wakka, — see on 100 wakka; püta päält 8 rubla 20 kopikat, see teeb üle saja wakka — mitu see siis teeb? —

Jüts. Taat, miks siis Enn ise ei müü tangu linna, kui kaup nii hea on?

Peeter (kärsakumalt). Kui sina ometi mõistaks oma suud pidada! Siia tule ja arwa ülesse: 100 wakka, 8,20 kop. pütt: mitu rubla se teeb üle-pää? Kelle eest ma Sind saadan kooli, kui ma ise pean pääd wäsitama?

Jüts (kriiti korbist wõttes, laua pääle). Mitu pütta siis tangu wakkas on, taat? Seda ma koolis ei ole õppind.

Peeter. Mitu pütta? (kõrwalt) Jah, — hm! — (pahaselt) Mis sa siis joo sed kooli, kui Sa sedagi ei tea? (kõrwa poole) Olen ise niisama tark.

Jüts. Ega koolmeister ka ei lase tangu pütawiisi arwata!

Peeter. Kasi kassisaba alla kõige oma koolmeistriga! Küta pääle nüüd, mull 'pole sind tahmapääd tarwis enam, tean seda iseene tarkusest!

Jüts (välja õue minnes, iseeneses). Aga koolmeistri käest ma küsin seda pütalugu ja mis need täpid sääl tangu taga tähendavad: temal on ka Postimees.

Peeter. Pean alla minema Erastule, Enn wist teab ise kõige paremine, kuidas se tangupüta lugu on, ja ristid mull ka tarwis sinna paberi pääle panna, et Maie temale annan: Enn ütles kui ma nüüd seda ei tee, pärast Ann enam ei lase, — ja temal on õigus: Annel on se kange pää! Aga see pois lähäb mulle liig teraseks, seda ma enam kooli ei jäta! Kus mo müts jäi? Kui ma aga Anne nägemata minema saaks! Tondi lugu — juba sääl!

9. Märt (tuleb õuest).

Kus ta on? Maie pidi tulema, et m'e selle asja üle weel sana kaks seletame. Saab ime pärast näha, kas ei peaks wanamehe mul'giwihast jagu saama? See tuline sõimunimi! Sest pääwast saadik, kus esimine Willandi kuub Mul'gi talust tuli üle meie maakonna raja omale kodukohta otsima, on sada lopsu ja wopsu pääst pähä lendanud ja rusikad rusikaid kaalunud selle nime pärast; aga et wiha tema kandjate wasta weel kaks südant nii õnnetuse hirmu alla saaks panema, seda küll wist palju mitte tänini ei olnud. „Petisiks“ nimetas meid wanamees kõiki? Ärgu tulgu mulle seda ükski muu üttelema, kui Maie isa, kellele seda tütre ja sellepärast andeks annan, et ta ise ei tea mis ta suust ütleb! Nad wõiwad uhked olla meie pääle; sest kusalgi ei sünni nimetamise wäärt tegu meie maal, kus mitte mul'gi pää ehk käsi töös juures ei ole! Kes warem sängilt wäljatuleb, see alwemalt astub, aga sellepärast ei ole aegutaja weel õigusekandja! Miks on mul'gil rohkem õudu? Sest, et tal rohkem pääd on! Ja kust tuleb tall ärgem meel? Usinamast koolikäigust! Kes aga ei wiitsi pääd wäsitada ja kätest üksi arwab küllalt olewat, ehk hoopis kus soola tarwis, kõik maailma tangu täis ajab — see ometi ärgu arwaku mul'gi sõimamisega kõik soola maailmast ära-kaotawat! — No — siin ehk ajame as'jad weel joonele, sest wana Peeter on hää mees muidu ja ei saadaks meelega oma last mitte õnnetuse sisse, aga see Enn! Kaugele seda weel tigidus kannab, seda teadku see ja tõinel! Aga Maie ma ometi tema küüsist katsun peasta! Aga kas ta ei tule weel? Maie ae, maasikas, kuhu Sa jääd?

III.

1. Peeter (üksi, istub mures laua taga; siis wõtab meeled kokku).

Jah, mis se norrutamine aitab kõik? Abi ma ei tea ometi! Niisugune tuline pääluu! Tema kõrilõikaja. Kas ma oleks elades seda temast uskunud! Õnneks weel, et naised kottu külasse läinud; kui ma seda kisa oleks pidanud wäljakannatama! Ja kauaks ma salgan neile nüüd! Oh sa sadawääriline kurjategia! Oot, oot, seal ta on ise! Sina petis koer —! (Käib mööda tuba, süda täis.)

2. **Peeter. Enn** (uhke ja upsakas, piip suus, müts pääs, käed taskus, kõneleb suure suuga.)

Enn (isepaika). Seda ma ometi teaksin, mis se wallakubja mutikas, se Kure-Aadu, minust on tahtnud, et ta mind senini tagaotsinud? Eks weel panewad mind wallaametisse mo rikkuse pärast? Küll nad peawad mind kõik kartma hakkama, küll ma neid nõelan! Ja weel need siit rahwas — (üंबरwaadates, näeb Peetert) Waat soo — (suitsutab piipo) pepap — no, Mäe-otsa wana, oled ka jälle koju tulnud? See on hea — tahtsin — pepap — 'Sind küsida — mis ma pidin ütlemä — pepap — kus siis Maie on? Tarwis nüüd ka — pepap — kirikumõisa minna ja pulmile walmistada — kauaks ma enam ootan?

Peeter (südame täiega). So? Woi pulmile? Wiimane päälü Sina! Kus mo odrad? Maksa wälja mulle raha nüüd, mis ma maha olen wiskanud Sinu nõuu pääle? Sina salakoi! Ja mis **Anne** nüüd ütleb?

Enn. Mis? Keda Sa tohid sõimata siin? Mis nõuu olen mina Sulle annud? Eks Sa ole wana küllalt, ise teadma, mis Sa teed? Kas mina Sind wõisin sundida, kui Sa ise ei tahtnud. Waata wana narri! Kas Sa nõnda mind tänad mo hääte eest?

Peeter. Häätegu? Näita mulle oma häätegu wälja, Sina esimine kui angerjas? Kes mulle teadis kõik ettearutada Postimehe seest ja kes mind tagasihutas tulise tuhinaga, kõik mo maja tühjaks tegema — mispärast? Ise enese naeruks ja kõige maailma hirwitamiseks! Sina'p se olid! Sina üksi, Enn, keda ma uskusin niisama ja enam kui ise oma last! Sää! need 100 wakka tangu wedelewad nüüd jälle rehealusel: söögu ma ise neid, kui maitseb — (Enn naerab) hirwita Sa weel, Sina —! Se on Sinu töö! Ja nüüd Sa räägid weel pulmist kõige selle pääle? Ma peaks wist pääst nõrk olema, kui ma Sulle weel oma lapse annaks selle pääle! Ja mis **Anne** nüüd ütleb?

Enn. So? Wõi mina pidin nende kawaluse lehe seest wäljalugema ja Sull enesel 'polnud pääd otsa tarwis ühti? Mis eest siis So omad silmad olid, kui Sa ei näinud, mis need täpid sää! all tähendasid? Ja se on mulle ka üks tont puhas! Tahtku ehk tahtmata, minule üks hull kõik! Mina Maie wõtan ja katsu, et pulmad ei anna oodata, nagu m'e olime ärateinud enne sõitu: nelja nädala pärast olgu möödas!

Peeter. Seda sulle weel tarwis, se kuluks Sulle weel ära! Selle pääle ära Sa loodagi! Nüüd aja aga tõiste kaela, mis So oma angerja keel teinud — aga oota seni! Kas Sa ise mulle ei ütelnud: et meie aga teeme **naiste** hirmutamiseks kaupa ja et kui ma ise ei taha, siis olgu niisamati? Ja kui tüdruk Sind nõnda kõigest hingest ihkaks, kui ta Sind põue põhjast põlgab: Sinule ma teda ometi ei annaks, ei elades!

Enn. Kuule, Peeter! (Kõrva poole.) Oot', oot', küll ma Sind padjapehmeks saan! (Suure häälega) Ära Sa aja mo südant täis, muidu Sa näed weel!

Peeter (Ikka wihasemalt). Mis ma näen weel? Mis mulle weel nähä jääb? Kas Sa ennast 'pole mulle weel näitanud küllalt? Sina häbe-

mata! Kuida Sa kõneled mo wana inimesega, mis? Kas ma pean Sull mütsi mahakiskuma wõi? Sina.....!

Enn (niisamati). Kuule, kas Sa näed ise kelle ees Sa räägid, vana-mees, ae? Hoia oma suud, muidu ma tahan kümme imet teha Sinuga!

Peeter (nagu ülemaal). Sina, kes mo wilja petnud, ja Anne ja Maie ja — Sina tahad kümme imet teha minuga ja julged ütelda seda ka weel?!

Enn (niisamati). Mina! Julgen jah! Sinu ja So terwe perega, kui Sa ei kuule!

Peeter. Nüüd ma alles näen, mis hukkas loom Sa oled! Maie Sinule? Ma peaks pool elajat olema, kui ma oma lapse Sinu kätte annaks! Katsu, et Sa minema saad, Sina tangusegaja!

Enn. Kuule Mäeotsa wana: kas annad, ehk ei?

Peeter (käest ära). Ei! ei! ei! Sada korda weel ei! Oma teed kasi ja ära Sa iial enam jalga tõsta üle minu läwe, Sina — Sina — Sina ordrapetja!

Enn. Ahahah — seda ma Sulle ei kingi! Tänapäawal weel tulen ma tagasi, täna weel! Ja kui Sa mulle siis mo 125 rubla ei maksa wälja laua päälle lainatud tangu eest, ehk ei anna Maiet kätte, siis on kohus kolm sammu siit! Teie kõik peate mind tunda saama! (õue.)

11. Endised (ilma Ennu, Aadu ja kirjutajata).

Jüts (rõõmsaste). Maie, ae! Nüüd Sa oled temast lahti! Paras tale!

Maie. Uih, häbene, ta waene mees ei ole nüüd õnnes ühti enam, siis ei pea ka ässitama enam!

Anne. Jah sina kallike, kuidas küll see Jumala nuhtlus wõib kaela tulla! Ja nüüd seda muud weel —

Peeter (kukalt sügades). Jah, seda muud — Aga Märt, (kindlalt) ma ütlen Sulle: Sa oled esimine mees — mees, mis ütelda, ja see 125 rubla — ja need tangud — ma tänan, — ma tänan Sind, Märt, jah, südamepõhjast tänan, tänan! Ja ma ütlen ka puhta sanaga: Ma ei olnud seda mitte ärateeninud Sinust! Ja ma ei taha neid mul'ka iial enam sõimata, neil on mis ütelda — nüüd mitukord rohkem pääd, kui — kui — hmm — no, mis ma sest nüüd arutan! Jah, ja kui Sind mitte Maie nõnda ei põlgaks — ma wõtaks Sind wäimeheks jala päält, ilma kaalumata ja ilma paberitäheta!

Märt. } Põlgaks? Maie? Mind? {

Maie. } Põlgaks? Mina teda? { Aga taat — aga kust ma teda siis põlgan? Ma — ma lähän tale jo kahe käega!

Peeter. Jälle? (Kärgates) Tont saagu Sinust aru! Paraegu tahtsid tema eest ojasse hüpata!

Maie. Oh — taat — see — see — see oli ja see tõine!

Märt (teda silitades). Kassipoeg! (Tõiste poole) Et me' nüüd just kontrahtide-lugemisel oleme, tahaksin Teile ka ühe näidata, Peetri-onu, mis täna olen teinud! Jüts, hää poiss, tule siia, loe ometi!

Jüts (heal meelel). Tema ütleb ikka: „hää poiss!“ Näe siin! (Loeb) „Kontraht, mis Männiko Märdi ja Aluste talu omaniku Andres Kase wahel

lepitud. — § 1. Märt Männik ostab Aluste talu kõige liikumata waraga tänasel päawal oma ja oma järeltulijate päriseks —“ (laseb lehe maha kukkuda ime pärast).

Kõik. Taewake! Aluste jälle!

Peeter (hõisates). Märt ael! Oh Sina tuline poiss! See on mulle üks südamerõõm! Tõeste? Tõeste wõi?

Märt. Tõeste! Teie mulle jo muido Maie ei lubanud!

Peeter (nagu ülemaal). Wõta teda, wõta teda, Märt... Maie, seda Sa tead, et Sa nüüd temale pead minema — temale ma Sinu annan iseenese tarkusest — ei — ei — mitte nõnda — No üks puhas. Aga et Sa seda teinud, Märt, see oli üks temp, Sina tuline, tuline poiss! Aluste! Aluste: Annekene, kas Sa kuuled ka? Särane poiss on see Märt! Aluste?

Anne (hääle meele). No jah, ja kae, Peeter, — see tangulugu! — ja see 125 rubla (noomides) ja see tuleb kõik sest „iseenese tarkusest“ ja et Sa ei kuule minu sana, ja — et need tangud sääle rehe all on —

Peeter (imeks pannes). Seda Sa tead ka?

Anne. Miks ep tea's?

Peeter (rõõmus). Oh teie kelmid kõik! Aga see oli mulle paras! kes mind käskis seda wõrukaela sõbraks walitseda! Märta, Maie, lapsed: Jumal andku Teile õnne — ja et nüüd kõik ni ilusaste on tulnud ja et need tangud ja et see Enn — — Anne! Wiinad siia! Elagu meie noor paar, hurra! (kõik hüüdwad järele).

Jüts (warna poole). Ja nüüd on need minu pastlad jälle! (wõtab nad warna otsast maha) A' olete mulle päawal küllalt teinud!

Peeter (ette poole astudes). Ja nüüd on kõik hää: aga ühe sana ma pean weel ütlemä lõpetuseks: Tarkus ei tule oma ega wõera, ei kodu- sest ega mul'gi nimest, seda wõib nüüd igauks nähä; waid tuleb sest, kuidas igauks seda pääd, mis Jumal temale õlale loonud, seestpidi kohe hoiab ja harib! Ja need „sawaka tangusoola“ oleks mind kes teab mis õnnetuse sisse uputanud, kui „särane mul'k“ mulle 'poleks õigel ajal appi tulnud! Ja oma Jütsi jätan ma kooli weel, ega see tarkus teda weel ei söö! Aga — mis ma pidin ütlemä: Paremaks ikka jäägu kõik see tänane asi nüüd siia meie oma wahele, et hm, — hm, et see „Postimees“ teda aga teada ei saa, see, hm, see kannaks teda kõige maailma kaudu: mis suur hulk sest peab teadma? Eks ole nii? Seda teen weel wiimast korda iseenese tarkusest!

Aine. „Säärase mulgi“ üldaineks on „Pärnu Postimehes“ ilmunud sõnum „Kasin mõistus teeb kahju“. Selles ajalehe-teates jutustab Jannsen ühe saarlase äpardusest kaubahindade väärkäsituse tõttu.

Pernust. Kassini mõistus teeb kahjo. No muidugi. Se on ni tuttaw assi, et sest mitte sõnna räkida ep olleks; aga et kassin mõistus ka seitungi luggemisse jures armsa Eestimehhele kahjo wõib teha, ja sedda õige puhta rahha polest: sest tahtsin ommeti paar sõnnakest üllesse panna. Sarema mees teab kül, et ma sedda luggu tulest ei olle.

wõtnud. Kassin mõistus maksis temmal kord enam, kui aasta otsa poega kolis piddada. Ta olli „Postimeest“ luggenud, olli arwanud arrosawad, römustas ennast, mõtles: „so, sealt saan hea kasso“, ja teggi rutto nenda kui mõtles. Mis ta siis olli luggenud? Ma ussun ei muud middagi, kui „kaubahinnad“. Seal seisis ommal aial teiste asjade seas nenda:

„Püt punnast sola 5 rubl. 50 kopp.

ja selle al: „ tango „ 4 „ 60 „

Nüüd teab iggaüks wähhegi õppetud innimenne, et se nenda palju tähhendab: Püt punnast sola maksab 5 rubl. 50 kopp. ja püt t a n g o sola maksab 4 rubla 60 kopp. Agga kuidas lugges Sarema mees? Üllemast reast sai ta arro kül, agga mis al seisis, ei mõistnud temma mitte, et sõnnade asemel märgid tehakse, mis seddasamma sõnna tähhendawad, mis üllemal seisab. Temma lugges ja mõistis nenda, et Pernus wak tango piddi 4 rubl. 60 kopp. maksma. Noh, mis nüüd? Saaremaal kaswawad head jämedad odrad, mees murretseb 1 koormat tango walmis, hobbused ette ja tulleb sedda pitka teed Perno turrule. Essimesses podis wessiwärrawas kulab ta järrele, kus tango prugitakse ja mis hinda wakkast antakse? Kaupmees wastab: kaup isse teeb hinda; kuidas tangud, nenda hind; ni ja ni palju peale kahhe rubla. — „Kas mitte enam?“ küssib mees. — „Noh, wöib olla paar koppikut, kui kaup hea on.“ — „Postimehhe“ sees seisab jo selgeste 4 rubl. 60 kopp.!“ — Kaupmees kohkub ka nattuke ärra, mõtleb: se ei woi olla; kes annab sedda? Mis muud kui wõtwad „Postimehhe“ lehhe ette, Nenda ja nenda palju, ja watawad järrele. Säh, seal tulli assi wälja! Kaupmees naeris ja selletas, agga mees turtsus ja süllitas. Odrad tanguks tehtud, pitk te käidud, waew nähtud, kahjo tehtud, mis eest? Noh, eks selle eest, et Pernus teada sai, et tango - s o o l mitte t a n g o ei tähhenda. Se kolirahha olli nattuke raske. Mees pöris süddame täiega ümber ja läks keige omma kalli tangudega jälle taggasi. No muidogi, kes kahjo saab, sellele tulleb pilkamine ilma hinnata. —¹⁾

Kasustades esitatud ajalehe-sõnumit oma näidendi aigena, suurendas Koidula müügile viidud tangumäära saja vakani ja tõstis tunduvalt tangusoola-hinda, et lugu muuta rabavamaks. See aine tundus siiski liiga piiratuna näitemängu ülesehituseks. Et näidendit rohkem siduda eesti külaeluga, selleks ta põimis koostatava jandi tegevustikku toleaege põletavama tülikäsimuse — talumaade päriseks ostmisel tekkinud mulkide ja tartlaste vahelise vihawaenu. — Nimelt suhtusid Tartumaa talupojad esiti umbusklikult talukohtade omandamise mõisnikelt, kartes, et sellega suurenevad nende kohustised mõisa vastu. Aga hakkajad mulgid ei lasknud end heidutada säärasest põhjendamatus kar-

1) „Perno Postimees“, 1861, nr. 44, lk. 345—346.

tusest, nad tulid Tartumaale ja ostsid tartlaste talukohad endile. See tekitas tartlastes vihavaenu mulkide vastu.

Ülesehitus ja tegelased. „Säärase mulgi“ tegevustik sünnib kogu näidendi kestel samas kohas — Mäeotsa peretoas. Sündmustik algab ühel hommikupoolel, jätkub sama päeva õhtupoolikul ja lõpeb päev hiljem — järelikult kestab paar päeva.

Esimeses vaatuses tutvustatakse tegelasi. Peretütar Maie, kes unistab aina kosilastest, on välimuselt ilus. Küläs ei leidu teist nii ilusat neitut. Tal ei puudu ka edevust, kui ta kiitlevalt meelde tuletab oma arvukat kosilaste-peret. Maiele isa poolt soovitatud kosilane Erastu Enn on välimuselt antipaadne, rõugetanud näoga ja punaste juustega. Salakaval perepoeg Enn on küll rikas, aga tal puudub põial. Seevastu mulk Männiku Märt on ideaalne kosilane. Ta on tugev, tark, viisakas ja heasüdamlik. Maiel ei jätku sõnu tema vooruste ülistamiseks. Perenaine Anne on käbe ja hoolas majapidamises. Ta tunneb südamest kaasa oma tütre saatusele. Anne on ebausklik ja veel suurem enesekiitleja kui tütar Maie. Oma meest Peetrit ta nimetab sõgedaks ja tigidaks. Peeter Pint on tõesti piiratud arusaamisega talunik. Ta laidab kooliharidust, sõbrustab lipitseja Erastu Ennuga ja vihkab mulke, sest nende tõttu ta on pidanud oma Aluste talust ilma jääma.

Näidendi tegevustik areneb esimeses vaatuses aeglaselt. Mõnel puhul jutustatakse tagasihaaravalt minevikujuhtumeid, näit.: Maie kõneleb Ennu pöidla kadumisest; Peeter tuletab meelde Aluste talu lugu. Sellega põhjendatakse tegelaste suhteid ja asetatakse nad üksteisega vastastikku.

Teises vaatuses, mis moodustab lustmängu haristme, sündmustik hargneb kahte suunda. Alguse saab tangusoola-lugu. Peeter Pint läheb linna tangu müüma heas lootuses, et nende eest makstaks tangusoola-hinda. Sel ajal nihkuvad Maie kosjakavatsused täitumise suunas edasi. Ilmuvad kosilased, kes annavad talle head nõu, kuidas ta võib Erastu Ennust vabaneda ja ihaldatud peigmehe saavutada.

Kolmandas vaatuses läheneb keerduläinud tegevustik. Vaatuse alul peremees Peeter Pint norutab masendunud meeolus, Maie ja Anne parastavad teda. Maie on Peetri häm-

mastuseks valmis mehele minema Ennule. Ilmubki Enn ja nõuab sõlmitud lepingu alusel Maiet endale. Kuid kriitilisel hetkel tuleb kirjutaja ja vangistab Erastu Ennu pöidla maharaiumise pärast. Enn läheb karistust kandma; Maie naitub Männiku Märdiga, Aluste talu peremehega. Anne ja Peetri rõõm on kirjeldamatu.

Koidula ei suhtu erapooletult oma näidendi tegelastesse. Naistegelasi ja Männiku Märti ta idealiseerib, kuna Peeter Pinti ja Erastu Ennu ta naeruväärustab. Nähtavasti on ta naiskirjanikuna tahtnud esijoones tähelepanu juhtida naiste väärtuslikkudele omadustele. Üldse kaldub autor tegelaste iseloomustamisel äärmustesse. Ühed tegelased on head ja õilsad, teised — halvad ning pahaloomulised.

Sama liialdavat joont võib märgata ka lustmängu sündmustiku arengus, ehkki näidendi aine on võetud tolleaegsest igapäevasest elust. Teose tegelased, harilikud liht-taluinimesed, kõnelevad vastu ootust pikki monolooge. Oma kodukoha murret nad ei kasusta. Juhuslikult ja lõdvalt liituvad teosmotiivid üksteisega, nende vahel puudub lähem põhjuslik side. Nii jätab kogu teos ebausutavuse mulje.

Koidula on ise teadlik oma näidendi puudustes. Ta palub Kreutzwaldit, et viimane kirjutaks „Säärasest mulgist“ asjaliku arvustuse, eriti esile tuues selle näitemängu nõrkused.

Kõnes olev õpetlik külajant kui esimene eesti algupärane näitemäng algatas meie omapärase näitekirjanduse ajaloo. Juba esimestel etendustel leidis „Säärane mulk“ publiku poolt sooja vastuvõttu ja sai kiitva arvustuse osaliseks. Praegugi tuleb seda naljamängu pidada ärkamisaja kõige õnnestunumaks ja elulisemaks näidendiks.

Koidula kaks viimast näitemängu *Kosjakased* ja *Kosjaviinad* ei pääsenud trükki. Siinkohal ei saa rõhutamata jätta, et tema näidendeid etendasid ainult meesnäitlejad.

Näitekirjanikuna on Koidula eesti näitekirjanduse rajaja ja esimene näitejuht.

Ülesanne 47. Läbi lugenud „Säärase mulgi“, kirjutage näidendi faabula kirjandusloo vihku, ära määrates üksikud situatsioonid. Võrrelge ajalehe-sõnumit „Kasin mõistus teeb kahju“ Peeter Pindi tangusoola-looga. Missugust osa etendab Männiku Märt näidendis? Mispärast ta satub vastuollu Peeter Pindi ja Erastu Ennuga? Kas Erastu Enn teadlikult pettis Peeter

Pinti? Võrrelge Männiku Märti ja Erastu Ennu. Milles avaldub „Säärase mulgi“ õpetlik tendents. Öppida **faabula**.

3. Jutud.

Hoopis kõrvalisema tähtsusega on Koidula jututoodang, millest tähelepandavamad on viis pikemat juttu: „Ojamölder ja temma minnia“, „Enne ukse lukutamist“, „*Ainuke*“, „Liisu“ ja „Loigu perenaene“. Tema esimene „täielisem suletöö eesti keeles“ „Ojamölder ja tema minia“ on tõlgitud saksa keelest L. Würdigi jutustise järele.¹⁾ Jutus „Enne ukse lukutamist“ käsitletakse väljarändamise küsimust ja „Liisus“ ärkamisaegse teatriseltsi „Puhte“ tegevust. Mõlemad viimased jutud kujutavad üldlaadilisi sündmusi külaelust. Paremini on õnnestunud romantiline küla jutt „*Ainuke*“, mida Jannsen nimetas „oma maa jutuks“.

„*Ainuke*“.

1868.

(Ratfeid.)

Sennikaua kui Vohhasare Andres Rammi wannemad alles ellafid, ei tulnud nore mehhele naesewõtmine melegi. Temma istus, ehk diete üttelda, seisis homnikust õhtuni hõwli ja tollipu tagga. Ja sedda pididi üttema: Vohhasare Andres oskas puseppa tööd nago mõnni linna meister! Kui sedda jubba opmanni emmand olli ütelnud, kes ühte puhto „külla-lööpide taffistamise“ ülle raggas²⁾, mis „kuhugi ei kõlbada“, siis tohtisid küllanikud sedda weel ammugi ütelda! — Poisikese põlwes jubba olli Andres küllaheidede woffjalgo oskanud kōhhendada ja püttikaneši parrandada ja olli mõnne koppika saiarahha sellega teninud; sest need tengad³⁾, mis taat poisile eide selja tagga peusse pistnud, oh heldeke! need ei läinud kellegi tasko kullutama. Pois olli suremaks sirgunud ja ammet ühhes. Nisuggusid weimewakfasi ei oskanud üffigi walmistada, kui Vohhasare Andres, egga sedda wört wõikarpisi, kui temma. Jah, kui ta korra opmanni emmandale jalla alluse olli kinkinud, isje ni korrapärralise ja nāgusa ja kollaka wärwiga üllewawatud, et emmand ütelnud: „Di Andres, sinna peats üzna selle ammetisse heitma: sa olled jo osawam kui meister“ siis ei olnud Andresel kauemine mu töbga juttu. Zeise mõisa tistler pididi weel omma jao osawust jure laenama ja Vohhasare Andres heitis omma kōgokonna ja ümberkaudse küllade puseppaks...

Vohhasare Andres ei mõttelnud mu kui omma hõweldamise ja sagimise, kui pu- ja tistleritöö peale, nago ei olleks kuhugil mailmas

1) Vt. G. Suits „Koidula ‚Ojamölder ja temma minnia‘ algupära“, „Eesti Kirjandus“ 1932, lk. 97—107; 2) raggas = pragas, tõreles; 3) tengad = rahad.

ilusaid pigasi nähha, ei lahkeid filmi, mis temma otja watasid, egga kenna ulesji, mis temma wasto naeratasid. Höweldas ja limis kül nago waenlane weimekirstufi ja pulmalaudu, agga kosjakäimine ja mina läkkitamine näitas tal otjekohhe ni tahtmata töö ollewad, kui lõukesel taewa al puri siise puggemine. Andres olli, töt räkida, weel teistpidi lõukesega suggulase seisus: mõllemad ollid ühtesuggu sured laulomehed.

Saulo kõrutas Bohhasare Andres kõige omma töö ja toimetusel ni wahheandmata, parrem kui olleks tedda rahha eest selle peale palgatud. Hommiko warra, lõunaaegal, õhto hilja, — kõige päwa otja ei olnud Bohhasare perrekambriist muud kui laulu kuulda. Ja selle sekka sagis ja höweldas noormees, et tubba ja õue essine kõllasid. Ja sinna kallike! mis illusjad wärsid weel Andresel peas ja suus ollid! Kust ta neid ommeti kõik wöttis ja meles piddas? „Ma ollen rõmus laulomees“, — ja „Mis kuulen õues wärawalt?“ ja „Helligese, laulo healed“ — ja mitto muud, mis igga pääw kuulda wõis, kes tahtis, ja mis ni armsaste kõllasid, et wanna 70-aastane pimme Marret, kes al Bohhasare saunas oma wimast filmapilkku otas, ikka ütles: „Andrese laul on otjekohhe, nago pühhapäwane kellahellin! Ei tea, kül inglitel taewas nisuggused healed wõiwad olla!“ Agga kui küllaneitsid Bohhasarelt möda minnes Andrest juhtusid halledalt kuulma laulwad:

„Mu mõtes on üks ainuke,
üks ainukene kallis —“

ehk wahhest:

„Kui seisjan pime kesköö a'al
„Ma wahil üksi kaugel maal,
„Siis mõtlen: kas mu kaugel nei'
„Mul truits ka ja armsaks jäi?“

jah, se läks tüttarlastele ni süddamesse ja löi sedda ni pehmeis, et tedda warfi jalla pealt olleksid trööstinud, kui — ta isse agga olleks tahtnud!... Küllap sai nähhä, mis „ainukene“ se siis olli, sedda ta endale korra perresse sai laulma...

Peale ema surma tärkavad Luhasaare Andresel kosjamõtted. Ta kawatseb naituda ühe rikka ja nägusa neiuga. Kosjasobitaja Pahmaru Aadu viib Andrese Vaariku Kadriale kosja. Kuid viimane ei meeldi talle sugugi. Andres unistab mustapäisest neiust, keda ta oli näinud Vaarikule minnes tee ääres usinasti loogu võtmas. Tagasitulekul ta kohtab sama neitut.

Andres olli seisma jänud ja watas, teiwaste naale toetades, ülle aia logowõtjate tööd. Jälle, nago hommikul, olli üks ussinam ja essimine reas — sesamma musta peaga laps, keda ta minnesgi näinud. Praego alles päwa lodel, käis rehha teisel nisamma wirgalt ülle heina kare, kui keskommiko aegal, et hea meel olli, tüdrukut pealt wadates. Kes ta ommeti wõis olla? Andres wahtis ja wahtis —

neio näitis ni imme tuttav temma melest — kus ta ommeti tedda enne olli näinud? Needsammad mustad juuksed, kedda — Tulle, pühha ristike! appi — kas ta weel ikka und näggi? Se — se — heldeke! se olli jo temma unnes nähtud neio!? Temma, temma isse! Hing rindus kippus Andresel kinni jäma rõõmsa kohkumise ja hea mele pärrast. Taewane heldus! kas nisuggust luggu enne olli nähtud? Vähemale ja lähemale tullid kargutajad: jah, needsammad sõstrafilmad, sesamma sirge kehha, walge kaelarättik ja põl: — kõit üks ja sesamma, wõtta ehk jätta! Andres seisib nago solasammass paigal ja wahtis üksi filmi ellawa unnenäo otsa.

„Allus heinailm laiskust piddada!“ hüdis äkkiste tüttarlapse heal üle aia. Andres ärkas nago unneft üllesse. Muustpea piga filmad watasid ni naero ja üleannetust täis temma otsa, kui tahhaksid temma mõtteid üksawalt pöuest wäljanoppida. Andresel käis nago nool rinnust läbbi: südda löi korraga kippitama!

„Laiskust piddada? Dot, oot, sinna wallato!“ nago orrawas olli Andres üle aia ja pilkaja neitši kõrwas. Silmapilgul olli rehha ühhe kargutaja käest wäljawanatud, ja — oh sinna kallike! kui ussinaste meie Andres korraga töösse heitis, ni tullise kibbedufega, kui olleks tedda tükki peale palgatud. Naerdes ja isfeteskes fossistades watasid logowõtjad wõera mehhe peale: no nüüd olli walge wäljas! Mis tuhhin sessel tagga olli, et ilma pallumata appi tuli? Ja kuida rehha temma peus ühheft karest teise lendas, kui olleksid teisel tiwad külges! Neil olli jo hädda käes, et temma ja Dio jälgile jäid: mõllemad ollid jo igga kare peal esfimesed ees otsas. — Andres agga ei näinud egga kuulnud muud kui omma kenna feltfilist, kes naljatades ja pilkades temmaga kõrwo käis. Moremehhe südda sees kõnneles sure healega: sõnnad tükkisid wäggisi uultele; agga — wõerad filmad ollid näggemas ja wõerad kõrwad kuulmas. Korraga ütles üks tüttarlaste hulgast:

„Dio! mis me' siin wait seisame? Allusta jälle korra laulo!“
Andres watas sõstra filmaga feltfilise otsa — Dio seisib filmapilgulks wait, siis ta hakkatas:

„Ääfin loogu wõtemaie,
Kiisimeid koku riifumaie“ —

ja tüdrukutte hull löritas ühheft suust eddasi:

„Reha kuldena käesfa,
„Wars waskine järrele,
„Hõbedased rehapulgad
„Wõrud kuldased küllesfa.“

Nago lauloräästa heal langes Dio laul Andrese kõrwa süddamesse... — Ja korraga tõusis nago kella hellin Andrese suust, et kõit kulatama jäid:

"Mul mõtes on üks ainuke,
 "Üks ainukene kallid,
 "Oh kui ma selle piiga saaks,

"Ta on nii wirt ja wiisakas,
 "Nii wiisakas —
 "Ma elaks Eedenis."

Kula, kuidas se kõllas, et kaugele Kassetallo õue wõis kuulda, ja teekäijad maanteel seisatasid!... — Dio üksi olli äkkiste hopis wait jänud, ei tulnud ennam sõnna temma suust. Piltamine ja naer ollid korraga nago surnud, wait ja tassakeste teggi ta tööd eddasi. Agga wahhete wahhel, kui ümberpöördes Andrese filmad neijsi filmega kokkolangesid, siis lätkis ni ellaw ja süggaw paiste nende seest otse kohhe noremehhe süddamesse, et laulud temmal suust ei lõppenud...

Ammarik olli lahtunud. Sättendawad tähhed tõusid jubba üksawalt kõrgel taewawõlwil hülgama, kui töö käest lõppes... Ja siis nad lätkid. Üks teise järrele kaddusid kõik toa pole ärra, kus peale päwa pallawat lust ja rõõm neid otamas ollid... Wimafed ollid õuewärrawast sisseastunud, kui Andres tassakeste Dio käest kinnihakkas, tedda wärrawast möda ja kaugele pude alla wiis, kust ülle aia tomminga põsa takka õpiko heal pitkalt ja pehmelt hüüdma tõusis... Tassakeste, nago poles unnes, hakkas Andres laulma:

"Kui seisan pime kesköö a'al —

Ja weel tassafemalt, pehmelt ja wärrisedes heitis Dio heal setka:

"Ma wahil üksi kangel maal," —

Behme wiis hellises nago kandli kelilt läbbi tähhesjelget wõd õue. Siis tõusid healed kangemaks, kõrgemaks:

"Ta sallib mind, ta on mul hea,
 "Sest olen rõõmsa meelega."

Ditselind põsastikus olli korraga wait jänud: kust need wõerad healed temma willistamise setka kõllasid? More rahwa laul agga langes jälle tassafemaks, kaddus nago õht tule kätte:

"Heast maga waitses sängi sees.
 "Pea meeles mind und nägedes."

Daul olli lõppetud. Tassakeste tõmbas Dio kät Andrese peust ärra ja kuiwatas niskeid filmi...

"Head — wõdd!" Käsfi piggistas kät, siis — nago unnenäggo, nagu moondataus olli piga noremehhe filmist kaddunud.

Jälle, nago tänna mõnne tunni eest, istus Andres laiali filmil ja küsis: kas kõik rõõm ja süddame õn unnenäggo olnud? "Se, jah se on armastus!" ütles ta tassakeste isfeeneses ja watas pengi pealt tükki aea weel iggatsedes senna pole, kuhho neio mustad juuksed filmist ollid kadunud. "Se on armastus! Nago taewa lõtke on ta mo süddant wõitnud, on ellule süttitanud, mis ma ial unnes näinud ja lauldes kiitnud! — Dio! — Dio! —"

Andres on vaimustatud leitud „laurästast“ ja otsustab talle kosja minna. Aga kahjuks ta oli unustanud oma romantilisel kohtamisel küsimast oma armsama perekonnanime. Arvates, et tema „laurästas“ on Kase talu peretütar, läheb ta viimast kosima. Seal selgub, et Kase Tiidu polegi tema otsitav. Õnneks taipab peremees, et Andres on tulnud tema õetütrelle Koidu Tiidule kosja, kes sel päeval oli Kase talu heinamaal loogu võtmas. Kuigi Vaariku peremees teeb Andresele takistusi naitumiseks Koidu Tiiduga, lõpuks siiski Luhasaare Andres alustab õnnelikkude abielu juhustlikult laulu abil leitud „laurästaga“.

Külanovell „Ainuke“ esitab kentsakad kosjalugu. Andres läheb vana kombe järele tundmatule neiule kosja, juhustlikult aga leiab oma õige mõrjsja. Kuna ta vahepeal on avaldanud soovi kosida Vaariku Kadrit ja ta oma „laurästast“ lähemalt ei tunne, siis tekivad sekeldused ja ta peab enne eesmärgi saavutamist ettetulnud takistused võitma. Nagu sellest selgub, on jutustis põhjendamatult ja lõdvalt üles ehitatud. Koidula on kirjutanud selle jutu romantilises stiilis. Tuletagem näitena meelde ideaalset töö- ja laulumehe-tüüpi Luhasaare Andrest ja tema unenäolist tutvumist Tiiduga. Tõsieluline tagapõhi puudub „Ainukesel“ täiesti.

Koidula jutus „Loigu perenaene“ leidub meile tuntud rändmotiiv hädaajal antud töötusest ja selle mittetäitmisest.

Katke Koidula jutustifist „Loigu perenaene“. 1881.

Kuida oli Mari Kergu talusse sattunud? Kergu Kadri ema parema jala läbi. See oli lord nii halvaste haigeks jäänud, et tohtrid teda otsust maha ähwardasivad lõigata. Selle hirmu all oli Kergu perenaene Tallinna Jaani kirikule kaks lühtert lubanud ja waestemajast tõutanud lapse kasvatata võtta, kui jalg terveks saaks. Ja ennäh, taewas wist oli kaubaga rahul; sest iga mõtleja aru wastapidi hakkas jalg paranema ja perenaene hakkas kergu waral käima. Arstid tohtrdasivad ja kiitsivad iseeneste tarkust. Kergu eit aga uskus oma usku ja ostis kirikule — olgu küll kõige odavamad — lühtrid, mis kullasest jaada olivad. Waeslapseliga oli aega: kes wõtab hää meelega üleliigse leiwafööja majasse, kui jalg juba paranemas ja kurbas taga ei aja? Aga kurbas tuli. Paari kuu pärast, õige parajal heina ajal, kus perenaesel kõik käed tööd täis, löi haaw uueste mädanema wälja. Suure waluga sõitis Kergu eit linna tohtri abi ja waest-last otsima. Arsti sar ruttu, aga kaswandikku raskemine: oli neid küllalt, aga olivad kõik nii wäetamad ja nautumad, et rikka Kergu talusse sugugi ei kõlbanud. Wiimaks tuli üks wana madrus, kelle käe otsas noor waimust kena tütarlaps kõikus

ja koguni wanast Willemist ei tahtnud lahkuda. „Ole hää laps, Pinnuke, küll ma tullen sind maal vaatama,“ trööstis wanamees. Wäite Maria võis paari saja rublaga oma kasvatomist tasuda; nii palju olivad meres maetud wanemad temale üle jätnud. Häategu tõi oma hinna sisse ja jäi inimeste ees ifka hääks teuks. Nõnda tuli wäite Mari Bergu talusse.

Väljendusviisilt ei paku Koidula jutud midagi uut. Tema jututoodang on stiililiselt ja keeleliselt niivõrt sarnane Jannseni teostega, et raske on neid eraldada viimase omist. Koidulal puuduvad ainult Jannseni vahetevahel esinevad labasevõitu väljendised.

Oma visandlikkude külanovellidega täiendas Koidula meie ärkamisaegset romantilist jututoodangut.

Kirjanduslooliselt on kõrgesti hinnatavad Koidula lüürilised laulud ja näidend „Säärane mulk“. Tema isamaalised luuletised rajasid meie rahvusliku romantilise lüürika, mille „mõju all oli pea kogu hilisem ärkamisaja luule.“¹⁾

Ülesanne 48. Iseloomustage Luhasaare Andrest. Missuguseid ühiseid iseloomujooni ta omas „laurästa“ Tiiuga? Missugused romantilised elemendid esinevad selles jütus? Leidke näiteid kõnekujundite kohta. Mis suhtes erineb katke „Loigu perenaisest“ Mülleri laevuri loost ja Juhan Liiva jütust „Peipsil“. Hinnake üldiselt Koidula toodangut, seda kõrvutades Kreutzwaldi ja Jannseni teostega.

4. Fr. Kuhlbari ja M. Veske lüürika.

A. Friedrich Kuhlbari looming.

Koidula kaasaegne, meie teine isamaalaulik Friedrich Kuhlbars sündis 5. VIII 1841. a. kooliõpetaja pojana Sangaste-Laatre kihelkonnas Uniküla koolimajas. Kirjaniku isa oli asutanud koolimaja ümber ilusa aia. — „See kohakene istutas juba väga varakult minu hingeellu ilutundmuse, ühtlasi ka armastuse oma kodukoha ning kodumaa vastu... Teiste lastega ma puutusin pikal suveajal haruldaselt kokku. Ma harjusin üksindusega viimaks nii ära, et mul mänguseltsiliste järele suuremat igatsust polnudki“²⁾ — nii kirjeldab Kuhlbars oma lapsepõlve.

¹⁾ A. Anni „E. biogr. leks.“ II, lk. 225; ²⁾ Fr. Kuhlbars „Unikülast Viljandi“.

Esimese õpetuse sai kirjanik oma isa käest. Oma õpinguid ta jätkas Tartu elementaar- ja kreiskoolis. Lõpetanud kreiskooli, ta valis endale elukutseks kooliõpetaja-ameti ja astus Tartu seminari. Seminariõpilasena jälgis Kuhlbars huviga kreeka ja saksa kirjandust. Suvevahe-aegadel ta luges kodus andumusega Faehlmanni ja Kreutzwaldi teoseid, tutvudes eesti muistse ajaga, mis tema tähelepanu eriliselt köitis.

Peale seminari lõpetamist oli Kuhlbars ühe aasta kodukooli-õpetajaks Lätis Vana-Švaneburi mõisas. Vabal ajal ta luges teoseid kodumaa ajaloost ja kirjutas mõne laulusalmi oma kodukoha murdes.

1862. a. sügisel asus Kuhlbars 21-aastasena Viljandis koolipõllule. Samal ajal algas tema pidev kirjanduslik tegevus. Hommikupooliti ta õpetas andumusega koolis õpilasi ja õhtuti ta luuletas laule eesti ja saksa keeli. Koolijuhatajana kavatses Kuhlbars naituda. Kuid tema mõrsja sai õnnetult surma Tamme mäekünkal Viljandi läheduses, jäädes ümberläänud saani alla.¹⁾ Kuhlbars kirjutas oma kadunud armsama mälestuseks saksakeelse luuletise „Das Kreuz am Hügel“ („Rist mäekünkal“) ja loobus naitumisest.

Viljandis töötas Kuhlbars algkooli juhataja-õpetajana järgemööda 33 aastat. Tema koolis omandasid alghariduse mitmed eesti pärastised politika- ja haridusetegelased, nagu V. Reiman, J. Tõnisson, H. Koppel jt. Kuhlbars oli oma õpilastele mitte ainult hea ja tubli õpetaja, vaid ühtlasi isalik sõber ja nõuandja. Õpilased jumaldasid teda ja külastasid peale kooli lõpetamist sageli oma endist heasüdamlikku kasvatajat.

1895. a. vallandati Kuhlbars vene keele oskamatusse pärast kooliõpetaja-ametist. Ta jäi elama armsaks saanud Viljandisse ja veetis seal oma vanaduspäevad. Rahalist toetust sai ta paiukina Viljandi linnalt ja riigilt ning annetustena eraisikuilt ja kultuurasutistelt.

Vanaduspäevadel jätkas Kuhlbars oma luuleloomingut ja katsetas teaduslikke töid kirjutada. Kõige armsamad olid talle need päevad ja tunnid, mil ta võis suurtest inimeste vooludest eemal olla ja oma mõtetele ning raamatutele elada. Kui teda külla kutsuti, siis lükkas ta enamasti kutse tagasi, lausudes vabandavalt: „Mul on väga tähtsaid kirju kirjutada.“ Aga meeldi ta vestles oma endiste õpilastega. „Ta oli laps ühes lastega; nii huvitavalt ja südamlikult ta seletas ja rääkis neile, et ta õpilased oleksid tahtnud, et neil oleks 10 kõrva, et kõiki kuulata ja meeles pidada, mida tema rääkis.“²⁾

1) N. Raskalt ja G. Blumbergilt saadud teateil; 2) N. Raska teateil.

Kuhlbars oli vanaduses äärmiselt kokkuhoidlik. Ta elas võimalikult lihtsasti ja valvas piinlikult oma varandust ja raamatukogu. Kirjanik ei lubanud aastate kestel isegi korralikult oma tuba puhastada, kartes, et asjad tolmu pühkimisel kuluvad ja lähevad kaotsi.

Haruldaselt hea tervis võimaldas talle — tähtsale ärkamisaegele laulikule — näha Eesti iseseisvust, millest ta noormehe ei usaldanud unistadagi. Kuhlbars suri 28. jaan. 1924. a. ja maeti Viljandi luteri koguduse kalmistule. Ta pärandas Viljandi Eesti Haridusseltsile 250.000 senti vaeslaste ja varjupaikade toetamiseks, oma käsikirjad ja suure raamatukogu.

Kuhlbari esimene — lõunamurdeline — luuletiskogu *Wastse laulo ja kannel* ilmus

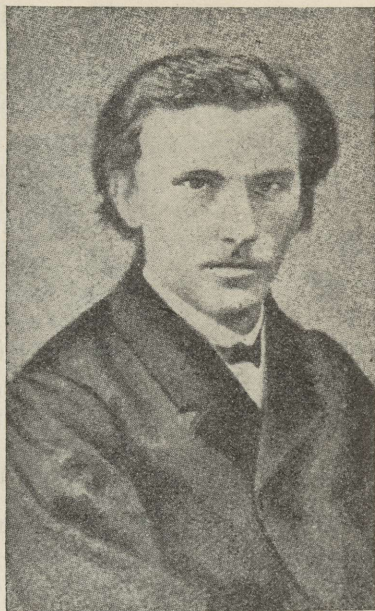
1863. a. Ses kogus avalduvad noore kirjaniku isiklikud elamused ja tema suhtumus luuleloomingusse. Ta idealiseerib innustavalt luulet ja luuletaja tähtsust laulus *Äitsme-mehhe*.

Sääl, kos ne wanna tamme faiswa,
Sääl om üts illus ainamaa,
Nink selle ainama pääl paiswa
Ka äitsmis rohhu äitsmeta.

Na kõnnelewa kuldsest ajast,
Na kõnnelewa kurjast iõöst
Autronist ja ka puhtast pajast
Nink ommaast jummalikkust iõöst.

Na omma selle orru poja,
Ent kõrge made kunninga,
Meid jodap kuldse mäkki oja
Kui meie lätte kuiwawa.

Na kandwa lilemäkki päle
Meid omma taiwa-õnguga,
Nink meile kõmmawa sis äle,
Mes ilm es jõwwa sünnita.

Fr. Kuhlbars.

Ma palmitsewa närtšwa troni
 Meil' närtšimata lillega:
 Ma ehhitawa ello troni,
 Kes surm es lasse ellada.

Ma towa meile suri andit,
 Mis meije ma ei walmista;
 Ma lõppetawa kurje wandit,
 Ke meid siin surma sunniwa.

Ent sattap üts neist Nitsme-mehhist —
 Mi wdi ma neid kül nimmeta —
 Siis katwa frandsi tammelehhist
 Neid neide äitswa awwaga.

Werd itwa šbame ninč filma;
 Ei tedda nemma nätta ša;
 Ent temma õng käib ülle ilma,
 Ta nimmi peap ellama!

Noorsoole ja lastele kirjutas Kuhlbars *Lauliku koolis ja kodus* (1868). Üldtuntuiks on saanud sellest kogust lihtsad ja mahedad lastelaulud: „Teele, teele, kurekesed, üle metsa, maa!“ ja „Hüüavad pasunad, tõuske üles magajad“.

Kuhlbars lastearmastaja pedagoogina oskas lastele luua meelepäraseid luuletisi. — Ilukõlaline ja õrn on kiigulaul „Uinu, mu laps!“

Kiigulaul.

1868.

Uinu, mu laps!
 Oh maga, marjaoks!
 Puu otjast langeb unefe
 Ja langeb sinu woodile.
 Uinu, mu laps!

Uinu, mu laps!
 Oh maga, marjaoks!
 Tuul mängib tamme okstega,
 Ei jõua tamme nituta,
 Uinu, mu laps!

Uinu, mu laps!
 Oh maga, marjaoks!
 Saa ditsewaks, kui lehekuu,
 Ent kõwaks ka, kui tammepuu!
 Uinu, mu laps!

Kuna Kuhlbars oma laulukogu „Laulik koolis ja kodus“ avaldas ühes nootidega, levisid tema lastelaulud kiiresti noorsoo seas ja kujunesid üldlauldavaiks salmikuiks.

Isamaalise lauliku kuulsuse omandas Kuhlbars oma algupärasema luuletiskoguga *Wanemuine ehk Neljakordne Lauu-*

Lõng, mis ilmus a. 1870 ühes viisidega. Selle kogu motoks on „Isamaa üldse ilus ja igapidi“.

Ühes Faehlmanni ja Kreutzwaldiga viib luuletaja meid eesti kaugesse, kuldseesse muinasaega, ilutsevalt kujutades meie muinaskangelaste ja jumalate maailma. Seal unustame kur-buse ja kaebed, mis meisse sisendasid Koidula isamaalaulud, ja meeliskledes imetleme kodumaa muinasaegset ilu.

Muinasloolise sisuga Kuhlbari luuletistest on kõikjal lauldavate rahvalauludena tuntud *Kui Kungla rahvas kuldsele a'al* ja *Sealt Läänemere kalda pealt*. Mõlemad laulud on lihtsavoitu, kuid kaunis meeleolulised ja tundeerksad. Vähem tuntakse Kuhlbari lüürilist luuletist *Vanemuise laul*, mis on loodud Faehlmanni sellekohase müüdi aineil (vt. lk. 83).

Vanemuinse laul. ¹⁾

Ma kõnd'sin kord Endlawee ääres

Nii nukra meelega:

∴ Mu kannel kaebas ja nuttis,

Kõik künkad kaebasid ka ∴

Seal leid'sin kalda pinnalt

Ma lapse rohu seest;

∴ Ta oli ainu üksi

Ja nuttis südamest. ∴

Oh wana isa, ma palun,

Mull' anna se lapsuke;

∴ Tal põle ei isa, ei ema,

Ta on weel nii pisike. ∴

Ta kaswis ja õitses mu käel,

Kui lõhnav lehepuu,

∴ Ja laulis kord lahkest mu kannel

Siis laulis ka tema suu. ∴

Kui Endal oli surunud,

Ja Endlat armastas ta,

∴ Siis kaebas ja nuttis mu Jutta,

Kõik künkad kaebasid ka. ∴

Kui oli kaua ju laulnud

Ja kaua ka kaebanud,

∴ Siis Endla järwe end' heitis

Ja Endlas on uinunud. ∴

Ja Jaani õösel waatab

Ta läbi udu wee,

∴ Kas taewa tähed weel tõus'wad

Kas käib weel lindude tee. ∴

Ta puhkab järwe põhjas

Ju tuhat aeastat, —

∴ Oh hinga rahus, mu Jutta,

Kõik lapsed ka magavad. ∴

Kuhlbari vähestest isamaalauludest on kujunenud meie rahvuslikuks aktuselauluks *Eestimaa, mu isamaa*. Esmakordselt lauldi seda võimsat isamaalist hümnit eesti esimesel laulupeol. Sellele luuletisele on omane jõuline ja pidulik väljendusviis.

Eriiliigi moodustavad Kuhlbari pehmekõlalised looduslaulud, milles kajastuvad kirjaniku südamligid kodumä-

1) Selle laululoo on õnnis Tartu linna arst Dr. F. Faehlmann rahvasuust kirja pannud.

lestised. Neis laules väljenduvad otseselt tema isiklikud elamused. Kuhlbarši parimaid loodusluuletisi on: üldtuntud *Õhtulaul* („Öö nüüd jõuab jälle oma rahuga; kuldne õhtupäike läinud hingama“), *Kaugel, Suveõhtul* jt.

Kaugel.

1901.

Kuldne koit ju kumab kaugelt;	Kaugel kasvab kaunis salu:
Hellalt ehav hämarik,	Salus kõlab õitsepill.
Kuna laane haljalt laugelt	Kaugel on mu kodutalu,
Süüab künnilind ¹⁾ „öö pikk!“	Talus õhtab õnnelill.

Sinna poole pööran laeva
Kuhu jäid mu kuldseid a'ad;
Udu, kui tõrd fertid taeva
Tervita mu kodumaad.

Looduse ilu äratab laulikus mälestised tema kaunist lapsepõlve-paradiisist Uniküläst. Sinna ta läkitab oma õrnemad igatsused ja südamlikumad tervitused.

Suve õhtul.

1915.

Väbi õrna õhtu õhu	Põllu ääres, järve kaldal,
Üle laane latwade	Hõiskab ööpikute keel;
Walab kuu nüüd hõbewaagnast	Uduwaitseid unetiivad
Walguft wälja wainule.	Walendawad wete teel.

„Öö, öö pikk!“ nii kõlab ikka
Üle metsa, üle maa:
Kuldne, künas koju jõuab?
Kuldne koit, mil tõused sa?

Loodus- ja koduluule on Kuhlbaršil lahutamatu seotud teineteisega. Kodukoht oli niivõrt armas kirjanikule, et ta tihti oma unistusis põgenes kodurajale.

Üldjoontes sisaldab Kuhlbarši luuletodang samu põhimotiive, mis on esinemas Koidula lüürikas. Kuid oma tunde laadilt erinevad tema laulud tunduvalt viimase luuletistest. Kuhlbarši luulele on võõrad kangelaslik paatos ja valulik kaebtoon, mis läbivad pea kõiki Koidula isamaalaule. Hämara orjaaja asemel käsitleb Kuhlbarš ilutsevalt muistset vabanduspõlve, sellega täiendades ärkamisaegset isamaalüürikat mütolooziliste ainetega.

¹⁾ künnilind = ööbik.

Vormilt on Kuhlbari luule lihtne ja ilukõlaline. Rahvalaulude eeskujul kasustab autor sageli alliteratsiooni, assonantsi ja trohheilist värsimõõtu, et tõsta laulude meloodilist külge ja saavutada märglevat rütmi.

Uue luuleliigina alustas Kuhlbars eesti lastelaulu. Tema lastelaulud on küll sisult lasteomased — südamlikud ja õrnad, aga sageli on nad mõtteliselt ebaselged.

Kuhlbari ilutsevate ja lihtsate laulude levikut soodustasid neil kaasasolevad viisid. Paljud tema luuletised on kujunenud rahvalauludeks.

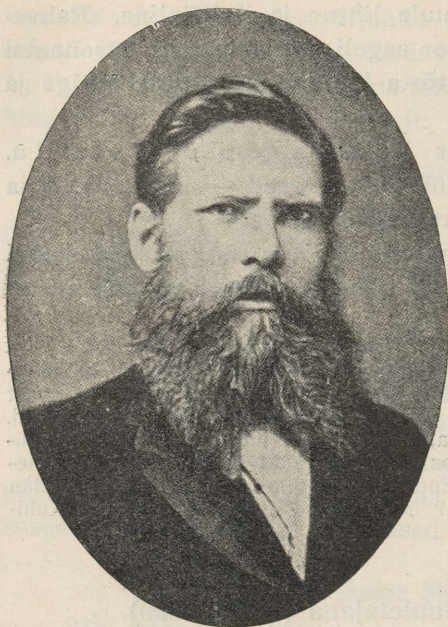
Ülesanne 49. Missugused motiivid avalduvad Kuhlbari luuletoodangus? Missuguseid tema laule olete kuulnud rahvasuus? Kirjutage peast „Eestimaa, mu isamaa“ kirjandusloo vihku, määrake selle värsimõõt ja riimid. Missugustena kujutatakse „Eestimaa, mu isamaas“ muistseid eestlasi? Milles avaldub selle laulu heroiline paatos? Võrrelge motiivistikult luuletist „Vane muise laul“ Faehlmanni muistendi „Endla järv ja Jutaga“? Missugune refrään esineb lastelaulus „Unu, mu laps“? Missugused epiteedid esinevad Kuhlbari lauludes? Korrata epiteet.

B. Mihkel Veske luuletajana (1843—1890).

Eesti tähtsama keelemehe ja luuletaja Mihkel Veske elukäik on üks huvitavamaist. See näitab, kuidas viletsast karjusest kujuneb raudse tahte ja edasipüüdlikkuse varal luuletaja ja ülikooli professor.

Mihkel Veske sündis 17. jaanuaril 1843. a. Paistu kihelkonnas Holstre vallas Veske talus. Tema sünnipaik asetses looduslikult kaunis kohas, järve ja jõe ääres, mille kaldaist, kaskede juurte alt nirisid allikad. Kuna Vesketes perekond oli rohkearvuline, pidi Mihkel Veske juba karjapoisina endale ise ülalpidamist teenima. Algõpetust jagas talle Pulleritsu külakoolis agar koolitegelane Jaan Adamson. Isa varajase surma tõttu jäi Veske koolipõlves vaeslapseks, tema eest hoolitses heasüdamlik ema. Peale külakooli lõpetamist pani ema oma õpihimulise poja Paistu kihelkonnakooli. Seal märgati Veske andekust ja edasipüüdu. Talle soovitati hakata misjonäriks. Selleks saatis Paistu kirikuõpetaja Hansen enda rahalisel toetusel Veske Tartu gümnaasiumi ja hiljemini Leipzigi misjonikooli. Ent elurõõmsale Veskele muutus masendavaks misjonikoolis valitsev kloostrielu. Ta kirjutas kodumaale: „Mina tahan misjonimajast välja minna, misjonäriks mitte saada; mitte tamuli rahva seas misjonitööd teha, vaid eesti rahva seas: see on parem, õigem ja armsam“.¹⁾

1) A. Jürgenstein „Arvustuselised kirjatööd“, lk. 69.

M. Veske.

Armuvanne allikal, mille ta lõpetas reaalseid fakte nentides:

Kask oli ära kuiwan'd
Ja hallik mudane,
Mu neiu oli läinud
Ja tõise kaendlasse.

Esiailgu kogus Veske oma kodukohas keelelisi ja rahvaluulelisi teateid rahvasuust. Siis ta asus T a r t u elama, lootes saada Tartu ülikooli eesti keele lektoriks. Kuid kohasaamine polnud kerge. Ta oli sunnitud eratundidega endale elatumist teenima. Alles 1874. a. valiti ta ülikooli eesti keele lektoriks ja nelja aasta pärast ka Tartu õpetajateseminari eesti keele õpetajaks. Sel ajal võttis Veske agarasti osa seltskondlikust tegevusest ja poliitilisest võitlusest. Ta oli tulisemaid Jakobsoni vaadete pooldajaid. See ei meeldinud tagurlikkudele saksa soost koolitegelastele. Nad nõudsid Veskelt, et ta loobuks oma rahvuslikust tegevusest. Kuna Veske endiselt teotses seltsides ja tegi „Sakala’le“ kaastööd, vallandati ta õpetajaametist seminaris 1881. a.

Veskel oli nüüd palju vaba aega. Ta korraldas pikemaid rahvaluule ja keele uurimise matku mäale. Oma uurimisretkedel ta leppis minimaalsega — magas tavaliselt heinaküünis ja sõi

Varsti teostaski Veske oma kavatsuse: ta lahkus misjonikoolist ja asus Leipzig ülikoolis õppima võrdlevat keeleteadust. Rahaliselt toetasid teda haridusetegelased kodumaalt ja Vene suurvürstinna Pavlovna.

Lõpetanud 1872. a. ülikooli doktoriastmega, ta saabus järgneval aastal oma sünnipaika Holstresse. Seal oli vahepeal sündinud juhtumeid, mis Vesket koju saabumisel kurvastasid. Keegi tundmatu noormees oli maha raiunud mäenõlvakul allika ääres kasvava Veske lemmikkase ja tema armsam oli unustanud teda ning kihlunud kellegi teisega. Oma kahetsust ja nukrust väljendas Veske praegu üldtuntud luuletises

kõige lihtsamat toitu. Suure ägedusega ta võitles poliitilisel väljal. Veske oli lohutamatult kurb, kui ootamatult suri tema käremelsete vaadete isa C. R. Jakobson. Lahkunud energilise poliitilise võitleja hauale istutas Veske neli tamme, millest tänini kasvama on jäänud ainult üks, ja luuletas tema auks mälestuslaulu.

C. R. Jakobsoni haud.

Wändra jõe haljal kaldal
Kerkib künkas puude all,
Liiwa sõmer teda matab,
Haljas muru teda katab,
Keda leinab Eestimaa.

Rändaja seal silmaweega
Kaebab künka ääressa:
„Oh, miks lahkusid sa ära,
Oh, mis läksid meilt nii wara!
Poolel jätsid Eesti töö!“

Leske kaebab pisar palgil,
Langeb künka najale:
„Kodus laste nutu kisa:
„Kunas tuleb koju isa,
Wõtab Linda põlwele?““

„Mil siis jõuab koju kaasa,
Lapsi hüüdma naerule?
Tule koju armastaja!
Pooleli on jäänud maja,
Lesk ja lapsed warjuta!“

Kuula, ladwult waikne kahin
Hüüab hilju: „Rändaja!
Heldest ehita mu maja,
Waigista sa nutu kaja,
Edenda mu Eesti tööd.“

Wastu kostab kahinalle
Kõik see Eesti mets ja maa:
„Heldest ehita mu maja,
Waigista sa nutu kaja,
Edenda mu Eesti tööd!“

C. R. Jakobsoni järglasena jätkas Veske ajutiselt käremeelse poliitilise rühma juhtimist. Kuid teaduslik töö sundis teda kõrvale jääma poliitilisest võitlusest. Ta asutas 1884. a. kirjandusliku ja teadusliku ajakirja *Oma maa*.

Rahvusliku meelsuse pärast ei sallinud saksa soost ülikooliõppejõud Vesket ja nad otsisid teid, kuidas teda kodumaalt kõrvaldada. Nad määrasid talle õpperaha Ungari sõiduks. Ungaris töötas Veske stipendiaadina ligi kaks aastat. Kodumaale saabumisel nimetati ta Kaasani ülikooli soome sugu keelte professoriks.

Rõhutud meeleolus lahkus Mihkel Veske oma kodumaalt. Nagu ette aimates oma surma võõrsil, ta võttis endaga välismaale kaasa väärtusliku *kalliskivina* peotäie kodumaa mulda. Kaasani oli Veske väsimatult tegev. Ta magas vaid 4 tundi ööpäeva jooksul. Mõnikord ta töötas isegi magamatult. — Prof. M. Veske suri K a a s a n i s 4. mail 1890. Poole aasta pärast toodi ta põrm Eestisse ja maeti Tartu ülikooli uuele kalmistule.

Juba gümnaasiumiõpilasena kirjutas Veske lihtsaid laule. Kreutzwald hindas ta luuletisi halvakspanevalt ja soovitas neid käsikirjadena lauasahelis hoida. Veske alistus Viru lauliku nõuandele ja alles peale laulupidu ta avaldas oma luuletiskogu *Laulud wiisidega* trükituna (1874), mainides eessõnas muuseas järgnevalt:

Uuemal ajal, iseäranis priiuse juubelipidust saadik, on Eestlaste laulmise himu ennast ülendanud ja wana Eesti waimuga jälle ergemaks saanud. See on väga kiidu wäärt; sest laulul on imelik ja jumalik hingeelu ülendamise ja waimuelu wahwastamise wägi sees... Ma pakun nüüd oma laule, mis ma Eesti rahwa waimus teha olen püüdnud... armsale Eesti rahwale...

Minu kindel tahtmine aga oli, et Eesti rahwa laulud rahwa elu, waimu ja iseloomu järele tehtud, ja nõnda kui üks kuju neist peawad olema. Nad peawad minu arwates wana rahwalaulude põhjuse peale säetud olema, aga mõne uuema aja ehte ja iluga ehitatud olema...

Sellest eessõnast selgub, et Veske oli luuletamisel juhitud põhimõttest — luua rahwalaululaadilisi luuletisi ja käsitleda luuletoodangus rahwa hingeelu väljendavaid motiive.

Tema teine luuletiskogu *Dr. Weske Laulud* ilmus 9 aastat pärast autori surma.

Veske luuletoodangu peamotiivideks on: isamaa ning priius, kodu, loodus ja armastus.

Isamaale pühendatud Veske lauludest on eriliselt hinnatud luuletisi *Kas tunned maad, mis Peipsi rannast* ja *Minge üles mägedele*. Viimase laulu loomisel on ta kasustanud eeskujuna saksa luulet, kuna esimene luuletis on täiesti algupärane. — Kord sõitnud Veske ühes kaaslastega Lõuna-Eestis. Äkki lasknud luuletaja hobuse kinni pidada ja mõne minuti jooksul ta kirjutanud paberilehele, olles haaratud luule-inspiratsioonist, laulu *Kas tunned maad, mis Peipsi rannast*. Reisikaaslased olnud väga üllatatud, kui Veske neile deklameerinud oma hetkeliselt loodud võimsat isamaalaulu ¹⁾.

Veske idealiseerib isamaad pidulikkusega, olles waimustatud kodumaa edurikkast tulevikust. Eestimaa vabaduse nimel ta kutsub võitlusse kõiki kodumaalasi.

Pühanduse laul.

1874.

Waigistage kõne kõmu,
Kuulge tõsist laulu nüüd!
Kuulge, sõbrad, tõe sõnu,
Mehed, tõe laulu mõnu, —
Kaja wastu, koori hüüd!

Pühitse meid, üliarmas,
Jtka hoidma Eesti meelt!
Hoidma wabaduse idu,
Parandama Eesti pidu,
Kõjutama Eesti keelt!

Meie armsal' isamaale
Kausa laulu kõlage!
Isamaa, sa helde, püha,
Kuule meie palwe iha:
Meid su hoidjaks pühitse!

Õögem, wennad, käed kofku
Tõsttem silmad taewa pool:
Isamaa, sind armastama,
Eesti elu ülendama,
Olgu ikka meie hool!

¹⁾ Lektor J. V. Veski ülikooliloengud.

Kaugele ja hääle ka kõla
 Üle kõige isamaa!
 Ärata kõik Eesti sugu
 Siulma meie laulu lugu!
 Igahõlde ärata!

Täie õigusega võib M. Vesket pidada innustunud priiuse-
 laulikuks. Ta ülistab vabadust suurimaks väärtuseks eesti rahva
 elus, nimetades priiust pühaks aardeks. Suursugusele priiuse-
 le ta laulab oma ilusamad värsid.

Isa sõnad.

Minu isa ütles mulle:
 „Prii on jälle meie maa,
 Prii on jälle meie rahvas,
 Armas poeg, sest rõõmusta!“
 „Kuidas priius meile tuli,
 Ütle, isa, minule?“
 Isa ütles: „Priius tuli
 Kui see koidutäheke!

Priius hakkas meile paistma
 Kui see kume wara koit,
 Priius hakkas helendama
 Kui see lõõkew koidu loit.

Priius tõusis kui see päike
 Koidu kuldse kaisu seest.
 Orjapõli pugese ära
 Kui see udu päikse eest!“

Minu uuest isalt nõudsin:
 „Kas meilt priius jälle kaub?“
 Isa kostis: „Ei ta kau!
 Priius tõuseb, orjus waub!

Wõimad ohjad jõe hoida,
 Kui ta kolab kewadel?

Kes võib priiust paelu panna
 Kui ta paisub paistusel?

Kes võib meie metsal' hüüda,
 Kui on käes kewade:
 Kaasik, ära aja kasu,
 Depik, ära lehitse!

Kes võib orasele hüüda:
 Ära wõrsu, wõsu sa!
 Kes võib haljal aasal welda:
 Ära hakka õitsemä!

Kes võib tõusjal päewal
 Weere jälle tagasi! [hüüda:
 Teda pilw küll warjab wahel,
 Aga päew on ometi!

Aleksander andis käsku:
 „Priius, paista Eestimaa!“
 Priius Eestimaa nüüd paistab,
 Jäägu paistma igal a'al!“

Kõrgelennulisest isamaatundmusest on kantud Veske ood
 päikesele „Vaata, mis paistus seal Peipsi piirilt“. Luuletajal
 on kindel usk meie rahva tulevikku. Päikene kaob kord, kuid
 emakeel jääb ikka kõlama.

Waata, mis paistus seal Peipsi piirelt.

Waata, mis paistus seal Peipsi piirelt

Keerutab ülesse, kerkib kiirelt!

Tõuseb kas meerema were meri,

Paneb ehk põlema taewa feri?

Ole ei mõllamas were meri,

Tulede kiiretes taewa feri:

Kuldsem see kuningas, tõusew päike,
 kautab seal laiali oma läike.

Walguse wälkuwat merd ja jõge
 Woolab ta wälja ja elu wäge,
 Saenetab laiali Eedeni elu,
 Plmutab ilmale taewa ilu.
 Kõrbes ta paistusel lamab lõwi,
 Wetes ta walgusel mängib hami,
 Saanes ta soojal kõik loodus liigub,
 Ohus ta paistel kõik lendab kiigub.

Päike, küll tunned sa Eesti lugu.
 Nägid küll wanade waba sugu!
 Nägid küll Eesti laste endist wõitlust,
 Mõetade, odade mõllust, heitlust;
 Nägid, kui lahingis Lembit langes,
 Kudas seal furnute tehad anges;
 Nägid küll Saarlaaste laewu, wõitu,
 Kudas nad sõitlefid wõera sõitu.

Päike, sa nägid, kui käjub kanti
 Hommikult, wabadust meile anti;
 Näed ju uueste elu algust,
 Näed, et rahwas ihkab walgust,
 Raiub ja kaewab ja künnab wahwast...
 Päike, oh õnnista Eesti rahwast!
 Staub kord Eesti laste keele tõla —
 Ara siis sinagi tõuse ja ela!

Nii näeme, et Veske kasustab isamaaliste aadete tõlgenda-
 dajana ka loodust, käesoleval puhul päikest. Valguse-
 allikana on päike kaasa elanud eestlaste minevikusündmustele.
 Ta on tähele pannud meie rahva vabaduspüüdeid, võitlusi ja
 kannatusi. Laulik palub päikeselt õnnistust Eestimaa parimaks
 tulevikuks.

Veske pidulikud isamaalaulud sisaldavad vaimustust ja
 ideerikkust. Mõned neist on eriliselt pateetilised. Aga tunde-
 sügavust on vähe tema isamaahümnides, sest neis avaldatud tunde-
 ded on liiga üldlaadilised.

Tähtsal kohal Veske luuletodangus seisavad tema kodu-
 laulud. Laulik on kiindunud oma lapsepõlve kaunisse kodu-
 ümbrusse. Tal on oma sünnipaigast „walus võõrsile veereda,
 surmüksinda kaugele kaduda“. Iseäranis armas on talle kodutalu,
 ehkki see on hämar ja madal. Jumalaga jättes oma isamaja, ta
 satub härdasse meeolellu ja loob südamlikult õrna kodulaulu.

Lahkumine.

Kui mu kallist isa talu
 Jumalaga jätsin ma,
 Tundis minu süda valu,
 Mis ei wõi ma ütelda.

Wäravalt ma üle wälja
 Sõitsin wenna saatusel,
 Sõitsin üle nurme selja
 Kust weel kodu nähtawal.

Jumalaga isa maja,
 Mure ja niit ja karjamaa!
 Täewas anna mis teil waja,
 Jumal küll teid õnnista!"

Wend mul ütles: „Ära nuta,
 Ära enam kaeba nii!“
 Mina wastu: „„Ära rutta,
 Siit näen kodu wiimati!“

Hoia hobust kinni wäha,
 Las' mind waad'ta tagasi,
 Ehk ei saa ma enam näha
 Isa talu iialgi.

Oma kodukoha puudest hindas Veske kõige enam valgekoo-
 relisi kaski. Võõrsil olles ta igatses näha kodumaa kasemetsi,
 nagu ta mainib omas kõnes: „Saksamaal ei saanud ma kasemetsa
 sugugi näha... ja mõtlesin seal kodumaa kaasikute ülema ilu
 peale.“¹⁾

Looduslauludes kajastub Veske sügav loodusearmas-
 tus. Ta tunneb ennast kodusena ja rõõmsana looduserüpes.

Nüüd hele heinaaeg on käes.

Nüüd hele heina-aeg on käes	Ei kodus olla kärvi ma,
Ja rahwas läheb luhta;	Ei kodus aega wiita:
Nüüd päike lahkest läigutab	Ma tahan minna niidule
Kõik niidu niisket kohta.	Ja walmist heina niita.

Südamlikult ta pöördub lindude ja putukate poole, tundes
 end nende lähedase sõbrana.

Pääsuke.

Piiri pääri pääsukene
 Imeilus linnukene
 Laulis meie aia peal,
 Vendas üle meie kesa,
 Käästa alla tegi pesa,
 Söötis oma poegi seal.

Kuhu läksid pääsukene,
 Vendasid sa linnukene,
 Kus nüüd hüiab sinu heal?
 Läksid ära lõunamaale,
 Kõõmusama rahwa ra'ale,
 Vendas laulad lahkest seal?

Piiri pääri pääsukene,
 Imeilus linnukene
 Tuled jälle kewade,
 Tood meil kaasa teisi linda,
 Laulad õitsma Gesti pinda,
 Hüiad rahwast rõemule.

¹⁾ M. Veske „Vanemuise“ seltsis peetud kõned (käsikiri).

Looduse vaatlemine peletab eemale lauliku muremõtted. Seepärast ta soovitab teistelegi kannatuspäevil ja kurvastus- hetkil lohutust otsida loodusest.

Sügisesed mõtted.

1888.

Waike õhtu! Vind ei hüüa,
Mets on waike ja wõsa waike;
Ei nüüd tarja-sarwe lüüa,
Rõõmu näita keegi paik.

Puudelt lehed pudenenud,
Kas on ilma ehteta,
Härm ta otja sügenenud;
Külm ja kare on kõik maa.

Ära kaeba ära waewa
Südan musta murega!
Tõsta filmad, waata taewa —
Tähed hakand sirama.

Ülewal seal kõrgel, laugel
Igapäevane helde waim;
Und ei ialgi ta laugel,
Tema hoolet iga taim.

Waata ometi ja märka
Oks uinub lume all,
Eks ta ikka jälle tärka
Kewadel, sel tulewal.

Wahest mure püüab mätta
Meie Eesti rahwast, maad,
Waimu-orast püüdwad fatta
Wammastada pahad a'ad.

Äga ära meelt sa heida,

Mehine sul olgu meel!

Õõikust saab siis üksford leida:

Wana Jumal elab meel!

Kõlaliselt imeilus on Veske loodusluuletis *Õhtu õhud sõudvad sala*. Ei leidu ärkamisajal ühtki teist laulu, mis häälikulise ilukõla poolest sarnleks selle luuletisega. Häälikulised samakõlad on ses laulus nii meisterlikult leitud, et juba luuletise kõlaline külg manab esile kujutatavad loodusilmutused.

Uinuse laul neiule.

1874.

Õhtu õhud sõudwad sala
Pepa lehti libistes.
Pustil lasku lööb nüüd kala
Särwe pinna selguses;
Pea jääb ta hingama.
Maga sa
Rahuga,
Helde, ilus neiuke!
Hääd ööd soowin sinule.

Druust tõuseb õhtu wilu
Uduz üles' hiljul'si.
Õitsetule hele ilu
Wilsjub laugel waguši;
Pea saab ta kustuma.
Maga sa...

Iga lind nüüd hingab rahul
Puite laiul ladwadel,
Kasemetsa lehtwal lahul
Ükfi ööpik hüüab weel;
Pea jääb ta uinuma...
Maga sa...

Weski filmast sorab maha
Wesi ikka wile'ste.
Kaldal pajupõõsa taha
Sirab hallik jödele.
Pau, nii hilju hüüa ka:
Maga sa...

Eha helgib weel nüüd wähe,
Eha täht nii heledast'.
Minu film ei kinni lähe,

Ei ta waiibu walwamast;
 Raua weel küll walwab ta.
 Mäga sa

Rahuga,
 Helde, ilus neiuke!
 Hääd ööd soowin sinule.

Veske armastusluulele on omane jutustav laad. Neis ta avaldab varjatud kujul, mõistamisi oma tundmusi. Lüüri-line elamus esineb sääraseis luuletistes peidetuna. Seda liiki lau-lude hulka kuulub esijoones „Saaniga sõitsin ma sohinal“.

Kadund finnas.

Saaniga sõitsin ma sohinal
 Külast läbi kiirega;
 Ära mu finnas siis kadus sääl,
 Kätsin finnast otsima.

Talule siise ma sammusin;
 Wastu tuli neiuke.
 „Neiu, kas nägid üht finnast maas?
 „Ütle mulle, hellake!“

„Ei ole näinud““, ta kostis mull’;
 „„Tahan töistelt küsida.““
 Neiu mult häbendes ära läks;
 Pea tuli jälle ta.

„„Külamees, keegi su finnast ei näin’b,
 Palun, wõta wastu see!““
 Kinda ma wõtsin ja sõitsin säält,
 Sinna jätsin südame.

Sõites säält läbi siis igaford
 Oli minul äpardust:
 Kattopult kadus wõi kufkus piits,
 Jkka leidfin wiiwitust. —

„Jsa, oh künas mull’ talu saab?
 Mill wõin tuua armukse?
 Neiu mull nägus ja lõbus on,
 Tahab pea mehele.“

„Nägu tall naerul, tall walge pää,
 Silmad helled, sinised.
 Mõnuslik minij’ sest neiust saab,
 Tallitab, mis tarwitsed.“

Vastavalt Veske poolt püstitatud põhinõudele jäljendavad tema laulud rahvaomast lihtsat väljendusviisi. Veske luuletised on nii ainelt kui ka vormilt rahvalaululaadilised. Ilmsesti tuletab rahvalaulude stiili meelde luuletis „Piiri-pääri

pääsukene, imeilus linnukene". Samuti alliteratsioonide ja assonantside sagedane viljelus annab tema luuletistele rahvaluulelise kuju.

Esikohal seisavad Veske luuletoodangus kodu- ja looduslaulud, millised on õnnestunumaid tema laulukogudes. Vesket tuleb pidada meie koduluule rajajaks.

Veske luuletised ei vabanenud täiel määral võõrmõjudest. Ometi võib märgata tema lauludes rohkesti rahvaomaseid stiilivõtteid. Veske luuletoodang moodustab eestilise ma osa ärkamisaja lüürikast. Tema luuletiste eeskujul püüdsid pärasised luuletajad kasustada enam rahvalaululaadilist väljendusviisi oma luuletooteis.

Veske teaduslikest töist on põhilise väärtusega *Eesti keele healte õpetus* (1879) ja rahvalaulukogud *Eesti rahvalaulud* (I—II, 1879—1883). Oma keeleõpetuses ta lahendas eesti häälikute vältel küsimuse. Tema rahvalaulukogusid peetakse tänapäevani parimaiks meie rahvalaulu-antoloogiaist.

Veske ja Kuhlbars. Mihkel Veske ja Fr. Kuhlbars on ärkamisaja rahvalikumad laulikud. Mõlemad on loonud üldlauldavaid laule, mis on kujunenud rahvalauludeks. Kuhlbari erialaks olid lastelaulud, aga Veskel — koduluuletised. Nii Veske kui ka Kuhlbars taotles oma luuletoodangus lihtsust ja rahvapärasust. Saksa luulest oli enam mõjustatud Kuhlbars, kuna Veske kasustas rohkem rahvalaululaadilist vormi. Hilisemate kirjanikkude poolt eelistati Vesket Kuhlbarsist. Tema luuletooteid jälgendati enam kui Kuhlbari omi.

Isikutena omavad Kuhlbars ja Veske palju ühist. Mõlemad olid põlised vallalised, kes armastasid üksinda omaette töötada. Nende peategevusaladeks olid luulelooming ja teaduslik töö. Luuletajatena saavutasid mõlemad märgatavaid tagajärgi, kuid teaduslikul alal leidsid tunnustust ainult Veske uurimused. Mõlemad olid iseloomult heasüdamlikud ja sõbralikud.

Temperamendilt nad erinesid tunduvalt teineteisest. Veske oli kergesti süttiv, tuline loomus, aga Kuhlbars rahulik ja tagasihoidlik. Samuti oli Veske haruldaselt helde, ta ei lakanud kunagi abiotsijaid aitamast. Seevastu Kuhlbars oli väga kokkuhoidlik, vanaduspäevil isegi ihnus. Veske oli ägeda loomuline poliitiline võitleja ja rändamishimuline. Ta matkas mööda kodumaad, käis Soomes ja Ungaris ning lõpuks oli tegev professorina Kaasanis. Aga Kuhlbars hoidus eemale poliitilisest võitlusest ja üldistest rahvus-

likest ettevõttest. Ta oli paigal püsiiv, piirdus vaid külaskäikudega oma kodukohta.

Vaatamata neile erinevaile iseloomujoontele olid nad mõlemad ärkamisaja tähtsad rahvuslikud luuletajad, kes eesti lüürikat edendasid ja uute motiividega rikastasid.

Ülesanne 50. Missugused uued motiivid esinevad Veske isamaa- ja loodusluuletistes? Määrake oodi „Vaata, mis paistus sealt Peipsi piirelt“ värsimõõt. Kuidas kirjeldatakse mõistamisi armastust luuletises „Saania söitsin ma sohinal“? Määrake Veske laulude alliteratsioonid ja assonantsid. Leidke näiteid mõtteriimi kohta. Kuivõrt lähedased on tema luuletised rahvalauludele? Missuguseid riime kasustab Veske? Missuguse luuleliigi ta istutas meie lüürikasse? Võrrelge Veske elukäiku Kuhlbarsiga. Nimetage nende erinevaid ja ühiseid jooni. Kumb neist omab suuremat tähtsust ja mis suhtes?

5. Jakob Pärn jutukirjanikuna (1843—1916).

Jakob Pärn sündis 1843. a. sügisel Torma Lahvardi talus rendiperemehe pojana. Oma lapsepõlveastad ta veetis Torma-Metsa talus, kuhu tema vanemad kolisid, kui Jakob polnud aastatki vana. Talu asetses kolme kilomeetri kaugusel Torma kirikust, keset suurt kuuse- ja lehtpuumetsa.

Suvel käis J. Pärn karjas ja talvel ta poolis lõngu kudumiseks. Ketramisel õpetas jumalakartlik ema Jakobile ja teistele lastele vaimulikke laule ning lugemist. Töökas isa jutustas poegadele õhtuti muistseid lugusid Torma vallast ja õpetas neile kirjutamist.

Alghariduse omandas Jakob Pärn Torma köstri-koolis, mille juhatajaks oli Adam Jakobson ja hiljemini tema poeg, pärastine politikategelane C. R. Jakobson. Viimane oli Pär-

Jakob Pärn.

nale heaks sõbraks juba karjapõlvest saadik. Mõlemad mänguseltsilised armastasid üheskoos metsas luusida ja arutella oma tulevikukavatsusi. Kösterkoolmeistri poeg C. R. Jakobson arvas, et ta täisealiseks saades võib enam olla kui köster. Ent vähenõudlik

taluniku poeg Jakob Pärn julges unistada vaid kooliõpetaja kutsesest ja oli isegi valmis leppima sulaseametiga oma isatalus. Seltsimeheliku kaaslase ja sütitava kooliõpetaja C. R. Jakobsoni mõjustusel tärkasid varakult J. Pärna rahvuslikud püüded.

Alles 19-aastase noormehena pääses Pärn Tartu kooli. Lühikest aega ta õppis Tartu elementaar- ja kreiskoolis. Siis ta astus Tartu õpetajateseminari, kus ta sattus õpetajatega vastuollu oma isamaalise meelsuse pärast. Kuna sel ajal teisi eestlasi seminaris polnud, avaldas Pärn sellekohase üleskutse „Eesti Postimehes“. Selle kirjutise õhutusel tuli seminari mitu eesti soost noormeest. Viimaste kaasabil asutas Pärn omavahelise ringi rahvusliku vaimu levitamiseks. Seminaris algasid ka Pärna kirjanduslikud katsetised.

Lõpetanud 1869. a. seminari, töötas Pärn 2 aastat kooliõpetajana Põltsamaal. Siis ta asus elama Läänemaa alevikku Lihulasse, kus ta 11 aastat (1871—1882) oli agarasti tegev sealse elementaarkooli juhataja-õpetajana.

J. Pärn oli osav õpetaja ja andekas lastekasvataja. Seda märkasid varsti Lihula ja selle ümbruskonna elanikud ja saatsid kõik oma kooliealised lapsed tema juurde kooli, mille tagajärjel kasvas õpilaste arv mitmekordseks. Südamesoojusega suhtus Pärn oma õpilastesse, mõistes nende hingeelu. Ta oskas oma kasvandikele õppeained huvitavaks muuta ja andis neile kolmeaastase koolikursuse kestel võrdlemisi suured teadmised. Tema kooli lõpetanud õpilased olid oma teadmisel ja arenemisel teiste algkoolide õpilastest märksa paremad. Koolirevidendid hindasid kiitvalt Pärna õppetööd ja määrasid temale eduka pedagoogilise tegevuse eest kaks korda autasu. Iseäranis tänulikud olid hoolsale ja õiglasele kooliõpetajale J. Pärnale lastevanemad ja õpilased. Nad armastasid teda ja viisid talle igal aastal sünnipäevaks kingitusi. ¹⁾

Lihulasse tulekul naitus Pärn möldri tütre Anna Zimmermanniga, kes oli pärit Tartu lähedusest. Abikaasa püüdis tal abiks olla koolitöös, andes õpilastele vabatahtliku aina käsitöö tunde. ²⁾

Õhtupooliti ja koolivahe-aegadel pühendus Pärn kirjanduslikule tegevusele. Ta kirjutas Lihulas juturaamatuid lastele ja samuti oma parimad külajutud, nagu „Oma tuba, oma luba“, „Mustkuub“ jt. Vaimustusega tervitas Pärn „Sakala“ ilmumist ja avaldas oma lühemad jutud selle veergudel. Pärn oli oma noorpõlve-sõbra C. R. Jakobsoni käremeelsete vaadete tulisemaid pooldajaid.

¹⁾ E. Fabriciuselt ja A. Treublat'ilt saadud teateil.

²⁾ B. Brandti teateil.

Kohalikkude elanikkudega oli J. Pärn sõbralikus vahekorras. Teda kutsuti pea kõigile seltskondlikele koosviibimistele. Pärn omakorda püüdis tegev olla alevi ühisetevõttele. Agarasti ta teotses Lihula tuletõrje seltsis.

1882. a. alul, mil Lihulas hävis tulikahju läbi ligi 20 elumaja, päästis Pärn põlevast majast inimese ja sai seejuures raskeid tulehaavu, mispärast ta pidi paar nädalat haigevoodis lamama. Talle pakuti tervise ravimiseks vaevatasu. Kuid Pärn ei võtnud raha vastu, sõnades: „Andke neile, kes varanduse kaotasid ja kahju said.“¹⁾ Peale selle ta avaldas „Eesti Postimehes“ palve, et kaastundlikud inimesed aitaksid rahaliselt tulikahjuhädalisi.²⁾

Lihulas möödusid Pärna parimad meheea-aastad. Sealsed elanikud mäletavad teda kui keskmist kasvu, laiaõlalist meest, kellel oli pikk must habe ja käharad juuksed.

Vastu enda tahtmist pidi Pärn Lihulast ära minema, sattudes tülli kohalikkude sakslastega. Viimased leidsid, et Pärn halvasti mõjustavat nende lapsi, ja kirikuõpetaja nimetas teda koguni majapõletajaks.³⁾ Pärn tundis end tõsiselt solvatuna ja lahkus 1882. a. juulikuus Lihulast.

Kerge polnud Pärnal uut teenistusk kohta leida. Ta töötas lühikest aega Tallinnas raamatukaupluses. Seal läks ta Tartu ja otsis oma perekonnale kibestunud meeolus elatumisvõimalusi. Kirikuõpetaja Jak. Hurda soovitusel valiti Pärn 1883. a. sügisel Otepää kihelkonnakooli õpetajaks. Nõnda ta vabanes oma perekonnaga ainelisest kitsikusest.

O t e p ä ä s teotses Pärn kooliõpetajana 25 aastat. Otsese ameti kõrval ta jätkas juttude kirjutamist ja võttis osa ka sealsest seltskondlikust tegevusest. Ta pidas mitmel puhul rahvalikke ettekandeid lastekasvatusest Otepää karskus- ja põllumeeste seltsis. Suvevahe-aegadel külastas Pärn oma kodukohta Torma-Metsa talu. Seal ta esines sõbraliku nõuandjana ja suure jutumehena. Isatalus olid talle lemmiksõpradeks tema vendade lapsed, kellega ta naljatles ja juttu vestis.

Oma viimseil eluaastail õpetas Pärn usuõpetust eesti soost õpilastele Volmari seminaris Lätimaal. Ta suri Elvas 5. oktoobril 1916.

Jakob Pärna peategevuse alaks oli koolitöö. Kooliõpetajana ta omandas harjumuse teisi õpetada ja kõlblalt kasvatada. Sama ülesande seadis Pärn oma kirjatöödele ja juttudele. Olles ise töökas, kohusetruu, õiglane ja jumalakartlik, püüdis ta neidsamu voorusi noorsoo ja rahva sekka levitada oma jututoodangu kaudu.

1) B. Brandttilt saadud teade.

2) „Eesti Postimees“ 1882, nr. 7.

3) „Eesti Postimees“ 1882, nr. 42.

Oma puht-õpetlikku laadi jutud kirjutas Pärn eesti armsatele lastele ja noorele rahvale. Neis jutukogudes hoiatas autor noorsugu pahede eest ja selgitas neile elu väärtuslikke külgi eeskujulikkude inimeste elulugude varal. Elu juhtlauseiks ta püstitas üldtuntud vanasõnad, nagu: „Kuidas töö, nõnda palk“, „Tervis on kallim kui kuld“, „Mida inimene külvab, seda tema lõikab“ jne. Kirjanduslikku väärtust Pärna laste- ja rahva-raamatud ei oma. Enam pälvivad tähelepanu tema külajutud, kus käsitletakse selleaegset talupoegade elu-olu.

Oma tuba, oma luba.

Jakob Pärna parim teos on külajutt „Oma tuba, oma luba“. Selle jutu teemaks on kirjanik valinud rahvusliku ärkamisaja aktuaalsema küsimuse. Iga eesti talupoeg igatses sel ajal endale talukohta päriks, s. o. oma tuba, oma luba. Torma vallas oli esimesi päristalu-peremehi Jakob Pärna isa Kristjan, kelle elav eeskuju andiski kirjanikule külajutu „Oma tuba, oma luba“ koostamise mõtte.

Oma tuba, oma luba

1879.

ehk

Lahwardi Kristjani ja metsavahi Seenu armastuse lugu.

(Kätketid.)

I

... Lahwardi Kristjan sügas kullatagust, sülitas korda kolm ja tõttas oma koplisse, kus ta kirve kätte tõmbas ja hau kibusid köitma hakkas. Kevadene päike viskas sojaste kiired tema selja peale, tuule õhk oli vaikne, varsi jooksis higi mööda Kristjani palgeid; ta pühkis märga otsa eest ja ütles:

„Oma pale higi sees pead sa leiba sööma ja töö on kõige kurja mõtete ots.“

Ta viskas kuue kampsoli pealt maha, ja kuhu sündis koo kõrva. Arvata sada vihtu olivad valmis, seal astus kärke sammutudega metsavaht Kristjani poole, ilma teretamata; kui mõni mõisnik ehk uhke kirikjand, kätatses ta juba emalt.

„Kristjan, mis sina nüüd hullad; sa tead, et mõisa poolt puuraidumine talupoegade radades ära on teeldud.“

„Tere ka, metsa isand, jätke kätsemine maha, minu kondrahis seisab, et mina oma põlbu ja heinamaad hagudest pian puhastama ja seda mina ka auufaste täidan.“

„See ei ole tõsi, anna kirves siia, ja reede tuleb kohtusse.“

„Jäta tülitsemine maha, metsa isand, kirvest mina ka ära ei anna, vaid pruugin teda veel wõsude kautajaks.“

Kristjan haris paju puhma peast kinni, ja mõne lõõgiga oli selle elu rammu kautud.

„Kui auulikul metsaisandal aeg igawaks metsas läheb ja saapaid muidu tahab kulutada, siis sõitke kahel ratsul mõisasse ja kae- wake minu peale,“ lisas ta naerul juurde.

„Anna kirwes siia, talupoja lurjus!“ kisendas metsawaht, „ehk muidu wõtan teda wägisi.“

„Mina näen, et tõsi taga on, siis ütlen mina ka suutäie tõtt: Tee, et sina minu koplilt wälja saad, ehk muidu wiskan sinu kui taku koonalt üle aja; mõisa härra sõitis veel kahe päewa eest ratsul siit läbi ja andis mulle luba, dieti kästis mind, oma kopli hagudest puhtaks laastada ja harwad suuremad puud kaswama jätta. Kas kuuled nüüd?“

„Ära ole nii ninakas, noor mees, tead, et tulewal kewadel kondrahi aeg täis on ja siis uue mõisast pead wastu wõtma, ehk oma teed minema. Mina olen wana metsawaht, sinu isaga mõnda noota wedanud, küllap sinuga ka warsti walmis saan.“

„Ütle parem: olen sinu isada kats korda mõisas weriseks peesa lastnud, aga need ilma siita hoobid äratavad sind iga õõsi unest ja kui sina kord hauda kukud, kisendawad nad sulle surma-laulu weel järele.“

Metsawaht pööris ümber ja sammus minema, tee peal põru- tas ta rusikaga mööda püsfi-pera ja ütles: „Oh sa wiimane naru- kael! Näe, kui uhke ja ninakas, küll mina su nina otsast tüüi maha oskan raiuda. Just kui oma isa suust maha kukkunud, kes mind ilmaaegu leiwa raistajaks ja Jumala päewawargaks pidas. Dot, oot Kristjan, ühe aasta sees oled sa härra meelest esimine kelm ja metsa-waras ja siis jäta Pahwardi talu jumalaga ja kerja kui tahad. Tema nol'k julgeb oma isada weel minule ette heita, kellele ma kats korda tugewast kupu sarwed pehme koha peale tõmmata aitasin. Noh, ta oli neid täiesti ära teeninud ja minu süda ei waluta sugugi selle üle, ehk küll terve wald seda ülekohtuks arwas. Tema pojale tahaks mina aga aadri arstiks olla, temal näitab liig must weri sarwe all pakatama.“

Metsawaht tõmm sammus heinamaal edasi, Kristjan aga istus künka otsas, käed ristis ja ohtas: „Wana isa nülgija olen täna wäga ära pahandanud, temal on libe keel ja ussi meel, kes teab mis õnnetust ta minu peale saadab? Tulgu mis tuleb ja saagu mis saab, mina olen poisimees ja wõin kohta ja tööd igal pool leida, aga tema tütrest Beenust on minul wäga kahju. See on tuline töönimene ja waatab teistesuguste filmadega Gestirahwa peale, kui tema werejänuline isa, kes täiesti mõtleb ennast kes teab mis unsfas olema. Küll tema nüüd mõisas oma worsti wormi laiutab ja sõnad ani-raswaga libistab. Tõsi jääb tõeks: Gestlane, sa oled

iga ühele torkida ja sõimata; wäga kahju, et suur Jumal weel meid ma-pinna peal roomata lasseb. Minu isal on õigus, kes ütles: Kuri hunt ja Saksa ori on mõlemad ühesugused kiskjad loomad! Aga mina pian hundile wõru nina peale panema, siis ei saa ta hambad mind purustada."

Kristjan wiskas riided õla peale ja sammus koju poole. Kodu tõmbas ta sugu paremad hilbud selga ja tõttas otse mõisa ja palus härraga jutule. — Tuapois oli Kristjani lapsepõlwe sõber ja teadis härrale Kristjani palumist nõnda ette panna, et teda kohe wastu wõeti.

Mõisahärra, pikk priike mees, keskmiistes eluaastates, astus ette-tuppa ja küsis käigi järele.

Kristjan waatas lahke näuga ta otsa ja ütles: „Auulik härra, mina olen teie käsku oma kopli pärast täna täitnud ja seda hagudest puhastanud, aga metsawahi isand Tõmm tuli senna wahela, tahtis minu kirwest ära wõtta ja kui mina seda ei annud, lubas ta mind talust wälja ajada ja kes teab mis weel teha; tulin kohe teie palwelle, mind jelle kurja libeda keele eest kaitsta."

„Soo, soo, hea küll, oli parem et ise tulid, küll ma temale ütlen, et sind sinu kopli juures rahule jätab; mine aga nüüd rahuga koju ja puhasta teda edasi!"

„Tänan auulikku härrat!"

Ta kummardas alandlikult ja pööras sammud koju poole.

Härra waatas taga järele ja urises: „Sellest mehest saab tugew talupoeg, karst kui hobu, kartmata kui lõwi, aga tasane kui lammas!"

Soo soo, jaa jaa, Kristjani filmist paistab päris eestlane wälja . . ."

IV

Bahwardi Kristjan oli kaskkümment wiis aastat wana. Tugew kaha-jõud paistis igalt poolt wälja, nagu punetas termest werest. Temal oli õnn olnud lühiteise ajaga oma maja lunastada ja nüüd wõis ta tööle hakata.

Oma kambri otsa lõune poole külge rajas ta paraja õunapuud, aja, istutas weel sügisel kaskkümment õunapuud ribasse senna sisse ja palju marjapuud ning tegi warwa aja ümber. Oma õue jagas ta nõnda sisse, et loomad elumaja ette enam ei soanud, ja istutas mitmed wahtra- ja jalakapuud senna ümber. Oma elumaja tuuga ei wõinud tema ühtegi teha, aga kambri tua kõrwas wõttis ta käfile. Ta tahutas seinad seest poolt sugu filedaks, lõi neid puupuradega ära, tegi neid lubjaga filedaks ja wiimaks walgets. Kambri pörandad lõi ta laudadest alla ja tegi lauad nii filedaks, et neid märja lapiga kord kuus pesta wõis. Kõige suuremaks waenlaseks oli Kristjanil suits. Majal ei olnud kornat, suits tungis igale poole ja olli filmadele ja kopsule kahjulik. Ka selle wastu leidis ta abi. Ta kiskus wana ahju maha, ostis mõisa herra käest telliskirwa ja tegi oma targema nõu järele

piisema, aga ka kümme kord soendama ahju sisse ja ahju kõrva
 weikse koha, kuhu ta kats pada sisse müiris, kust jälle lõõrid kambri
 käiswad, mis seda täiesti wähe puiega soendasiwad. Kõik palus
 teda ema, mitte nii palju uuendada, aga Kristjan wastas: „Emake,
 nüid on meil oma tuba ja oma luba ja wõime ka kord paremat
 elu alustada.“ Kõik suits läks suitsu toru läbi majast wälja. Mardi-
 päewaks oli töö walmis, ning wana emakene löi iga päew käsi kokku
 ja ütles: „Aga mis lõbus, mis hea. Kui isa hauast täna tagasi
 tuleks, ei tunneks tema oma maja enam. Tema külmetas enuast
 tihti kasuka sees ja nüid oleme särki wäl ja soe weel üle liiga;
 aga wist nüid tood nooriku majasse. Mina olen wana ja ei jõua
 enam talu talituse eestwedaja olla; aga too, armas poeg, üks niis-
 sugune inimene, kes minuga hästi lepib, siis saame õnnelikku elu
 weel elama.“

„Saab näha, mis talw toob,“ ütles Kristjan, „aga tööd on
 minul küllalt olnud ja saab weel olema, sest waata ema, meil ei
 ole ühtki õiget lauda ega tooli, ei sänngi ega sängi kotti, need asjad
 tulewad weel muretseada ja et mina soja walge aknatega kambri
 olen saanud, tahan weel enne jõulu ka seestpidise oleku eest muret-
 seda; sellepärast on mu isa mind puutööd tegema õpetanud, et
 mina nüid seda oma kasuks tarwitada wõin...“

V

Sahwardi Kristjan tegi kibeidasti tööd oma maja seespidise
 ehitusega, aga Kõrdi talus seisis kõik wana isa-isade seaduse järel.
 Rehetua külles seisis siin ka kamber, aga seda wõis ennemasti sja
 laudaks, kui inimese elumajaks nimetada. Muldpõrand all, seinad
 mustad ja nõnda kuda palgid metsast toodud, lagi must ja ämbliku
 wõrka täis. Alnad nelja piisukese ruutuga, ja needki suitsust mustad,
 mis läbi walguis sugu sisse paistis. Rehetuba oli ruumikas. Suur
 ahi ühes nurgas, seinte ümber laudadest lamad, kus hõiekubud sees
 seisiwad, kus peal rahwas magas, oga ilma aknata. Päewa ajal
 seisis tua üks lahti ja naised kedrasiwad tuas kasukad selas ja kats
 paari sukki jalas, kuda seda igal pool weel täna päew ette tuleb.
 Puhtus oli siin tundmata wõeras, ja wana kui noor Kõrt pidasiwad
 neid inimesi Sakfaks, kes puhtamalt elasiwad, kui nemad. Talu-
 poeg, see on Gesti talupoeg, ei wõida puhtalt elada, waid ikka
 lojusse kombel, oli wana Kõrdi kõige õigem elu märk.

Sue peal oli niisamafugune roppus. Glaja sõnnik wedeles
 mõnikord üle labajala tua ukse ees ja tihti pidas emmis oma poe-
 gadega pere laua all tuas talurahwaga ühtlasi oma porsastega
 sööma-aega ja seda pidas Kõrdi perenaine suure auu sees. Piima
 tallitusest ei taha meie siin palju rääkida, oga kui Kõrdi perenaine
 linna wõid wiis, oli see rattamäärdega ühesugune ja kärpse, prus-
 saka ja lutika leha jaufesed kaalusiwad seal sees ka oma jagu ja

perenaine wabandas, et prüigi tee peal wankrist wõi saanist sisse olla pudenenud. Ja ometigi oli Rõrdi peremees tugew talupoeg ja nõuukas mees. Rõrdi wanad isad oliwad aga nõnda elanud ja wanaks saanud, miksparast pidi siis nüidne põlw targemast tegema, ja noor Rõrt astus igas sammus oma wanemate jälgedesse ja naeris tihti Sahwardi Kristjani ehituse pärast ja sõimas teda uhkeks ninaks ja hilpharakaks . . .

VI

Ustume lord weel Rõrdi Andresse majasse. Tiiu on siin noor noorik ja täitsa talu tüdruk. Hommitust õhtuni peab ta majatallituses ees ja taga olema, noorik tule ja noorik mine; kuulukse perenaist käätsuma ja noorik teeb ta mis jõuab, ükski ei aita teda seal juures. Saul waatab külmalt pealt ja aegutab parem sooja ahju taga, kui noorik elajatele wett toowriga wedab ja ränk riistu tõstab; ta on jo noorik ja peab tuld ja waewa nägema. Õhtul puru wäsinud, peab ta kellu ühetõistkümmneni wõtki tallama ja hommitu kufelauluga juba jälle platsis olema; küll on orjus libe, aga ta kannatab kannatuses, mõteldes: nooriku aasta lähleb üksford otja ja siis tuleb ehk parem elu.

Delal pereeidel aga ei ole halastust nooriku wastu, waid iga päewaga lähleb töö weel õelamaks, otsekui kustutaks nad tuld ja Sauli hapud sõnad, kui ta lord joobnud kõrtsist koju tuleb, on tema ainus troost.

Saulile, kui toore inimesele, on jo noorik mänguasjaks majasse toodud, kelle juures ta oma jõledat nalja ja wiha lord kustutada wõib. Utsinda Andres kuuluse wahel armjat sõna noorikulle andma, ja seegi saab siis omast naisest hästi läbi noomitud. Oh waene hing, parem oleks sa wõinud Kalmule jääda, kui nüid pärisori olla. Pärisorjad ei tunne jo muud kui pärisorja elu ja see on neile aegamööda kõige armsamaks läinud.

Oh orja aeg, kui palju muda oled sa Gesti pinnale kannud! Kui palju ebausku, kui palju waimu pimedust! Ja ometigi julgewad su kandjad kiskendada, et sa walguist meie maale oled toonud ja õnne. Jah, walguist ja õnne su wedajatele, aga põrgut Gesti lastele, kelle sees sa praegu ahelas istud, ja ühe waimu suust teise suhu wisatud saad, et sa oma mahlaga kõiki rammusaks teeks, aga ise seal juures ikka lahjamaks jääd . . . Korja raha, rahwas, ja koolita oma noort sugu, siis peaseb su maapind wangist ja su rumaluse ahelad langewad ja waimu kari taganeb walguise eest! Jätta kõrtsid kuivaks ja sõida parem aastas kümme lorda Gesti feltskondadesse ja ime sealt uut jõudu wõitlemisele, sest wiin on ju kõige suurem õnnetus ja su rumalus on kõige kangem ahelas. Oma tuba, oma luba, olgu su ülem elu mure ja omas tuas tarkusega tallitus su kroon ja ehe! —

Kalmu noorik kannatas palju tõstmise ja kandmise läbi; nende läbi oli ta endalle wigastatud ja nii suurt, et peale Jaani päewa

igawesti filmad kinni pani. Nüüd kisas Saul ja kaagutas pere-
ema, aga mis ilma hingeta, see ilma Beremees Andres trööstis
ennast sellega: Oli surmaks antud. Meie aga piame juurde lifama:
Tiiu oli üleränga orjusega surma sunaitud!

Üleliigne töö on iseäranis naisterahwale väga kahjulik, aga
ka üleliiga laisklemine, keskmine olet on ihu ja waimule terve ja
hoiab meid haiguste eest ja pitkendab meie elu. Saul läts peale
oma naise surma õige tee pealt ikka enam kõrwale ja oli mõne
aasta järel päris joodik ja ümberhulguš, mis surma ta ka suri;
sest ühel külmal talwisel päewal leiti ta aia äärest surnud. Sellega
lõppes ka Kõrde Andrese sugukond ja kui Andres oma naisega
filmad kinni paniwad, jagasiwad liige nad sugulased käratsetes warandust.

Bahwardi Kristjan aga oli oma maja suwiste pühadeks täitsa
korda saatnud, ja tõi oma armsa Veenu jenna sisse. Wana metsa-
wahi Tõmm pidas sõna, see or: ta ei annud noore rahwale ühtegi
warandust ühes. Veenu oli teda sellepoolest kül palunud, aga Tõmm
ütles: „Sina oled pool minu wistu meel Kristjanille läinud, selle-
pärast ei saa sina ühtegi minu käest.“

Pulmade ajal oli metsawahht esimist korda kaua aja eest Bahwardi
talus. Ta ajas filmad hoopis pärani, kui kõiki maja elukorda tähele
pani. Uued toolid, uued lauad, uued sängid, puhas põrand, suured
aknad ja üks kamber just noore rahwa oma päralt. Need ei olnud
enam harimata Eestlase elutuad, waid haritud rahwa. Nüüd läksi-
wad metsawahi filmad lahti, et Veenu kõige paremat meest kihelkon-
nast eneselle abikaasaks oli saanud. Ta sammus jenna ja tänna ja
ütles wiimaks iseeneselle: „Nõnda piab see sündima!“

Pulmad oliwad lühikesed ja rõõmsad ja peale nende Veenu
maja kroon. Kristjan ei sündinud teda kuskil, ei annud paha sõnu,
waid lahke nõu pamine ja palwe tegiwad kõik, ja nii tihti kui isa
Bahwardil käis, kinnitas Veenu, et ta nüüd õnnelik olla.

Kristjan tegi tööd wana wiisi ja Jumala õnnistus oli nähtawalt
nende töö juures. Asta pärast wõis Kristjan jälle kaksada rubla
wõlga linnas ära maksja, — aga kui suur oli ta imetsemine, kui
kreditaassa walitus temale kirja kätte andis, mis läbi wõlg juba
maksjetud olla ja tema talul nüüd aga kroonu ja walla maksjud üksi
maksja olla.

„Kes on wõla maksja?“ küsis ta ja sai wastuseks: Metsawahht
Tõmm olla seda teinud. Kristjan sõitis koju, wiis kolm kasti häid
figarid äiataadile ja tänas teda südamest, et kivi nende pealt ära
olla weeretanud. Tõmm pani figari põlema, saatis suitsu wastu
taewast ja ütles: „See oli minu pulma kingitus ja kui kord wana-
mooriga filmad kinni paneme, pärite kõik meie warandust; kunni
aga elame, oleme ise selle wilitsejad.“

„Glage weel sada aastat!“ hüidis Kristjan, ja kui teil abi
kudagi maja on, siis teadke, et teil minu juures tuhat rubla intressi
peal seisab.“

„Antku Jumal, et meie seda eladeski ei tarvitaks,“ ütles Tõmm pühalikult, „waid antke selle kapitali kasuraha oma lastele kui tarkust maailma ühes, see on minu kõige suurem soovimine — ja täna tunnistan, et mu Teenul sula õigus oli, kui ta find minult endalle meheks palus. Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selle sees.“

Nagu Jakob Pärn ise on tähendanud, kujutab „Oma tuba, oma luba“ suurel määral tema enda isa Kristjani elulugu. Sama teadet kinnitavad ka kirjaniku nooremad vennad Abram ja Karl, kes teavad oma isast jutustada alljärgnevat.

Meie isa Kristjan oli Torma kõrtsimehe poeg. Noormehena ta käis mõisas teol, õppis seal kangruks ja hiljemini hakkas Lahvardi talu rentnikuks. Ta oli täie kasvuga tubli talumees. Vaatamata et ta perekond oli suur, elas ta jõukamalt kui naaberperemehed. Peale esimese naise surma, kellelt maha jäi 7 last, naitus ta Roela valla talutütre Leenuga. Lahvardi Kristjan tahtis rahulikult elada ja segamatult põllu- ning kudumistööd teha. Seepärast ei meeldinud talle magasikirjutaja- ja kohtumehe-ametid, mida ta oli sunnitud pidama Lahvardi talu rentnikuna. Et vabaneda neist kõrvalameist, vahetas ta oma talukoha Torma-Metsa peremehega.

Siirdunud 1844. a. jüripäeval Torma-Metsa tallu, võis nüüdne Metsa-Kristjan täiesti pühenduda tööle. Põllupind oli siin liivakas ja halvem kui Lahvardil. Ta tegi uudismaad juurde: kiskus karjamaa-äärsest maast kändud ning kivid välja ja ajas kraavid sisse. Põllutöö-vaheaegadel ja talvel ta parkis nahku ja kodus ühes naise ja vanemate tütardega kangaid.

Neliteistkümme aastat pidi Kristjan oma perekonnaga usinasti tööd tegema ja kokkuhoidlikult elama. Selle aja jooksul oli raha niipalju kogutud, et ta laskis endise lagunud suitsutare asemele ehitada korstnaga ruumika talumaja, mis oli esimene sellesarnane Torma vallas. Kümme aastat hiljem (1868) ostis Metsa Kristjan endale talukoha pärioseks.

Mõisniku ja kirikuhärraga oli Kristjan heas vahekorras. Kuid vaenujalal ta elas metsaülem Metjääriga ja Savikada metsavahiga. Viimased olid omavahel suured sõbrad, jõid sageli üheskoos kõrtsis ja kumbki ei viitsinud tööd teha. Nad kadestasis Metsa Kristjanit, kes suuri edusamme tegi oma talus.

Kord tegi Kristjan oma talu lähedases metsas hagu orasrohu põletamiseks kesapõllul. Ta raius poolkuivanud kuuseoksi, lepavõsusid ning muid kõlbmatuid puid ja juuris kände. Järsku ilmus sinna metsaülem Metjäär, sõimas Kristjanit ja, kui viimane julges talle vastu hakata, ruttas mõisa kaebama. Varsti sõitis mõisahärra. Liphart ratsahobusega metsa. Kui ta nägi, et Kristjan oli metsa korralikult risust puhtaks teinud, muutus ta lahkeks. Ta võttis taskust sigarikasti, andis Kristjanile ühe sigari, lõi tule- rauast tuld ja suitsetamisel sõnas hoolsale taluperemehele „Vot, Kristjan, sa tegema see metsaalune kõik nii puhtaks!“ Enne äraminekut ta kinkis Metsa

Kristjanile uhke noa. Pärast seda oli metsaülem väga pahane, et ta kaebus jäi tagajärjetuks.

Torma-Metsa talust kaks kilomeetrit eemal asetses metsavahi-koht S a v i k a d a. Metsavaht, kes oli suur viinasõber, ei sallinud Kristjanit. Ühel päeval raius Savikada metsavaht salaja Torma-Metsa talu lähedusest kolm ilusat põiapuu-kaske¹⁾ maha ja vedas nad oma õue. Siis ta läks metsaülem Metjäärile teatama, et kased on kadunud. Metjäär tuli ühes kohtumehega Torma-Metsa talu läbi otsima. Kristjan vihastus, et teda ilma põhjusega kahtlustati varguses, ja ütles pahaselt metsaülemale: „Tulge, ma juhatan teile, kus need kased on!“ Nad läksid kolmekesi Savikadale ja leidsid kased metsavahi õuest. Kuna kohtumees oli kaasas, ei saanud metsaülem oma sõbra süüid varjata. Metsavahile anti 30 hoopit ja lasti ametist lahti. Vallandatud metsavaht hakkas veel enam jooma, mille tagajärjel tema talu majapidamine läks tagurpidi. Kord läks poeg teda kõrtsist hobusega koju tooma. Esialgu ta istus vankris poja kõrval, siis vajus risti sõidukile ja suri enne kojusaabumist.

Tähelepanekuid oma isa eluloost kasustab Pärn „Oma toa, oma loa“ a l g l ä h t e k o h a n a. Peategevuspaiga Torma-Metsa talu ta nimetab jutus isa endise asukoha järele Lahvardi taluks. Kirjanik ei söanda Torma kohanime välja kirjutada, vaid piirdub algustähe märkimisega. „T. kihelkonna rahvas tõttas... kiriku poole.“

Jutu teine tegevuskoht Kördi talu tuletab meelde Savikada metsavahi-kohta. Teoses mainitakse: „Lahvardi talust kuus versta lõuna poole seisis Kördi talu.“ Kuid Torma-Metsa talust Savikadale oli vaid kaks kilomeetrit.

Suuremaid muudatusi on Pärn teinud tegelaste kujutamises. Kõige enam vastab elavale eeskujule peategelane Lahvardi Kristjan. Jutus ta saavutab oma eesmärgi küll hõlpsamini ja kiiremini kui tõeliselt. Kaudsemalt on kirjanik kopeerinud teisi kujusid reaalelust. Jututegelane mõisahärra tuletab meelde Torma mõisnikku v. Liphart'it. Metsavaht Tõmm omab ühtesattuvaid iseloomujooni metsaülem Metjääriga ja Kördi Andres vastab mõnes suhtes Savikada metsavahile. Tõmmu tütre Leenu elavaks eeskujuks on Torma-Metsa perenaine Leenu, Jakob Pärna ema.

Teoses leidub sündmuse ja teosmotiive, mis on tõetruult kopeeritud elust. Nii põhineb tõestisündinud lool „Oma toa, oma loa“ algus — hagude raiumine ja tüli metsavahiga.

¹⁾ põiapuu-kask = kask, millest valmistatakse puurattaid ja muid tarbeasju.

Samuti kangasoa toomise lugu on pärit Torma-Metsa talust. Teatavasti oli Metsa Kristjan oma naisega kuulsamaid kangruid Torma kihelkonnas. Naabertalud laenasid temalt sageli kangasugasid. Pärn pole kujutanud ka Kõrdi Andrese tarbepuude muretsemist ja tema sõprust ning viinajoomist metsavahiga ilma reaalse tagapõhjata. Tuletagem võrdluseks meelde Metjääri ja metsavahi sõbralikku vahekorda.

Eesti selleaegsete olude kirjeldamisel püsib Pärn enam-vähem reaalsel pinnal, aga tegelaste iseloomustamisel ta satub liialdustesse. Kuigi ta kasustas elavaid eeskujusid tõelisest elust, ei suutnud ta siiski jututüüpe küllalt tõetruult ja kujukalt edasi anda. Pärna iseloomustus on liiga üldine, ühekülgne ja ilmetu. Näit.: „Saul, nõnda oli poja nimi, oli priske lopsaka kasvuga mees, aäga töö juures esimene võrke-lõng. Oma suud mõistis ta küllalt küla kõrtsis laiutada, aga käed ei teinud kärbse pesagi valmis.“ Paremini on õnnestunud jutus Lahvardi taluperemehe ja hoopleva metsavahi Tõmmu kujud.

„Oma toa, oma loa“ sisemise mõtte, ideestiku kandja on peategelane Lahvardi Kristjan, eesti uueaegne talupoja-tüüp. Oma tubliduse, hoolsa töö ja kokkuhoidlikkuse varal teostab Kristjan oma ammuse unistuse — ta ostab talukoha endale päri-seks. „Oma tuba on püha koht ja oma luba jumalik olemine selle sees!“

„Oma tuba, oma luba“ ei moodusta ülesehituselt täiesti ühtlast tervikut. Teos algab üldist laadi arutlusega: „Mis on minu elu? Tühi töö ja vaimu närimine, muud mitte midagi!...“ See sissejuhatav osa ei mahu käesoleva jutu raami. Samuti tundub ülearusena kirjaniku pöördumine orjaaja poole lõpp-peatükis. Jutu üksiksündmused on liiga lõdvalt üksteisega seotud. Tegevustik areneb mõnes kohas ülikiiresti ja hüppeliselt. Eriti katkeline on II peatüki lõpposa; ka lõpp-peatükk on hõredavõitu.

Pärn tarvitab käesolevas uudisjutus üldjoontes rahvapärast keelt, välja arvatud mõned saksapärased väljendid, nagu: „mõni teise inimese kuritöö võiks sinu süüks aetud saada; wiskan sinu kui taku-koonalt“ jm. Stiililt on „Oma tuba, oma luba“ ladus, kujukas ja rahvalik.

Looduse kirjeldusi esineb selles külanovellis võrd-

lemisi vähe. Pealegi kirjeldab Pärn loodust liiga üldlaadiliselt. Näit.: „Kevadine päike soendas maapinda ja vaatas oma lahke näoga kurja ja hea, õnnelise ja õnnetu otsa. Tema ei küsinud selle järele, mis inimese lapsed temast rääkisid, kas kiitsid ehk laitsid. — Lilled õelitsesid niidu peal ja noor rohi kattis kui rohelise tekiga maapinda. Linnud laulsid ja rõõm oli kõige looduse sees“ (lk. 13). Nagu näeme, isikustab Pärn päikest, ta laseb teda taevataadina nii õnnetute kui ka õnnelikkude peale vaadata. Siis ta mainib lillede õitseaga ning lindude laulu ja asub kohe sündmustikku jutustama: „Täna oli pühapäev...“ jne.

Pärna „Oma tuba, oma luba“ on eesti esimene külanovell, milles kujutatakse kaunis tõetruult meie tolleaegset külaelu. „Sellest jutust paistab tema lugejale väga ilus ja loomulik kuju rahvaelust silma. Pärn on kõik olud väga õieti joonistanud.“¹⁾

Jakob Pärna teistest jutustistest väärib nimetamist „Must kuub“ (1883). Selles teoses käsitletakse rahvuslikku vaheseina („musta kuube“), mis eraldas eesti suurmaamomikkude haritud lapsi saksa mõisnikkude perekonnaliikmeist. Laiaulatuslik jutustis „Must kuub“ esitab meie algset romaani.

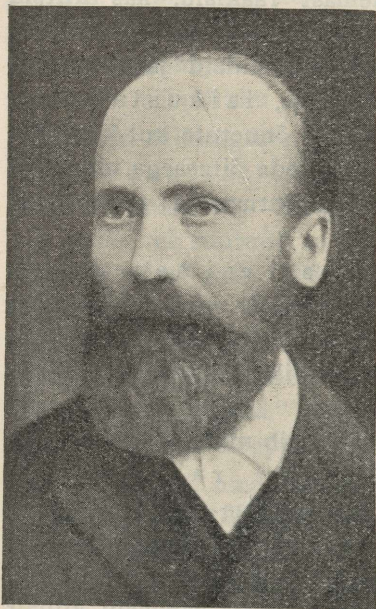
Kuigi J. Pärna külanovellides ei käsitleta rahvaelu küllalt usutavalt ja neis esinevad tüübid on enamasti ilmetud, siiski tema uudisjutud on pöördelise tähtsusega meie kirjandusloos. Nende novellidega algab eesti külaelu üksikasjalisem kujutamine meie jututoodangus, kuna varasemad kirjanikud laenasid oma teoste ainestiku peamiselt võõrsilt.

Ülesanne 51. Missugused tüübid ja motiivid kopeeris Pärn jutus „Oma tuba, oma luba“ tõelisest elust? Iseloomustage peategelast Lahvardi Kristjanit võrreldes teda Jakob Pärna isaga. Mispärast on kirjanik kujutanud kontrastseid tüüpe ja talusid? Arutlege „Oma toa, oma loa“ lõpplahendust. Missugune tendents avaldub selles teoses? Leidke näiteid keelevigade ja kõnekujundite kohta. Hinnake „Oma toa, oma loa“ teemat. Õppida teema ja novell.

1) K. Hermanni „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 455.

6. Rahvaluule kogumine.

A. Jakob Hurt rahvaluuleuurijana.

J. Hurt.

Eesti vanavara-kuningas Jakob Hurt sündis 10. juulil 1839. a. looduslikult kauni Taevaskoja läheduses, Himmastes Lepa talus külakoolmeistri pojana. Algõpetuse saanud oma isa juhatusel, läks Hurt Põlva kihelkonnakooli. Sel ajal jäi tema isa pimedaks. Kuna suvel ema oli põllul töös, siis pidas Jakob ühes oma õe Eevaga kodus perenaise-ametit. Juba lapsepõlves tärkas temas huvi rahvalaulude vastu. Pärast kihelkonnakooli lõpetamist ta õppis Tartu kreiskoolis ja gümnaasiumis. Rahaliselt toetas teda kreiskooli inspektor K. Oettel, kelle tütreaga ta hiljemini naitus. Kooliaastail moodustasid tema lemmiklektüüri rahvaluulelised tooted. Eriti vaimustas teda „Kalevipoja“ ilmumine, nagu ta sellest ise jutustab oma rahvalaulukogu *Vana Kandle* eessõnas.

Mul on veel väga elavalt meeles, kuidas ma ühel ilusal suvehommikul — see oli mingi püha — ruttasin tõsise vaimustusega Dr. W. Schultzi, tolle-aegse Õpetatud Eesti Seltsi sekretäri juurde, ja tõin sealte ühe eksemplari põnevusega oodatud rahvuslikku kangelaslugu. Tõtleva kannatamatusega lõigati leheküljed lahti, palavikulise kärsitusega loeti sissejuhatus ja üksikud laulud läbi. Kunagi polnud mind minu nooruses mõni teine teos nii haaranud ja elektriseerinud kui need esimesed laulud „Kalevipojast“. Emakeele magusad kõlad, armastatud kõdumaahelid ja imekaunid mälestised kuldsest lapsepõlvest, omapärased mõtted ja kujud, rahvapärane vorm ja kunstiline kompositsioon, — kõik see mõjus minusse vallutades ja kodus nõialossi uuestitekkunud rahvuskangelase ümber. Kestvalt tundsin linna-lämbuvust ja -tolmu minust eemalduvat ja hingasin kosutavaimat aasalõhna ja puhtaimat metsaõhku. Minu huvi eesti rahvalaulu vastu omandas „Kalevipoja“ kaudu uut elu ja aiva uut jõudu, ehkki see huvi vastavalt minu tolleaegsele haridus- ja arenemisastmele võis peamiselt ja oluliselt ainult esteetiline olla.¹⁾

Lõpetanud hea lõputunnistusega gümnaasiumi, astus Hurt Tartu ülikooli usuteadust õppima. Üliõpilaspõlves jätkusid tema

1) Jakob Hurda „Vana Kannel“ I, lk. XI—XII.

rahvaluulelised harrastused tõusvas suunas. Peale ülikooli lõpetamist ta töötas esialgu gümnaasiumiõpetajana, võttes energiliselt osa eesti rahvuslikust liikumisest. Ta pidas esimesel eesti laulupeol aktusekõne, milles ta nõudis eestlastele emakeelset kooli. A. 1871 valiti Hurt ellukutsutud Eesti Kirjameeste Seltsi esimeheks. Sellega avanesid talle suuremad võimalused rahvaluule kogumise korraldamiseks. Ta õhutas tööle seltsiliikmeid ja oma lähemaid omakseid Himmastes. — Lõpuks pääses Hurt kirikuõpetaja-ametisse. Ta oli pastoriks Otepäas ja Peterburis. Kirikuõpetajana kujunes Hurt eesti vanavara-kuningaks.

Jakob Hurt hakkas kindlate põhimõtete alusel juhtima eesti rahvaluule kogumist. Oma töö eesmärgiks ta püstitas põhinõude: „süsteemaatselt terve maa läbi korjata, kihelkonnast kihelkonda, külast külla üles kirjutada kõik, mis rahvas mäletas oma pärimusist.“¹⁾ Selle laiaulatusliku ülesande teostamiseks ta innustas tööle kogu rahvast oma üleskutsete kaudu. Hurda äratushüüded ei kostnud kajatult. Arukamad pead nii maal kui linnas virgusid ja asusid innukalt üles kirjutama meie rahvaluule säilmeid. Hurt ise korraldas kogutud ainestikku ja andis täpsaid juhendeid rahvaluulekogujaile.

Paar palwid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele. 1888.

(Katke.)

Laulude korjamise poolest tuleb nõuda, et laulusõnad täiesti ja terawaste nõnda üles kirjutatakse, kui laulikud laulavad ehk ette ütlevad; üleskirjutaja ei pea midagi muutma, ei maha jätma ega juure lisama. Üksnes selle läbi saab materjaal õige ja usaldusevääriline olema, teadusele kõlblik ja kasuline. Ma olen tähele pannud, et mitu laulude sõbra ja üleskirjutajat seda säädust mitte silmade ees ei ole hoidnud, nad on rahwasuust kuulnud sõnu „täiendanud“, „parandanud“, „ilustanud“. Önnis lauluisa Kreutzwaldki on oma laulude üleskirjutustele sellega suure kahju teinud, et ta neid tihti muutnud ja oma luuletustega seganud. Teaduse põllul on tema materjaal sedawiisi oma hinnast kahetsemisväärt jau kautanud. Niisamati on väga kahetseda, et ta neid rahwalaulusid, milledest ta oma „Kalewipoja“ löi, mitte algupäralises mundris alale ei ole hoidnud ja järele jätanud. „Kalewipoega“ lugedes ja teaduslikult tarwitades peab uurija tihti üsna kahewahel olema, mis päris wana Eesti mälestus ja mis auus lauluisa omast pääst luuletanud ehk juure lisanud. Wana eht materjal jäägu muutumata ja puutumata... Rahwas ise on enamiste ikka ülem luuletaja kui üksik inimene.

Hurda energilisel juhtimisel kujuneb rahvaluule kogumine Eestis laiaulatuslikuks liikumiseks, mis rahvuslike lakkhelide ajal ajutiselt taandub, kuid Hurda ilmakuulsa üleskutse tõttu eesti parematele poegadele ja tütardele (a. 1888) uuesti puhkeb. „Vanavara kogumine muutub massiliseks kireks, millele anduvad sajad rahva paremaid poegi ja tütreid, harituid ja peaaegu kirjaoskamatu, värisevaid tudikesi, tormilisi noori ja koguni väikesi väeteid lapsukesi, nii et 80-ndaid ja 90-ndaid aastaid võib täie

1) Dr. O. Looritsa kirjutis.

õigusega nimetada imeliseks *vanavara-ajajärguks* eesti kultuuri- loos: mitte teaduslikud stipendiaadid ega uurijad, vaid kogu rahvas ise päästab oma endispõlvede loomingu. Jakob Hurt saab eesti kroonimatuks kuningaks, maailma rikkaimaks *vanavara-aidameheks*, kelle kätte usaldatakse saatusest rõhutatud orirahva vaimuvara üle ootuste suures kvantiteedis ja kõrges kvaliteedis. Ja sellele võib olla uhke: see mees on oma suurkutset väärt. Ta oskab kõigepealt valjult vaos pidada oma kirjavat kaastöölise peret, taltsutada võltsijaid ja hoida oma kogusid kindlal usaldatavuse ja teaduslikkuse tasapinnal. Ta leiab edasi ka geniaalselt lihtsa, kuid seejuures ometi hõlpsaima ja otstarbekohaseima süsteemi oma järjest kasvavate kogude korraldamiseks. Tal jätkub isegi jõudu nende teaduslikuks läbitöötamiseks ja väljaandmiseks.“¹⁾

Hurda toimetusel ilmus a. 1875 *Vana Kannel* I, mis sisaldas tema kodukihelkonna Põlva rahvalaule. *Vana Kannel* tahtis küll olla täieline kogu vanu eesti laule, kuid rahapuudusel võis veel trükist ilmuda ainult *Vana Kandle* teine köide — Kolga Jaani kihelkonna rahvalaule (1886). Nimetatud Hurda rahvalaulukogud olid teaduslikult koostatud. Laulud olid täpsalt üles tähendatud ja neile olid juurde lisatud rahvalauliku nimi ja asukoht. Samul põhimõtteil andis Hurt välja oma vanadusaastail Setust kogutud vanavara kolmes suures köites *Setukeste laulud* (I—III, 1904—1907). Need monumentaal-teosed said eesti teadusliku rahvaluule uurimise nurgakivideks.

Rahvaluule kogumine ja uurimine oli Jakob Hurdale elutööks. Ta pühendas sellele kõrgeväärtuslikule tööle kõik oma vabad hetked ja kulutas selleks kaunis suured rahasummad. Mingisugused takistused ei heidutanud teda. Väsimatult ta virgutas oma kaastöölisi kogumisele, rõhutades veenvalt: „Meie kohus on vanu eesti laule korjata!“

Haruldase organiseerimisandega ja avara teaduse mehe pilguga juhtis Jakob Hurt eesti rahvaluulelist liikumist. Tuhandepaline vanavarakorjajate pere jälgis tähelepanelikult oma juhi nõuandeid ning näpunäiteid. Hurda äratushüüded kostsid nii mõjuvalt, et kõik kogujad püüdsid võimalikult hoolikalt rahvaluulet korjata. Lugupidamise ja aukartusega nad läkitasid kogutud ainekogu puhtalt-kirjutatuna oma autoriteetsele juhile.

Jakob Hurt suri 31. dets. 1906. a. Tema surma puhul kirjutas J. Bergmann: „Ta on õilsam eestlane, keda mina olen tunnud. Ta on jumala ja teaduse mees ühes isikus, selleks innustunud suursugusest isamaa-armastusest, ilma mingi põlguseta teiste rahvuste vastu. Tema mälestus püsib põlvest põlve ja au-

1) Dr. O. Looritsa kirjutis.

Hurda ja teiste rahvaluulekogud

Eesti Rahvaluule Arhiivis.

1. kapp. a) Eesti Rahvaluule Arhiivi registrid, b) Hurda *foolio* (parempoolsel ülemisel riiulil), Õpetatud Eesti Seltsi, Veske ja teiste kogud.
2. kapp. a) Andersoni lastelaulud, b) Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu.
3. kapp. **Hurda kogu.**

kartusega nimetavad tulevased põlved tema nime. Ta oli suurim vanavara-uuriija maailmas.“¹⁾

Jaan Bergmann on õieti iseloomustanud ja hinnanud Jakob Hurta. Praegune põlv tunnustab aukartusega tema kõrgeid teeneid ja mälestus temast püsib kaunina kõigi eestlaste südameis. Kui tänapäeval külastate mõnd vana eidekest või taadikest maal, siis varsti veendute, et nad elavalt mäletavad Jakob Hurta. Vestlemisel tuletavad nad meelde — õnnesära silmis, kuidas nad noorpõlves on õhinal kogunud rahvalaule ja neid saatnud kaugesse Peterburi linna. Vastutasuks nad on saanud *Vana Kandle* köited. — „Jah, Hurt oli küll üks suur ja aulik härra. Me üsna kartsime ja armastasime teda“ — sõnavad südamlikult vanakesed.²⁾

1) J. Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel“.

2) Tõstamaalt saadud teateil.

Katkeid Jakob Hurda üleskutsest.

Hüidja heal.

1894.

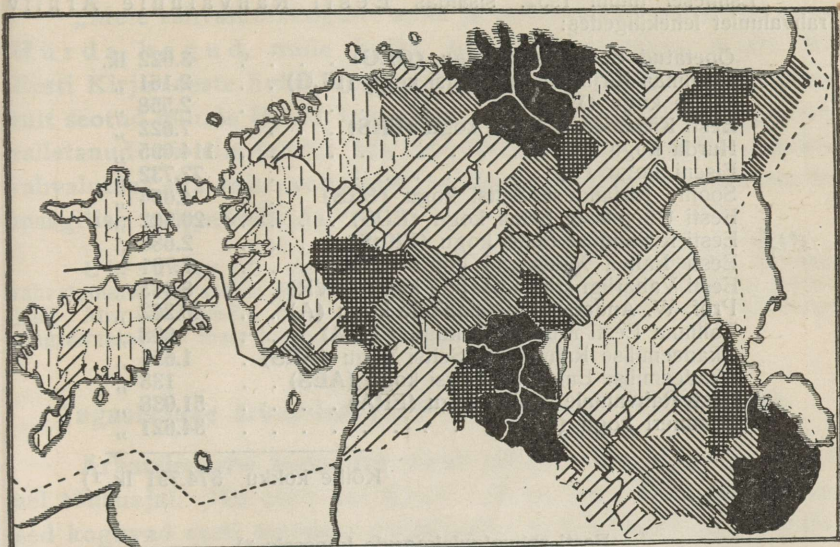
... Enam kui seitsme saja kaastöötajaja abil on meil suur kogu muinasaja teaduse materjali kokku kogutud. Minu wanawara aidas on praegu, umbes arwata 30 tuhat wana laulu, 4 tuhat juttu, 25 tuhat wana sõna, 20 tuhat mõistatust, mõni hea tuhat punkti wana usku, siis hulk wanu kombeid ja pruukisid, rahwamängusid ja kõnekäändusid. Kõik on kõwasti ja ilusasti köidetud, pealkirja ja numbri alla pandud, kokku 85 suurt raamatut, igäüks läbistikku 800—1000 lehekülge paks. Wanawaral on oma iseäraline kapp, tammepuust tehtud, mis üks armas sugulane ja wanawara sõber Saaremaalt kinkis. Igast Eesti maakonnast, kõigist kihelkondadest on ses tähtsas teaduse aidas kaunist tagawara, elawaid ja selgeid tunnistusi Eesti-rahwa muinasajast, meie esiwanemate meelest ja keelest, nende usust ja arwamistest, nende rõõmust ja kurbdusest, nende tööst ja teost, nende kannatamisest ja kaebamisest, nende kombetest ja pruukidest, nende waimutundmisest ja hingeloost, nende elutarkusest ja südame saladustest. Ükski üksik uurija ehk ajaraamatu kirjutaja ei oleks iganes jõudnud wana Eesti rahwa elu nii täielikult ja selgesti ja elawasti üleskirjutada, kui rahwa omad mälestused ja tunnistused siin teewad. Meie kogutud wanawaral on suur teaduse tähendus...

Aga nüüd tuleb minu hüidja heal. Armsad suguwennad, armsad suguõed! See, mis meie praegu kuulsime, paneb meile tungiwa kohuse peale, et meie kõik hoole ja jõuu kokku wõtame ja weel wanawara wirgasti kogume. Meie ühist tööd on tänini tähelepantud ja see töö on tululine leitud olewat. Seda enam peame meie teda täiendama ja auusale lõpetusele wiima... Mida tuumakam ja täielisem meie töö, mida laiemale ja sügawamale oleme uurinud, mida enam materjali kokku weetud, seda kasulikum on see teadusele, seda auusam Eesti nimele... Kaastöötajate arv on praegu 712, tõusku see tuhande peale. Pidagem ühendust kalliks, ühendus teeb ka siin tugewamaks. Tahaks keegi nüüd lahku minna, siis oleks tema awalik lõhkuja. Ärgu pillatagu wanawara mitte ilma peale laiali, pillamine ei ole iganes majapidaja ehe ega ülendus olnud. Meie ühine töö ja waew jäägu tihtekokku isamaa pinnale. Siis on meil enestel wara wõtta ja ka armsatele naabritele ette panna, kui nemad lahkesti meile külaliseks tulewad. Sel mõttel edasi!

B. Eesti rahvaluulekogud.

Jakob Hurda algatatud rahvuslik wanawara liikumine andis häid tulemusi. Enne Hurta oli tervest Eestist kirja pandud ainult mõni tuhat lehekülge rahvaluulet. Kuid Hurda õhutusel hakkas meie rahvaluulevara kiiresti kasvama. Näiteks koguti pärast tema üleskutse „Paar palvet...“ ilmumist ajalehis mõne aasta jooksul üle 40.000 rahvalaulu.

Kogutud käsikirjalise ainekogu järjestas Hurt kindla kava alusel ja laskis käsikirjad lehekülgede kausta järele kokku kōita. Iga nahkkōite ta varustas järjekorranumbri ja märksõnaga *Eesti wanawara*. Viimase oskussõna wōttis Hurt esimesena tarvitusele. Hurda leiutatud rahvaluulekogude korraldamiswiis leidis üldtunnustust nii Eestis kui ka Soomes.

1-500

501-1000

1001-1500

1501-2000

2001-

Rahvalaulude kogumise tihedus kihelkonniti (selgesti näha meie kolm tähtsamat laulurajooni).

Hurt kogus peamiselt rahvalaule, s. o. rahvasuus esinevaid nn. vanu laule, mis olid loodud neljajalgse trohheilises värsimõõdus. Seepärast ta nimetaski oma rahvalaalu-antoloogiad *Vanaks Kandleks*. — Tema rahvaluulekogu, mis sisaldab 114.695 lehekülge ehtsat rahvaluulet, on suurimaid ja väärtuslikemaid mitte ainult Eestis, vaid kogu maailmas.

Tunduvalt erineb Hurda ideaalsest rahvaluulekogust tema noorema ametikaaslane M. J. Eiseni kogutud rahvaluulelist laadi ainek. M. J. Eisen pole küllaldaselt silmas pidanud Hurda kategoorilisemat põhinouet — teaduslikku täpipealsust. Ehtsate rahvajuttude kõrval on ta kogunud palju ebarahvaluulet, mis on rahvaluulekorrajate poolt muudetud ja stiliseeritud kujul üles tähendatud. Lehekülgede arvult seisab Eiseni kogu teisel kohal, koosnedes 72.732 lk. Hurda ja Eiseni kogude kõrval jääb hoopis varju keeleteadlane Mihkel Veske 2.558-leheküljeline rahvalaulukogu.

Esimesel juunil 1932. sisaldas Eesti Rahvaluule Arhiiv rahvaluulet lehekülgedes:

Õpetatud Eesti Seltsi kogu (GEG)	3.022 lk.
Eestimaa Kirjandusliku Seltsi kogu (ELG)	2.161 „
Veske kogu (V)	2.558 „
Eesti Kirjameeste Seltsi kogu (EKS)	7.622 „
Hurda kogu (H)	114.695 „
Eiseni kogu (E)	72.732 „
Soome Kirjanduse Seltsi kogu (SKS)	4.054 „
Eesti Üliõpilaste Seltsi kogu (EÜS)	20.902 „
Eesti Kirjanduse Seltsi kogu (EKnS)	2.688 „
Eesti Rahva Muuseumi kogu (ERM)	7.701 „
Eesti Vabariigi stipendiaatide kogu (EVR)	8.333 „
Prof. W. Andersoni lastelaulude kogu (A)	40.262 „
Tallinna Eesti Muuseumi kogu (TEM)	608 „
Akadeemilise Rahvaluule Seltsi kogu (ARS)	1.656 „
Akadeemilise Emakeele Seltsi kogu (AES)	138 „
Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu (ERA)	51.038 „
Sommeri kogu (S)	34.621 „

Kõike kokku 374.791 lk.¹⁾

Eesti rahvaluulekogude koosseis.²⁾

Alad Kogud	laule, mänge	vanasõnu, kõne- käände	mõista- tusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
GEG	667	614		268	90	1.639
ELG	1.921	5	13	75	92	2.106
Veske	647	16	155	42	96	956
EKS	3.829	4.649	1.399	421	1.229	11.527
H	47.556	71.154	42.804	16.756	71.792	250.062
E	16.545	20.774	14.187	23.831	38.132	113.469
SKS	2.130	567	5.718	2	502	8.919
EÜS	18.072	5.9	6.24	338	1.082	20.635
EKnS	1.634	2.193	767	846	1.532	6.972
ERM	1.043	777	77	204	1.055	3.156
EVR	3.536	668	1.799	1.896	5.010	12.909
A	112.649	118	831	497	56	114.151
TEM	473	2	68	67	77	687
AES	325			228		553
ARS	497	377	463	116	55	1.508
ERA	17.510	4.278	2.527	8.748	22.843	55.906
Saareste	145			5	4	154
Sommer	4.455	973	1.942	954		8.324
Kokku	233.634	107.684	73.374	55.294	143.647	613.633

Rahvaluule rohkuse poolest võib Eesti suhteliselt võistelda rikkaimate kultuurrahvastega maailmas.

1) Dr. O. Looritsalt saadud andmeil.

2) Teosest „Vanavara vallast“, lk. 217.

„Meie rahvaluulekogude auks ja uhkuseks on ja jäävad ikka Hurda kogud, mille hulka tuleks õigupoolest arvata ka Eesti Kirjameeste Seltsi kogu, mis on olnud kogu aja lahutamatu seotud muude Hurda kogudega. Meie vanavara-kuningas on talletanud nii siis kokku üle 120.000 lk. ja üle 260.000 punkti rahvaluulet ehk seda „vanavara“, millisele sõnale ta oskas manada maagilise külgetõmbejõu.“¹⁾

Ülesanne 52. Arutlege Hurda üleskutseid. Kuidas ta soovitas rahvaluulelist ainekku üles kirjutada? Kuidas ta korraldas kogutud materjali? Mispärast andis Hurda kogumistöö nii häid tagajärgi? Koostage diagrammtabelid meie rahvaluulekogude kohta.

Tagasivaade ärkamisaegsele kirjandusele (1850—1880).

Ärkamisaegne kirjandus algab rahvaluule kogumise esimesel tõusuajal. Nii eesti haritlased kui ka eestisõbralised sakslased koguvad eesti muistset rahvaluulet ja avaldavad seda trükis. Rahvusliku ärkamise eelajal ilmuvad Faehlmanni kunstikaunid muistendid ja Neusi eesti rahvalaulukogu. Samal ajal tehakse agarasti eeltöid „Kalevipoja“ koostamiseks. Kõiki vanavara-kogujaid vaimustab tööle suursugune mõte — loovutada eestlastele eepos ja ühes sellega ajalugu. Selle ülesande teostab lõplikult Kreutzwald, kelle sulest ilmub „Kalevipoeg“ (1861). Kreutzwaldi koostatud kangelaseepos äratab rahvuslikku iseteadvust rahvahulkades, annab tõuke isamaalise kirjanduse tekkimiseks ja virgutab eesti vanavara teaduslikku uurimist. „Kalevipoeg“ on ärkamisaja kandvamaid teoseid. Ta omab küll vähest kirjanduslikku väärtust, aga seda suurem on tema rahvuslik mõju.

Rahvavalgustuse-kirjandus jõuab ärkamisajal lõppstaadiumi. Sel ajastul ilmuvad Kreutzwaldi rahvaraamatud („Viinakatk“, „Sipelgas“ jt.) ja Jannseni „Sõnumitoojad“ rahvalikkude juttudega. Enam levivad rahva seas Jannseni teosed, sest nad on lihtsamad ja rahvaomasemad. „Kreutzwald kirjutas, ka kõige rahvalikumad kirjadki, haritlastele, kuna Jannsen igaühele jutustas.“²⁾

Kesksema osa ärkamisaegsest kirjandusest moodustab I ürika. Selle tärkamist põhjustas eeskätt rahvusliku ärkamise

1) R. Viidebaumi ja O. Looritsa kirjutis „Vanavara vallast“, lk. 211.

2) K. A. Hermanni „Eesti kirjanduse ajalugu“, lk. 407.

elevus. Lüürilisi laule loodi kahesugustel motiividel: 1) oma elamuste väljendamiseks ja 2) laulmise otstarbel. Esimest ülesannet taotlesid peamiselt Koidula ja Kreutzwaldi luuletised. Laulmise pärast septsesid värsse Jannsen, Kuhlbars ja Veske, varustades oma laulukogud viisidega.

Ärkamisaegse lüürika peaesindajaks on Koidula. Argselt ta asub luulepõllule, luues keskpäraseid luuletisi. Aga tema laulud muutuvad järjest täiuslikumaks ja tundesügavamaks. Lõpuks ta ületab kunstiväärtuselt ka oma õpetaja Kreutzwaldi luuletooted. Koidula luuletoodangu tippsaavutisteks on tema sonetid ja luuletised „Jutt“ ning „Igatsus“.

Peamotiiviks ärkamisaja lüürikas on isamaa. Isamaalistes lauludes ilutsetakse eesti muistses minevikus, tuletatakse meelde orjaaja kannatusi ja lohutatakse rahvast kauniste tulevikuunistustega. Kõrvalmotiividena tollaegses luules esinevad: priius, loodus, armastus ja kodu.

Kõige mõjusamaid ja kunstilisemaid isamaalaule luuletas Koidula, kes alustas isamaalise lüürika. Kuhlbars rikastas luuletoodangut mütoloogiliste ja lastelauludega. Veske rajas kodu- ja priiuseluule. Aga lauluisa Kreutzwald viljeles meie luulevormi.

Ärkamisaja lüürika on tugevasti mõjustatud saksa luulest. Sellele vaatamata avaldub luuletoodangus ilmne tendents võõrmõjust vabanemiseks. Kunstlüürikas kasustatakse sageli rahvalaulude vormi ja püütakse tabada kodurahva hingelaadi.

Edukalt areneb jututoodang vaadeldaval ajastul. Ärkamisaja lõpul vabanevad jutustised õpetlikust tendentsist ja neis pääseb valitsevale kohale kodumaine ainek. Alguse saab eesti külanovell.

Rahvuslikku ärkamisega tuleb tähistada meie näitekirjanduse esimese õitseajana. Linnades on ellukutsutud eesti teatriseltsid, kus vajatakse etendusteks näitemänge. Selle tagajärjel kirjanikud on sunnitud näidendeid kirjutama. Enamasti tõlgitakse saksakeelseid näitetooted eesti keelde. Kuid Koidula kirjutab ka algupäraseid lustmänge. Tema „Säärased mulgiga“ algab eesti algupärase näitekirjanduse ajalugu.

Ühiskondliku eluga oli ärkamisaegne kirjandus tihedas kontaktis. Kirjandustooteis avaldusid meie rahva

tolleaegsed aated ja põletavamad päevaküsimused. Seepärast omab käsitledav kirjandus peale kirjandusloolise väärtuse põhilist tähtsust tolleaegses rahvuslikus liikumises. Kirjandustooted äratasid ja virgutasid rahvast tagasi võitma endale vabadust ja paremaid elamisvõimalusi.

Ärkamisaja lõpul elustub jälle vanavara uurimine. Kuid nüüd lähenetakse rahvaluule kogumisele teadusliku huviga, kuna Faehlmanni- ja Kreutzwaldi-aegne esteetiline suhtumine rahvaluulesse on taandunud. Vanavara kogumine annab Jakob Hurda harukordse organiseerimisande tõttu kõikide lootusi ületavaid tagajärgi.

Ka keele alal tehakse tähelepandavaid edusamme. Õpetlane M. Veske määrab teaduslikult kindlaks häälikute välted. Uuendatud kirjaviis levib kõigisse kirjandustootesse.

Rahvuslikul kevadel oli rahvas vaimselt ärganud ja vastuvõtlik kultuurpüüdeile. Seepärast võisid tol ajal kirjandus ja teadus eriti jõudsasti edeneda.

Ärkamisaegse kirjanduse stiil.

Tutvunud üldjoontes ärkamisaegse kirjandusega, ei saa kokkuvõttena käsitlemata jätta küsimust, kuidas on sõnastatud selle ajastu teosed. Erilist tähelepanu väärib lüürika — kui ärkamisaja tähtsama kirjandusliigi — stiil.

Tolle aja luuletoodangus, eriti isamaalüürikas, väljendub kõrgelennuline *paatos*. Selle tõlgendamiseks kasustatakse enne kõike lausekujundeid: sõnakordusi, tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid.

Oh Eestimaa! oh Eestimaa, kus leiba ja vett!

Oh vaiki, vaiki! Kandlekeeled (Kreutzwald).

Eestimaa, Eestimaa, kuis su häält ma võiksin unusta!

Ülesse unest, mu Eesti rand!

Kallis kuldne isamaal!

Käi kindlalt! Pea kõrges! Aeg annab arutust!

Tule, oh kevade, tule ja too mind! (Koidula).

Kes võib priiust paelu panna, kui ta paisub paistusel? (Veske).

Isamaad ülistatakse ilustavate lisandsõnadega: *armas, helde, kallis, kaunis, lehkav, püha* ja *õitsev*. Rohkesti esineb epiteetidena eredaid värve, nagu: *kuld, hõbe, punane* jm.

1) Küll saate kaugelt igatsedes te nutma kaunist Eestimaad (Kreutzwald).

Isamaa, mu püha Eestimaa!
 Mu õitsev Eesti rada, mu lehkav isamaa (Koidula).
 Eestimaa, mu isamaa, kuis mull' kallis oled sa! (Kuhlbars).
 Isamaa, sa helde, püha, kuule meie palve iha (Veske).

- 2) Kus selle maikuu kuldne päike (Kreutzwald).
 Käib kullakeelil südame... mis hõbehelin imelik.
 Kui punased sul paistvad haavad (Koidula).
 Kui Kungla rahvas kuldsel a'al.
 Valab kuu nüüd hõbevaagnast (Kuhlbars).
 Priius tõusis kui see päike koidu kuldses kaisu seest (Veske).

Võrdlustena tarvitatakse sageli *päikest, taevatähti ja muid loodusenähtusi*.

See langeks siis minu hingele kui kallis taevalät' (Kreutzwald).
 Kaks selget silma mulle vaatnud kui taevatähed südame
 (Koidula).

Priius tuli kui see koidutäheke!.. Priius tõusis kui see
 päike... Orjapõli puges ära kui see udu päik'se eest! (Veske).

Suurima mõju saavutamiseks elustatakse personifikatsioonide kaudu loodust, andes talle elava olendi omadused. Kujukalt esineb isikustamine Koidula luuletises „Miks sa nutad, lillekene?“

Rohkesti kasustavad ärkamisaja lüürikud pöördsonalisi metafoore.

Kui õhtu udupilvest maha vaob.

Sind õitserikka luha ilu, on taevas jootnud kastega... Tuul
 mängib sinu lehtega (Kreutzwald).

Ja taevalinnud rääksid, pilved, su valust teineteisele; ja
 tuuled kõned vastu võtsid, need kandsid põhjapiirile.

Vaata, kui loodus leinates õhkab... igatsus õitseb,
 viletsus lehkab (Koidula).

Puu otsast langeb uneke (Kuhlbars).

Õhtu õhud sõudvad sala lepa lehti libistes (Veske).

Tundmuslik külg on vaadeldavas lüürikas tugevasti
 esile tõstetud. Tihti nimetatakse tundmuste-keskust — *südant, põue, rinda* — nii otseses kui ka ülekantavas tähenduses.

Jää rahul, süda! keda ei ükski tereta!

Seal lagedal ei metsa vilu, ... mis kurba südant vaigistab.

Mis vara vaikselt minu põues tuikas (Kreutzwald).

Ja mis südamest on tulnud, mingu jälle südame.

Eesti muld ja eesti süda... Sinu rinnul olen hingand, kui ma
 vaevalt astusin... Sinu põue tahan heita ma kord viimse unele.

Ülesse unest nüüd, eesti põul!

Põueke, põueke, tungi su tuksumist tagasi! (Koidula).

Verd ikva söame nink silma (Kuhlbars).

Tundis minu süda valu, mis ei või ma ütelda (Veske).

Tolleaegne luuletodang sisaldab rohkesti antiteese. Teineteisega on kõrvutatud kontrastsed meeleolud, olu-

korrad ja esemed, nagu: *laul* — *nut*, *tusk* — *rõõm*, *õnn* — *kaebus*, *orjapõli* — *priius*, *tamm* — *vainulill* jm.

Võimas tamm.

Kas sa, sõber, iial nägid
Kaljupealset tammepuud,
Kuis ta igatsedes püüdis
Taevapilvil' anda suud?..

Väeti vainulill.

Vagusi ta jalul kasvab
Väike vainulilleke —
Keegi temast kõnet tõsta:
Väike ta ja halvake. (Koidula).

Laulmine.

Ta kasvas ja õitses mu käel,
Kui lõhnav lehepuu.
Ja laulis kord lahkelt mu kannel,
Siis laulis ka tema suu.

Kurtmine.

Kui Endel oli surnud,
Ja Endlit armastas ta,
Siis kaebas ja nuttis mu Juta,
Kõik künkad kaebasid ka. (Kuhlbars).

Ärkamisaja laulikute lemmiklinnuks on *ööbik*. Iseäranis levis *ööbiku*-motiiv Koidula mõjustusel, kes oma teise luuletiskogu nimetas „Emajõe ööbikuks“.

Nüüd lehitseb küll leplik ja *ööbik* tõstab häält (Kreutzwald).
Üks hõiskehäääl, üks ainuke, *ööbik!* *ööbik!* (Koidula).
Hüüab künnilind „öö pikk!“
Hõiskab *ööbikute* keel (Kuhlbars).

Nagu esitatud näiteist nähtub, on ärkamisaegele lüürikale iseloomulikud järgnevad stiilivõtted: lausekujundite abil avaldatud paatos; ilustavad lisandsõnad, epiteedid, milliseis on esikohal eredad värvid (*kuld* ja *hõbe*); loodusenähtused võrdlustena; metafooride ja personifikatsioonide sagedane esinemine; tundmuste rõhutamine; äärmuste kõrvutamine antiteeside kaudu; *ööbik* lemmiklinnuna jm. Kõik mainitud stiilitunnused on omased romantilisele kirjandusele. Järelikult kuulub ärkamisaege luuletoodang romantismi.

Sama romantilist joont võib märgata tolaeagesse jutu- ja näitekirjanduses, kuid vähesemal määral. Nii näidendeis kui ka juttudes kõrvutatakse teineteisega teravalt erinevad tüübid, et nende kontrastsed omadused ilmsesti, nagu valgus ja vari, silma paistaksid. Sündmusi esitatakse üldlaadiliselt ja ebausutavalt, vältides üksikasju. Tõsielu riivatakse vaid möödamindes. Tolle aja romantilisemaid proosatooteid on Koidula jutustus „*Ainuke*“.

Ülesanne 53. Korranud ärkamisaege luuletoodangu, nimetage selle motiive. Missuguseid luuletisi peate iga lüüriku lauludest õnnestunumaks? Leidke romantilisi stiilitunnuseid Kreutzwaldi, Jannseni, Koidula ja Pärna proosatöist. Tutvuge **romantismiga**.

C. Järelromantiline kirjandus.

Järelromantilise kirjanduse all mõistetakse neid kirjandustooteid, mis ilmusid ärkamisajale järgnevail aastail, umbkaudu 10 aasta kestel (1880—1890). Selle ajastu tähelepandavamate teoste hulka kuuluvad: Bornhöhe „Tasuja“, Saali „Vambola“, Kitzbergi „Maimu“, Bergmanni ja Tamme ballaadid. Nagu nähtub neist pealkirjadest, on rahvusliku ärkamise järelaja toodang j u t u s t a v a t laadi. Järelikult oli sündinud pööre meie kirjanduses: lüürika asemele oli astunud proosa. See kirjandusliikide vaheldus oli tingitud enne kõike ühiskondlikkude olude muutumisest.

Romantilise isamaalüürika õitseng langes läinud sajandi 60-ndaisse aastaisse, mis moodustasid tõusuaja eesti rahvuslikus liikumises ja tulunduslikus elus. Aga sellele õitseajale järgnes peagi langus. Vilja- ja linahinnad langesid kohutavalt 80-ndate aastate teisel poolel, kui Ameerika vili tungis ilmaturule. Talud ei andnud enam mingit tulu, nii et kehvemad, võlgadega kooramatud ostukohad langesid haamri alla ja jõukamad püüsid vaevu vee peal. Talupoegade endist jõukust ja optimismi asendasid lootusetus ning pessimism.

Ühes tulunduslikkude oludega raskenes maa poliitiline seisund pärast politikategelase C. R. Jakobsoni surma. Venestusaastail vallandati ametist vene keele oskamatusel pärast mitu sada vallakirjutajat ja koolmeistrit. Sellega kaotas eesti küla oma rahvuslikud tegelased ja sattus venemeelsete juhtide mõju alla. Vene keel levis kõigisse eesti rahvakoolidesse ning ametiasutistesse ja hävitas sealt rahvusliku vaimu.

Venestuse tulekul kaotas kodumaa ka oma kandvamad rahvustegelased ja asendamatud suurkirjanikud. Lauluisa Kreutzwald ja rahvajuht Jakobson surid samal aastal (1882). Jannsen

veetis oma vanaduspäevad haigena ja suri mõni kuu pärast keeleteadlase Veske surma (1890). Isamaalaulik Koidula sulges oma silmad igavesele unele võõrsil (1886).

Uus kirjanikupõlv jäljendas esialgu oma eelkäijate luulemotiive. Kuid ärkamisaegne lüüriline paatos ei leidnud enam pinda rahva hulgas, sest rahvuslik vaimustus oli taandunud tulunduslikult raskete aegade sunnil. Seepärast pidi kirjanikude noorem põlv tarvitusele võtma elulähedasema kirjandusliku vormi, nimelt jutustava ehk eepilise väljendusviisi, kusjuures ta ei tarvitsenud loobuda isamaaliste motiivide käsitlemisest.

Järelromantikute eelistatavamaiks kirjandusliikideks kujunesid ajalooline jutustis ja ballaad.

1. Ajaloolisi jutustisi.

Eduard Bornhöhe (1862—1923).

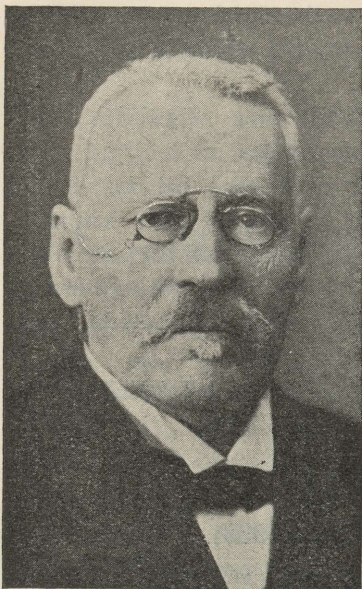
Eesti ajalooliste jutustiste algataja Eduard Bornhöhe, kodanikunimega Brunberg, sündis 12. veebruaril 1862. a. Rakvere läheduses Kullaru mõisas aidamehe pojana. Kirjaniku isa oli varem olnud Virumaal Metstaguse vallas kooliõpetaja. Ta oli vaimsete huvidega, luges tihti kirjandust, olles Jannseni austajaid. Ema oli usklik inimene, tal oli ilus lauluhääl. Kui isa õhtuti vabanes tööst, võttis ta Bornhöhe ja tütre põlvele ja jutustas neile maadest ja rahvastest, eriti piiblilugudest. Lapsena oli Bornhöhe väga elav ja vallatu.

Laste koolitamise otstarbel kolisid vanemad Tallinna. Bornhöhe pandi Kentmanni saksa algkooli. Juba sel ajal tärkas tulevases kirjanikus rändamis kirg.

8-aastane Bornhöhe võtnud ühel suvehommikul ühes kahe teise poisiga väikese paadi kalarannast ja alustanud teekonda Ameerikasse. Ta olnud hiljaõhtuni kodust kadunud. Alles õhtu eel märganud kalamehed poisse laineval merel paadiga ja toonud nad tagasi. Kodu saanud Bornhöhe isalt valjusti karistada. Läbi nutu on ta oma õele veenvalt sõnanud: „Kui suureks saan, sõidan ikka Ameerikasse.“¹⁾

Tallinna kreiskoolis oli Bornhöhe andekamaid õpilasi. Eriti ta paistis silma oma kirjanditega. Kreiskooliõpilasena ta kirjutas oma esimese jutukatse *Röövel ja mõisnik*. Bornhöhe tundis ka huvi maalikunsti ja muusika vastu. Oma ristiisa soovitusel ta valmistab nõutavad joonised, et astuda Düsseldorf kunstiakadeemiasse. Ta loobus aga sellest kavatsusest, kuna tema joonised läksid jäljetult kaotsi.

1) Julie Mickilt saadud teade.

Ed. Bornhöhe.

Peale kreiskooli lõpetamist algasid Bornhöhe ammuigatsetud r ä n n a k u a a s t a d. Jalgrattal ta sõitis mööda kodumaad, tutvudes maarahva elu-oluga. Sageli ta vahetas oma teensituskohta. Ta töötas mitmes Venemaa linnas kontoriametniku ja kooliõpetajana, nagu Peterburis, Kovnos, Stavropolis, Tiflisis jm.; oli tegev kodumaal nii maal kui ka linnas; omandas eksternina keskkooli lõputunnistuse ja õppis lühikest aega Tartu ülikoolis keeleteadust. Kuski tal polnud püsi. Kui ta oli endale natuke raha kogunud, siis ta loobus oma teenistuskohast ja reisis jälle välismaale. Rännakult tagasi jõudes oli ta tavaliselt rahata, nälginud ja puruväsinud. Tema huvitavamaid ja pikemaid reise oli matk Palestiinasse, millel tal oli kokkupõrkeid beduiinide ja araablatega.

Alatisest matkamisest lõpuks tüdinud, ta asus Tallinnas 1893. a. ringkonnakohtu arhivari ametisse ja naitus mõne aasta pärast oma kaugelt sugulase Constance Brunbergiga, kes oli temast 17 aastat noorem. Kui viimane olnud alles 8-aastane, juba siis ütelnud Bornhöhe talle, et ta tulevikus teda naib.

Tallinnast siirdus Bornhöhe oma perekonnaga Jõhvi, kus ta sai talurahvakohtu eesistnikuks. Jõhvi vaikne elu ei meeldinud elavaloomulisele kirjanikule. Ta kolis Narva ja sealt ta käis Jõhvis kohtuistungeil. Oma vanadusaastad veetis Bornhöhe kohtutegelase Tallinnas.

Ta oli haruldaselt a n d e k a s: mängis viiulit, klaverit ja orelit; joonistas hästi ja valitses peale emakeele täielikult vene, saksa ja prantsuse keelt. Sõbrad pidasid teda *elavaks leksikoniks*. Ka vanaduspäevil ta oli tegev kirjanduslikul alal, tehes kaastööd eesti- ja saksakeelsele ajalehtedele. Seltskonna-inimesena ta korraldas sageli perekondlikke olenguid, milliseil ta köitis kõikide tähelepanu huumoririkka jutuvestjana.¹⁾ Ta oli kirklikumaid maletajaid.

Tallinna rahukohtunikuna käis Bornhöhe vahetevahel Kuresaares kohtuistungeil. Tagasisõidul Kuressaarest 1923. a. sügisel

1) Wilhelmine Brunbergi teateil.

külmetas ta ennast ja haigestus raskesti, kuna ta oli viibinud pea kogu reisi kestel külmaga laevalael, vaadeldes tormist merd.¹⁾ Haigevoodis elustus Bornhöhes jälle matkamishimu. Kui öde talle jutustas oma oleskelust Roomas, siis niiskused hallpäise kirjaniku silmad, et ta peab haigena voodis lebama. Paranemise puhul ta lubas otsekohe sõita lõunamaile. Tema südamesoov ei teostunud. Kirjanik E. Bornhöhe suri 17. novembril 1923. a. ja maeti Tallinna Kopli kalmistule arvurikka õpilaspere saatel.

Bornhöhe omas haruldaselt head kirjanikuannet. Juba koolipõlves ta oli kiindunud raamatuisse. Oma rännakute vahe-aegadel ta luges nii päeval kui ka öösel kirjandustooteid. Eriliselt ta oli huvitatud ajaloolistest teostest, mille eeskujul ta hakkas kirjutama eesti ajaloolisi jutustisi.

Oma esimese pikema jutu „Tasuja“ kirjutamist ta alustas Kovnos ja lõpetas selle Tallinnas 17-aastase noormehena.²⁾ Trükis ilmus *Tasuja* 1880. a.

Tasuja.

1880.

Jutustus Eestimaa wanast ajast.

(Katkeid).

II

Harjumaa põhjapoolses jäus, Tallinna lähedal suure laane keskel seisis üksik suurtalu, teedest kaugel, niipalju, kui sell ajal teesi võis olla. Talu hüüti „Metsa“ taluks, sest et ta metsa sees oli, ja oli imelikul viisil ühe sündinud Eestlase, Tambeti, jägu.

Kuda oli see mees pärisperemeheks saanud, kus kõik muud Eestlased pärisorjad oliwad? Seda m'e kohe nääme.

Tambeti isa oli paksu piiskopi ori olnud, kellel palju maid ja metsi oli, kelle sees ta, oma tähtjast keharaskusest hoolimata, sagedasti jäneseid ning linda käis laskmas. Tambeti isa, nimega Wahur, oli kõrge, prisk poiss, kelle määratumais liikmeis niisamma palju raudset jõudu, kui tinast laiskust elas. Ta oli niisamma tugew ja niisamma laisk, kui karu. Aga ta nahk oli õrnem kui karul, ja need lõpmata hoobid, mida ta laiskuse eest alati sai, tüütasiwad ta wiimaks nõnda ära, et jalad alla wõttis ja metsa pakku joosis. Piiskopil oli tugewast sulasest kahju, wandus, maksu mis maksab, redu jälle kinnipüüda. Saatis sulased wälja, istus ise tugewa mära selga ja sõitis metsa. Metsas eksis ta küll ära, aga leidis truudusetu sulase paksulehelise tamme warjus rahuliste puhkawat.

„Küll ma sind hellaste äratan,“ urises piiskop, ronis mära seljast maha, tõstis piitsa ja — wiuh!

1) Const. Brunbergilt saadud teated.

2) Julie Micki teateil.

„Hellaste äratatud“ pahategija kargas kui nool püsti ja nükkis aietades hellaste puudunud kohta.

„Sa paharetisulane! Sa redu, kurjategija, mi-is? Waat' sulle!“

Waimulik isand tõstis jälle piitsa, kelle õel wihisemine „pahareti-sulast“ wäga ahastas.

Aga sell silmapilgul kiskus ennast mära walju hirnumisega isanda käest lahti ja putkas tuhatnelja metsa. Lähedal kostis tume urin. Suur karu tõusis asemelt ja näitas nõu pidawat, kas peab palumata wõeraid ligemalt waatama minema.

„Karu!“ karjatas püha isand ja lasi piitsa kukkuda.

„Määratu weis,“ pomises sulane.

„Püha Pankraatsius, mis nüüd teha?!“

Sulane kergitas õlasi ja istus sõnalausumata maha.

„Püha Bonifaatsius! Oled sa juhm? See on meie ots! Selle saadana küüntes surra! Helde Issand, tõuse, mine ta kallale — sa oled ise, kui karu. Pai Wahur, kisu ta lõhki... Näa tuleb, tuleb... oh Jumal, Jumal... Wahur, aita, kaitse mind, oma hingepeastjat!“

Wahur raputas tõsiselt pead.

„Parem on kiskja küüntes kui nuhtlejate piitsa all lõppeda.“

Karu hakkas ligemalle tulema. Piiskop tantsis ühe jala pealt teise peale.

„Jää siis ometi seia, ma panen jooksu.“

Ja piiskop tahtis jooksu panna.

Aga Wahur tõusis ülesse ja ütles rahuliselt:

„Mull on pikemad koiwad, kui Teil.“

„Ma ei lase sind nuhelda —“

Sulane naeris.

„Ma lasen su priiks —“

Sulane kuulas terawamalt.

„Ma annan sulle maid päri — ai, ai, ai — Issand halasta... näe!..“

Karu ajas ennast kolm sammu eemal urisedes püsti.

„Kas wannute sellepeale?“

„Ma wannun, wannun, wannun...“

Sulane kiskus suure jahinua piiskopi wõölt ja astus karule wastu, teda terawaste silmates. Mesikäpp urises wihaselt... Wahur lipitses silmapilgu tema ümber. Korraga hakkas ta raud sõrmedega elaja kõrist kinni ja wautas t'ale terve jahinua tera rinna sisse. Aga surmapeale haawatud loom wõttis wastase palawaste kaissu. Inimene ja kiskja weerlesiwad maa peal. Murtud raud ragisesiwad, tolm keerles üles, segane, pool lämmataw rõhin ja urin oli kuulda — siis tõusis wõitja inimene, kriimustud ja lõhkise riietega, ülesse, ja waatas rahulise wõidurõõmuga wõidetud waenlase wägewa, surmakram-pides tuksuwa keha peale.

„Selle kiskja weri paneb minu wabaduse taime tärkama,“ pomises ta iseeneses.

T'al oli õigus. Piiskop pidas sõna, tegi pelgund sulase wabaks ja

kinkis t'ale tüki maad ja metsa, mis üksikult Loodijärwe lossi maade keskel seis, päris omaduseks. Muud kui sõja ajal pidi ta piiskopi aitama.

Tugew Wahur ehitas enesele majakese metsa sisse, oli aga liiga laisk, et põldu harima hakata. Ta luusis mööda metsi ümber ja toitis ennast jahisaagist. Tema kõige suurem lust oli kiskjaid elajaid kautada. Tema suur tugewus tegi ta ümberkaudu kuulsaks ja tema nimi ning teud elasiwad kaua sadakord suurendatud näul rahwa suus. Räägiti, kuda ta korra terve hundi-karja, kes kibedal külma ajal ta kallale kippunud, palja käega ärakägistanud, nahad maha nülginud ja surnukehad nii kui jõulu kingitused tugewa tamme okstesse riputanud, kust neid siis nälgind suguwennad halastades mahatallitanud ja ausaste oma tühja kesta matnud. Kuda ta korra targema rahwa käest kuulnud, et wanal ajal üks rammus mees, Simpson või Sampson, olnud, kes sada tiigert wõi karu sabapidi kinnisidunud, mispeale tema, Wahur, ühe metshärja, ühe karu, ühe hundi, ühe metskuldi ja weel mõne muu tigeda looma kinni püüdnud, imetaltsaks teinud ja terve põrgukutsikate karjaga läbi küla uitnud; kudas ta kuused juurtega maast wäljakiskunud, juure ja ladwa mahamurdnud ja eneselle tüwidest maja ehitanud. Neid ja muid juttusi rääkis rahwa suurendaw suu tugewast Wahurast, ja neid juttusi kuulates särasiwad poiste silmad elawamalt, langes meeste rõhutud selg weel enam küüru ja mahapöördud sulasepilks näitas ütlewat: „See oli tema. Meie seda ei wõi... peame kannatama...“

Tugew Wahur luusis mõne aja üksipäine mööda metsi, siis tundis igawust, lunastas eneselle Loodijärwe lossihärra käest hundinahkade eest noore tüdruku naiseks ja naise wenna sulaseks, hellitas naist, lasi sulasel tüki maad põlluks muuta, tegi ennast kõige metsaliste hirmuks ja suri, oma poja Tambetille, kes ise juba naisemees ja lapseisa oli, järgmisi õpetusi kaasaandes:

„Sa tead jo, poeg, mina sain oma priiuse ja omanduse enese tugewa käewarre läbi ja hoidsin neid oma käewarre tugewusega. Sina oled küll ka sirge, punane poiss, aga sull on pikk kael, kitsad õlad ja lahjad puusad. Noort puud maa seest juuristada ja metssiga plehku ajada sa ei jäksaks. Sull on aga teraw pea, ehk teed sa kawalusega, mis mina kangusega. Waata ette, warja kergestsaadud wabadust — ta on magusam kui mesi, aga ka sulawam kui mesi: enne kui sa aru saad, sulab ta su keele pealt, ja sa imed orjahigi. Tee kõrge aed meie maja ümber, osta omale enam sulaseid, hari maad ja tee ennast jõukaks. Ära tee isandatega palju tegemist, põlga nende segast usku, palu Taewataati...“

Siin jäi Wahura hing rindu kinni; ta jõi suutäie magusat mõdu ja lisis juure:

„Ma tunnen orjapõlwe, tunnen oma rahwa häda, aga ei jõudnud muud kui hambaid kiristada. Üks ei jõua midagi, teised sajatawad hammaste taga, aga ei julge... waim on rahwa sees lämmatatud ja kiunub haledaste rõhujate põlwe ümber... Otsi neid, kes ei kaeba, aita takka, kihuta teisi aitama... ja kõlab siis ähwardaw hulgumine üle terve maa, siis kõlistage

sõjariistu ja tõstke mürinat, mis pilweid lõhub ja leinajaid jumalaid wägewaste äratab!..“

Tugew Wahur ei rääkinud enam. Hing kadus õhkades wägewa keha seest.

Tema surmawoodi ees seisiwad nuttes ta naine, Tambet oma naisega ja nende poeg Jaanus, kes sell ajal kaheksa aastane oli. Wahura lesk ei kannatanud rasket hoopi kaua wälja, waid läks paar kuud hiljem armastatud mehe järele hauda. Ka Tambeti naine suri kahe aasta pärast.

Tambet oli agar, wile mees, kes liikumist ja korjamist armastas, ning isamaa õnnetusest suuremat ei hoolinud. Tema ostis omale kolm noort sulast, ehitas eneselle kena, ruumika elumaja kõrwalise hoonetega, tegi tugewa palgist aea hoowi ümber ja istutas weikse aia maja juure. Parajal kohal, elumajast wähä eemal, raius ta metsa maha ja hakkas tubliste põldu harima. Sakslastest ta ei hoidnud Wahura käsu wasta ennast mitte üksi eemal, waid hakkas juba wara nende keelt õppima, käis sagedaste Tallinnas ning Loodijärwe lossis kauplemas ja omale tarwis asju toomas. Oma poja Jaanuse pani ta kohe pärast Wahura surma Tallinna Mustamunga kloostrisse¹⁾ talweteks õppima. Tema nõu oli, poega täieks Sakslaseks ja õpetud meheks kaswatada. Wahura wiimse manitsuse unustas ta hoopis ära.

Aga Jaanus pidas ta meeles. Meesterahwas mäletab üleüldse wähä lapsepõlwest, sest et sügawasse leikaw muutmise lapsest nooreks meheks seda, mis lapse maailm olnud, korruga ärkawa waimule nii tühja õigemine nii lapsika näitab olewat, et mälestus kaub, ja waim uueste sünnib. Aga üksikud juhtumised, mis lapse südant kunni põhjani põrutanud, helisewad weel läbi mehepõlwe ja mängiwad igawuse tundides rõõmsaid ehk kurwi mälestusi äratades halli juuste ümber.

Kui Jaanus esimest korda läbi kitsa, pimeda Harju-wärawa Tallinna sisse sõitis, waatas tema, rohilise metsade waba poeg, pool kohkudes, pool tuskas ilmatu kõrge kiwist hoonete peale, kelle raudristidega kinnitatud aknate tagant kuiwad külmad näud wäljawaatasiwad, ja teinepool uulitsat jälle muud ei näinud, kui ilmatu kõrgeid kiwist hooneid, raudristidega aknaid ja kuiwi külmi nägusi aknate taga. Jaanusel oli tundmine, kui pigistaks keegi t'al kõri kinni. — „Warja priiust!“ kõlas ta kõrwus Wahura wiimne sõna. Aga ta harjus ja õppis talwel usinuse ja tähtsa waimuannetega munkade tarkust, mis sell ajal peaaegu ainus tarkus oli. Seda suurema isuga luusis ta suwel mööda koduseid metsi.

XIII

Kewade tuli — 1343-ma aasta kewade.

Jüri-kuu näitas, niikui kõik Jüri-kuud, ka sell aastal oma sagedaste muutmat nägu. Lõunaajal paistis päike selgeste ja armsaste sinisest taewast maha, õhtul läks ta särades looja ja taewa äär ümberringi lõkendas weel

1) See klooster seisis selle koha peal, kus nüüd Katoliigi kirik on.

kaua kullases, punases, roosas ja wiioleti wärwides. Inime röömustas ja tõutas hommseks kena päewa. Aga näe — waewalt kadus wiimne karw sügawa sinise wõlwi piirelt, seal wärwis t'a ennast teinepool mustjaks halliks, käre homikutuul kihutas pilwesalgad üle taewa, wihm, lumega segatud, kahises maha. Homikul oli taewas hall, tuul külm, maa mudane, sopase wee tõkked sirisesiwad heinamaalt mustjasse ojasse.

Ühel pilwisel ööl — see oli Jüripäewa öö — pidas üksik ratsaline oma hobuse ühe kõrge künka peal kinni, mis umbes poolteist penikoormat Tallinnast seisab. Ratsaline oli ennast suure mantli sisse mässinud ja kübara sügawasse silmade peale tõmbanud.

Öö oli, kuda ööldud, pime. Taewas oli mustjhallitäpiline, niikui mättane maa. Pilwetäpide wahel joosiwad ristipõigiti heledamad jooned, kelle läbi kuu kiired wäha kuma magaja maa üle walasiwad. See õhtutuul kohas tumedaste ümberkaudseis metsades ja wingus läbi üksikute männa okate, kelle all ratsaline seisatas.

Pooletunni kaugusel tema seisupaigast särasiwad Loodijärwe lossi walgustatud aknad kui kassisilmad metsa mustawast põhjast wälja.

„Seal on wõeraid koos“, ümises ratsaline, lossi poole waadates: „nüüd ehk oleks kerge, terwet pesa kaudata. Aga tehku talupojad mis tahawad. Mina nende õnnetust ei püüja. Jumal nendega!“

Ehk küll kõrgel seisupaigal, tuule käes, sugugi palaw ei olnud, wõttis ratsaline siiski kübara peast ja pühkis käega paar korda üle otsaesise. Pilwetompid lagunesiwad ühes kohas wäha, segane, kaduw walgus langes mehe näu peale. See nägu oli weel noor, ja, ehk küll kahwatanud ning sissewaunud paledega, siiski kaunis mehelik ja iseäranis tõsine.

Ta pani kübara jälle pähä, wõttis siis mantli alt tõrwalondi wälja, lõi tuld, pistis londi põlema ja hoidis ta ülewel. Leek lõkendas kõrgesse tuule käes.

Imelik oli, mis nüüd sündis.

Ümberringi, nii kaugelle kui silm ulatas, wälkusiwad pimeduses tuled ülesse, mis paar silmapilku põlesiwad ja jälle kustusiwad.

Noormees männa all ootas umbes weerand tunni. Selle aja sees paistsiwad ja kadusiwad üksikud tuled ühtepuhku edasi. Wiimaks jäi kõik tüükiks ajaks jälle pimedaks.

Aga nüüd tõsis ühes kohas uus tuli, mis aga enam ei kustunud, waid iga silmapilguga kaswas, kuni leegid tornikõrgusele lendasiwad ja ööpimedust ümberringi pääwawalguseks muutsiwad. See ei olnud enam tuli, see oli tulekahi. Üks weike mõis põles.

Ei kestnud kaua, seal purtsas teises kohas weripunane leek otsekuu maa seest wälja, kaswas kiireste ja läks suuremaks, kui esimene. Waewalt oli see sündinud, kui kahes, kolmes, neljas uues kohas uued tulekahjud wäljatekkisiwad. See näitas, kui oleks Eestimaa pind lõhkenud, ja wuhiseks maa-kera põlew sisikond lugemata pragudest wälja. Lähädal ei olnud enam ööd, pimeduse mustjad-hallid wiirud tulede wahel kadusiwad kordamööda täieste,

siis läksiwad kõikudes jälle laiemaks, niikuda leegid kõrgemalt wõi madalamalt lõkendasiwad. Lõpp'mata kauguses, kus silm tuleleeki enam ei näinud, liikus werekarwa puna taewa weerel.

See ei olnud enam kogemata õnnetus, see oli mässamise märk!

Ei olnud enam kakklemist, et kõik lahtised mõisad ümberringi põlesiwad, ja mitte ükski mõisad, waid iga hoone, kelle all Daanlane ehk Sakslane oli elanud. Talupoeg, wiimse weretilgani wäljakurnatud, wöttis wiimse jõu kokku ja müristas ärkanud priiusehimu hirmsaste isandate kõrwu. Nende põlewa majade tuli pani taewast punetama, warssi wärwis ka nende weri maapinda punaseks. Nüüd saiwad isandad hirmuga aru, kui kardetaw see on, inimest lojuseks alandada. Sest lojuseks alandatud talupojad ei hoolinud enam inimese halastusest, waid kautasiwad kohe jalapealt, mis wihatud sugust iganes nende kätte sattus. N'ad raiusiwad mehed tükkideks, kägistasiwad naesed ära ja wiskasiwad wäetimid tulde. N'ad ajasiwad neid kui metselajaid taga, otsisiwad wiimsest urkast ülesse ja tapsiwad.

Tume mühin, mis koledam oli, kui öowaimude möllamine, kui tuule kohin, tõusis igaltpoolt üksiku künka ümber. Kui tasasem tuulehoog ühelt-poolt puhus, kandis ta talupoegade metsalist röömuhõiskamist, oma were sees pöörlewa ohwrite hoigamist, emade haledat hüüdmist laste järele, kes armutuma mässajate piikide otsas kiljatasiwad, hädakisa, sajatamisi, tule praginat koledas segaduses üksiku ratsalise kõrwu, kes ikka weel wana koha peal seisatas.

Ta oli käed rinna peale pannud ja waatas mõttes kaugusesse. Ta silmad läikisiwad, kahwatand palgede peale tõusis kerge puna ja huuled liikusiwad iseenesega rääkides:

„Hakatus on tehtud — hirmus, werine hakatus. Taewas punetab mässamise leegist. Priiuse koit tõuseb weripunaset. Aita, halastaja waim, et ta niisamma jälle looja ei lähä! . . . Wahura soow on täide läinud. Mis poeg ei teinud, seda tegi pojapoeg — ähwardaw hulgumine kõlab üle terve maa, ja mina tema ärataja, mina tema kaswataja. Ta peletab rõhujaid.

Tõeste? Oh lootus, sa oled magus! . . . Kui heameelega oleksin ma neid wäetimaid peastnud, kes täna öösel ilmsüüta surma langewad, aga ei wõi. Raudne sundmus nõuab wõeraste wiimast weretilka, kuni nende warjugi enam meie maal ei ole. Siis alles tuleb wabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahwast, hirm kaub waigistatud südamest, ja sina, jumalik haridus lautad oma walgust rõõmurikka paikade üle. . .“

Rääkija jäi wait. Tema silmad hiilgasiwad elawamalt, rind tõusis, hele lõke walgustas silmapilguks ta waimustud nägu. . . Ta silm langes selle koha peale, kus Loodijärwe loss tule päistel metsade pimedusest wälja kumas. Seal oli kõik weel wait.

M'u waene isa!“ õhkas noormees, ja ta pea waus madalamasse.

Häälte ja hobusesammude kõmin kostis all, mis ikka lähämalle tuli. Üks salk ratsamehi tuli mäe jalal nähtawalle ja jäme hääl hüüdis ülesse:

„Kas oled weel ülewal, Tasuja?“

„Olen küll. Tulge ülesse!“ vastas noormees, keda „Tasujaks“ oli kutsutud.

Lühikese aja sees jõudis suur salk ülesse ja pidas üksiku ratsalise ees kinni. Need oliwad enamiste Loodijärwe talupojad. Neil oliwad kerwed, wikatid, nuiad, mõnel wanad roostetand mõegad, mis veel esiwanemate sõdasi oliwad näinud, sõjariistadeks ja kõikide nägude peal oli selgeste himu lugeda, neid mitmewärki sõjariistu niipea kui võimalik pruukida.

Üks noorem hiiglase kasuga mees, keda Karu-Andreseks kutsuti, wehkis mõegaga korra läbi õhu, laksutas näppu ja ütles: „Kas peame pealehakkama?“

„Kus t'e hobused kätte saite?“ küsis Tasuja.

„Tühendasime enne tulekut naabrimõisa tallisi,“ vastas Karu-Andres: „sellepärast m'e niikauaks jäimegi tulema.“

„Mikspärast T'e siis kohe lossi kallale ei läinud?“

„Ei me julgenud ilma sinuta,“ vastas Karu-Andres, kes ülepea teiste eesrääkija nähti olewat.

Kes sell' silmapilgul Tasuja silmi oleks waatnud, oleks sealt seest salajat rõõmu leidnud. „Aga eks ma teile ütelnud, kui t'e mind endi eeswedajaks walitsesite, et ma selle tüki juures teid mitte ei wõi aidata,“ ütles ta.

Salk jäi wait.

„Pealegi on nüüd lossis kõik juba ärksad, on kõigist juba aru saanud ja ennast ettewalmistanud. Meid saaks häbiga tagasiaetama, ja kautaksime asjata oma werd.“

„Sest ep ole kõik ühtigi,“ hüüdis Karu-Andres, jälle mõeka wehkides: „mina lähän läbi, olgu kümme kuradit ees. Ega teisedgi maha ei jää.“

Salk tõstis tõendawat kära.

„Eks t'e saa aru, mis parem on,“ hüüdis Tasuja waljuma häälega: „meil on ju aega. Kui pärast enam mehi kogub, wõime lossi ümberpiirata. — Ehk peastawad n'ad endid seni Tallinna“, lisas ta iseeneses juure.

Mehed hakkasiwad nurisema. Ühed ütlesiwad, neil saada häbi olema teiste wendade ees, kes oma mõisad auusaste ärapõletanud ja peremehed teise ilma saatnud. Teised küsisiwad otsekohe, mikspärast n'ad siis õiete wäljatulnud ja mis nüüd tegema hakata? Ega n'ad ometigi laisalt teiste tegusi pealtwaadata tahta.

Tasuja mõtles natuke aega.

„Mehed,“ hüüdis ta, ja tema wägew hää pani nurina korraga wai-kima, „ma mõistan küll et t'e midagi teha soowite. M'e wõime enestelle täna õöseks weel tööd teha. Mis t'e arwate, ega t'e munkasi ja muid sähärdusi musti lindusi üleliiga ei armasta?“

Terwe salk tungis selle küsimise peale, et keegi neist kiriku sulaseid üleliiga ei armasta.

„Ma lämmataksin selle terve tõugu nende musta kuubede sees ära,“ lisas heldesüdamega Karu-Andres juure.

„Siin on meil töö ootamas,“ rääkis Tasuja edasi. „Siit ei ole enam, kui umbes wiis kuus penikoormat Padise kloostriisse. See klooster on küll alles noor, aga meie wendade high läbi juba väga uhke ja rikas, ja kloostriwanemad peawad oma talupoegi hullemine nülgima, kui mõnni mõisnik. Meie oleme ratsa, ja wõime kolme tunni pärast uhke munkadele alandust õpetada. Kas lähme?“

Mehed tõstsiwad suurt rõõmukisa: „Lähme, näitame pappidelle tuld põrguteele! Aitame kirikuhakkisi kloostri suitsu sees taewa lennata, kuhu n'ad meile tee nii üleliiga raskeks teewad!“

Lühikese aja pärast kadus tasujatesalk Tasuja käsu all, lõuneõhtupoole kihutades, pimedusesse. Kungas jäi waikusesse, muudkui tuul sosistas ja wingus üksiku männa okstes, kui otsiks ta peidupaika nende koleduste eest, kelle kõla ta kohkuwasse maailmasse kandis.

Sell hirmsal Jüripäewa ööl leidsiwad Eestimaal mitu tuhat inimest, Daanlasi ja Sakslasi mehi ja naisi, nõdrasi wanakesi ja wäetimaid lapsi Eestlaste kaua kaswatatud wiha läbi surma.

XV

... Kuulmata, niikui kehata waimud, hakasiwad mehed liikuma. Tormiredelid tõsteti ülesse, kakskümmend meest wõtsiwad pika, raske palgi õlade peale. Lossi hallid müürid kumasiwad pimeduses, wärawakoht mustas. Sennapoole juhtisiwad mehed palgi otsa, Tormiredelid pandi müüri na'ale ja mustad kujud ronisiwad kassiosawusega ülesse. Esimene lõhkuja pauk raksatas wastu wärawat.

Aga lossi kaitsjad ei maganud mitte. Otsekui oleks erilase pesasse pistetud, nii tõusis ülewal kihin ja kahin, tõrwalondid walgustasiwad pimedust ja heitsiwad wärisewat walgust ülesronijate nägude peale. Sõjamehed tõttasiwad müüri peale ja kui esimese ülesronija pea müüri äärele tõusis, läikisiwad t'ale sõjariistad wastu. Ta püüdis neid wehkeldes eemalle tõrjuda ja müüri peale karata, aga üks lõi ta mõega maha, teine lõhkus t'al tugewa hoobiga pea. Surnukeha libises teiste kaela, tugewad käed hakkasiwad redeli otstest kinni ja lükkasiwad redeli mitme mehega, kes ta peal oli raksatades ümber. Niisamma sündis igalpool, kus Eestlased tormata katsusiwad. Üks murdis kaela, teine luud ja liikmed, kes terweks jäiwad, ajasiwad redeli uueste ülesse ja tormasiwad edasi. Wõitluse palawus ajas meeste were keema, kartus kadus, oma elu unustades, püüdis igäüks teise elu kallale. Ajuti kõlas palgi müristamine wärawa pihta wõitluse kärast üle. Aga sellega ei saadud palju kahju teha, sest ülevalt sadas wiskodasi, noolesi ja kiwa palgikandjate kaela ja tappis mõnegi, nii et palk mahakukkus ja suure waewa ning ajawiitmisega jälle wõis ülestõstetud saada.

Enam kui pool tundi juba wältas asjata tormamine, koit punetas taewa wiirel, tõrwalondid wisati ülevalt tormajatele wastu silmi ja wõideldi poolwalguses.

Tasuja, kes kõige selle aja juhatades omade keskel seisis, sai aru, et sedawiisi asi hakatust ega otsa ei saanud ja hüüdis mehed tagasi. Tor-

majad taganesiwad müüridest, tormiredelid ja müürimurdjat kaasawõttes. Ülewal tõusis rõõmukisa. Pilkamised sadasiwad alla.

Meie peame kaitsekatuse tegema ja selle warjul katsuma wärawat lõhkuda," ütles Tasuja. „Karu-Andreselle wiige käsku, et ta ennast ikka warjul hoiab.“

Mehed läksid metsa sügawamasse sisse, et lossist aru ei saaks, mis n'ad teha tahtsiwad. Kohe kostis metsas tükk aega raiumine. Kahe tunni sees oli kaitse katus walmis.

Päike oli ammu tõsnud, kui mehed müürimurdjaga uueste, aga seekord lossikaitsjate surmariistade eest warjatud, lossiwärawa poole liikusiwad. Teised oliwad hobuste selga astunud ja ootasiwad, et kohe sisse tormata, niipea kui wäraw langeks.

Wäraw kõikus kangeste esimese tugewa pōraka all. Weel üks niisugune mõjus hoop, ja ta pidi langema. Ülewalt wisati küll raskeid kiwa ja tuld kaitsekatuse peale, aga see oli tugewast okstest ehitud ja mulla ning mätastega kaetud, ni et ta kahju ei kartnud.

„Meie peame wäljalangema," kiristas Oodo, kes rüütel Kuuno seltsis müüri peal seisis. Wiimane nikutas pead. Oodo käskis sulaseid ja wõeraid hobuste selga istuda. Üks osa jooksis tallidesse. Aga juba langes wäraw koleda mürinaga maha ja Tasuja kannul ajasiwad Eestlased kisaga sisse. Wall jäi tühjaks, kõik tõttasiwad alla, sissetungijatele wastu. Kange wõitlus algas. Esimeste hulgas wõitlesiwad Oodo ja rüütel Kuuno. Tasuja silmas esimest, raius ennast sulastest läbi ja tikkus ta kallale. Oodo nägi teda, kuda ta otsekui wihane sõjajumal wälkuwa mõegaga tema poole tungis, waatas korra ta põlewa silmade sisse, hirmus mäletus sähwis kui wälk ta peaajust läbi — ja häkilise ehmatusega pööris noor rüütel ümber, põgenes omadest läbi, lossitrepist ülesse. Saalis langes ta kahwatand kui surnu maha. Emiilia kummardas tema üle ja kuulis, kuda ta wärisewa huultega hüüdis: „Ma olen waimu näinud, surnu waimu!..“

Hoowis wõitlesiwad lossi mehed meeleäraheitmisega ja oleks karwapealt sissetungijaid, kes kitsast wärawast kõik sisse ei pääsenud, jälle wäljarõhunud. Aga juba oli Karu-Andres oma meestega üle mahajäetud müüri lossihoowi jõudnud ja nad langesiwad nüüd walju kisaga kõrwalt Sakslaste kaela, kes pikkamisi lossi sisse taganesiwad ja ukse eneste taga kõiksugu riistadega kinnitasiwad. Eestlased hakkasiwad ust lõhkuma.

Kui Tasuja nägi, et Oodo tema käest oli pääsenud, astus ta hobuse seljast maha ja läks mõne mehega lossi lõunepoolsesse otsa, kus madal raudne uks alla lossikeldritesse wiis. Uks sai kangidega lahtimurtud ja Tasuja astus meestega mööda kitsast kiwitreppi alla. Inetu sumbund hais woolas neile wastu. Üks kaasawõetud tõrwalont pisteti põlema ja walgustas kitsast wõlwi, kus kaks meest üksteise kõrwas wõisiwad käija. Wõlwi tagumist poolt kattis hall pimedus. Mõlemal pool ääres wiisiwad mõned madalad ja kitsad paksupuused ukсед weikse kongidesse. Need ukсед, mis lukus oliwad, lõhuti sisse. Kongid oliwad tühjad. Wõlwi wiimases otsas oli weel üks pisu-

kene, waewalt nähtaw ukseke, enam hauk, kui uks. Tasuja löi selle kangiga sisse. Kui ta sisse astus, pidi ta sügawaste kummardama — kong oli waewalt neli jalga kõrge. Seinad oliwad niisked ja läikisiwad rohekalt tule paistel. Põrandaks oli haisew pori. Walgus ei pääsenud kusagilt sisse — siin walitses igawene pimedus.

Tagumise seina na'al istus üksi inimese kuju, kõweras maas. Tema riided rippusiwad kaltsudes liikmete külles. Pea oli sügawasse rinna peale waunud, mõlema käega oli ta krampis oma aluse mudasse kinnihakanud.

Tasuja heitis selle kuju ette põlwili maha ja tõstis ta pea õrnalt üles. Märjad, hallid juuksed rippusiwad libedas salkudes üle silmade. Kui Tasuja juuksed ärapühkis ja tule paiste otsekohe näu peale langes, pörkas tule näitaja, endine lossitalupoeg, kahwatades tagasi ja karjatas „Metsa Tambat!“

Tambeti nägu ei olnud enam inimese nägu, see oli ühe surnu pealuu, halli, roheka nahaga kaetud. Kustund silmad olid laiali lahti läind ja wahtisiwad kangelt, koledalt, liikumata sügawast haukudest wälja . . .

Kui Tasuja wääh aega seda surnunägu oli uurinud, wautas ta tema silmad õrnalt kinni ja lasi pea jälle tasakeste rinna peale langeda.

„Otsas!“ sosistas ta kuulmata isieneses.

Kui ta jälle ülestõusis, oli ta nägu surnu karwa, aga rahuline ja jae-külm. Seltsimehed kokkusiwad teda nähes. See ei olnud inimese päris nägu. Niisuguse silmadega wõiwad mõrtsukaid unenäus nende ohwrite silmad hirmutada. Waikselt astusiwad mehed wõlwist wälja päewa-walguselle.

Tasuja tungis omadest läbi, kes tema tulemist rõõmuhõiskamisega teretasiwad. Ka Oodo silmas teda.

„Seia, werine koer!“ karjus ta, Tasuja poole püüdes, „näita kas sa suremata oled!“

„Sa ise tahad?“ hüüdis Tasuja, eneselle teed wäljakutsuja poole murdes, „olgu siis surm minu käe läbi sulle weikseks nuhtluseks minu isa tapmise eest!“

Nende mõegad kõlisesiwad kokku.

„Jaanus!“ kiljatas Emiilia.

Agas juba wälkus Tasuja mõek kõrges ja waus siis otse wastase südamesse. Oodo langes hingetumalt rüütli Kuuno jalge ette maha, kes t'ale oli tahtnud appi tulla.

„Üks ohwer on langenud — nüüd langegu teine!“ hüüdis Tasuja ja tungis rüütli Kuuno kallale. Seal langes Emiilia ta jalge ette maha.

„Jaanus, halasta, halasta!“ kiljatas ta, Tasuja põlwede ümbert kinnihakates.

See ootmata juhtumine pani silmapilguks kõik kära waikima. Surmawad käed puhkasiwad, kõik silmad waatasiwad Tasuja peale, kes liikumata seisima oli jäänud.

„Halasta!“ kordas ta karedalt, „kes halastas minu waese isa peale, kui ta haisewas keldris elusalt mädanas?“

„Sa oled ohwri saanud,“ wastas neiu paludes, „süüaluse oled sa praegu surmanud. Halasta ilmsüüta peale.“

„Kas see on ilmsüüta, kes minu wendade werd walab?“

„Siis halasta meie endise sõbruse pärast ta peale, mõrtsukas!“ karjatas Emiilia meelt äraheites: „ta on minu peigmees.“

Tume korin kostis Tasuja huulte wahelt, mõek kukkus kõliseses maha. Sell silmapilgul oli ta nägu niisugune, kui, see, mis ta isa surnukeha juures seltsimehi oli kohutanud. Ta seisis tükk aega külm ja kange kui kiwist kuju paigal, käewarred rippusiwad lōdwalt allapoole, wärin käis läbi terwe keha, külm higi kattis otsaesist... Saalis walitses surma waikus.

Wiimaks tungis takistaw kohin ta rinnust. Ta pigistas mõlemad käed wastu silmi, lasi neid wenitades üle nāu allapoole libiseda, kummardas, tõstis mõega üles, pööras ennast oma meeste poole ja ütles ilma kellegi otsa waatamata, sügawa häälega:

„Meie wennad Tallinna all on hädas — lähme neile appi!“

Ilma ennast weel kord ümberpöörmata astus ta omadest läbi ja uksest wälja, teised waikselt tema kannul. Sakslased wahtisiwad kui kiwiks kanged nende järele, kuni wiimane uksest wälja oli.

„Mis see tähändas?“ küsis rüütel Kuuno imestades, kui kõik waikisiwad. „Missugune imelik mees!“

„Missugune imelik mees!“ kordas Emiilia, kes ikka weel põlwele maas oli. „Nüüd ta lähäb surma, ma nägin seda ta näust,“ lisas ta tasaselt juure ja pistis nāu mõlema kätte sisse.

Kaks suurt palawat pisarat, haleduse, wõib olla armastuse pisarat sirisesiwad pikkamisi Emiilia peene, walge sõrmede...

Jutustise „Tasuja“ ajalooline tagapõhi on laenatud eesti ajaloo. Teose sissejuhatavais märkmeis mainib autor: „Meie tahame selles tükikest eestlaste õnnetuserikkast ajaloo nüüdse eestlase silma ette panna... See oli toore wägivalda, ebasu, pimeduse aeg... „Eesti- ja Liivimaal oli mõisnikkude taewas, pappide paradiis, võõraste rahaauk, aga talupoegade põrgu“, ütleb kroonikakirjutaja Kelch.“ — Nähtavasti kasustas Bornhöhe oma teose kirjutamisel eeskätt Kelchi üldtuntud kroonikat „Liefländische Historia“ (1695), milles üksikasjaliselt kirjeldatakse, kuidas eestlased pühal jüriööl 1343. a. Harjumaal kõik sakslased ja taanlasd ära tapsid ja Padise kloostriis 28 munka maha löid.¹⁾

Olgugi et kirjanik lubab kõiki sündmusi jutustada „historia (= ajaloo) põhja peal“, siiski ta ei kujuta „Tasujas“ peatege-

1) Kelchi „Liefländische Historia“, lk. 115 jj.

lastena ajaloolisi isikuid. Ta on jutustise tüübid oma fantaasia abil loonud. Ajaloolisi andmeid on Bornhöhe esitanud ainult teose alul ja lõpul.

Peale eestlaste vabadusvõitluse arendatakse „Tasujas“ Jaanuse ja mõisapreili Emiilia armuintrigi. Juba väikese poisina tutvub Jaanus mõisaõues Emmiga, kes talle naeratades silmi vaatab. Noorpõlves jätkuvad nende sõbralikud kohtamised. Kahekümneaastasena jõuab Jaanus veendumusele, et ta armastab helde ja pehme südamega Emiiliat. Talle valmistab suurt südamevalu teadmine, et Emiilia peigmeheks on rüütel Kuuno. Aga Jaanuse armastustundmused ei haihtu Emiilia vastu. Ta tunneb viimasele kaasa isa surma puhul ja mässuajal ta jätab Emiilia härda palve tõttu Kuuno ja teised Lodijärve lossi elanikud surmamata.

Teose peakangelane Jaanus ehk nn. Tasuja on orjastatud eestlaste vabaduspüüde kehastaja. Teda tiivustab vabadusvõitlusele patriootlik aade: „Isamaa üle kõige!“ Oma mehisuse, vapruste ja suuremeelsusega ta õhutab rahvahulki mässule ja äratab vaenlaste seas imestust. Kirjanik on Tasuja tüübis kujutanud eesti muistset rahvuskangelast.

Rüütlitüüpidest paistab silma noor lossiomaniik Oodo von Raupen, kes on esitatud Jaanuse vastasena. Oodo suhtub kõrgilt ja alatult eestlastesse. Tema toorusel ja ülbusel pole piire. Lõpuks langeb ta Tasuja käe läbi.

Nagu mainitud kaks peategelast osutavad, käsitellakse „Tasujas“ kontrastseid tüüpe: ühel pool on idealiseeritud kangelased, teisel pool — negatiivsed kujud. Nii ilmneb tegelaste iseloomustamisel liialdavat joont.

Kompositsioonilt moodustab „Tasuja“ ühtlase terveiku. Jutustis algab Jaanuse kodukoha Metsa talu asutamisluga. Taluasutaja kangelaslik Vahur sureb ja pärandab pojale soovi, et ta varjaks kättevõidetud vabadust. Tambet unustab selle, kuid pojapoeg Jaanus peab seda meeles. Oma kohtamistel mõisalastega ta õpib tundma sakslaste ülekohtust ja halvaks-panevat suhtumist talupoegadesse. Jaanuse kokkupõrked Oodoga kord-korralt teravnevad ja suurenevad, jõudes hariastmeni vaba Metsa talu mahapõletamisega ja Tambeti vangistamisega. Kättemaks on möödapääsematu. — Sellest nähtub, et teoses esi-

neb astmeline tõus, mis tekitab tegevustiku jälgimisel põnevust ja selgitab vabadusvõitluse tekkimise põhjusi.

„Tasujas“ kasustatakse romantilist kirjeldamisviisi. Sündmusi ja esemeid kirjeldatakse liialdatud toonis, et nad lugejat sügavamini mõjustaksid.

Näiteks: 1) ilutsev kirjeldus Metsa talust:

See üksik õitsev talu waikse, sügawa laane keskel pidi iga rändaja imestust äratama nagu üksik särav täht pilwisel ööl, meelt rahuga täitma ja kauemale wiibimisele meelitama.

2) Jaanuse õudne nägemus surnud lossihärrast:

Sääl lõhkes pilwe teist korda, wana lossiherra kahwatu kooljanägu wahtis põnewil silmil Jaanuse otsa, kuiwanud käed sirgusid temale ähwardawalt wastu ja nagu kauge kõuemürin mägede tagant kõmises hääl närtsinud huultelt.

„Tasuja“ nõrgemaks küljeks on paiguti wigane ja saksapärane keel. Keeleliste puuduste pärast arvustati seda teost juba ilmumisajal mahategevvalt ja ironiseerivalt.

Bornhöhe teine ajalooline jutustis *Willu wõitlused* (1890) kujutab teist episoodi 1343. a. vabadusvõitlusest, nimelt toomapäewa sündmusi Viljandi lossis. Ka selleks teoseks on autor ainet saanud Kelchi kroonikast. Tema kolmandas ajaloolises jutus *Würst Gabriel* (1893) käsitletakse Pirita lossi hävimislugu.

Peale mainitud teoste ilmusid Bornhöhe sulest humoristlikud vested *Tallinna narrid ja narrikesed* (1888) ja *Kollid* (1907), milles kujutatakse pilkeliselt juhtumeid reaalelust. Pealiskaudsuse tõttu ei oma need vestelood erilist kirjanduslikku väärtust.

„Tasujaga“ algatas Bornhöhe eesti ajalooliste jutustiste seeria. Tema eeskujul kirjutasid ajaloolisi jutte: Andres Saal, Jaak Järv, August Kitzberg jt. „Bornhöhe enese ajaloolised jutustised olid kirjanduslikult väärtuslikumad kui tema järeleaimajate omad.

See kirjanduse liik mõjus rahvusliku liikumise mõõna ning raskeil venestamis-ajul äratavalt laiaadesse hulkadesse ja seda tuleb ühiskondlikult kõrgemalt hinnata kui vahest muis oludes.“¹⁾

1) Fr. Tuglas „Eesti biograafiline leksikon“ I, lk. 54.

Ülesanne 54. Tuletage ajaloost meelde 1343. a. vabadusvõitlusi. Võrelge „Tasujas“ esitatud sündmusi ajalooliste andmetega. Mispärast valis Bornhöhe selle mässu oma kahe ajaloolise jutustise aineks? Määrake „Tasuja“ põhiidee. Iseloomustage „Tasuja“ pea- ja kõrvaltegelasi. Kirjutage näiteid romantilise kirjeldamisviisi kohta kirjandusloo vihku. Leidke näiteid kõnekujundite kohta. Nimetage keeleliselt võõrailmelisi lauseid.

2. Ballade, valme ja lüürikat.

Ajalooliste jutustiste kõrval kujutati venestuspäevil sündmusi rahva minevikust ka balladides. Viimaste loomisel peeti eriti silmas välist vormi, mis ärkamisajal jäi puudulikuks. Tähtsamaid balladikirjanikke rahvusliku ärkamise järelajal olid Jaan Bergmann ja Jakob Tamm.

A. Jaan Bergmann (1856—1916).

Kirikuõpetaja Jaan Bergmann sündis 17. detsembril 1856. a. Soosaare vallas Niilu taluhüti, Kolga-Jaani kihelkonnas. Tema isa Jakob oli karske ja jumalakartlik mees. Juba väikese lapsena luges Jaan Bergmann hoolikalt piiblit ja muid raamatuid ning õppis loetud palad pähe. Pühapäeviti, kui vanemad olid kirikus, ronis poiss toolile ja pidas jutlust oma õele, kes esindas kogudust. Karjapoisina ta nägi unes, et ta oli tark mees ja töötas õpetajana ühes kirikus, mille tornist võis ida poolt Võrtsjärve näha. Karjas olid tal alati raamatud kaasas.¹⁾ Ta luges niivõrt palju, et vanemad tema eest raamatud ära peitsid.²⁾

11-aastasena viidi Bergmann talvel Põltsamaa kihelkonnakooli, mille ta lõpetas kahe aasta pärast. Ühes teiste õpilastega ta läks 1870. a. kevadel isa soovil Paistu külakoolmeistri eksamile. Kuid kooliõpetajat temast ei saanud, sest ta ei tulnud toime viiuli ja lauluviisidega. Pettununa oma võimeis ta täiendas oma teadmisi järgneval aastal Põltsamaa saksa koolis. 1871. a. sügisel pääses Bergmann Tallinna kubermangu gümnaasiumi, kus õppisid ainult „suurte mõisnikkude ja auliste linnakodanikkude pojad“. ³⁾ Kuue aasta pärast ta lõpetas gümnaasiumi parima tunnistusega.

1877. a. septembris astus Bergmann Tartu ülikooli usuteaduskonda. Õpinguid ta võis alata alles järgneva aasta jaanuaris, kuna ta vahepeal oli raskesti kõhutüüfuses haige.

1) Jaan Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel“.

2) Ann Sass'ilt saadud teateil.

3) Jaan Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel“.

„Bergmann käis hoolega loenguil, omandas kergesti tarvilikud teadmised ja tegi ruttu lõpp-eksami, kuid teadusehimu ja teadusejanu polnud tal ohrtrasti. Tema peategevus oli: eesti seltsielu ja eesti luule.“¹⁾ Hoolsa õppimise tõttu vabastati ta loengumaksust ja talle määrati väike stipendium. Ülikooliaastad olid Bergmanni laulukevadeks, mil ta kirjutas oma kunstilisemad luuletised.

Lõpetanud 1882. a. ülikooli usuteaduskonna, ta läks P e t e r b u r i J. Hurda juurde valmistuma kirikuõpetajaks. 1884. a. suvel olid Paistus pastori valimised. Peale Bergmanni eestikeelset proovijutlust tungis rahvas tema juurde ja avaldas soovi:

„Jumal andku, et Teie siia saaksite ja mitte see, kes mineval pühapäeval käis!“ (nimelt Hugo Treffner).²⁾ Valitigi Bergmann

Paistu kirikuõpetajaks ja ta asus sama aasta lõpul lapsena unes nähtud kirikusse ametisse.

Kirikuõpetajana võitis Bergmann varsti koguduse lugupidamise. Ta oli täppis oma ametitalitustes: mida ta lubas, seda ta täitis korralikult. „Bergmann oli hea jutlustaja... Tema ettekanne oli peensusteni läbi mõeldud... Etteheiteid tehes ta paukus kui pikne, tänusõnu tuues ta sulas iseeneses ära.“³⁾ Koolide revideerimisel nõudis Bergmann, et kooliõpetajad õpetaksid õppeaineid peamiselt e m a k e e l e s, mitte vene keeles. Seetõttu olid Paistu koolide õpilased teadmised teiste kihelkondade õpilastest ees. Selleks aitas palju kaasa ka Bergmanni koostatud „Kodulaste raamat“ (1890).

1887. a. alul naitus Bergmann saksa soost Tallinna kaupmehe tütre A d e l h e i d B l u m w e r k'iga. Abielu jagas talle nii õnnelikke hetki kui ka kannatusi. A. 1904 on raskeim ta perekondlikus elus. Ta peab südamehaigena valvama päeval ja öösel oma poja haigevoodi juures. Üheksa-aastane poeg paraneb,

Jaan Bergmann.

1) V. Reimann, vt. „Eesti Kirjandus“ 1916.

2) J. Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel“.

3) „Sakala“ 1916, nr. 89.

aga tema esimene laps, tütar Klara haigestub veel raskemini ja sureb 15-aastasena.

Bergmanni elutööks oli piibli tõlkimine eesti keelde. See töö nõudis temalt 20 aasta kestel 14 255 töötundi. Paistu kirikumõisa juurest möödasõitjad nägid Bergmanni sageli piibli tõlkimisel oma kirjutuslaua ääres istumas. Kord-korralt läks ta pea hallimaks ja selg vajus küüru. Lõpuks valmis tõlge 1915. a. suvel. Sel puhul korraldatud piiblipäha kõnes lausus Bergmann: „See on suur töö, mis palju higi ja vaeva on maksnud ja mu elujõu on ära kurnanud!... Oh et minu silmad seda päeva näeksid, mil piibel uues tõlkes meie rahvale saab!“¹⁾

Igatsetud päev jäi nägematuks. Jaan Bergmann suri südamehaigusse 12. juunil 1916. a. ja maeti Paistu kalmistule. Tema hauale püstitati hauasammas 1930. a. suvel.

Isikuna oli Bergmann aus ja õiglane. Oma põhimõtteist ta ei taganenud. Kui keegi julges talle vastu rääkida, siis muutus äkilise loomuga Bergmann väga ägedaks. Tulunduslikes küsimusis ta oli abitu. Tulise isamaalasena ta rakendas kogu oma jõu kodumaa teenistusse hoolimata isiklikest raskusist.

Esimesi luuletiskatseid sepitses Bergmann gümnaasiumiõpilasena Tallinnas. Selleks sai ta äratust klassiliste kirjandustoodete lugemisest. Teda paelus eriti klassikute korrapärane ja selge väljendusviis. Homerose eeposte õppimisel tärkas temas soov tõlkida „Ilias“ ja „Odysseia“ täielikult eesti keelde. Ajapuudusel ta võis hiljemini ainult osaliselt teostada oma südamesoovi, eestistades viis laulu „Odysseias“. Oma esimesed algupärased luuletised ta kirjutas 1873. a. Sellest ajast alates pühendus Bergmann nii ilmalikkude kui ka vaimulikkude laulude loomisele.

Esialgu ta avaldas oma luuletised ajakirjades ja ajalehtede veergudel. Alles 1901. a. ilmus tema luuletistekogu *J. Bergmanni Laulud*. See kogu sisaldab 231 laulu, mis on loodud umbes 25 aasta kestel.

Väärtuslikuma osa tema luuletoodangust moodustavad ballaadid. Neis püüab Bergmann taotleda korrapärast värsimõõtu, stiiliühtlust ja selget keelt. Tema parimate ballaadide hulka kuuluvad „Ustav Ülo“, „Salme“ ja „Taara pidud tagaselja“.

1) J. Bergmanni „Piiblipäha kõne“, 9. VIII 1915.

Ballaadis *Ustav Ülo* kujutatakse *Lembitu võitlusi Sakalas*. Väejuht *Valdeku* ootab vaenlastest piiratud *Viljandis Lembitu* tulekut. Viimase saabumist tõttab teatama käskjalg *Ülo*. Ta tabatakse sakslaste poolt ja teda sunnitakse linnarahvale valet kuulutama. Kuid *Ülo* ei alistu vaenlaste nõuandele, vaid teatab, et *Lembitu* on lähenemas. Peale kangelaslikku kõnet ta langeb sakslaste käe läbi.

„*Ustav Ülo*“ on rütmiliselt ühtlane ja mõjurikas. Selles kasustatakse värsimõõduna *amfibrahhi*, mis vastab ballaadi „sisulisele ruttavusele, elevusele ja kärsitusele, nõnda et sõnavaliku ja selle voolu vahel tekib täieline kokkukõla.“¹⁾

Ustav Ülo.

Kui *Viljandil* maenlane malvas ees,
 Ju lootuse lõpetas igamees.

„Oh *Lembitu*, *Lehola* wanem, sa
 Ju ruttu, meid rüütlitest lunasta!“

Küll *Waldeku* waltis, küll ootas ta,
 Ei ilmunud isake aitama;
 Ring rüütlite rõngas ja *Väti* piir
 Ju surus nii linna kui surmaw wiir.

Sääl saadiku sammul käis *Ülo* teed,
 Ei kohutand teda ei waen, ei weed,
 Waid julgesti astus ta edasi, —
 Kuid tabajaist finni ta püüeti.

„Kaud, rändajat jäta sa rahule!
 Miks wagurat wangiisse weate?“

„Wõi olgu sa õiglasem rändaja,
 Pead ülema ette nüüd astuma!“

Küll kalk oli kuulda see *Ülose*,
 Kuid rüütlile ruttas ta julgeste.
 See küsis: „Kes on sinu läkitand?
 Ei ütle, siis elu sa lõpetand!“

„Ei karda su käsku, mis wõib su piin?
 Kuid tunnistan sinule wabalt fiin:
 Mind läkitas *Lehola* *Lembitu*,
 Et ütleksin pojale, teel ta ju!“

„Ta hulgad on tulemas *Paala* poolt,
 Ka *Warhola* wanem on kannud hoolet,
 Ring *Nurmekond* *Wõrtsjärwe* meereni
 On kogunud kofku ju täiesti.“

1) H. Visnapuu *Jaan Bergmanni Laulude eessõna.*

„Kõuu kombel nad ilmuvad hulgani,
Ei juuda sa keelda neid sugugi;
Sest katsu, et minema enne läed,
Kui Lembitult piiratud lõksu jääb!“

Kuid rüütel, ta kostis tall' ülbeste:
„Sa lähed nüüd ütlema linnale:
„Miks ootate Lembitult abi veel?
Ta täiest on otja ju saanud teel!““

„Kui aga sa hakkad siin tõrkuma,
Siis suuremas surmas ju oled sa!
Nüüd täida, mis sinule ütleb meel:
Nii saad sina palga, kui kõlab keel!“

Ja Ülo ei oodanud minemas,
Ta tõttas ja linnale ligistas.
Sääl Waldeku hüüdis ju Wiljandist:
„Oh häda, suur õnnetus ootab wist!“

Kuid kindlasti kuulutas Ülo hää.
„Et wõidelge ustawalt, wennad, sääl!
Ju Lembitu liqi on tulemas,
Ju wastane hirmuga ehmatas.“

„Weel enne kui kerkinud päikene
Kolm korda on idapoolt ülesse:
On Wiljandi waenlastest puhas ju,
Mu wennad sest wahwasti wõidelgu!“

Weel wiimane sõna tal oli suus,
Siis timuka mõel oli Ülo luus;
Ta langes, ta pää pandi ridwale
Ja wiisati pilgates linnasje.

Sääl Waldeku hüüdis waljuste:
„Sa surid kui ustowam Gestlane!
Sa wendade päästmiseks surid nüüd:
Sind kiidawad tulewa põlwe hüüd!“

Sama ainet käsitletakse ballaadis „Salme“, aga troh-
heilises värsimõõdus. Raudrüütli surmavad Lembitu ära-
olekul tema abikaasa ja hävitavad linna ning küla. Kätemaksu-
tuhmas alustab Lehola vanem Lembitu Paala kaldal waenlas-
tega otsustava lahingu. Kodus ootab teda tütar Salme. Kuid
tütre ootused jäävad asjatuks. Koju ei saabu isa Lembitu ega
peigmees Vidamees, nad langevad verises heitluses. Kui
kojutulnud onu Unipää lubab Salme sakslastele anda, siis põge-
neb Lembitu tütar Emajõe kaldale ja uputab enese.

Salme.

(Katte)

III

Winge sügisene wilu
Kasemetsad kolletas,
Surus hauda aasu ilu,
Singeheitmist awaldas.

Miks sep taewas tarretanud
Werekarwa koledest?
Kesse pilwi palistanud
Voidu jälil jäledest?

Sõda sõitis laudasillal,
Waenukirwes wankuriks,
Wiibis wrepulma killal,
Käänis külad kalmetiks.

Praegu paistsid puhtekiired
Pärast pööripäewa ööd.
Loomad mõitu loiduwiiired?
Koomad wangistuse wööd?

Salme õhtas, Salme ootis
Sõjast sõna tulewat:
Warjupaigas mõitu lootis,
Peitis salapisarat.

Eht ju muutfid raudamehed
Wangipõlweks wabadust?
Eht ju surid Geesti mehed?
Salme aimas õnnetust.

Kesse tuli kiirel sõidul?
Paalast onu Unipää.
Kas ta hõiskas wenna mõidul?
Ei! Ta kandis risti käe.

Murepilwed palgel peitsid
Kahtlust kawalusega:
Rüütli käsud teda köitsid,
Sundsid sugu salgama.

Kahtlemata küsis piiga:
„Vell, kus isa Vembitu?
Kas ju rootis rõõmlid Riiga
Widamees ja Waldetu?“

„Ara nõua, neitsikene,
Sõjasõidust sõnumeid!“
„Kas eht, kulla lellekene,
Nägid lipu ligi neid?“

„Kuulsin kaarnaid kaffelega
Paala kaldal pimedas!“

„Nägid kottaid kaugenema
Manalasse malewas?“

„Kuule waikselt kurba lugu,
Ole kindel, kannata!
Eile oli Geesti sugu
Terwelt Paala põllula.

„Wahwast mõitles nende käsi
Kõikumata kindlaste,
Aga mõera mõim ei wäsi
Ega raudne raugene.

„Wastne kilp ei karda nooli,
Kardne kübar kivistest,
Kaudamees ei odast hooli,
Teras tamme nuiadest.

„Oja kombel oowas weri
Meie meeste haawadest, —
Laps, nüüd ära enam päri
Dijust sõjasõnumest!“

„Kus mu armas isakene?“

„Pandi mulda magama.“

„Kus mu kuldne peiukene?“

„Suri eile sõjassa.“

„Kus mu wirta wenna kene?“

„Suigub hauas sügawas.“

„Kesse kaitseb, lillekene,
Lapsukesi Veholas?“

„Lapsi kaitseb ristikuju,
Kelle pandiks paneme.“

„Minu riisuks rüütli tuju?“

„Sinu amman Sakstele.“

„Ennem ehtis taewast päike!“

„Ei sa pääse mõitja käest.“

„Kõrgem saadab minu kätte,
Warjab wägiwilla eest!“

Kurwalt kertsis, walwsalt waatis
Pilwerannalt päikene:
Kiirel hoiu käsku saatis
Põgewale piigale.

Kunstikaunis ballaad *Taara pidud taga selja* on loodud saksa luuletaja E. Geibel'i ballaadi „Mustlaste elu“ („Zigeunerleben“) järele. Lõunamaal pruunistunud mustlasi asendavad Bergmannil ohverdavad orjad, kellel „turja on tuimestand rüütlite roosk“.

Taara pidud taga selja.

Siis haljendab, tammikus tuhiseb tuul,
See kihab ja kohab ja fosistab huul.
Näe, tuluke tõuseb ja lainetab leel,
Ning leegisfa rehitseb roostetand mööl.

See on ju ohverdaw orjade parv,
Silm kustund ja kahwatanõ pöskede farm.
Neil turja on tuimestand rüütlite roost,
Näed, jaladki uimastand armetu joost.

Kuid süda ei ole veel surutud wang
Ja waimu ei warja veel hooletu hang.
Näe, Taarale tuuakse viinas ja siff
Ja rahwale tartadelt palufest tüff.

Siis kõnemees kõneleb Kalewi soost
Ja ditsewaist ajust ning endisest loost
Ja helmeti¹⁾ delast ja pimedast böst
Ning Taarala tarkade tugewast tööst.

Ja kuulates kuumendab kuuljate palg
Ja nobedalt keerutab nooruse jalg
Ning ilu ja rõõmuga uhtusel, auul
Küll kõliseb kannel, küll heliseb laul.

Siis uinuwad ilud ja suiguwad suud
Ja kustuwad tuled ja kohawad puud
Ning uinuja filmile unede tiib
Kuldaegade ilu ja elugi wiib.

Kui tuhiseb tammikus hommikutuul,
On lõppenud orjade ööfine luul.

Maast üles! maast üles! Ju otjas on öö!—
Nii kurjustab kurbjas ja tänitab töö.

Bergmanni ballaade hinnati arvustajate poolt kiitvalt. Eriti rõhutati tema laulude vormilist väärtust. „Missugune vahe oli Bergmanni sileda, kõlawa keele ja Kreutzwaldi tõmbi ning pai-guti ärakärbitud keele vahel! Bergmann tikkus ärkamisaegseid luuletajaid oma keele ilu poolest ära varjama.“²⁾ Nii ülistati

¹⁾ helmeti = põrgu.

²⁾ „Postimees“ 1901, nr. 219.

tema ballaade luuletiskogu ilmumise puhul. Ka tänapäeval tunnustatakse Bergmanni jutustavate luuletiste kunstilist väärtust. Tema ballaade peetakse eesti kirjanduse vormitäiuslikemaks tooteiks.

Samuti on hästi õnnestunud mõned Bergmanni mõtte- laulud ja valmid.

Näiteks mõtteluuletis „Lese silmapisar“ ja valm „Õunapuu“.

Eese filmapisar.

Üks rikas kaupmees seisis	„„Ei see mõi õige olla:
Kord waekausi ees	Ja terme täieste!
Ja waese lese kuldtükk	Ma palun, kulla herra:
Tal waagis kausi sees.	Teist korda kaaluge!““
See lese wiimne wara,	Ja palaw pisar weeris
Mis mehelt pärinud:	Kuldtüti kausisise.
Nüüd laste nutukisa	Kuid kaupmees kostis külmalt:
Ja siia ajanud.	„Waem tühi tõeste!“
„Kuldtükk on taksist kergem,	Ja siiski kaalus jälle
Ei jookse enam ta:	Ja waagis terawalt
Ei mõi takt rohkem anda	Ja waata: kuldtükk wajuš
Kui paljalt poole ma!“	Waepommist raskemalt.

Siis maksis täie hinna

Ja sõnalaušmata.

Dh lese filmapisar,

Kui palju kaalud ša!

Õunapuu.

Kord kašwis metsas õunapuu,

Ja sülla kõrgus oli ju,

Siis juhtus šinna tulema

Kord šiiiretene konnaga.

Puu pääle nemad waatašid,

Kaš tema loomu tunnešid.

Ja ešmalt šiiirel' ütles konn:

„Mu šöber, remmelgas see on!“

„Šalp!“ kostis šiiir. „Ešš kadakat

Ša tunne metsas kašwawat?“

Siis kangešt nemad waidlešid

Ja kaua keštis nende riid.

Ei šiiiski puu šaand miški muušk,

Waid kašwis kauniks õunapuukš.

Hoopis varju jääwad ärkamisaegse lüürika kõrwal Bergmanni lüürilised laulud. Bergmannile kui mõistuspärasele

luuletajale oli enam omane jutustav luule, kuna lüürilisi elamusi ta ei suutnud mõjusalt tõlgendada.

Bergmanni isamaalauludes avaldub pettumus rahvuslike lootuste nurjumise tõttu. Siiski ta ei loobu rahvast õhutamast ülesehitavale tööle. Tema parimad isamaalised laulud on sonetid.

Lein ja lootus.

(Katke.)

III.

„Nüüd tõtke tööle, auusad Eesti pojad,

Ja tütreid, armsad, aitke agaralt,

Ja emad, wõtke osa elawalt,

Ning isad, laske joosta higiojad!

„Kel märgas meel ja süda rinnus sojad:

Kõik tulge kokku kaugelt, ligidalt,

Ja wiibimata tööle wagusalt

Ning kinnitage rahwusele kojad!

„Auus tegewus teil' olgu tugewuseks

Ja usukalju kindlaks aluseks

Ning armastus ja üksmeel ühenduseks.

„Siis korda läheb Eesti ette wõtte

Ja koda tõuseb koidu kohaseks

Ning päewa tõus wiib laste lootust tõtte.“

Tema looduslaulud on lihtsad ja pealiskaudsed. Korduvalt esineb neis õhtu-motiiv.

Õhtul.

Armsad õhtu tuuled,

Tasa puhuge,

Hüüdku teie huuled

Õilmed õhtule.

Paista armsal palgel

Taewast maha, kuu,

Et su waiksel walgel

Uinub õunapuul.

Lillekesed, heitke

Rahus magama,

Homme jälle täitke

Aed hää õhuga!

Sama igapäevased ja tundekehvad on Bergmanni armastusluuletised. Arvatakse, et Bergmann on armastuslaulud pühendanud oma armsamale, pärastisele abikaasale Adelheid'ile.

Ta ütles jah!

Ta ütles jah ja mina wõtsin

Ta huulilt pandi palawa

Ning ise tunnistama tõtsin,

Kuis Eedeni mind tõstnud ta.

Ja hella puna kattis pale

Mu õiekesel õrnaste

Ning kallim neiu, noor ja sale,

Mull' langes õndsalt rinnale.

Sa püha tuli taewa telgist,

Arm, põle, põle südames:

Tee heledaks meil oma helgist

Kõik elutunnid iganes!

Kirjanikuna seadis Bergmann esikohale teoste väljendusviisi. Oma kõigis tooteis ta püüdis kasustada võimalikult korrektset ja ehtsat ühiskeelt ning ühtlast ortograafiat¹⁾. Seetõttu

¹⁾ Jaan Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel“.

kujunes Bergmann eesti parimaks keeletundjaks ja värsimeistriks 19. sajandi teisel poolel. Tema hoolde usaldati vaimuliku kirjan-duse parandamine ja luuletiskogude redigeerimine. Nii avaldas Koidula oma haigevoodis soovi, et tema luuleline pärandus antaks kirikuõpetaja Bergmanni kätte korraldada. Bergmann kogus ja korraldas trükivalmis nii Koidula kui ka M. Veske luuletised.

Lõpuks ei saa mainimata jätta Bergmanni arvukat tõlke-toodangut. Ta on eestistanud mitmed üldtuntud luuletooted, nagu: Schilleri „Kellalaul“, Goethe „Udumäe kuningas“, Chamisso „Küll päike päeva ette toob“ jt. Kõrgesti tuleb hinnata tema tõlkeid kreeka keelest, nimelt „O d y s s e i a“ 5 laulu ja „Konnade ja hiirte sõda“. Viimased on eestistatud h e k s a m e e t r i s, mil- list värsimõõtu polnud eesti keeles kerge käsitada.¹⁾

Bergmann rajas eesti ballaadi ja arendas edukalt meie värsitehnikat ja luulekeelt. Vääruslikum osa tema luuletoodangust virgutas nooremaid luuletajaid jätkama ballaa- dide loomist.

Kirjandusteoreetiliselt väärib tähelepanu Berg- manni kirjutis „Luuletuskunst“, mis on ilmunud Eesti Kirjameeste Seltsi albumis (1878).

Luuletuskunst.

I

Lühikene õpetus luuletuste koorest²⁾.

(Katkeid.)

Kenadest kunstidest kaunim ja lõbusam on luuletuskunst... Temal üksi on keel ja sõnad täielikult osaks, tema üksi suudab igas õnnetuses ning õnnes oma tundmusi ja mõtteid mõnusalt ja ladusalt ilmutada. Seega on luuletuskunst: kenaduse kujutus keele läbi...

Kõige esmalt peame värsi vähemate osadega, sõnajärgkude- ehk sil- pidega algama, sest neis seisab luuletuse lõbu alus... Rõhuga ja rõhuta silpisid wahetades sünnib **weere**³⁾ ehk r h y t h m u s ilmale, see alaline hääle-tõusmine ning wajumine, mis läbi kõne otsegu järwe-pind kõheda tuule käes laenetab ning ise kõrwas hästi kõlab...

1. Trochäuse-weere. „Trochäus on tõsine omas elus ja olus; auusal ja mõjusal sammul astub ta oma teed.“ Peab aga kõne elavam olema, siis astuwad daktylused appi, ehk trochäused tehakse hästi elawaist ning kõlawaist sõnadest. Trochäus on Eesti keelele lo o m u l i k u m weere, sest

1) J. Bergmann „Kirchenchronik zu Paistel“.

2) Koorest = vormist; 3) weere = värsimõõt.

et rõhk ikka sõna esimese silbi pääl on, kõrwalised rõhud enamaste kolmanda ning wiienda silbi pääl seisawad. Et ta seda on, tunnistab tema tarwitus: meie leiame trochäust kõigis rahwa-luuletustes ning hulgas kunstluulde sünnitustes...

2. Jambuse-weere. „Jambus on nagu tormaja sõjamees: ta rõhub mõjusalt tugewal sammul edasi.“ Eesti keelele ep ole ta aga mitte loomulik weere, rahwa-laulus puuduw ning üksi kunstikult kunst-luuletustes sünnitatud. Üksi ühesilbilise sõnaga on jambuse-wärsil wõimalik alata, sest et sõna-rõhk esimese silbi pääl seisab...

3. Daktyluse-weere. „Daktylus on kerge hüppaja otsegu noor hirw, kes iga sammu pääl jalga korra kõwasti wasta maapinda põrutab ning käiku kinnitab.“ Daktyluse-weere on Eesti keelele loomulikum kui jambus...

4. Anapästuse-weere. Kõige elawam värssisugu on anapästuse-weerdel. Aga raske on teda meie keeles puhtalt sünnitada, sest et keele loomus mitte hõlpsasti luba ei anna kaht hääleta silpi tõusu ette panna...

...Riimiks nimetatakse täieste sarnaselt kõlawat wärsilõppu, kus üksi wiimse tõusu algus umbhääleline ühesugune ep ole...

a) Post-riim on ikka ühesilbiline... näituseks: „sapp ja lapp, mees ja wees...“

b) Kõlaw riim on ikka kahesilbine, kus esimene rasket rõhku peab kandma, teine rõhuta olema... „kana ja wana, meri ja weri...“

d) Libisew riim on ikka kolmesilbiline... Libisewad riimid on näituseks: „palmida ja walmida, pilgutab ja wilgutab...“

e) Sarnane riim ep ole muud, kui ühe ja sellesama sõna ehk riimi-silbi kordamine, kui ka teises sõnas ehk tähenduses.

„Tarwitatakse aga riimi, siis olgu ta õige ja selge, puhas ning lõbus!“ Riimi pärast ei tohita mitte grammatika seadusi jalge alla tallata. Riimiks ei wõi mitte paiksõnu¹⁾ pruukida, waid üksi niisuguseid, mis midagi tähendawad... Riim peab puhas olema, peawad, pääle algusumbhäälelise, needsamad tähed ehk vähemalt seesama wäljarääkimine olema...

Selges ja puhtas, õiges ja ehitud emakeeles luuletatagu meie laulud ja lood! Ning kui meie luuletajad seda meeles peaksiwad ja selle järele teeksiwad, küll siis pea luule meie keskel lokkawalt lehitseks ning ta õilmed armast lehke lehwitseks.

Nagu esitatud katked osutawad, käsitleb Bergmann „Luule-tuskunstis“ eesti luuletiste värssimõõtu, kõlalist külge ja luule-keelt. Tema arutlused on piltlikud ja asjalikud. Oma Eesti Kirjameeste Seltsis peetud ettekandega tegi Bergmann esimest katset selgitada eesti keeli kirjandusteoreetilisi küsimusi.

1) paiksõna = abisõna.

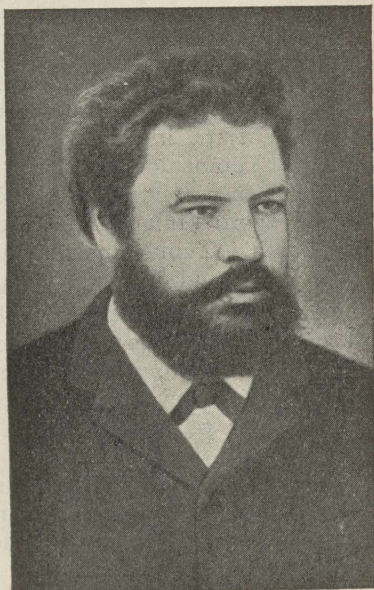
Ülesanne 55. Määrake ballaadide „Ustav Ülo“ ja „Salme“ värsimõõt. Leidke mõlemast luuletisest näiteid alliteratsioonide ja assonantside kohta. Missugused riimid esinevad neis ballaadides. Kumb ballaad on vormilt parem? Milles avaldub Bergmanni ballaadi tähtsus? Missugust ühiskondlikku mõju nad taotlesid ärkamisajal? Arutlege Bergmanni „Luuletuskunsti“.

B. Jakob Tamm (1861—1907).

Luuletaja Jakob Tamm sündis 25. aprillil 1861. a. Tartu lähedal Nõos Mõtsküla mõisas, kus tema isa oli moonamees. Kirjaniku sünniajal olnud tähtkuju kaksikud keskhommikutaevas, ennustades vastsündinule moonaka pojale suurt tulevikku. Lapsepõlve vilets kodu ei pakkunud Tammele peale süngete mälestuste midagi meelt ülendavat. Isa rändava elu tõttu ta pidi mitmes külakoolis õppima. Esiti ta oli Rannu Koopsi külakoolis, siis Rõngu Kirepi valla-koolis ja lõpuks Tilga vene kirikukoolis. Kõige enam teadmisi ta omandas viimases koolis. Lõpetanud kirikukooli, pääses Tamm 1878. a. sügisel Tartu õpetajateseminari.

Seminaris tärkasid Tamme rahvuslikud huvid. Tema eesti keele õpetajaks oli keelemees Mihkel Veske, kes teda esimesena tutvustas eesti kirjandustoodetega. Kirjanduslikke äratusi ta sai ka oma kaasõpilastelt. Nende õhutusel hakkas Tamm eesti kirjanduse uudisteoseid lugema. Ühes kaasseminaristidega ta katsetas luuletada salmikuid ja avaldas oma esimesed luuletiskatsed käsikirjalises kogus *Seminari sulemehed*.

Näiteks Tamme luuletis *Kurvastuses* „Seminari sulemeestest“.

Jakob Tamm.

Kurvastuses.

1881.

Kui kurvastuse koormad
Mo rinda rõhuwad,
Kui paksud murepilwed
Mo waimu waewawad,

Ja kui ei rõõmu kuskilt
Wõi enam leida ma,
Siis ruttan järwe äärde
Ma üksi kõndima.

Seal waates waikselt kaldalt,
Wee woode woolamist,
Mult läheb mure, kurbtus,
Saab süda kergitust.

Seal wärske tuul mind jälle
Siis lahkest' lahutab
Mo rinnal' rõõmu kingib,
Mo mõtteid jahutab.

Seminari ta lõpetas 1881. a. sügisel kooliõpetaja kutsetunnistusega. Kohe ei saanud Tamm ametisse astuda, sest kodumaal ei leidunud vaba teenistusk kohta ja tema tervislik olukord oli halb. Alles 1883. a. ta asus kooliõpetaja kohale P i l i s t v e r r e. Seal jätkusid tema kirjanduslikud katsetised. Tamm tõlkis õige rohkesti vene- ja saksakeelseid luuletisi eesti keelde.

Pilistverest siirdus Tamm 1890. a. P ö l t s a m a a A l e k s a n d r i k o o l i. See tõi tähelepandava muutuse tema ellu. Ta oli varem kõrvale hoidunud seltskonnast, aga Põltsamaal ta astus kooliõpetajate klubisse. Klubi elu muutis süngemeelse Tamme ajutiselt rõõmsaloomulisemaks. Õpetades Aleksandri kooli vanemais klasses eesti keelt, nõudis Tamm eeskätt loogilisi, mõtteselgeid kirjandeid. Mõttevigade puhul ta ei jätnud õpilasi pilkamata. Tema ainekäsitus oli klassis asjalik ja loogiline.¹⁾

1893. a. kutsuti Tamm V ä i k e - M a a r j a kihelkonnakooli juhatajaks. Uues teenistuskohas ta töötas erilise hoolsuse ja usinusega. „Tamm hoolitses koolis hea õpetuse eest, muretsete kassasse jäänud rahaga õppeabinõusid ja kooli raamatukogusse raamatuid... Ta ei olnud küll muusika- ega kõnemees, aga seltsi elust võttis ta elavalt osa ja astus ka näitelaval raskeis osades hea mõnuga üles.“²⁾ Oma rohkekõitelise raamatukogu kaudu virgutas Tamm õpilasi kirjandust lugema. Selle tagajärjel oli Väike-Maarja õpilaste kirjanduslik huvi väljapaistev. Tamme kirjandusehuvilisemaks õpilaseks oli A. H a n s e n, praegune kirjanik T a m m s a a r e.

Koolitöö kõrval oli Tamm Väike-Maarjas agarasti tegev luuletajana. Ta kirjutas ballaade ja tõlkis Heine luuletisi eesti keelde. Tema kirjanduslikku tegevust elustas sagedane kokku- puutumine sealsete luuletajate Jakob Liiva ja Peeter Jakobsoniga. Ühiseil koosolekuil nad arutlesid, kuidas vabaneda eesti luulekeele konarustest ja tõsta luuletiste vormilist külge.³⁾

Väike-Maarjas mõjus masendavalt Tammesse kavatsetud naitumise luhtumine. Ta armus oma õpilasse Alma S o o p 'a, kes peale kooliõpetamist käis tihti Tamme juures raamatuid laenu- tamas. Kuid elavaloomulisele A. Soobale ei meeldinud tõsine ja süngene koolijuhataja Tamm, kes oli temast tunduvalt vanem. Ta lükkas tagasi Tamme ettepaneku ja naitus naaberküla vallakir-

1) K. Elkenilt saadud teateil.

2) „Väike-Maarja kihelkonnakool“, lk. 31.

3) Jak. Liiv „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 19.

jutajaga. 1) Pettunud oma armastuses 38. eluaastal, kirjutas Tamm masendunud meeleolus armastusluuletisi.

Vanadusaastail tegeles Tamm spiritismiga ja eestistas Robinsoni. Kohapealsete elanikkudega ta oli heas vahekorras.

Tamm oli õiglane, tugevatahteline ja kindla karakteriga. Oma lubadustest ja otsustest ta ei loobunud, järjekindlasti ta toimis oma vaadete kohaselt. Tal oli tublidust ja paindumatust nagu võimsal tammel. 2)

Koolijuhataja ja kirjanik Jakob Tamm suri neeru- ja südamehaigusse 13. juulil 1907. a. ja ta maeti Väike-Maarja kalmistule. Hauakõnedes iseloomustati teda nii isikuna kui ka rahvusliku tegelasena. „J. Tamm oli avalik ja otsekohene mees, kes ainult seda tegi, mis ta õigeks pidas, kes ennast millestki, ei meelitustest, ei hirmutustest ega paljutöötavatest lubamistest kõrvale kangutada ei lasknud. Tema tegevust juhtis palav armastus oma kodumaa ja rahva vastu; oma emakeelt ja usku ta pidas kalliks.“ 3) — Tema kalmule asetati hiljemini hauasammas.

Jakob Tamme esimesed lugulaulud on loodud Bergmanni ballaadide eeskujul. Viimase luuletoodanguga ta tutvus seminariõpilasena. Tamm sõnanud vaimustusega Bergmanni laulude kohta: „Ma ei uskunud, et eesti keeles niisuguseid laulusid võib teha. See keel, mis neis oli, oli mulle uus („Tamme kodukeel oli Tartu murrak“), aga nii ilus, võimukas ja omane. Bergmanni laulud justkui sundisid mind neile järele tegema.“ 4)

Tamme luulelooming algas 1881. a. ja kestis kuni vanadusaastateni. Esiolgu ilmusid tema luuletised ajakirjades ja ajalehtedes, nagu: „Oma maas“, „Meelejahutajas“, „Olevikus“, „Lindas“ jm. Hiljemini ta avaldas oma luuletisi laulukogus „Ärganud hääled“ I ja II (1892). Suur hulk tema luuletistest jäi kirjaniku poolt trükkis välja andmata. Seni on ilmunud tema jutustavate laulude kogu *Jakob Tamme Lugulaulud* (1914). Tamme hilisemad lüürilised laulud on alal hoidunud käsikirjas.

Suurem osa Tamme luuletoodangust on jutustavat laadi. Ta on luuletanud umbes 70 algupärast lugulaulu, mis koosnevad ligikaudu 10 000 laulureast. 5) Lugulaulude ainestiku on ta laenanud eesti muinasjuttudest, ajaloost ja rahva igapäevasest elust.

1) K. Elkeni teateil.

2) J. Blumfeldtilt saadud teated.

3) J. Elkeni kõne „Meie Aastasada“ 1907, nr. 10.

4) A. Jürgenstein „Arvustuselised kirjatööd“, lk. 16.

5) J. V. Veski „Eesti biogr. leks.“, IV.

Ballaadis „A h e r v a r s“ kujutatakse vaese vabadiku elamu hävingut.

A h i r v a r s. 1)

Küla aasa kalbal
Nõmme-nõlwa pääl
Uffik kask see seisab,
Seisab, kaswab sääl.

Pikal ladmal paistab
Nõmme-nõlvalt ta,
Paistab kuni külla
Üle karjamaa.

Wärste hallik woolab
Selle kase alt,
Woolab walge ette
Wälja waguvalt.

Wäite ahirwaris see
Seisab hallital,
Seisab nagu juigul
Nõmme-nõlwa all.

Muud küll waate märki
Pole platsi pääl:
Harwa küla karjab
Käiwab joomas sääl.

Siiski tähtsufeta
Pole seegi paik,
Ehk küll praegu paistab
Nõnda furnud, wai. —

Walupilgul waatab
Kask ju alles sääl,
Waatab nõnda waikselt
Ahirwarre pääl'.

Waatab, nagu otstiks
Kadun'd kaju ta,
Nagu kannaks meeles
Nõnda murega.

Ja kui tuhisedes
Tõuseb, puhub tuul —
Kudas kurbalt kohab,
Kohab kasehuul.

Kohab, nagu räägiks
Tummal' tuulele
Kõigest sejt, mis kurbtust
Toonud temale.

Nõndasama nutul
On ka hallik sääl:
Miski halelikku
Alwaldas ta hääl.

Ja neil on ka palju
Meeles pidada,
Kaskeid mälestusi
Muulul rääkida.

Külaaasa kalbal
Selle kase all
Waike onnikene
Dli hallital.

Dli nõnda üffi
Sääl, kus ware, ta,
Kui ei oleks tülits
Kellegile ka;

Gemal uhkest mõisast
Plul hiilgawast,
Kaugel suurest külast
Sigis orjawast.

Dli üffi, siisgi
Mitte muidu ka
Tuluta ja tühjalt
Sääl ei seisnud ta:

Selles onnis elas
Waga wabadit,
Oma naefe seltsis
Nõnda õnnelik.

Auusalt kätetõoga
Ennast toitis ta,
Aeda, mis nüüd sõõdis,
Haris hoolega.

Küll ei olnud elu
Kuldne mitte tal,
Siiski mees ei seisnud
Kupja-kepi all.

Siisgi ta ei olnud
Tülits teiste ees, —
Glada mõis waikselt
Oma onni sees.

Suwel teiste põllul
Leidis tema tööd,
Ja ka tühjalt tal ei
Läänud talwe-tööd.

Pütisepa meistriks
Gemal hütti ta;
Nime kandis tema
Digusega ka.

1) Ahirwaris — ahjumare.

Püti-puid ta ostis
Tegi pütta siis,
Müügi tarwis walda
Kelgu pääl neid wiis.

Ja et tal ei olnud
Pappi toita leel —
Teistest paremint
Iffa elas weel.

Rõnda lendasivad
Päewad, aastad, reas —
Wabadid ju kandis
Walgeid juukseid peas.

Rõnda, armas tema —
Iffa, iffa jääb,
Kuni elu ise
Singusele läeb.

Aga elus petab
Meie film meid pea —
Siis mõib muutus tulla,
Kui ei karta tea!

Rahepilm, kas küsib
Veht'waist lilledest? —
Saatus kas saab aru
Mõtte mängudest?

Mõisas suri ära
Wana herra sääl,
Kesse armul waatas,
Iffa waeste pääl:

Kergitas neil elu
Nagu nägi, mõis:
Zgas hinges õitses
Talle tänudis.

Pääle tema surma
Rõõdi teiseks lood:
Tuli teine herra,
Tuli teine mood.

Teopäewad wallas
Kui ta kümnamaks
Kohge kergitati
Hästi kõrgemaks.

Aga kõige kurwem
Alub alles ees:
Saunu „uus“ ei sallin'd
Oma walla sees.

Käif sai sellepärast
Wälja saadetud:
Sauna-omnid saagu
Ära lõhutud.

Palju, palju nuttu,
Palju pisaraid
Selle käsu kannul
Sammus sedamaid.

Aga kesse küsib
Waele filmaweeft?
Kesse seisab ial
Ubituma eest?

Pütisepa kõrwu
Tungis käst sääl ka —
Pütisepp ei tahtnud
Käsku uskuda.

„Teewad tühja juttu!“
Mõtles wanamees,
Süda tufus siiski
Rahutumalt sees.

Aga kudas kohkus,
Kudas kohkus ta,
Kui ju mõisa saatis
Sauna lõhtuma.

Ärdalt palus tema
Halastust sääl weel, —
Tal ei aga wastust
Andnud üksigi keel.

Tema naene tuimalt
Seisis tummal juul;
Silm ei pisart saatnud,
Häält ei andnud huul.

Wiimaks, siis kui mehed
Lõõd ju tegid sääl,
Kammemetult ta rauges
Waremate pääl . . .

Sellest ajast aastad
Ujahõlma läin'd —
Uhirwarrest üle
Mittmed marud käin'd;

Seisab aga ifka
Rõnda üksi ta,
Kui ei oleks tülik
Kellegile ka.

Kass see alles kohab,
Kohab tuule ees,
Nagu paluks praegu
Waene saunamees.

Wäike hallik weereb
Sügawuse sees,
Nagu nutaks tema
Rõdra naese eest.

Ja nad kandwad kurwalt
Oma kaebehäält
Hüüdel ülespoole
Mullapinna päält.

Randwad järje ette
Wogaduse wäes —
Sellele, kes ütles:
„Kohus minu käes!“

Lugulauludes *Odawad orjad* käsitellakse taluperemehe a h-
nust muinasjutu aineil.

Odawad orjad.

1889.

Eesti rahwa muinasjutt.

Jhnus, ahnus mõlemad
Selad hinge rikkujad.

J. Bergmann.

„Suur talu mul küll on, kuid mis tast tulu,
Kui suurem jagu saaki kaub käest! —
Nii hirmus kõrgeks kerkib ikka kulu,
Et kuidagi ei üles jõua mäest:
Näed enda tarvitust, näed laste salka —
Siis kogu marandust ja orja-palka!...

Jah, orjadega on küll hirmus lugu:
Ei lepiqi nad palja palgaga —
Waid sööki ihaldab ka nende sugu —
Ei mõdistust wõta muidu malgoga.
Kolm korda päewas täida nendel kõhud —
Mis ime siis, kui saagi furnuks rõhud!
Kui saada oleks sibukesi orjaks,
Kes teewad tööd ka ilma palgata,
Kes süüwad kassi eest — siis saaki korjaks...
Ja sibukesi orje armata —

Kolm tüdrukut, kolm poissi tuleks waja
Mul kolmeks aastaks, siis saaks korda maja.“

Nii rääkis suwe õhtul Saare Tõnu,
Kui põllult oli koju tulemas...
Mis tundis aga tema suust neid sõnu:
Kas oli waesus teda waewamas?
Suur oli koht tal — ise tundis seda:
Ei puudus iial pigistanud teda.

Wõis omaga ta ausalt läbi saada —
Kuid ahnus oli teinud ihneks ta;
Tal oli himu rikkust kofku aada
Ja wiisiks — üksi waljult rääkida;
Ei arwand ta, et keegi kuuleb juttu —
Seal fai tal õlast kinni wõdetud ruttu.

Ta waatas kõrwa: wõderamehe nägi,
Kes tume, nagu sügisene ilm,
Kel selja küiritanud aja wägi,
Eht kawalusest alles kiirgab film;
Tast mõni teine oleks kartnud paha,
Kuid Tõnu sulas tema ees, kui waha.

Jäi ootma Tõnu... Wõeras algas juttu:
„Ma kuulsin sinu kõnet, külamees,

Seepärast avalda sa mulle ruttu:
 Kas siis jäeb rahule sul süda sees,
 Kas siis võid kanda rinnas rõõmupärgi,
 Kui orjad saadan sulle soovi järgi?

Kolm tüdrukut, kolm poissi tahtsid saada
 Sa kolmeks aastaks — seda kuulsin ma —
 Neid võid sa varsti põllu peale saata,
 Kui saame aga kokku kaubaga:

Nad süüwad kasvi eest, ei palka nõua,
 Mis jõudvad teha nad, ei tõised jõua.

Ja kaup, mis ära teeme oma vahel,
 On see, et lahti jälle lased nad,
 Kui otša lõpeb kolme aasta ahel —
 Nii kauaks neid ju tööle tarvitad...
 Kui aga kauemaks sa veel neid võtad,
 Siis ise minu woli alla tõttad."

Nii rääkis mõeras... Tõnu kuulab teda
 Ja kostis siis: "Kaup minu poolt on koos."
 Kuid ütlemas ta alles oli seda,
 Kui mõeras kadus ära tuulehoos.

"Wist nägin und!" — nii Tõnu kurwalt sõnus:
 "Oh äpardust: kaup oleks olnud mõnus!"

Kuid kui ta aga jõuab kodu õue,
 Kolm tüdrukut, kolm poissi seiswad ees.
 Rõõm pani pakitsema temal põue,
 Nüüd mõistis mees, et asjal tõsi sees.
 Ta võttis orjad wastu, sülla andis
 Ja teisel päewal kohe tööle pandis.

* * *

Aeg kadus läest... Ju wiimse õhtu wari
 On kolmandamast aastast ufse ees.
 Küll suur on Tõnul koju tulnud kari
 Täis salwed wilja Tõnu aida sees,
 Hull raha Tõnul kirstus taba taga —
 Kuid tufane on Tõnu täna aga.

Ta istub õhtu-laual mõttes raskes:
 Ei lähe toit: rind tungib õhkele;
 Ja ennast käsipõsitille lastes
 Mees ootab orje põllult õhtule.
 Neil orjaaeg on otsas täna õhtu —
 See ongi hoop, mis Tõnule toob õhtu.

Läheb mõte Tõnul läbi wilja wälja,
 Läheb läbi metsa, läbi karjamaa,
 Läheb läbi oja-äärse luha halja,
 Läheb ringi ümber tema talu raa,

Väeb läbi toa, rehe, aida, lauda —

Kuid ohule ei kuskilt leia hauda.

„Mis tulu oli temal“, arwab Tõnu,

„Mind keelda, orje üle pidamast? —

Saab mõni teine tundma neist mõnu,

Kui lahti on nad minu sidemest . . .

Ei — saab, mis saab — kui orjad tahtwad jääda —

Mis kardan temast — tahaksin ma teada!“

Ta ootab orje . . . Orjad koju tõtavad

Ja õhtusöögilauda istuvad :

Kolm suutäit leent seal igaüks nad wõtavad,

Siis sõbnud on ja lauast astuvad ;

Nad tahtwad lakka puhkusele minna,

Kuid Tõnu käsib neid weel jääda sinna.

„Et kuulge weel mu sõbralikka sõnu :

Teil orjaaeg on täna otsa saand,“

Nii ütleb südamlitult Saare Tõnu :

„Eks ole hästi meie läbi aand?

Ei tulnud ette iial mingit paha —

Mispärast tahate mind jätta maha?

Ei, jääge süa — mina soovin seda,

Kas olgu weel wast üheks aastaks weel —

Teil pole ära minna mingit häda,

Ei õnne leia keegi hulgu-teel ;

Ei weerew kiwi iial sammalt kanna —

See oli, mis Teil tahtsin ette panna.“

Ei ütle orjad sõnakestki wastu,

Kas rahul on wõi pole temaga :

Neil aeg on käes, neil uksest välja astu,

Ja päewa waewast minna puhkama.

Näeb Tõnu nüüd, et lähewad nad lakka :

„Noh, eks nad homme jälle tööle hakka!“

Ja teisel päewal enne koitu juba

On Tõnu ülewal, kuis tema wiis ;

Ta kõnnib kärsitumalt mööda tuba

Ja ootab orje ; sõnab järsku siis :

„Ma järgi läen : neid tarwis tööle aada —

Wõib ori üksi käsust aru saada “

Päew algab juba . . . Üles tõusis päite —

Ei Tõnu lakast tulnud maha weel ;

Wõi kärsitumaks toas suur ja wäike

Ja halba aimas hirmul iga meel.

Siis lakka tõteti, kus laisklew pere :

Mis nähti seal, see külmaks tegi were.

Muud orjadest ei olnud enam märki

Kui aga nende magamise koht

Ja selle peal kuus kattend mana särki
 Ning igaihe sees üks kase toht...
 Ja laka nurgas, nendest eemal wäha,
 Maas oli heintel Tõnu furnukeha.

Jakob Tamme mõttetihedamaid ja koondatumaid ballaade on „*Vesineitsi*“. Selles kirjeldatakse inimeste sagedast uppumist jõe neelukohal.

Wesineitsi.

1896.

Kes lunastaks küll jõe wee
 Meil wesineitsi käest!
 Sest noorimehi nõuab see
 Ja hukkab kõigest wäest.

Meil toht on jões nii sügaw, lai,
 Kus supelda on hea,
 Kuid mõni mees seal surma sai —
 Ei wiimaseks wist jää.

Seal paisub woolaw wetepind,
 Võõb keeru kalda ees,
 Ja wesineitsi pea ja rind
 Siis kerkib keeru sees.

Ta kerkib seal ja warsti waob,
 Jääb sulisema woog;
 Wiir wiiru kannul kaldal kaob,
 Kus kõigub pilliroog.

Ja kohe tuleb külast mees
 Ning suplema seal läeb...
 Kuid waob kohe woolu sees
 Ja wiimast walgust näeb.

Ja sagedaste kordub see:
 Woog keerleb kõigest wäest...
 Kes lunastaks küll jõe wee
 Meil wesineitsi käest!

Võrreldes Tamme ballaade Bergmanni omadega, märkame tunduvat erinevust. Eestlaste vabadusvõitluse asemel käsitleb Tamm muinasloolisi ja realistlikke teemasid. Harukordselt palju ta kasustab muinasjutte oma lugulaulude ainena. Sääraseis ballaades esineb müstiline ja salapärane joon, mis on iseloomulik Tamme jutustavale luuletoodangule. Väljendusviisilt on Tamme lugulaulud puudulikumad Bergmanni omist. Nende faabula areneb sageli liiga pikaldaselt ja puiselt. Värsimõõt pole nii kindlajooneline ja korrapärane nagu Bergmanni ballaadides. Samuti leidub rohkesti ebapuhtaid ja abisõnalisi riime, nagu: *temale — mõttesse; otsijad — tõstsivad; ees — sees; säääl — pääl* jm.

Nii lugulaulude kui ka valmide loomisel jälgis Tamm vene autoreid. Ta oli eriti mõjustatud Lermontovi, Puškini ja Krölovi tooteist. Lermontov ja Puškin olid talle eeskujuks muinaslooliste, müstiliste ja tõsieluliste ballaadide sepitsemisel, kuna Krölov julgustas teda valme kirjutama. Oma valmides paljastas Tamm mõistamisi ühiskondlikke väärnähtusi.

Näiteks valmid „Kägu ja pääsuke“ ning „Punik“:

Kägu ja pääsukene.

1888.

Õrn pääsukene tegi pesa

Kord roovi alla talumaja räästasse

Siis juba, kui ei haljendand weel kesa,

Ja pani pehmed suled pesasse.

Ja mõtles warsi mune luua

Ja wiimaks pojad wälja tuua.

Kuid õnnetus — oh, see ei kiwil, kännul käi,

Ka pääsukesele ta pääle tõttis;

Jah, wäeti omast ilma jäi,

Sest warblane talt pesa ära wöttis

Ja hakkas enda mune sisse munema.

Mis pidi pääsuke nüüd tegema?

Liig nõder oli ta, et warblast wälja aada,

Ka abi polnud kuskilt saada:

Ta pidi pesa juurest minema.

Ja seda nägi kägu.

„Noh“, ütles ta ja wäänis nägu:

„Nüüd said sa õpetust! Mis tulu tõi sul töö?

Ei, sõber, parem minu wiisi lenda, söö,

Ehk kukku ka, kui pääle tuleb tuju,

Kuid ära luule aate mures uju:

Ei töö, ei kõrged püüded misgit tulu too!“

Ja pääsuke? Mis wastas tema?

Ta pidi estiks päris waikima,

Kuid wastas siisgi: „Soo —

Ja kuhu sina omad munad mõtled panna,

Kui üksigi lind hoolt pesa eest ei kanna?“

Ning lendas ära siis.

On inimesi ka, kell käo wiis:

Nad püüdeid kõrgemale ikka naeruks pannud,

Sest et ei kaasas käia taha, ehk ei wõi...

Kuid kes siis ilma siia maale tõi,

Kui tööil ja püüetel ilm poleks asu annud? —

Punik.

Kord Päitsik puskis Punikut, —

Kes teab, mis tulu sellest saada ihkas.

Võib olla, et ta Punikut vast vihkas

Või vaigistas ehk muidu südant võimikut, —

Ta oli Punikust ju kõvem palju.

Ja kus näib teine nõdrem ees,

Säl iga kergatsgi on mees!

Mis tegi aga Punik? Hoobi sai ta valju —
 See oli tarvis kätte tasuda;
 Kuid kudas õiendada kangemaga:
 Ei või ju vastu hakata!
 Ta vaatab ümber: ees tal Kirjak vaga,
 See oli nõdrem temast, — seda teadis ta —
 Ja selle kallale siis tormas tuhinaga.

Ma ütlen lisaks veel:
 Nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
 Kus trooni pääl on tõpra meel,
 Vaid säälg juhtub nii, kus inimeste sugu,
 Et see, kes kangem, rusub kehvemat,
 Ja kehvem jälle — kehvemat.

Peale jutustavate ja mõttelaulude luuletas Tamm ohtrasti lüürilisi luuletisi. Kahjuks on suurim osa tema lüürikast kirjanduslooliselt tähtsuseta. Tähelepanu väärivad ainult üksikud loodus- ja armastuslaulud.

Tema parim looduslaul on „Kilin-kölin.“ Kunstilise võluvusega kujutatakse selles kevadisi helinaid ja hõiskeid.

Kilin-kölin.

Läis õite hiilgust aas on nüüd
 Ja igal pool on hõiskehüüd,
 Film wirwendab ja woogab.
 Ma waatan, kuulan aasa pääl:
 Kõik õhk on nagu ainus hää!,
 Ja heliseb ja hoogab.

Mis kõrw mul kuuleb, film mul
 See lennul hinge sisse läeb: [näeb,
 Sää! kilin, kölin, sära.

See eluküllus rusub mind;
 Mul lahti, lahti tikub rind,
 Et koormat heita ära.

Hää! hinge põhjast üles keeb,
 Waim ilukoorma lauluis teeb —
 Vaul wälja saata waja . . .
 Ja hää!tega, mis aasa pääl,
 Nüüd sulab kofku minu hää!:
 Üks kilin, kölin, kaja.

Tamme armastusluuletistest küünivad nauditavuse tasemeni vaid üksikud sonetid, mis on pühendatud tema armsamale.

Kaks sonetti N. N.-le.

1899.

1.

Su walgejuukseline ilus pea,
 Su sõstrafilmad ja su waade lahe,
 Su punahuuled ja su hää! nii mahe —
 Ei nende sarnaseid ma teifi tea.

Ja Sinu süda, oh ta oli hea
 Ei olnud ial minu vastu jahe . . .
 Ma unustasin wanaduse wahe:
 Mu süda Sinule läks lahti pea.

Oh, see ei olnud möödaminew tuju:
 Ma igatsesin ikka näha Sind,
 Ja Sinuta nii üffil olin mina.

Mu südames said walitsejaks Sina
 Ja täiusele ligistafid mind . . .
 Mu soowi juhtis Sinu armas kuju.

2.

Küll süda keeb, kuid sulutud on keel:
 Su sõna, kallim, rusuks löi mu rinna;
 Kuid Sinu pilt — mis parata wõin sinna —
 On alles minu mälestuses weel.

Su poole tungib minu süda, meel,
 Oh kuidas saaksin weel Su ette minna?
 Ma lendan mõttes üle mulla pinna.
 Ja liginen Su ette luule teel.

Sonettides, fiin on mu lootus, walu,
 Oh wõta, loe ja ise otsus tee:
 Kas päästad mind, wõi jätab walu kooli.

Oh kallim, ei ma halastust Sult palu,
 Ma otsin armastust, kui puudub see,
 Siis ära minu hingewalust hooli.

Jakob Tammega algab w e n e m õ j u eesti luuletoodangus ja meie luule vabaneb osaliselt saksa mõjustusest. Seda osutavad tema rohked laulutõlked vene keelest ja vene luuletoodangu eeskujul loodud algupärased ballaadid ja valmid.

Tamme lugulaulud rikastasid eesti luulet uute motiividega, eriti m u i n a s l o o l i s e ainestikuga. Tema algupärased valmid on esimesi paremaid eesti keeles. Nagu tema eelkäija Bergmann, samuti püüdis Tamm eesti luulevormi täiendada ja edendada.

Ü l e s a n n e 56. Missugust värsimõõtu kasustab Tamm oma ballaadides? Jutustage esitatud lugulaulude faabulad. Kelle kurbloodust ja kelle ahnust ta kujutab? Mida õpetavad tema valmid? Leidke onomatopoeetilisi sõnu tema luuletisest „Kilin-kölin“. Määrake tema sonettide riimid. Võrrelge J. Tamme ja J. Bergmanni luuletoodangut.

Ülevaade järelromantilisest kirjandusest.

Eesti järelromantiline kirjandus langeb poliitiliselt ja tulunduslikult raskesse venestusaega. See ajajärk oma kitsendustega oli kirjanduslikuks loominguks ebasoodus. Välissurve mõjus- tusel oli rahvuslik liikumine halvatud. Kirjanikud olid sunnitud varjatud kujul avaldama isamaalisi motiive. Nad käsitlesid oma teoseis peamiselt eestlaste vabadusvõitlusi kauges minevikus, puudutamata jättes kaasaegset olukorda, ja muinasloomulisi aineid.

Jututoodangus kujunes pealiigiks ajalooline jutustis. Selles pöörati peatähelepanu eesti muistsete rahvuskangelaste kujudele. Viimaseid iseloomustati idealiseerivalt kui puhtromantilisi tüüpe. Ajaloolised jutustised tutvustasid rahvale ajaloolisi sündmusi ja hoidsid ärkvel talupoegade rahvuslikku iseteadvust venestuspäevil.

Rahvusliku ärkamise järelajal tegi suuri edusamme jutustav luule. Eesti ballaad sai alguse ja omandas sisulise huvitavuse ning vormilise täiuse. Samuti arendati meie luulekeelt ja -vormi, mis ärkamisajal jäi puudulikuks ja konarlikuks.

Uued kirjandusliigid algatasid sel ajastul Eduard Bornhöhe ja Jaan Bergmann. Nende näidisteosed leidsid rohkesti jäljendamist. Ajaloolisi jutustisi kirjutasid Andres Saal, Jaak Järv ja August Kitzberg. Ballaade septsesid Jakob Tamm, Jakob Liiv ja M. J. Eisen.

Romantilise voolu areng.

Eesti romantilise kirjanduse arengus ilmneb kolm perioodi: 1) esi-, 2) rahvuslik ja 3) järelromantiline kirjandus. Esiromantikute hulka kuuluvad Kr. J. Peterson ja Fr. R. Faehlmann. Nad mõlemad olid haaratud folkloristlikust liikumisest, mis neid virgutas kirjutama romantilisi teoseid.

Kr. J. Petersoni karjastelauludega algab meie esiromantism. Tema pastoraalid sisaldavad loodusromantikast kõige täielikumal kujul. Seal esinevad romantikute lemmikesemed: *ööbik, pääsuke, tamm, kask, päike, taevatähed* jt. Rohkesti tarvitatakse ilustavaid lisandsõnu, nagu: *ilus, armas, sinine, punane* j.m. Esiromantilist kirjandust täiendab Faehl-

mann eeskätt oma kunstmuistenditega, kasustades pidulikku ja pateetilist väljendusviisi.

„Kalevipoeg“ algatab meie rahvusliku romantika. Isamaaline vaimustus tungib lüürikasse. Ka jutu- ja näitekirjanduses väljenduvad rahvuslikud motiivid, näit. J. Pärna ja Koidula proosatooteis. Eriliselt viljeldakse teoste sisulist külge, mille tagajärjel luuletised muutuvad tunde- ja mõtetiheidaks. Püütakse võõrmõjust vabaneda ja läheneda lüürikas rahvalaululaadilisele stiilile. Jutustistes ja näidendis kajastatakse peamiselt kodumaisi aktuaalsemaid probleeme.

Rahvusliku ärkamise järelejärel pääseb romantiline stiil esikohale jutustavas toodangus. Üldjoontes jäävad stiililemendid samaks. Endiselt kasustatakse eredavärvilisi epiteete ja kõrvutatakse teineteisega kontrastsed tüübid ja maastikupildid.

Lõunaajal paistis päike selgesti ja armsasti sinisest taevast, öhtul läks ta särades looja ja taeväär ümberingi lõkendas veel kaua kullases, punases, roosas ja violetis värvides... Hommikul oli taevast hall, tuul külm, maa mudane, soopase vee tõkkes sirisesid heinamaalt mustjasse ojas. (Bornhöhe.)

Ometi on väljendusviis muutunud jõulisemaks. Esirömantikale ja rahvuslikule romantilisele kirjandusele omane idülliline joon on haihtumas kirjandusest. Samuti ei tarvitata nii ohtrasti „hellitava varjundiga diminutiive“ (silmaakesed, linnuke, põueke jm.), mis olid väga sagedased Kr. J. Petersoni karjastelauludes¹⁾ ja ärkamisaegsete kirjanikkude lüürikas.

Poetika ja stiiliõpetuse algeid.²⁾

I. Kirjandus, proosa ja luule.

Kirjanduse moodustavad kõik rahva sõnastatud vaimutooted, mis on trükkis või käsikirjas säilinud. Samuti kuulub kirjanduse hulka suuline *rahvaluule*.

Kunstikavatsuslikke teoseid kutsutakse ilukirjanduseks. Kuna ilukirjandus tarvitab väljendusvahendina sõna, siis nimetatakse teda *sõnakunstiks*.

¹⁾ „Lisandusi Kr. J. Petersoni tundmaõppimiseks“, lk. 27.

²⁾ Käesoleva osa kohta on saatnud arvustavaid märkmeid õp. Bernhard Sööt, kellele siinkohal avaldan südamlikku tänu. K. M.

Sõnastusviisilt jagunevad teosed kahte suurde rühma:

a) *proosa* — *sidumata* kõnes kirjutatud tooted;

Näit.: See oli läinud aastasaja kolmanda veerandi lõpul. Päike lähenes silmapiirile, seistes sedavõrt madalas, et enam ei ulatunud valgustama ei mäkke ronivat hobust, kes puutelgedega vankrit vedas, ei vankril istuvat noort naist ega ka ligi kolmekümmelist meest, kes kõndis vankri kõrval.

(A. H. Tammsaare.)

b) *luule* — *seotud* kõnes loodud tooted.

Näit.: Ja karg ja kihk su rõõmsais tantsujalus
ja karg ja kihk:

Nüüd mängib tuulispäana terves talus
su elu ihk. (G. Suits.)

II. Rütm.

1. Värsimõõt.

Luules ehk seotud kõnes järgnevad korrapäraselt rõhulised silbid nõrgarõhulistele. Säärane seaduspärane rõhutõusude ja -languste vaheldus tekitab luules *rütmi*. Ka proosas esineb teatud rütm, kuid mitte nii järjekindlasti kui luules.

Värsimõõt on rõhutõusude ja -languste seaduspärane järjestamine,

Värsimõõt moodustub *värsijalgadest*. Värsijalad koosnevad eesti luules rõhulistest (·) ja nõrgarõhulistest (◡) silpidest.

1) *Kahesilbilised värsijalad*:

a) *trohheus*, · ◡ : õhtu, tõuseb.

b) *jamb*, ◡ · : ma siin, su naer.

c) *spondeus*, · · : kuldseid, ootas.

2) *Kolmesilbilised värsijalad*:

a) *daktül*, · ◡ ◡ : lapsena, tantsivad.

b) *anapest*, ◡ ◡ · : tule nüüd, kadund õnn.

c) *amfibrahh*, ◡ · ◡ : oh häda.

Rõhutõusude ja -languste asendilt rühmituvad kahe- ja kolmesilbilised värsijalad järgnevaisse liikidesse:

1) *langevad*, mis algavad rõhutõusuga (*trohheus* ja *daktül*);

2) *tõusvad*, mis algavad rõhulangusega (*jamb* ja *anapest*);

3) *siirduvad*, milles rõhutõus asetseb rõhulanguste vahel

(*amfibrahh*).

4) *sarnased*, mis koosnevad ühesugustest silpidest (*spondeus*).

Eesti luulele on omased langedavad värsijalad, kuna sõna esimene silp on pearõhuline.

2. Värsse.

Värsijalad ühinedes moodustavad värssi. Värsse nimetatakse värsijalgade arvu ja laadi järele.

a) *Neljajalgne trohheiline* värss (esineb eesti rahvalauludes).

Siis on | kuulda | oru | seessa
 ' ' | ' ' | ' ' | ' ' |

(Kr. J. Peterson).

b) *Kuuejalgne jambiline* värss ehk *aleksandriin*.

See pruut | on kau- | nis küll || see i- | sa on | küll ri- | kas
 ' ' | ' ' | ' ' || ' ' | ' ' | ' ' |

(R. Brocman).

Pikemad värssid, nagu alexsandriin jt., poolituvad *tsesuuriga* (ll) kaheks poolvärsiks.

c) *Heksameeter* ehk kuuejalgne värss koosneb daktüleist ja spondeustest, kusjuures viies värsijalg on alati daktülis ja kuues esineb trohheuses. Peatsesuur asub kolmandas värsijalas.

Kõrgele | tõuseb ta | sinna || kus | siravad | tähtede | astmed
 ' ' | ' ' | ' ' || ' ' | ' ' | ' ' |

Küll tast | suits siis | tõuseb || ja | keerleb ja | mängib mu | ümber
 ' ' | ' ' | ' ' || ' ' | ' ' | ' ' |

(„Piibujutt“).

d) *Pentameetri* moodustavad kaks ühesugust poolvärssi, millest kumbki koosneb kahest daktülist ja lõpeb rõhulise silbiga.

Kasvab, sest | hooletus | tal || hoidjaks ja | toitjaks ju | on
 ' ' | ' ' | ' ' || ' ' | ' ' | ' ' |

e) *Heksameeter* ja *pentameeter* kõrvuti esinedes moodustavad *kaksikvärssi* ehk *distihhoni*.

Ükskord | oli üks | mees || Ta | sündis | kosis ja | suri
 ' ' | ' ' | ' ' || ' ' | ' ' | ' ' |

Enam ma | temast ei | tea | Aga see | oli üks | mees
 ' ' | ' ' | ' ' | ' ' | ' ' | ' ' |

(Faehlmann.)

III. Kõlakujundeid.

Kirjanduses kasustatakse kõlaliste kaunistamisvahendena mitmesuguseid *kõlakujundeid*.

a) *Onomatopoeetilised* sõnad jäljendavad loodushääli ja avaldavad puhkevaid meeleliigutusi. Näit.: mühisema, sulisema; sir-sor; oh! ai-ai, tohoh.

Hiis haljendab, tammikus tuhiseb tuul,
Sees kihab ja kahab ja sosistab huul.
(J. Bergmann.)

b) *Kordusriimiks* ehk *refrääniks* kutsutakse sama laulu salmide lõpul või alul korrapäraselt korduvaid sõnu või värsse. Näit.:

Sapine viirastab kuu lumiste väljade sõrval. Varjutab teeääri puu. Haledalt värava kõrval koer ulub huu, ulub huu! Kinni löödud elu ukсед, sõitvad, sõitvad surma suksed.	Sapine viirastab kuu, tinedaks hõbetab õue. Varjutab teeääri puu, maailma mure me põue, koer ulub huu, ulub huu! Kinni löödud elu ukсед, sõitvad, sõitvad surma suksed...
	(G. Suits.)

c) *Alliteratsioon ja assonants*. Üksikute häälikute vastastikust samakõla kutsutakse alliteratsiooniks ja assonantsiks.

Alliteratsioon on sama *konsonandi* kordumine kahe või mitme sõna alul.

Näit.: Ke kannab kurja, kannab kulda (Vanasõna 1660.);
Tule tenne Titerken (Rahvalaul 1702.);
Ja ta wärrawad wõtawad ennast kurwastada (Piibel 1739.);
Päsoke lendas kui Peiopois (Jutustis 1817.).

Harvemini esineb kaashäälikute samakõla sõnade sees ja lõpul.

Näit.: 1) *Sisealliteratsioon*:
Ke üxkordt kuriasti on errasurnuth (Jutlus 1603.);
Siis tullit ücht mollembat (Pulmalaul 1638.).

2) *Lõppalliteratsioon*:
Arman tahtman kaes / medy lehasen kuryan tahtman
(Katekismus 1535.);
Mis aljas metsas (Ood 1818.).

Assonantsiks nimetatakse pearõhuliste vokaalide samakõla ehk kordumist.

Näit.: Och olcko Meele sees (Kirikulaul 1656.);
Tulle Home Homikulla (Rahvalaul 1695.);

Jubba tulleb issane kas tuppa (Valm 1787.);
Südda hüppab römustades (Looduslaul 1798.);

Sise- ja lõppassonantse:

Kristus meie Önnistus
Nähti Werre Higgi (Kirikulaul 1694.).

Kaljo süllesta tulles
Taeva illusa silma (Oodid 1818.).

IV. Riim.

Riim on kahe või mitme sõna sise- ja lõpphäälil-
kute *kokkukõla* värsi lõpul. Riime nimetatakse silpide arvu
ja asukoha järele.

I. Silpide arvu alusel kutsutakse riime:

1) Ühesilbilised ehk meesriimid: *vend, end;*
tuli ju, õnnetu; projektsioon, soon.

2) Kahesilbilised ehk naisriimid: *valu, talu;*
virre, kirre; su kruus, minu suus.

3) Kolmesilbilised ehk libisevad riimid: *huk-*
kunuid, tukkunuid; tumestab, jumestab; ilmale, silmale.

4) Neljasilbilised ehk ülilibisevad riimid:
kisendada, sisendada; künkalisi, rünkalisi.

II. Asukoha järele jagunevad riimid järgnevalt:

1) *Paarisriim*, a a b b, näit.:

Ke sääl laulap mulle sisse,
Aknest mino magamisse?
Vesitsirk nink laulurästas.
Keda ära minnä kästas.

(A. Adson.)

2) *Ristriim*, a b a b, näit.:

Küll see tund on tuska täis:
Räitsakröske, rahe r a s k e.
Lind, kes säälpool aida käis,
Peksab tiibu: „Laske. l a s k e!“

(M. Under.)

3) *Süleriim*, a b b a, näit.:

Veel ruskab puna lääne taeva rajal.
Õhk hämar, põuaaurune ja s u m e,
ja aru kadarik on videv, t u m e;
vaid laulurästas hõiskab surnuaial.

(V. Ridala.)

4) *Segariim*, a b c d d c e f a, jne., näit.:

Äratage mind,
äratage mind vara,
varem v e e l,

et mina Marssi näen Maokandja tähtkujun,
 et mina kauniman **tujun**
 olen ju teel,
 kui veel varjutab maad
 hommikune vine
 ning magab **lind**. (H. Visnapuu.)

Riime: *suid* — *puid*, *piir* — *viir*, *raske* — *laske*, *tumestab* — *jumestab* jt., nimetatakse *puhtaiks* ehk *täisriimideks*. Neis korduvad kõik häälikud peale esimese. *Puudulikud* ja *ebatäpsad* on riimid: *ülbeste* — *linnale*, *edasi* — *püüeti*, *ööl* — *teel* jne.

Soneti s esinevad süleriimid: a b b a, a b b a, c d c, d c d.

Näit:

Tule!

Täis ahastust ja sõda sinu süli, (a)
 Mu isamaa! Ja halastust ei **jaksa** (b)
 Su haavul leida kümme kohtus**aksa**, (b)
 Kes kõik sul loovad uue õnne küli, (a)

Vaid kannatavad tulisemat tüli! (a)
 Ei vihast üksigi nad nihku **vaksa**, (b)
 Kui tahaksivad sulle kätte **maksa**, (b)
 Mis maha murdku sinu luude lüli! (a)

Oh, Kalev, Kalev, kus su mõega **tera**? (c)
 Kus, kangelane, sinu välgud **käes**, (d)
 Et tegevuseks ärkaks sõnakära? (c)

Oh tule! Juhata meid vanas **väes**, (d)
 Su hulgad sinu lipust pöörvad **ära**, (c)
 Kui ise sa ei kõnni meie ees! (d)

V. Kõnekujundeid.

Keelel kui väljendusvahendil on kolm põhilist ülesannet: praktiline, teaduslik ja kunstiline. Praktilist keelt tarvitatakse igapäevasel läbikäimisel, teaduslikku — uurimustöis ja kunstilist ehk *luulekeelt* — kirjanduslikes teoseis. Luulekeel erineb praktilisest ja teaduslikust keelest oma *kujukuse* ja *varjundi* *rikkusega*. Kujukuse ja piltlikkuse omandab luulekeel enne kõike kõne- ja lausekujundite kaudu. Tarvitatavamaid kõnekujundeid on: *võrdlus*, *metafoor*, *epiteet* ja *personifikatsioon*.

a) *Võrdluses* kõrvutatakse teineteisega esemed või olukorrad, mis kuidagi on sarnased. Võrdlused algavad sageli sõnadega: *kui*, *nagu*, *otsekui* jne., kuid võivad esineda ka sidesõnata võrdlused. Enamasti piirdub võrdlus üksikute sõnade või lausetega, aga harukorral moodustab ta kogu luuletise ülesehituse, nagu Kr. J. Petersoni oodis „Laulja“.

Näit.:

Kuu paistis otsekuu küünal (Holtz);

Läks peiuipoiss nagu tuul (Mannteuffel);

Pime õõ laotas kui kaaren oma mustad tiivad üle mere

(Suve Jaan);

Sinu aastakesed olid kui kullerkupu kõikumised ja sinu suremine ühe õispuult mahavarisevate õilmete sarnane

(Kreutzwald);

Viisu küla oli ebausku täis nagu koer kirpe (Janssen);

Lodijärve lossi valgustatud aknad särasid kui kassisilmad metsa mustavast põhjast välja (Bornhöhe);

Kõu kombel nad ilmuvad hulgani (Bergmann);

Su hele naer mu raamatute nukrust läbi lõikas kui järve aer

(Suits);

Nagu liblik hõljub naeratus sul ümber huuli (Under).

b) Metafoor ehk ülekanne. Metafooris jäetakse kujutatav ese või tegevus ära ja asendatakse mõne teise eseme või tegevusega, mis sisaldab sarnaseid jooni eelmisega. Metafoori võib käsitada kui lühendatud ja kaudset võrdlust. Sõnaliikide alusel jaotatud metafooridest on tähtsamad — *nimisõnalised* ja *verbaalsed* ülekanDED.

Näit.: 1) *Nimisõnalisi metafoore*:

Looja minemas... oled sa, sinitaeva silm (Kr. J. Peterson);

Ikka mu tuvike veel armas ja kallis mul on (Faehlmann);

Lootuselille ma kuskil ei tea (Koidula);

Minu mõttekangas katki kärisend (Juh. Liiv);

Kui tühjaks, lagedaks ka jääb mu elu-nurm (Suits.)

2) *Verbaalseid metafoore*:

See jutt kohe üle küla veeres (Holtz);

Taevas naeratab lootust (Faehlmann);

Venis külakari üle mäe kodu poole (Suve Jaan);

Igatsus õitseb, viletsus lehkab (Koidula);

Lumi jalaste all ei kisen da enam, ta heliseb kui kannel; viimaks laulab kui kogudus kauges, kauges kirikus (Vilde).

c) *Epiteet* on kaunistav lisandsõna, mis piltlikult ja meeleoluliselt kirjeldab asja põhilisi omadusi. Näit.:

Näit.:

Päev ju looja minemas tulipunase väravasse (Kr. J. Peterson);

Kui tuletab piibuke meelde... igavest head (Faehlmann);

Kus selle maikuu kuldne päike (Kreutzwald);

Mu õitsev Eesti rada, mu lõhnav isamaa (Koidula);

Priius tõusis kui see päike koidu kuldse kaisu seest (Veske);

Kaks kaugemeelset silma (Suits);

Punaõhetavad künkad (Tuglas).

d) *Personifikatsioon* ehk *isikustamine*. Personifikatsioonis kujutatakse elutuid esemeid elavate olenditena. Rohkesti kasustatakse personifikatsioone rahvalauludes, milles püütakse elustada kogu loodust.

metafoorid - 5

Näit.: Jäid siis nõmmed nuttemaie,
 Põllud silmi pühkimaie,
 Väljad vaikselt vaatamaie,
 Lepik lasta leinamaie. (Rahvalaul.)

Miks sa nutad, lillekene?
 Nupud sul täis pisaraid?..
 Ons sull' Eesti pind ka rääkind,
 Vaikne öö sull' teada ann'd?
 Tõsta pead, oh, õiekene! (Koidula).

VI IV. Lausekujundeid.

Lausekujundid on kirjanduses meeolustamise vahendeiks. Nad moodustuvad ebatavalise ja tundepärase lauseehituse kaudu. Iseloomulisemaid lausekujundeid on: *sõnakordus*, *parallelism*, *tunderõhulised küsi-* ja *hüüdlauseid* ning *kliimaks*.

a) *Sõnakordus suurendab väljenduse jõulisust ja intensiivsust. Sõnakordused võivad lauses esineda mitmesuguses asendis.*

Näit.: Laula, laula linnukene (Kr. J. Peterson);
 Tule tagasi veel — tagasi tule veel
 (Faehlmann);
 Eestimaa, Eestimaa! kes mind võtnud üles kasvata
 (Koidula);
 Prii on jälle meie maa, prii on jälle meie rahvas
 (Veske);
 Üks laevuke lääb üle vee, lääb üle vee ja lainete
 (Juh. Liiv);
 Oh oleks kujur nüüd, oh oleks sõnad värv! (Suits).

b) *Parallelism ehk mõtteriim on sama mõtte kordus teiste sõnadega. Mõtteriim esineb sagedasti eesti rahvalauludes.*

Näit.: Siis hakkas kannel kumama
 Kannelkeeled kaikumaie (Rahvalaul);
 Ilusasti paistab Kui ta taevastagi
 Kuu meil öö ajal, Pilve põuestagi,
 Oma palet mõseb... (Kr. J. Peterson);
 Kuhu läksid pääsukene,
 Lendasid sa, linnukene? (Veske).

c) *Tunderõhulised küsi- ja hüüdlauseid väljendavad eriliselt hoogsaid tundeliigutusi. Küsilauseile on omane kahtlev toon, kusjuures nad eeldavad jaatavat vastust. Tunderõhulised hüüdlauseid algavad harilikult hüüdsõnadega: ah, oh jt.*

Näit.: 1) *Tunderõhulisi küsilauseid:*

Kas siis selle maa keel
 Laulutules ei või

Taevani tõustes üles
 Igavikku endale otsida?
 (Kr. J. Peterson.)

Kas tunned kätt, mis kustunud päikese jälle süütab ja paneb ta uut teed taevatelgil käima? (Faehlmann.)

Võivad ohjad jõge hoida,
Kui ta kohab kevadel?
Kes võib priiust paelu panna
Kui ta paisub paistusel? (Veske.)

2) Tunderõhulisi hüüdlauseid:

Oh! ma ei või kõik öelda, mis ma mõtlen... (Luce);
O, õpetatud maailm! (Kr. J. Peterson);
Oh priius, priius! sulle olin laulnud (Kreutzwald);
Soomi, Soomi, ei sa kao meelest ega südamest (Koidula).

d) *Kliimaks* kujutab väljenduse astmelist tõusu vähemalt suuremale.

Näit.: Lilleke on ilus,	Ilusam on minu
Roosike on kaunis,	Armsa Alo pale,
Kui ta pääle paistab	Kui ta roosihuuled
Päeva silmakene...	Laskvad laulu kuulda.
	(Kr. J. Peterson.)

Naised õppisid meestelt ametit... mekkisid esmalt, rüüpasid pärast, lakkusid viimaks nagu veised (Jannsen).

VII. Temaatiline ülesehitus.

Teema valik. Igal kirjanduslikul teosel nagu igal kirja-
töölgi on oma kindel *teema*, mis juhhib teose sündmustikku ja
liidab üksikud osad tervikuks. Teema valikul peab kirjanik arves-
tama eeskätt lugejat. Et kirjandusteos hästi leviks lugejaskonna
seas, selleks olgu teema huvitav. Ta äratagu publikus huvi
ja võitku laialdast tähelepanu. Lugejaskonda rahuldavad suurel
määral aktuaalsed teemad, mis käsitlevad põletavamaid
päevaküsimusi. Näiteks pakkusid ärkamisajal suurt huvi J. Pärna
külanovell „Oma tuba, oma luba“ ja Koidula lustmäng „Säärane
mulk“, kuna mõlemas teoses kujutati tolle aja aktuaalsemaid
probleeme, nimelt talukohtade ostmist ning mulkide ja tartlaste
vahelist tüli. Mida laiaulatuslikuma tähtsusega teemat käsitel-
lakse teoses, seda kauemini ta köidab publiku tähelepanu. Tühi-
sed anekdoodilised teemad kaotavad oma huvitavuse kiiresti, aga
põhilised üldinimlikud probleemid, nagu rahvusaade ja kodu-
koha-armastus, püsivad lugejaskonnas huviäratavatena aastaküm-
neid ja sajandeid.

Aine. Teema käsiteluks vajab kirjanik elamust ja ainet,
s. o. tooresmaterjali. Aine ammutavad luulekunstnikud mitme-

suguseist allikaist, nagu: isiklikest läbielamustest, igapäevasest elust, kunstiteoste ja looduse vaatlemisest, ajaloolisist kroonikaist jne. Kirjandusliku teose väärtus ei olene valitud aine päritolust, vaid sellest, kui võrt oma pärase ja kunstilise kuju on kirjanik vastavale ainele annud oma loomingu kaudu.

Motiivid. Teose teema on tervik, mis koosneb väikestest üksustest. Vähi maid, jagamatuid temaatilisi üksusi nimetatakse teose *motiivideks*. Näiteks on motiivid: „Oli ilus kevadine ilm“, „Luhasaare Andres läks kosja“, „Kergu Kadri töötas kasulapse võtta“, „Saabus sügis“ jne. Neist näiteist selgub, et igas lauses avaldub oma motiiv.

Võrreldes kirjandustooteid üksteisega märkame, et samad peamotiivid esinevad mitmes teoses, kuid teisendatud kujul. Näiteks motiiv töötusest ja selle mittetäitmisest leidub Mülleri laevuri loos, Koidula „Loigu perenaises“ (vt. lk. 200) ja Juh. Liiva jutus „Peipsil“, peale selle veel paljudes teostes väliskirjanduses. Sellest nähtub, et motiivid rändavad.

Eesti vanemas kirjanduses on tuntumaid *rändmotiive* joobnud talupoja lugu (Willmann, Steinsberg ja Jansen) ja Porkuni preili (Masing, Kreutzwald). Viimane motiiv omab ühiseid jooni Barbara v. Tisenhuseni looga.

Märkmeid Porkuni preili ja Barbara von Tisenhuseni motiivistiku rännakust.

a. Porkuni preili.

Nagu O. W. Masingi jututoodangu puhul mainitud, kirjeldatakse Porkuni preili õnnetut elukäiku esimesena Kelchi kroonikas (1695. a.). Järgmisena jutustab Masing selle traagilise loo oma „Maarahva nädalalehe“ veergudel (1825). Sama ainet käsitleb Fr. R. Kreutzwald kaks korda oma toodangus. Esiti ta loob saksakeelse ballaadi „Das Fräulein von Borkholm“ (1836) ja hiljem avaldab vanarauga jutustise Porkuni preilist muinasjutu vormis (1866). Nüüdisajal on Marie Under luuletanud kauni ballaadi „Porkuni preili“ (kogus „Õnnevarjutus“ 1929.).

M. Underi ballaad *Porkuni preili*.

(Kaks esimest salmi näitena.)

Mis valgus sääl Porkuni tiigi pääl	See valgus on Porkuni preili hing,
Käib heitlevalt üles ja alla,	Mis vee all ei leia rahu:
Veeroosest suvel ja talvel jääl	Võib puhata tiigis küll kuub ja king,
Kui põlev süda lööb valla?	Kui neitsihing sinna ei mahu!...

b. Barbara v. Tisenhusen ja Bonnius.

Rõngu lossi aadlik Barbara v. Tisenhusen sai sama saatuse osaliseks kui Porkuni preili. Juba aastal 1559 teatas dr. Matthäus Friesner hertsogile

Tallinna, et keegi kaubasel Franz „Bonies“ on sõbrustanud Tisenhuseni noore neuga ja seetõttu sattunud vaenujalale kogu Tisenhusenite suguvõsaga. Hiljem kirjeldati Barbara v. Tisenhuseni ja Bonniuse armastussuhet ja selle traagilist lõppu mitmes ajaloolises teoses¹). Lõpuks koostas Pantenius mainitud aineil laaulatusliku romaani „Die von Kelles“ (1885), mille tõlkis eesti keelde J. Bergmann pealkirjaga „Kelleste omad“. Selle romaani ilmumise puhul tutvustati Barbara v. Tisenhuseni õnnetut saatust ajakirjas „Oma maa“ ka eesti lugejaile, nagu allpool esitatud katked viitavad. Viimasel ajal on mainitud lugu üldtuttavaks saanud Aino Kalda novelli „Barbara v. Tisenhuseni“ kaudu, mille tõlkis arhailisse eesti keelde Fr. Tuglas.

Üks hale lugu meie maa endistest aegadest.

1885.

1553-dal aastal elas Tartu maakonnas, Rõngu lossis, kes sell korral von Tiesenhausen'ite sugu päralt oli, üks noor kaubasel wist mõisa kirjutaja ammetit pidades. Tema nimi oli Franz Bonnius... Rüütli sugu neidude seast... hakkas keegi Tiesenhusenite sugu wõsast, nimega Barbara seda noort meest armastama... Pruu ja peigmees põgenesiwad uhkete sugulaste eest kaugelle, sest et neil nende poolt hirmust wiha karta oli. Sügise 1553 saadeti neile taga-ajajad järele... Aga üksnes õnnetu preili langes taga-ajajate küüsi... Tema sugulased aga pidasiwad tiutatud suguwõsa auu nimel tema üle kohut, mille otsus hirmus oli. Barbara enese kolm wenda sõitsiwad temaga ühe järwe ehk tiigi peale, raiusiwad augu jää sisse, ja uputasiwad oma õe, kes elusalt enne kotti oli aetud, sinna paika ära... Põgenenud kaubasel Bonnius aga wandus kurjategu kätte tasuda ja laskis Tiesenhuseni suguwõsale waenu ja sõda kuulutada... Sellega tema kiusas ilma armuta kõiki taga, kes Tiesenhuseni nime kandsiwad ehk nendega sõprust pidasiwad...

Rannu Jürgen von Tiesenhausen sai oma terwe... polguga... Ubalgalu külas, Paidi ligi, surma, kus neid jaust surnuks löödi, jaust ära käkistati, jaust ühes talutubadega ära põletati. „Seal sai siis Jürgen von Tiesenhausenille“ — nõnda pajatab üks ajaloo kirjutaja — „kätte tasutud ja maksetud... et tema oma lihase õe, kõigest wennialikust armastusest hoolimatta oli kotti pista ja ära uputada lasknud, üksnes selle süü pärast, et õde ühte kirjutajat oli armastama hakanud.“

Faabula. Kirjandusteose motiivid ehk üksiksündmused on vastastikku seotud ja j a l i s e l t ja p õ h j u s l i k u l t. Mõned juhtumid esinevad varem, teised hiljem. Seejuures varasemad sündmused põhjustavad hilisemaid. Nii moodustab teos üksik-sündmuste tervikulise ühendi.

Teose sündmustik algab tavaliselt tegelaste esitamisega, kes on üksteisega teatud suhtumuses. Tegelaste vastastikust vahekorda igal antud hetkel nimetatakse *situatsiooniks*²). Näiteks, „Säärases mulgis“ armastab Erastu Enn Maiet, aga Maie on armunud Märdisse. Need kolm tegelast on v a s t u o l u l i s e s vahekorras, mis on iseloomulikumaid situatsioone näidendis. Tegelased püüavad seda situatsiooni muuta. Erastu Enn teeb

¹) Vt. C. Schirren „Baltische Monatschrift“ 28 (1881), lk. 7—9.

²) Tomaševski „Teorija literatury“, lk. 184.

katseid Peeter Pindi kaasabil naituda Maiega, aga viimane hoidub Ennust eemale ja läheneb Männiku Märdile. Ühes tegelaste toimimisega tekivad uued situatsioonid. Nõnda areneb teose sündmustik ajalises ja põhjuslikus järjekorras, siirdudes ühest situatsioonist teise. Säärast sündmuste järk-järgulist arengut kutsutakse teose *faabulaks*.

Kuna peategelased suhtuvad teineteisesse vastuoluliste eesmärkidega, siis tekivad nende vahel kokkupõrked, kusjuures ühed kõrvaltegelased toetavad esimest kangelast, teised jälle tema vastast. Seda tegelaste vastastikust võitlust nimetatakse teose *intriigiks* ehk *sõlmituseks*. Intriigi areng kas tasandab vastuolud või suurendab neid.

Teose faabula moodustub nii situatsioonide vaheldusest kui ka intriigi arengust. Kui tahame jutustada antud teose faabula, peame edasi andma kõik selle tähtsamad sündmustikud ajalispõhjuslikus seoses.

Kangelasloo kompositsioon. Eepose ülesehituse vaatlusel tuleb jälgida nelja põhilist küsimust: 1) *ühtlust*, 2) *antiteese*, 3) *tegevuse astmelist tõusu* ja 4) *lõpplahendust*.

Jutustavas ehk eepilises teoses valitsegu ühtluse tegevustiku arengus. Eepose üksiklugu moodustagu ühe vahelüli kogu sündmustikust ja olgu tihedasti ühendatud teiste lugudega, nii et tegevus areneks algusest lõpuni suhteliselt samas tempos ja ulatuses. Midagi ei tohi ühtlases teoses olla üleaurust. Kõik teosmotiivid peavad üksteisest sõltuma ja ühinedes kujundama organismi-taolise üksuse.

Faabula arengus vahelduvad teineteisega laineliselt vastand-sündmused: rõõmule järgneb mure („Rõõm ja mure kaksikvennad“), õnnelik juhtum vaheldub ebaõnnestumisega, võidulaul — kaebusega jne. Antiteeside tõttu muutub sündmustik elavaks, kunstiliselt nauditavaks.

Eepose laiaulatuslik sündmustik muutuks üksluiseks, kui korduvad teosmotiivid esineksid samas intensiivsuse astmes. Et vältida monotoonsust ja tekitada põnevust, kasustatakse teoses astmelist tõusu. Korduv tegevus esitatakse järkjärguliselt suuremana, kõrgemas astmes.

Eepilise teose sündmustik areneb üldjoontes pikaldaselt ja rahulikult. Tegelased saavutavad oma eesmärgi püsiva ja kaua-

aegse teotsemise tulemusena. Vastavalt sellele laheneb eepiline sündmustik vaikselt, lepitavalt.

Näidendi ülesehitus. Näidend jaguneb vaatusteks ja etteasteiks ehk stseenideks. Tavalisemad on kolme- ja viievaatuslikud näitemängud. Kolmevaatuslikus näidendis:

I	vaatus	moodustab	<i>alguse</i>	ehk	<i>ekspositsiooni</i> ;
II	„	„	<i>arenduse</i>	„	<i>dispositsiooni</i> ;
III	„	„	<i>lõpplahenduse</i>	„	<i>konklusiooni</i> .

Ekspositsioonis tutvustatakse meid tegelastega ning olukorraga, kus tegevus sünnib, ja asetatakse tegelased vastastikusse suhteisse.

Arendus ehk *dispositsioon*. Tegevustik nihkub paigast. Tegelased hakkavad toimima. Kuna teoses esinevad vastuoluliste püüete ja huvidega kangelased, siis tekivad nende vahel kokkupõrked ja konfliktid, s. o. *intriig* ehk sõlmitus. Sekeldused kord-korralt süvenevad ja muutuvad keerukamaiks ning põnevamaiks, jõudes lõpuks hariastmeni ehk kulminatsioonipunkti.

Lõpplahendus ehk *konklusioon*. Teose lõpul pinev sündmustik laheneb ja tegelaste üle mõistetakse kohut. Ühed kangelased saavutavad oma eesmärgi, teised hääbuvad. On ka võimalik leplik, nn. õnnelik lahendus.

Näitemängu ettekandmisel põnevuse loovad tegelaste sihipüüdlik toimimine ja vastaspoolte kokkupõrked.

Näidendi tegevus võib areneda kolmesuguselt: 1) ajaliselt *edasisammuvalt*, 2) ajaliselt *tagasihaaravalt* ja 3) *tökendatult*. Edasisammuvast tegevustikus on iga järgnev sündmus ajaliselt hilisem eelnevast. Ajaliselt tagasihaaravas tegevuskäigus tuleatakse meelde kangelaste minevikku ja varemsündinud juhtumeid. Sündmustiku tökendamine tekitab näidendis põnevust. Tökendamine seisab selles, et tegelaste toimimisteele veeretatakse komistuskive ja takistusi.

VIII. Tegelased ja loodusekirjeldused.

Tegelased. Teoses esinevad pea- ja kõrvaltegelased. Neid iseloomustab kirjanik kas *otseselt* või *kaudselt*. Otsene karakteristika on vanem ja lihtsam, aga kaudne — keerukam ja kunstipärasem. Kui autor kirjeldab oma kangelast, või mõni teine

tegelane iseloomustab teatud kaastegelast, siis kutsutakse seda otseseks karakteristikaks. Samuti võib tegelane ise end otseselt iseloomustada. Kaudne iseloomustus väljendub kangelase kõnestiilis ja tegudes.

Tihti kõrvutatakse teoses teineteisega kontrastsed tegelased, et nende iseloomujooned reljeefsemalt silma paistaksid.

Loodusekirjeldused. Loodusekirjeldustel on kirjanduslikus teoses mitmesugune otstarve. Kunstiline käsitlusviis nõuab, et nad oleksid tihedalt ühendatud teose tegevustikuga ning ei tunduks ülearustena.

1) Loodus on sündmustikule *tagaseinaks*, s. o. iga sündmus toimub temale vastavas looduslikus ümbruses, kusjuures viimane kujuneb tihti tegelaste tunnete ja meeolude saatjaks.

Näiteks Holtzi jutus „Jutt on see kooruke“: tekib armastus kevadel, suvel süveneb, sügisel kositakse, talvel peetakse pulmi. Sellega arvatavasti teadlikult märgitakse aastaegade mõju inimese hingeellu. (Vt. ka „Luige Laose“ kaks loodusekirjeldust, lk. 60).

2) Et tegevuspaigaga lugejat lähemalt tutvustada, kirjeldatakse enamasti teose algusel üksikasjaliselt vastavat *maastikku*. Need loodusepildid on tavaliselt ilma tundelise toonita. (Vt. Ed. Bornhöhe „Tasuja“ algus).

3) Loodus etendab teoses *saatuslikku* ja juhtivat osa, tegevuse arengut tõkendades või edasi viies. Näiteks „Luige Laoses“ kujuneb tormine öö võimsa sõjalaeva hukkamisretkeks.

IX. Romantiline ja klassiline vool.

Kuna ühiskondlikus ja kultuurilises elus valitseb alatine muutumine ja uuenemine, vahelduvad ka kirjanduslikud nähtused, mis on tihedas seoses rahva poliitilise ja tulundusliku seisundi ning ajavaimuga. Näiteks, kirjandusteosed, mis pakkusid huvi ärkamisajal, ei vaimusta enam nüüdisaegset lugejat. Vastavalt muutunud olukorrale vajatakse tänapäev kaasaja ideaale ja vaa-teid tõlgendavaid tooteid. Kirjandus peab järelikult aeg-ajalt teisenema ja uuenema. Erisuunalisi kirjanduslikke ajajärke nimetatakse *kirjandusvooleks*. Vanemaid kirjandusvoole on *romantism* ja *klassitsism*.

Romantilises kirjanduses taotellakse enne kõike *erakordsust*. Igapäevane elu tundub romantikuile liiga lameda ja tühisena. Seepärast nad põlgavad tõsielu ja siirduvad kaugesse minevikku, et elustada *endisi kuldseid aegu*. Rahvaste muistsest põlvest on romantilised kirjanikud vaimustatud, sest *minevikusündmused* tunduvad neile *ideaalsetena*. Fantaasia abil nad kujutavad *ülistavalt* möödunud aegu.

Tundmused ja elamused moodustavad romantismi põhiaine.

Romantiline kirjanik tahab tõlgendada eeskätt *omi* tundmusi publikule. Oma tundeerksa hingega ta tunneb oleviku raskusi, aga oma tahtejõuetuses ta ei suuda paremaid elutingimusi luua. Seetõttu tekib temas pessimism, nn. *maailmavalu*, mis kajastub romantilises toodangus. Pettunud kaasinimesis ja kultuuris, põgeneb romantik *looduserüppe*, et tunda end üksinduses õnnelikuna. Õnnehetked näivad romantikule kiiresti mööduvatenä, *üürikestena*. Seepärast on talle omane *kurvameelsus ja kaduvuse meeleolu*.

Romantikuid huvitab kõik, mis on *salapärane, hämar ja müstiline*. Selle saavutamiseks nad käsitlevad sageli muinasloolisi aineid ja meelsasti kasustavad sõnu: *uni, ööpimedus, vari, udu, varemed* jm. Nende lemmikaasta-ajaks on *sügis*.

Romantiline kirjandus sisaldab rohkesti *antiteese*. Teineteisega kõrvutatakse ilmsesti erinevad *äärmused*, nagu: *liikumatu järvepind — vahutav kosk, päikesepaisteline hommik — öudne öö, rõõm — tusk* jne. Üldse püütakse romantismis kujutada *ülivõimsaid nähtusi* (pikne, torm, lainetav meri jt.), et sügavamaid tundmusi tekitada.

Pisiasju, detaile ei riivata romantilistes teostes, need jäävad täiesti kõrvale. Romantikud kujutavad sündmusi, tüüpe ja loodust üldjoontes. Seetõttu on romantilised kujud üldlaadilised, neil puudub isikuline joon, ja maastikud on kohalise varjundita.

Oma aadete ja kõrgelennuliste igatsuste väljendamiseks kasustavad romantikud *paatost*. Nende tooteis esineb rohkesti *retoorilisi* ehk *tunderõhulisi hüüd- ja küsilauseid*, mille abil nad tõlgendavad oma pateetilisi tunde puhanguid.

Ainestikku ei esita romantikud oma toodangus tõetruult, vaid neil on harjumuseks ilustada oma lemmikesemeid — minevikusündmusi ja loodusenähtusi. Ilustusvahendina nad tarvitavad *eredavärvilisi epiteete*, nagu: *kuld, hõbe, punane, šinine, violett* jt. Loodust nad käsitlevad tihti ülekantavas tähenduses ja elava olendina, kasustades *metafoore* ja *personifikatsioone*.

Hoopis vastupidiseid eesmärke taotleb klassiline kirjanduslik toodang, mille hälliks on kreeka kirjandus. Romantikute võimsad elamused on võõrad klassikuile. Neile on omane *vaikne vaatlemine*. Nende püüdeks on harrastada *ilusat* ning selget *stiili* ja piinlikult *seaduspärast keelt*.

Klassikute kirjanduslik leksikon erineb reljeefselt romantikute omast. Näiteks tarvitatakse klassilises kirjanduses sõnu: *rahu, vaikne, selge, kirgas, org, keskpäeva päike*. Nimetatud lemmiksõnu asendavad romantismis: *igatsus, tormine, sünge, hämar, mägi, ehatäht*.

Samuti ei poolda romantikud klassilist korrapärast väljen-

dusviisi. Nad ei vali ka nii hoolikalt sõnu nagu klassikud, sest romantiliste kirjanikkude peaülesandeks on väljendada oma tundmusi. Teoste vormiline ilu jääb romantismis tagaplaanile.

Eesti kirjanduses võib klassilist stiili osaliselt märgata Kr. J. Petersoni ja Faehlmanni oodides ning Kreutzwaldi luuletistes.

X. Kirjandusliike.

Kirjanduslikke tooteid jaotatakse kolme liiki: 1) lüürilised, 2) eepilised ja 3) dramaatilised teosed. *Lüürika* tähendab tundeluulet, milles luuletaja tõlgendab oma elamusi. Lüürilised tooted on kirjutatud seotud kõnes. *Eepikas* ehk *jutustavas* toodangus jutustatakse asjalikult sündmusi ja kirjeldatakse näiliku erapooletusega ümbrust ja tegelasi. Kirjaniku isiklikud elamused jäävad eepilisis teoseis tagaplaanile. Eepikale on omane sidumata kõne. *Draama* ehk *näitekirjandus* esitab kaasakiskuvat ja põnevat tegevust, mida etendatakse näitelaval. Näidendi sündmustik ei arene ajalises kauguses nagu jututoodangus, vaid toimub olevikus, vaatleja silmade ees.

1. Antiikseid luuleliike.

Ood. Algselt tähendas ood kreeka kirjanduses laulda-
vat laulu. Seepärast on juhuluuletaja Brocmann oma pulmalauludki nimetanud oodideks. Kuid hiljem oodi mõiste kitsenes ja teda hakati käsitama kui *ülistavat kiidulaulu*. Esimesi oode kirjutas kreeka kirjanik Pindaros Olympia mängude kangelaste auks.

Karjastelaulus e. pastoraalis ülistatakse suurima ideaalina vaikset ja lihtsat karjaste elu kaunis looduserüpes. Karjastelaulude isaks on kreeka lüürik Theokritos, kuna nende sisu täiendas ja edasi arendas kuulus rooma kirjanik Vergilius.

Epigramm on vanim luuleliik. Alul esines epigramm pealkirja e. mälestislausena kalmukivil, hiljem ta kujunes lühikeseks *mõttesalmiks*. Epigrammile on omane tabav ja kokkusurutud mõtteavaldis.

2. Eepilisi tooteid.

Muistend ja muinasjutt. Muistendi ehk saaga all mõistetakse luulelise fantaasiaga loodud juttu imelistest asjadest, mis põhinevad ajaloolistel, mütoloogilistel ja kohalistel andmeil. Muistendit tuleb eraldada tavalisest muinasjutust ehk jutundist. *Muinasjutt* pole seotud ajalooliste ja kohaliste sündmustega, vaid on vaba fantaasia sünnitis.

Nii muistendi kui ka muinasjutu kompositsioon on lihtne. Tegelaste arv on piiratud ühe, kahe või kolme isikuga. Huvi

ja tähelepanu on koondunud naistegelaste ümber. Esinevad sageli vastandtüübid, näiteks: rikas ja vaene, väike ja suur, Koit ja Hämarik jne. Tegevus sünnib enamasti minevikus.

Eepos e. kangelasluu. Eeposes kujutatakse muinas-aega, s. o. rahva muistset elu ja kombeid. Tegelasena esinevad kangelasloos rahvuskaugelased, jumalad ja vaimud. Eepose laiaulatuslik tegevus on koondunud peategelase ümber. Sündmusi jutustatakse kangelasloos üksikasjaliselt ja aeglaselt, seejuures esitades rohkesti vahelugusid ehk episoodide. Eepos on loodud üksikkirjaniku poolt rahvasuust kogutud ainetiku alusel. Tähtsamaid kangelaslugusid väliskirjanduses on: „Ilias“ ja „Odysseia“ (kreeka), „Rolandi laul“ (prantsuse), „Nibelungenlied“ (saksa) ja „Kalevala“ (soome).

Valm kujutab mõistu inimeste elu-olu ja peidab endas moraali ja õpetust. Valmis tavaliselt esinevad tegelasena loomad. Tuntumaid valmikirjanikke on: Aisopos (kreeka), Lafontaine (prantsuse) ja Krõlov (vene).

Ballaad. Ballaadiks nimetatakse säärast jutustavat luuletist, mis sisaldab lüürilist elamust. Lugulaulu e. ballaadi aine on enamasti muinasloolist ja müstilist laadi. Saksas on kirjutanud parimaid ballaade Goethe, Schiller ja Uhland, venes — Puškin ja Lermontov.

Raamjutustises esineb jutustajana isik, kes ise pole olnud sündmuse osaliseks, vaid kõrvaltvaatajaks. Raamjutustise alul tutvustatakse jutustajat ja luuakse eeldusi jutustamiseks. Sellesse üldisse juturaami põimitakse jutustaja poolt esitatud lugu. Jutustajana võib esineda kas üks isik või mitu.

Novell e. uudisjutt. Novelliks nimetatakse säärast lühemat jutustist, mis esitab kitsapiirilist ja haaravat sündmusetikku. Uudisjutus esineb vähe tegelasi, nende iseloomud jäävad tegevustiku arengu kestel muutumatuks. Tavaliselt kujutatakse novellis mõnd huvitavat episoodi olevikust. Uudisjutule on iseloomulik kokkusurutud tegevus ja püüe üllatusliku ja järsu lõpplahenduse poole. Novellikirjanduse algatajaks peetakse itaalia kirjanikku Boccaccio't.

Sisukord.

	Lk.
A. Vanem kirjandus (1535—1850)	5
1. Kirikukirjandus	5
Esimesi eestikeelseid palveid ja katekismusi	5
Vanimaid jutlusi	7
Kodu-, kiriku- ja lauluraamatuid	9
Esimesed eesti grammatikad	11
Trükitud rahvaluuletooteid	12
Uued testamendid ja piibli tõlkimiskatsed	13
Piibel	15
2. Ilmaliku kirjanduse algus	17
A. Luuletised.	
Juhuluuletised	17
Käsu Hansu nutulaul	20
Armastuslaule 18. sajandi lõpul	22
Frey vaimulikud laulud	24
Winkleri sõjalaulud	25
Lõunaeestilisi looduslaule	25
B. Õpetlikud jutud.	
„Hansu ja Mardi“ jutt	27
Rahvalgustuse-kirjanduse algus	28
Arveliuse jutud	29
Willmanni valmid ja jutustised	31
Luce Saaremaa juturaamat	35
Holtzi õpetlikud lugemised	37
Üldvaade jututoodangust	41
C. Näitekirjanduse algus	42
„Permi Jago unnenäggu“	43
D. Kalendrid ja nädalalehed	46
3. Omapärase kirjanduse alged (1818—1850)	49
A. Jututoodang.	
1. Otto Wilhelm Masing	50
2. Krahv Mannteuffeli jutud	56
Sentimentaalsete rahvaraamatute tõlked	58
3. Suve Jaan	59
B. Luuletised.	
1. Kristian Jaak Peterson	63
Oodid	66
Karjastelaulud	69
2. Friedrich Robert Faehlmann	72
Vaimulik ood	74
Epigrammid ja „Piibujutt“	75
Humoristlikud jutud	78
Faehlmann „Kalevipoja“ alustajana	79
Müüdid	81
Üldvaade omapärase kirjanduse algusest	84
B. Ärkamisaegne kirjandus	87
1. Friedrich Reinhold Kreutzwald	88
A. Kreutzwald isikuna ja arstina	88
B. Kreutzwaldi toodang	94
1. Saksakeelne luuletodang	94
Rahvalgustuse-kirjandus	96
2. „Paar sammukest rändamisteed“	97
3. „Kalevipoeg“	102

	Lõplik koostamine	102
	„Soovituseks“	103
	Kolmas lugu	104
	Sündmustik	115
	Kangelaseepose üldine käsitlus	120
	4. Ennemuistsed jutud	124
	5. Lüürlisi luuletisi	126
	6. Kreutzwaldi vaated ja tähtsus	131
2.	Johann Voldemar Jannsen	134
	A. Jannsen kösterkoolmeistrina ja ajakirjanikuna	134
	B. Kirjandustooted	139
	1. Asjaarmastajana kirjanduspõllul	139
	2. Jutukirjanikuna	142
	„Maatargad“	143
	„Uus variser“	145
3.	Lydia Koidula	152
	A. Elukäik	152
	Kirjavahetus Kreutzwaldiga	162
	B. Koidula looming	167
	1. Lüürika	167
	„Vainulilled“	167
	„Emajõe ööbik“	169
	Luuletisi „Eesti Postimehe“ väljaandeis	173
	Ülevaade esimesest luuleperioodist	176
	Teine luuleperiood	177
	2. Näidendid	183
	„Säärane mulk“	183
	Aine	192
	Ülesehitus ja tegelased	194
	3. Jutud	196
	„Ainuke“	196
	4. Fr. Kuhlbari ja M. Veske lüürika	201
	A. Friedrich Kuhlbars	201
	B. Mihkel Veske	207
	5. Jakob Pärn	217
	„Oma tuba, oma luba“	220
	6. Rahvaluule kogumine	230
	A. Jakob Hurt rahvaluuleuurijana	230
	B. Eesti rahvaluulekogud	234
	Tagasisaade ärkamisaegsele kirjandusele	237
	B. Järelromantiline kirjandus	242
	1. Ajaloolisi jutustisi	243
	Ed. Bornhöhe	245
	„Tasuja“	245
	2. Ballaade, valme ja lüürikat	258
	A. Jaan Bergmann	258
	B. Jakob Tamm	269
	Ülevaade järelromantilisest kirjandusest	281
	Poetika ja stiilõpetuse algeid	282
	I. Kirjandus, proosa ja luule	282
	II. Rütm	283
	III. Kõlakujundeid	285
	IV. Riim	286
	V. Kõnekujundeid	287
	VI. Lausekujundeid	289
	VII. Temaatiline ülesehitus	290
	VIII. Tegelased ja loodusekirjeldused	294
	IX. Romantiline ja klassiline vool	295
	X. Kirjandusliike	297

